165403

J. 587

JÓKAI
ÉS
LABORFALVI RÓZA

HEGEDÜS SÁNDORNÉ JÓKAY JOLÁN
EMLÉKIRATAI

JÓKAI ÉS LABORFALVI RÓZA

HEGEDÜS SÁNDORNÉ JÓKAY JOLÁN
EMLÉKIRATAI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTÉK
GYERMEKEI

BUDAPEST
SINGER ÉS WOLFNER IRODALMI INTÉZET R.-T.
KIADÁSA

A M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

Fenntartunk minden jogot, a fordítását is.

Copyright by Singer és Wolfner irod. int. r. t., Budapest, 1927.

R 2v 165403

~~Hung. t.~~

~~25. 587~~

R 1965

M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Növedéknapló
1932 év 230 sz.

16174. — Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

I. FEJEZET

Jókai és az édesanyja

Többször hallottam emlegetni szülőimtől, hogy az 1849-iki szomoru napok lezajlása után, az 50-es évek elején letette édesapám az ügyvédeskedést és ők kivonultak Csallóközbe, Ekelre, édesanyám birtokára gazdálkodni. Még akkor éltek édesanyám szülői is. A nemesi kuria szemben volt az ekeli kálvinista templommal, öreg szülőim nagyon vallásos emberek voltak és templomba járók, nagy kálvinistaságuk nem engedte, hogy csak egy vasárnapot is elmulasszanak templombamenés nélkül. Mikor már annyira elgyengültek Csontos nagybátyám lábai, hogy nem birt járni, karosszékével, melyben egész nap üldögélni szokott, vitette át magát az istentiszteletre. A zsoltár és a biblia mindig előtte volt.

Édesapám édesanyjának, Jókay nagymamának nagyon nehezére esett édesatyámék kiköltözése, annál is inkább, mert leánya, Eszter, Vály Ferencné, Pápára költözött, hova férjét tanárnak választotta a református gimnázium s igy ők is elmentek. Móric fiáról[1] azt sem tudta, él-e vagy már halott? Egy nap levél érkezett Komáromból, nagymamától, melyben irja, hogy szülőim menjenek be és vigyenek be minket is, Etelkát és engem, mert Géza bátyánk már akkor Pápán volt

Eszter néninél. Jól emlékszem, mily nagy készülődés volt a háznál és mennyire örültünk, hogy Komáromba mehetünk a nagymamához. Ugyan Csontos nagymama sokkal engedékenyebb volt irányunkban, mint a Jókay nagymama, de azért a Jókay nagymamát mégis jobban szerettük. Mikor már mindent összeszedtek, a kocsi előállt az indulásra, minket kezdtek öltöztetni az utra: először is homlokunkat átkötötték kendővel, azután egy nagy vattás főkötőt tettek a fejünkre és arra még egy jókora kendőt, nehogy esetleg a Duna mellett a szél lefujja fejünkről a vattás főkötőt. Ez volt a fej pakkolása, ezt követte a test többi része is. Jó meleg parget-ruha, csizma a lábunkra — megjegyzem, hogy ez az utazás szeptemberben volt — és jött ránk egy nagy vastag kendő, melybe becsavartak, arra az ugynevezett vikler! Bepakkolva, mint a mumiák, kerültünk a sárga hintóba, mely oly nagy volt és oly nehéz, hogy csak négy ló huzhatta. Annyira be voltunk pakkolva, hogy csak szájunkon vehettünk lélekzetet, szinte agyonnyomott a sok gunya. Végre elhelyezkedtünk a kocsin, akkor hozták ki a sok kosarat, meg a kocsi „magazin"-ját, amelyet hátul, a hintó végéhez srófoltak, abban voltak a ruháink, a kosarakban pedig mindenféle falusi termény. Mielőtt elindultunk, köszöntünk öregszülőinknek. Nagyapám már akkor járni nem birt, csak ült nagy székében a ház előtt; mikor a kocsi elindult, intett utánunk, mig csak látott.

Vigan haladt a kocsi Komárom felé. Délére megérkeztünk; a Nagy Mihály-utcán volt a kocsibejáró kapu, édesapám leszáll és a Szombati-utcán levő kiskapun csenget, hogy a nagykaput nyissák ki.

Megérkeztünk. Mikor a nagy kocsival befordultunk az udvarra, már nagyanyánk jött elénk a márványoszlopos folyosón végig. A kocsi megállt, minket leszedtek róla a sok falusi ennivalóval együtt. A sok gunyától annyira el voltunk fáradva, hogy csak úgy szédültünk, mig kihámoztak a mindenféle kendőből és viklerekből.

Pár nap bent voltunk nagymamánál, mikor már eljött az idő, hogy haza kell menni.

— Ugyan, Károlykám — szólt nagymama édesapámnak —, hagyjátok ezt a kislányt itt nálam, Jolánkát! Nektek marad az Etelka, én oly egyedül vagyok, lesz, aki mulattasson és akivel vesződhetek napestig.

Szülőim persze örömmel ráálltak a nagymama kérésére és engem nála hagytak. Magam is örültem, de mikor láttam, hogy pakkolóznak az indulásra és a kis nővéremet is elviszik, ki nálam pár évvel ifjabb volt, elkezdtem keservesen sirni. Kérdezték, mi bajom? Semmi, válaszoltam, csak az Etelkát sajnálom, hogy hazamegy.

Igy én Komáromban maradtam nagymamával.

Nagymama nagyon szeretett, de nagyon szigoru volt, sohasem volt szabad valamire azt mondani, hogy én ezt vagy amazt szeretném, mert akkor éppen nem kaptam meg. Különben ő mindenkihez szigoru volt, de igazságos. Sok barátnője volt, kik naponta eljöttek tarokkpartira vagy ő ment el hozzájuk, többnyire elvitt engem is magával, de ha odahaza maradtam, akkor mindig hozott valamit számomra vagy cukrot vagy valami süteményt, azt azonban csak akkor volt szabad megenni, ha nagymama megengedte.

Nagymama nagyon szorgalmas, munkás nő volt, gazdaságát maga vezette. Két cselédleányt tartott, azok dolgozták a kerti munkát is, azt is nagymamám felügyelete alatt; ő maga vetette tavasszal veteményes kertjét, a háznál a kertben sok szép mindene termett, gyümölcs és zöldség, az utak levendulával voltak szegélyezve és az ugynevezett százlevelü rózsával (centifolia); a rózsa leveleiből főzte a rózsaszeszt, amivel naponta mosdani szokott, a levendula virágjából meg levendulaszeszt főzött, azt használta parfüm helyett, ha templomba vagy látogatásba ment. (Azért használta Móric bácsi is a levendulaszeszt, mert édesanyja is azt szerette.) Nagyanyám teheneket tartott, azok kijártak a csordára, csak este jöttek haza. Nyáron az egész nyarat a szigeten töltötte, a felső szigetben volt egy fabódé, abban szokott ebédelni, az ebédet ugy vitte ki számára valamelyik leány, mert az egyik leány mindig kint volt vele a szigetben. Estefelé hazaballagtunk, utközben be-benéztünk valamely ismerőséhez megpihenni. Édesapám gyakran bejött meglátogatni, de meg dolga is volt a városban. Egyizben szomoruan jön és mondja nagymamának édes apám, hogy szegény anyósom meghalt. Édesanyámat nagyon leverte anyja halála, pár hét mulva nagyapám is követte a sirba szeretett hitvestársát, amugyis gyenge egészsége nem birta ki a szivfájdalmakat. Akkor a temetésre engem is hazavittek. Fekete ruhát varrtak számomra, az uj ruhának ugyan nagyon örültem, de szegény holt nagyapámtól nagyon irtóztam. Emlékszem, hogy a templomba vitték és onnét temették. Édesanyámat nagyon leverte szülőinek gyors, egymásután való elvesztése és sokáig vigasztalhatatlan volt. Temetés után ismét visz-

szavittek nagymamához, Komáromba. Szegény nagyapámat én többé nem láttam életben, most is előttem volt utolsó integetése és szép kék szemei, melyekkel utoljára reám nézett.

Nagymama nem türte, hogy valaki, aki mellette van, ne legyen elfoglalva bármivel is. Mig egyéb dolgot nem tehettem, addig tollat kellett fosztani este a cselédleányokkal. Nagymama is velünk volt és olvasott egy szál faggyugyertya mellett, a koppantó olló mellette volt és ő maga koppantgatta el a gyertya kanócát. (Mennyivel jobb szeme volt, mint az unokáinak, elég volt egy szál faggyugyertya is az olvasásra, most meg a villany is kevés!) Ha a tollfosztás elfogyott, akkor jött a fonás, azt jobb szerettem, de arra még akkor nem tanitottak.

Akkor még nem voltak cselédszerzők, nagyanyám cselédjei mind tőle mentek férjhez és a férjhezment cselédek leányai kerültek hozzá szolgálatba. Emlékszem nagyanyám dajkájára, az öreg Borbélynéra, ez szintén nála lakott férjével, aki kosárfonó volt. Most is van két kis szalmából fonott szakajtónk, melyeket nagymama használt, az egyikben a garasokat, a másikban a tallérokat tartotta. Ezek a kosárkák már többek százévesnél, mert már a harmadik generációt szolgálják; most az én tulajdonom, én is aprópénznek használom, mint őseim. Ez a házaspár, mint házfelügyelő lakott nagyanyám házában, az asszony száz éven felül élt, de a férje még nagyanyám életében meghalt.

Nálunk a kapu mindig zárva volt, ugy hogy ha valaki be akart jönni, csak ugy eresztették be, ha először kikérdezték, kicsoda, mit akar, kit keres és mi járatban van? Mig minden kivánságát be nem vallotta,

addig be nem jöhetett. Mert szegény nagymamámat sokat zaklatták a kéregetők. Végre is megsokalta.

— Ha még egy sehonnai kéregetőt behoztok — mondta a cselédjeinek —, én ugyan adok neki, de a ti pénzetekből, mert én már nem birom. — Attól fogva nem jött be ismeretlen a kapun.

Nagymamának két háza volt Komáromban egymás mellett, egyik a Szombati-utca sarkán, amelyben lakott, másik a Nagy Mihály-utcán. A kertünk végében két kiadó lakás volt, az egyikben egy erős buzgó katolikus lakott, a ház végében egy ortodox zsidó, a nagy házban, melyet egy palánkkerités választott el, lakott nagyanyám, a legerősebb kálvinista. Katolikus lakója mindig Nagypénteken hordózkodott ki az udvarra a tavaszi meszelést végezni, nagyanyám megmondta neki, hogy nála nem szabad Nagypénteken ilyenféle munkát végezni, mert az a legnagyobb keresztény ünnep és igy valahányszor megpróbálta a lakója a nagypénteki meszelést, nagyanyám ugyanannyiszor ismét behordatta velük a kirakott butorokat.

Nagyanyám nagyon buzgó hive volt egyházának, minden vasárnap szorgalmasan elmentünk a templomba. A kálvinista nagytemplom szemben volt házunkkal, igy csak pár lépés volt tőlünk. Nagyanyám padja a legutolsó volt a templomban, azt ő maga választotta, mikor Komáromba jött lakni, mert minden ismerőse az első padban akart ülni és ezért sok összeszólalkozás volt, igy nagyanyám az utolsó padot behuzatta zöld posztóval és az volt a mi helyünk. Akkor meg minden ismerőse oda akart ülni. Most is megvan a zöldposztós pad, azon a helyen, ahol ő imádkozott. Én

is felkerestem azt a szent helyet, valahányszor Komáromba megyek, de engem is ugy elfog a bánat, ha lehajtom a fejem az ő helyére. Hogy ugy elmulik minden a földön!

Egy vasárnap szintén elmentünk nagyanyámmal a templomba, beülünk szokott helyünkre, előveszi padja fiókjából zsoltárkönyvét és arra elkezdik a 130-ik Dicséretet énekelni: *„Oh könyörgést meghallgató édesatya mindenható!“* Ezt hallva nagyanyám, becsukja a zsoltárát, visszateszi a fiókjába, feláll és iszonyuan sir, megfogja a kezemet:

— Gyere, kisleányom. — Én nem tudtam mi lelte nagyanyámat, félve követtem, mikor hazamentünk, leült szó nélkül és sirt.

Egyszer azt mondja:

— Látod, kisleányom, ezt a Dicséretet énekelték akkor, mikor szegény nagyapáddal voltam utolszor a templomban, azóta nem tudom ott végighallgatni ezt a gyönyörü éneket, ugy elszorul a szivem; ma idehaza folytatjuk az éneket.

És egyedül énekelte tovább.

Egy téli napon ismét bejöttek szülőim, behozták a kis hugomat is és hoztak nekem játékot. Megjegyzem, hogy nekünk boltban vett játékaink sohasem voltak, hanem a faragó-gazda készitett igen szép faszéket, asztalt és padot, melynek ülése kukoricalevélből volt fonva. Mily örömet szerzett ez nekem! Én meg előszedtem babáimat, kedveskedni vele kis hugomnak, hogy melyiket akarja, melyik fog legjobban tetszeni, a Böske vagy a Julcsa, vagy a Katka? Ugy féltettem babáimat, mintha mindmegannyi drágaság lenne, pe-

dig babáink ugy készültek, hogy ha főzőkanalat már semmire sem lehetett használni, abból készült a baba a mi számunkra. A főzőkanál feje be volt rakva vattával, arra jött egy fehér gyolcs rongy, azt kifestették piros és fekete ceruzával, kezét rongyból reákötötték, ezt felöltöztették. Csak azt sajnáltam, hogy babáimat nem ültethettem székre, mert a főzőkanálból lett láb nem hajlott. Este mindig szépen elraktam játékaimat a sublát fiókjába, mert nagymama megkivánta a rendet. Este, ha lefeküdtünk, megnézte, hogy rendbe raktam-e a ruhámat, ha nem volt kellő rend közöttük, felkeltett és addig nem volt szabad lefeküdni, mig minden a maga helyén nem volt.

Az én ágyam nagymama ágyával volt szemben, addig nem volt szabad elaludni, mig mindenkiért nem imádkoztunk. Ő is halk hangon imádkozott, imádság végeztével mély fohász szállt el nagyanyám ajkáról:

— *Istenem, mentsd meg elveszett fiamat!* — Akkor még nem tudtam, ki ez!

Egy téli nap este ketten vagyunk a szobában, nagyanyám és én. Nagyanyám olvasott, de az olvasás mellett kötötte a legfinomabb cérnaharisnyákat, maga és a mi számunkra, mert ugy nem tudott olvasni, hogy a keze ne járjon, én meg mellette öltöztettem főzőkanálkisasszony babáimat. Egyszer nagy lelkendezve rohan be Böske, a szolgáló:

— Tekintetes nagyasszonyom, egy köcsögkalapos ur van itt! Beereszthetem-e?

Nagyanyám ránéz az égetettképü leányra, de mire szólni akar, az ajtó kinyilott és belép rajta a köcsögkalapos ur. Én csak annyira emlékszem, hogy egyikük

sem szólt egy szót sem, csak egymás nyakába borultak, sirtak és csókolták egymást, én meg álltam és néztem a köcsögkalapot, mert még olyat sohasem láttam.

... De furcsa kalap — gondoltam — olyan, mint a vaskályha kéménye.

Mikor már összecsókolták egymást, a köcsögkalapos ur felkapott engem:

— No kisleány, hát te mulattatod nagymamádat? Ugy-e, ez a Jolánka? Hát Etelka nagy-e már?

Azalatt nagymama letörülte a könnyeit és rám szól:

— Ne kisleányom, itt van a kamrakulcs, adj ki kávét, főzzön a Böske igen jó kávét és forraljon friss tejet, hozzon fel a pincéből egy köcsög tejet, fölözze le és vigyázzon a forralásnál, nehogy kifusson a tej.

Én mindent, amit nagyanyám reám bizott, pontosan elvégeztem. Mikor visszamentem a szobába, egymás mellett ültek a kanapén, egymást átölelve és hol könnyeiket törülgették, hol egymást csókolták. Én félve néztem feléjük, nem tudtam, hogy nagymama nem küld-e ki a szobából, mert „a gyermeknek nem kell tudni, hogy az öregek mit beszélnek". Látva ezt a vendég ur, azt mondja:

— *Na kisleányom, gyere ide, nem vagyok én idegen, én Móric bátyád vagyok.*

Akkor sem tudtam, hogy ki, mert én még sohasem láttam. „Móric fiamat" sokszor hallottam emlegetni, édesapámmal szoktak róla beszélni, de hogy mit, azt nem tudom, mert az sem gyerek számára való volt. Azzal félve odasompolyogtam Móric bácsi mellé, ő ölébe vett és kérdezett tőlem mindenfélét, többek kö-

zött azt: ismered-e már az öreg Á-t? Nem válaszoltam. Hát csuszkálni tudsz-e már? Arra meg nagymama felelt, azt ő nem tud, mert valahol egy kis befagyott pocsolyát talál, mindig végigcsuszik rajta, de többnyire elesik és a ruháját összesározza. Mig a vallatás tartott, én Móric bácsi öliben ültem és bámultam a nyakkendőjébe tüzött melltüt. Egy légy volt, melyet ő Róza[2] nénitől kapott, a légy teste egy szem igazgyöngy, szárnyai rubintból, smaragdból voltak, nekem igen tetszett, én még ily szépet sohasem láttam. Mig én Móric bácsi tüjét csodáltam, addig nagymamám elővette köténye zsebéből kulcscsomóját, mely ezüstkarikára volt felfüzve, azzal keres a pohárszékből egyet az aranyos csészék közül, melyeket csak a legritkább és legkedvesebb vendégeinek szokott elővenni és damaszk abrosszal terittetett, meg a Pély-nagyanya kanalával — nekünk már ükanyánk! — a Pély-féle kanál is nagyon kedves lehetett nagyanyámnak, mert az is csak ritkán került elő az almáriomból. Ezalatt Böske behozza a hires, jóillatu kávét és a pompás puha kalácsot. Nagyanyám kitölti Móric bácsi és a maga számára a kávét, kinálja a puha kalácsból, Móric bácsi szürcsöli a kávét, a kalácsot tartja a kezében, nézi és egyre csókolja a nagyanyám kezét: hogy az Isten megengedte érni, hogy ő mégegyszer ehetik édesanyja által sütött kalácsból! Mily jól esett az neki gyerekkorában, mikor távol volt a szülői háztól és utána küldtek komáromi cipót és kalácsot! Én csak álltam nagymama mellett. Egyszer azt kérdi Móric bácsi:

— Hát kisleányom, te nem szereted a kávét?

— Dehogy nem — feleli nagymama —, de a gyermek várjon, ő az utolsó, majd ha az öregek el-

végezték, ő is kap, ha marad. Nem szabad a gyermeket szoktatni, hogy ő az öregekkel egyforma legyen, a gyermeknek türelmes várás a neve.

Aznap este nálunk maradt Móric bácsi. Nagyanyám elkészitette számára minden kedves ételét. Vacsora után azt mondja Móric bácsi:

— Édesanyám azt gondolja, hogy nekem is két gyomrom van, mint a tevének? Nem tudok én ennyi sok jót egy vacsorára megenni! — Szegény nagyanyám még a csillagokat is lehozta volna szeretett fia számára!

Másnap reggel korán keltünk, mert Móric bácsi hazament Pestre és akkor Komáromból télen nem lehetett máskép Pestre menni, mint az érsekujvári vonaton, igy Komáromból korán reggel kellett menni Érsekujvárra. Még arra is számitani kellett, hogy a kocsi az uton eltörhet, vagy a lovakkal lesz baj, hogy legyen elég idő még gyalog bemenni Érsekujvárra, hogy a vonatot el ne szalassza, mert akkor másnapig kell ismét várakozni. Bucsuzáskor ismét könnyeztek a szemeik, de Móric bácsi megvigasztalta nagymamát, hogy nemsokára ismét visszajön „és akkor kedves anyám engedelmével Rózával jövünk".

Ettől a naptól fogva nagymama sokkal vidámabb volt, mint azelőtt. Édesapámat azonnal behivták Ekelről, ő be is jött és sokat beszéltek együtt, de hogy mit, azt én nem tudom, mert a gyermek nem való az öregek közé.

Aznap délután elmentünk Konkoly Balázs bácsiékhoz, kik szintén a közelben laktak, ott kártyáztak estig, nagymama nagyon vidám volt. Sokat beszélt kedves Móric fiáról, azt mondja, megigérte Móric, hogy

nemsokára eljön és elhozza Rózát. Hogy mennyi időköz lehetett a két látogatás között, azt én nem tudom, de arra emlékszem, hogy egy nap levelet kap nagymama, hogy Móric bácsi érkezik! Nagyanyám nagyban készülődött, maga készitette a sok jó eledelt, előszedte parádés ágynemüjét és a selyempaplanokat, melyek az ő menyasszonyi ruhájából készültek, azt is csak nagy és ritka vendég élvezhette és most is megvan. Este megérkeztek a várva-várt vendégek. Sohasem feledem el Róza nénit, hogy mily szép volt. Gyönyörü termete, tüzes fekete szeme és az a csengő, lágy hang, melyen beszélt! Mikor megérkezett, utcásan, kalappal és köpenyben ült le a kanapéra, én azonnal ölébe másztam, nem féltem tőle semmit sem. Most is emlékszem minden darab ruhájára, ami rajta volt: kék delénruha, melybe szines pettyek voltak szőve, fekete selyemköpeny, fején barna bársony francia kalap, a kalapban az archoz tüll-rüs és a rüs között apró mimóza-rózsácskák beledugdosva. Nyakában fekete zsinóron egy ovál medaillon, melynek egyik felén egy Mária-kép volt a kis Jézussal, a másik felén Móric bácsi saját maga által festett arcképe és egy picike kis óra, erre egy rokoko hölgy van emaillirozva, aki egy rózsagirlandot tart a kezében. Ezt Róza néni szintén Móric bácsitól kapta. Ezt az órát Móric bácsi Róza néni halála után Rózsika leányomnak adta, mi őrizzük. Nekem minden nagyon tetszett, ami Róza nénin volt, de legjobban a kalapon levő piciny rózsák és a kis babaóra, azt hittem, hogy az a piciny óra játéktárgy. Nagymama nagyon restelte, hogy én oly neveletlen vagyok és nem megyek le Róza néni öléből, Róza néni meg mindig csak azt mondta: hadd legyen

ölemben a kis Jolán, úgy szeretem, oly ügyes gyermek!

Látta Róza néni, hogy én szeretném kiszedni kalapjából a rózsákat, kérdi, hát tetszik teneked az a kis rózsa? Intek fejemmel, hogy igen, kérdi később, hát van neked babád? Azonnal leugrom az öléből és előhozom kedves főzőkanálbabáimat. Meglátja Róza néni őket és elkezd nagyon nevetni, hogy micsoda babáim vannak én nekem. Nagyon rosszul esett, hogy az én babáimat lenevette.

— Hát Jolánkám, nincs neked más babád?

— Nincs — válaszoltam. — Azzal elraktam a szurdékba, a kályhaköz volt az én játszóhelyem. Ismét visszamentem Róza néni ölébe és játszottam a kis órával.

— No, ha hazamegyek — mondja Róza néni —, küldök én neked szép babákat, meg ilyen apró órát is és a babáidnak kalapot. Elmennél-e velem Pestre? — Mondom: el, ha nagymamám eljön.

— No, majd megkérjük nagymamát, hogy hozzon el téged Pestre!

— Van magának Róza néni, kisleánya? — kérdezem.

— Az nincs, de van két papagájom, amelyek beszélni tudnak. (Ezen meg már éppen elcsodálkoztam, milyen lehet az a madár, amely beszélni tud?) Az egyik Coco, a másik Zsoko!

— És mit tudnak beszélni? — kérdem. — Azt mondja Róza néni, hogy mindent s ekkor még nagyobb lett a vágyódásom Pestet látni.

— Hátha még a Lánchidat látnád, az ám a szép! Lánchid? Hát az milyen lehet? Én olyannak

véltem a Lánchidat, hogy az összekötözött láncokból van, hogyan lehet azon járni, hogy bele nem szédülnek a Dunába? Nagymama megigérte, ha nagyon jól fogom magam viselni, ugy majd elvisz Pestre. Már az igéret is nagy öröm volt, mert nagymama, ha valamit megigért, azt meg is tartotta, de ha valamit megtiltott, jaj volt annak, aki az ellen vétett!

Vacsora után korán ágyba dugtak, ők pedig még soká fent maradtak és beszélgettek, de nagymama már akkor sokat köhögött. Móric bácsi megigérte, hogy majd ő fog valami jó köhögéselleni cukrot küldeni, ami enyhiteni fogja nagymama köhögését. Másnap elmentek kedves vendégeink, de megfogadtatták nagymamával, hogy nemsokára elmegyünk Pestre.

Nagyanyámnak sok dolga volt azután, mert ő maga hizlalt disznókat és az öletést is maga végeztette. Már hajnalban felkeltek az öletés napján és mikor megölték a disznókat, kivitték a cigánymezőre perkelni és mikor meghozták, nagyanyám végezte az aprólék-készitést, ez a munka eltartott estig, mire kolbász és hurkák mind kifőttek és szép tiszta deszkára kerültek másnapig, mig az aprólékból minden ismerősének nem küldött. Persze azok is mind viszont küldtek az ő öletésükkor.

Emlékszem, Beöthy Zsigáné (Beöthy Zsolt édesanyja) néninek is küldött nagyanyám és én is elmentem a leánnyal; a Huszár-utcában laktak, nem messze tőlünk. Mikor az iskola előtt megyünk, ott volt egy befagyott pocsolya, melyet már az iskolás gyermekek jó simára kicsiszoltak patkós csizmájukkal. Meglátom ezt, elszaladok a leány mellől, aki az aprólékot vitte, futok a jégre, azzal szembe jött velem Beöthy Zsolt[3]

(mi Zoltánnak hivtuk), szembeszalad és ugy fellökött, hogy csaknem beszakadt a fejem, de nem mertem sirni, csak hallgattam.

Beöthyékhez is sokat jártunk, igen kedves barátnője volt Linka néni nagymamának, emlékszem, mily finom, szép nő volt. Sugár alakja, szép beszélő kék szemei és igen barátságos szerető modora. Beöthyékhez sokszor elvitt a nagyanyám, ha kártyapartira ment, de én nem mertem elmozdulni nagyanyám mellől, mert nagyon féltem Zoltántól, ki kedves, szép fiu volt, de nagyon csintalan és különösen a kisleányokat szerette bosszantani. Ha meglátott, mindig megráncigálta a hajamat, vagy egyet csipett rajtam, de meg nem állhatta, hogy ujja hegyét ki ne próbálja rajtam, már csak azért is, mert tudta, hogy én félek tőle. Hiába mondta édesanyja, ne félj, kis Jolán, nem bánt téged Zoltán, inkább menjetek játszani, nem tudtak engem nagymama oldala mellől elvinni semmiféle szép igérettel.

Hogy Róza néniék elmentek, naponta vártam a postást, mikor hozza már meg az igért babát? Mult egyik nap a másik után, de az igért csomag csak nem jött. Egy délután nagymama meg volt hiva kártyára, Budayékhoz. Oda engem nem vitt el, mert igen nagy házat vittek, ezüsttálcán szervirozták a kávét, ezüstkannákból. Nem gyereknek való oly nagy luxust látni, mert azáltal nagyravágyó lesz. De onnét hozott mindig szép cukorfigurákat. Azon délután, hogy nagymama elment, kis idő mulva jött a postás és hozott egy nagy csomagot. Az én örömöm megérkezett. De mikor láthatom én azt meg? Mikor jön haza az én nagymamám? Mikor elment, azt mondta Böskének, nyolc

órára gyere értem a kézilámpással Budayékhoz! Akkor én már alszom, mert hét órakor le kell feküdni, akár álmos voltam, akár nem. Persze, alvásról szó sem volt, mert annyira szerettem volna tudni, mit tartalmaz a csomag. Nagyanyám hazajött a kártyapartiból nyolc órakor és hozott nekem egy cukor-ollót, persze, nagyon örültem neki és mondom nagymamának, hogy jött ám csomag Pestről!

Azt mondja rá egész nyugodtan, jól van, kisleányom, csak aludjál el, majd holnap kibontjuk a csomagot, ma érd be azzal, amit én hoztam! Erre nem volt más felelet, mint szépen kezet csókolni és jó éjszakát kívánni, de én csak forogtam az ágyban, aludni nem tudtam. Délutántól másnap reggelig várni, hogy mi lehet a csomagban!

Másnap én voltam az első a háznál, aki felkelt, hogy minél előbb megláthassam a küldeményt. Nagymama erre azt mondta, ha te oly kíváncsi leszel, még ma sem fogod meglátni, hogy mi van a csomagban, így el kellett hallgatnom és türelmesen bevárnom a nagymama akaratát.

Délfelé, mikor már minden teendőjét elvégezte, leült a kanapéra, feltette pápaszemét és felbontotta a küldött csomagot.

Először kivett a csomagból két sárga skatulyát, melyben pemetefűcukor volt köhögés ellen, azt akkor nagyon használták. Azután két játszma francia kártyát, (nagymama nagyon szeretett Napoleon-patience-ot vetni, Móric bátyám látta, hogy milyen roszszak már édesanyja kártyái, igy meglepte velük), azután vesz ki egy kék delén ruhának valót, ugyanabból a szövetből, amilyen Róza nénin volt, mikor Komá-

romba jött, kék pettyekkel. Arra az volt egy kis cédulára irva: a két kis leánynak. Végre jött a várvavárt baba! De nem is egy, hanem egy pár, sváb házaspár. No ilyet én még nem hogy láttam volna, de még csak mesében sem hallottam. A férfi fekete bársonyruhát viselt, a nő veres selyemszoknyát, bársonyréklit, fekete köténYt, mely aranycsipkével volt szegélyezve, fején aranyfőkötő! Én csak bámultam a sok szépséget és az mind az enyém!

Nagyanyám csóválta a fejét, hogy az a Róza, hogy lehet ily préda, egy gyermeknek ily drága dolgokat küld! Mikor a babákat kezembe adta, lelkemre kötötte, hogy vigyázzak ám rájuk, mert azok nagyon drága dolgok.

— Te nem is érdemled meg, magad sem érsz annyit, mint amit ezért adtak.

Én voltam a legboldogabb egész Komárom városában. Aki csak hozzánk jött, mindenkinek elővettem az én sváb páromat és mindenki megcsodálta a selyemruhás és aranyfőkötős parasztasszonyt és szörnyen ógtak-mógtak rajta nagyanyám barátnéi, az öreg nénik, hogy az már mégis csak nem való, babának selyemruha! Nagyanyámnak volt ugyan egy selyemruhája, de ő azt csak nagy ünnepnap alkalmával vette fel, mikor templomba ment, vagy ha valami nagy ünnepélyre volt hiva. Akkor még a selyemruha nagy luxus volt a komáromi nemes hölgyek között.

Nagyanyám aznap este már az uj kártyájával rakta a Napoleon-patience-ot, nekem meg kiszabta a ruhámat, melyet Róza néni küldött és szép lassan meg is varrta. Az ablak előtt a dobogón állt nagyanyám varróasztalkája, mellette a szék, melyen ülni szokott,

a kanapé a két ablak között volt és az egyik karja a varróasztalkáig nyult, szembe nagymama székével, a kanapé karja volt az én helyem, ott ültem én, mikor nagymama varrt, mert nekem kellett befüzni a varrótübe. Nagyanyám nagyon szerette a virágokat, ablakai mindig tele voltak nyiló virágokkal, sárga violával, rezedával, bazsalikommal. Ezek a virágok az ablak párkányára voltak rakva, ezért sötét volt a szoba és a dobogót azért készittette, hogy a virágai felett kilát-hasson az utcára. Most is emlékezem a kedves illatra, mely szobánkat eltöltötte.

Végre elkészült a pesti szövetből szabott ruha, vasárnap reggel volt csak szabad felvenni, abban mentem a templomba. Mikor felöltöztetett nagymama, szépen megköszöntem és szaladok ki a konyhába nagy örömmel, hogy megmutassam a cselédeknek, nézzétek, mily szép uj delénruhám van! Ezt meghallja nagyanyám s reám néz azokkal a nagy kék szemeivel:

— Tanuld meg, kisleányom, hogy ez a ruha nem a tiéd, neked semmid sincs, csak az mondhatja valamire, hogy az enyém, aki azt a maga szorgalmából szerezte, ez a ruha az enyém és minden, ami rajtad van, az mind az enyém, én csak megengedem, hogy te azt viselheted, ha jó, szófogadó leszel; én elvehetem tőled bármikor. Tanuld meg, hogy csak az a tiéd, amit magad szerzesz.

Ugyanazon a télen, ugy gondolom, februárban, levél érkezik Móric bácsitól, melyben kéri édesanyját, hogy tegye meg azt az örömet nekik és jöjjön el a *„Könyves Kálmán“* első előadására. Nagyon készülnek rá, igen szép lesz, ő maga is nagy jövőt jósol neki.

Nagyanyám azonnal irt édesapámnak, hogy ő

szeretne elmenni, de csak ugy, ha édesanyámat vele ereszti, mert egyedül nem mer utnak indulni, különösen télen. Mikor a levél meg volt irva, elmentek a cselédek egy embert keresni, aki kimegy gyalog Ekelre és a levelet elviszi édesapámnak, mert akkor még posta nem volt Ekelen. Végre találkozott egy favágó, aki elvitte a levelet egy forintért. (Egy forint akkor igen nagy pénz volt.)

Édesanyám másnap be is jött, mindenféle poggyásszal és nagyanyámnak segitett rendbeszedni a Pestre viendő ruhanemüeket. Nagymama a háznál fehér csipkefőkötőt viselt, melyet mindig maga mosott ki. Mosás előtt szétfejtette, mert a guvrirozott csipkefodrot nem lehetett máskép tisztitani. Emlékezem, mily sürgés-forgás volt a háznál, mikor a csipkéket kivasalta, berakta apró vékony fácskák közé, azt meg gőzölte meleg vizen és másnap kiszedte a pálcikák közül és megvarrta főkötőit, melyeket Pestre visz magával. Ezen főkötők közül én is őrizek egyet. Nagyanyám elővette fekete selyemruháját, abba megy fia darabját megnézni. Kértem nagymamát, hogy vigyen el engemet is, hiszen megigérte, de arra ez volt a válasz, «most télen gyermeknek szobában a helye, meg a háznál is kell valakinek maradnia, aki gondot visel reá. Hanem tavasszal elmegyünk, akkor téged is elviszlek.» Bármily nagyon vágytam is, meg kellett abban nyugodni, hogy én most nem mehetek Pestre.

Este nagyanyám megmondott mindent, hogy mit főzzenek, mig oda lesz. A cselédek akkor még kávét nem kaptak reggelire, csak rántott levest, kávét csak urak ittak, mert az igen drága ital volt, én addig tejet kaptam, mig nagyanyám távolt volt. Megparancsolta,

hogy: «a kamrakulcsokat kösd a kötényedre, éjjelre pedig tedd a vánkosod alá.» Igy én még aznap este a vánkosom alá tettem a kamrakulcsokat, mert reggel korán volt az indulás kocsin Érsekujvárra. Én még az ágyban maradtam, mikor elindultak, csak arra a sok mindenféle utazóbundákra, mamuszokra, amit lábukra huztak, meg a nagy viklerekre emlékezem, amelyeket este odakészitettek indulásra. Reggel pedig mindegyik lába alá a kocsiba egy melegitett tégla került. Végre hallom, hogy döcög végig a ház előtt a megrakott hintó, mindenfélét vitt nagyanyám a pestiek számára, sonkát, befőtteket, amik Róza néninek oly nagyon izlettek, meg komáromi cipót.

Nagyanyámék megérkeztek a kivánt napra és ott lehettek a *„Könyves Kálmán“* előadásán, de oly jól érezték magukat Pesten, hogy tovább maradtak a kiszabott időnél.

Amint nagyanyámtól és később Róza nénitől többször hallottam emlegetni, hogy kérdezte nagyanyámat:

— Ki vigyáz a házra?

— Hát a Jolánka, — volt a válasz.

Róza néni csodálkozva mondja:

— De az a kis leány, iszen még ő maga is dajkaság alatt van!

— Á, több esze van annak, mint egy felnőttnek, mert ha megparancsolok valamit, azt ő ugy végezteti el, bátran reá lehet bizni a házat!

Sokszor hallottam emlegetni édesapámtól meg testvéreitől, hogy a nagymama azért is maradt tovább Pesten, mert az ottani atyafiakat látogatta meg. Tóth

Lőrincéket, Kandóékat és Szücs Lajosnét, kinek első unokatestvére volt.

Ugy egyheti Pesten mulatás után megérkeztek nagymamáék. Sohasem feledem nagyanyám mosolygós, boldogságtól ragyogó arcát, amikor elmondta, hogy mit látott és milyen volt a darab. Meg a Róza játékát! Mikor megérkezett, leszedte magáról az utiruhát, édesapám is bent volt Komáromban, behivta a háznál levő minden élő lényt, mindenki számára hozott valami pesti emléket; végre kivesz a kebléből egy papirlapot, abba szépen laposra összehajtva egy darab szövetet és örömtől átsugárzó arccal mutatja:

— Nézzétek ezt, ilyet még nem láttatok, ilyet csak a királynék viselnek; ilyen ruhában játssza az én menyem a *„Könyves Kálmán“* darabban a királyleányt!

A Ráma királyának leánya, Ingoli, Álmos menyasszonya, az első felvonásban, mint menyasszony jelenik meg nagy pompával, haja gyöngyökkel átszőve, ruhája tele drágakövekkel, ezen ruhája sötétkék damaszk ezüst beszövéssel volt.

Ebből hozott nagyanyám egy darabot a keblébe rejtve, nehogy a finánc elvegyék tőle. (Mert akkor még a város határánál is mindent megvizitáltak.) Nekem pedig hozott egy — *sósperecet*. Mily örömöm volt nekem azon, hogy szorongattam a keblemre és szaladgáltam körül az ebédlőasztalt vele!

De még mást is hozott nagymamám. Róza néni küldött nekem és Etelkának egy-egy főkötőt. Az enyém kék atlasz volt, Etelkáé zöld és mindegyik rüssében olyan apró rózsák, mint a Róza néni kalapján. Ez azután fejülmult mindent, atlaszfőkötő rózsakkal!

Micsoda öröm volt az, mikor én abban a templomba mehettem, delénruha, atlasz kapison és még ehhez az öltözékhez nagymama egy pár bőrkeztyüt is vett Mártinéknál, az volt az egyetlen keztyüsbolt Komáromban.

Nagymama meghivta barátnéit kávéuzsonnára és mikor eljöttek, elővette a hozott damaszk darabot és megmutatta. Elmondta, hogy mily gyönyörü volt az ő menye, mint egy valóságos királyné és mily szépen tud szavalni! Meg a *„Könyves Kálmán“* mennyire tetszett!

— Adtam is Móricnak 50 forintot azért, hogy elhivott megnézni azt a szép darabját.

A kávénénikék mind csodálták a szép szövetet és csodálkoztak azokon, amit nagymama elmesélt a menyéről. (Ezt a damaszk darabot őrzöm most is.)

Nem tartom érdektelennek e ruha történetét feljegyezni, melyben Róza néni *„Könyves Kálmán“*-ban Ingolit játszotta, amint tőle többizben hallottam elbeszélni. Ez a ruha József nádor harmadik nejéé, Mária Dorottya palatinusné, József főherceg édesanyjáé volt és állitólag ezt a ruhát használta leánya, Mária Henrietta hercegnő násza alkalmával Brüsszelben, 1853 augusztus 22-én, mikor Lajos Fülöp belga király neje lett. Ha az udvar Budán tartózkodott, az udvarnál sok minden megunt dolgot eladtak. Róza néninek több házi zsidója volt, akik feljártak és megvették a sok mindenféle drága ruhát, csipkét, ékszert, legyezőket. Róza néni igy jutott ehhez a remek ruhához, amely igazi királyi szövet volt, valódi ezüsttel átszőve, és Ingolit mindig ebben a ruhába játszotta. De volt még több ruhája is a palatinusnétól: egy lila atlasz

empire-ruha, alján szélesen arannyal himezve és egy fehér báliruha, szintén arany himzéssel, ezekből már csak egy-egy darabka van még birtokomban, de azok tanuskodnak arról, hogy való volt az, amit leirok.

Róza néni szinpadtól visszavonulása után ez a kék damaszkruha Jászai Mari birtokába ment át. Jászai, nem is sejtve a ruha történetét, ritka szépsége és értékességénél fogva sajnálta szinpadra vinni. A vasmegyei dőri templom számára maga szabott és varrt belőle egy miseruhát. Ez a történelmi nevezetességü ruha most a dőri egyház tulajdona. Hosszu évek viszontagságai után végre meglelte méltó helyét egy falusi templomban, Isten szolgálatára és az áhitatos keresztény hivek boldogitására. Ennél méltóbb helyet nem lehetett volna keresni sem számára. Ime, a láthatatlan Isten keze, aki megőrizte ezt a nevezetes öltönyt az 1838-i árviz veszedelmétől, meg az 1848-i forradalomtól és 53 évi bujdosása után megpihen az Ur szolgálatában; igy került az igazi királyi sarjtól az álkirálynékhoz és onnét ismét magasabb helyre, az Ur zsámolyához. Akik ezt a ruhát használták, most már mind az Ur előtt vannak. Nagymama ezt mondta Róza néniről, Laborfalvi Rózáról:

— Látnák csak, hogy dolgozik az a háznál, meg a kertben. (Akkor már megvolt a svábhegyi kert, mikor nagyanyám utoljára Pesten volt.) Van egy csacsijuk, meg egy kordé és azzal járnak fel a hegyre.

Azon még jobban csodálkoztak a nemes nagynénik, hogy egy uriember hogy ülhet kordéba, amely elé csacsi van fogva. Nálunk csak a rongyász meg a tyukász jár kordén.

— Majd lesz azoknak még négylovas hintójuk is, de

kezdetnek elég a csacsifogat is — válaszolt a nagymama.

A József-napi vásárra el szokott menni Fleischmann, az öreg vattás zsidó, aki a kis házban lakott. Mielőtt elindult volna, mindig bejött megkérdezni, hogy nincs-e valami küldeni valója Pestre a tekintetes asszonynak? Most is átjött ezzel a kérdéssel.

— Van bizony, Fleischmann ur, egy sonkát szeretnék küldeni Móric fiamnak, legyen olyan szives és vigye el.

Az öreg zsidó megijedt.

— Mit, sonkát? Azt nem viszem el!

— Miért? — kérdi a nagyanyám.

— Mert sonkát igazi zsidó nem vihet magával, azt a vallása tiltja.

— Jól van, hát majd pakkolok valamit, de hogy mi van benne, azt nem kell magának tudnia.

Igy elvitte a pakkot. Mikor Móric bácsinak átadja, kérdi:

— Na, mit hozott Fleischmann ur?

— Nem tudom, kérem, nem tudom, de ne is tessék megmondani, hogy mi volt benne, mert én akkor sem fogom tudni. De ha valamit tetszik küldeni, azt szivesen elviszem.

Igy ért Pestre a sonka.

Tavaszodott az idő, jött a kertimunka, nagymama akkor már egész nap kint dolgozgatott a kertben. A kisebb fáit maga nyesegette, édesapám gyakran bejött oltani, mert ő is szerette a kertészetet. Ugy látom most, ez is családi hagyomány, mert ugy édesapám, Eszter néni, mint Móric bácsi, mind nagyon szerettek a kerttel foglalkozni és én magam is szeretek a természetben

gyönyörködni, fáimmal és virágaimmal bibelődni, ez is örökség.

1855-ben nagyon sok gyümölcsünk volt a szigeti kertekben, a kofák naponta kijöttek és nagymama ott adta el. Emlékezem, volt egy szoba a háznál, melyet ugy neveztünk „katonaszoba", mert ha tisztet szállásoltak be hozzánk, azt abba a szobába tették. Azon ősszel ez a szoba tele volt töltve almával, a padlótól egész a tetőig, pedig már akkor sokat eladott nagyanyám és sokat szétküldözött gyermekeinek és ismerőseinek. Kiválogattuk az épeket, mert azokat a pincébe rakatta le a nagymama és ott szépen elálltak tavaszig. Egyik levelében irja is Móric bácsi az édesanyjának, hogy kér az almákból, különösen a dáma-alma izlett nagyon, ha lehet, abból küldjön, (de hogy melyik a dáma-alma, azt én nem tudom). Én csak az eperalmát szerettem, mert annak a bele is piros. Ha a szigetbe kiértünk, nekem az első teendőm volt az eperalma alját megkeresni és a lehullott almákat megharapdálni. Sokszor megpirongatott nagymama:

— Hogyha beleharapsz egy almába, edd meg. Te eldobod és mást kezdesz ki. Azt nem szabad tenni, mert az prédaság, és aki préda, annak soha semmije nem lesz.

Felszedi a megharapdált almákat, mutatja:

— Látod, ez mind a te csipkés egérfogad helye. Most szedd össze és hazaviszed a malacok számára, mert itt csak elrohad, máskor ilyen prédaságot ne merj tenni.

Ezen a nyáron elmentünk Pápára Vály bácsiékhoz. Előtte való nap kimentünk Ekelre, édesapám küldött értünk kocsit. Ekelen egy nap pihentünk, másnap

hajnalban utnak indultunk Pápa felé. A nagy sárga hintóval és négy lóval Gönyünek mentünk, ott a révészek átvittek a Dunán, onnét bementünk Győrbe, ott megetettünk és ugy folytattuk utunkat Pápa felé, de még Szemerén is megálltunk pihentetni a lovakat, mert a sárga hintó megpróbált négy lovat is. Mikor már a pápai kéttornyu nagy templomot megláttuk, örvendtünk, hogy nemsokára Eszter néniéknél leszünk. Végre hajnali elindulás után megállt kocsink a Vály-ház előtt. Kedves Vály bácsi és Eszter néni mily örömmel jöttek elibénk, szedték le a sok holmit a kocsiról!

Eszter néni leánya, Vály Mari akkor már jó nagyocska volt. Megmutatta mindenféle kézimunkáját, rajzait és este, mikor mind együtt voltunk, vacsora után, Mariska leült és igen szépen zongorázott, én meg csak bámultam, hogy szólnak azok a billentyük, ha megnyomják és minden nótát ki lehet verni rajta, én még ilyen furcsa háromlábu dolgot sohasem láttam.

Vacsora után korán le akartunk feküdni, mert a hosszu kocsiut nagyon elfárasztott. Egyszer csak jön be a kocsisa édesapámnak, hogy kéri alássan a tekintetes urat, ne tessék haragudni, de két ló megdöglött!

Behajtott velük a Tapolcába, tüdőgyulladást kaptak és pár óra alatt kettő kiadta a páráját. Édesapám nagyon felindult a kocsis butaságán, hogy a fáradt lovakat behajtja a 13 fokos Tapolcába.

— Ne haragudj, kedves Károlykám, — szólt erre Eszter néni, tudod, mikor a cigány lova megdöglött, azt mondta rá, annak döglik, akinek van! Hát neked még megmaradt két lovad.

— Az ám, — mondja édesapám, de addig nem

mehetek haza, mig másik kettőt nem vehetek, mert két ló nem birja el ezt a nehéz kocsit.

— Annál jobb, — mondja Eszter néni, — mert igy tovább itt maradtok, ugyis mindig oly rövid időre jössz, nem érdemes ekkora utat tenni egy napért.

Nagymama is nagyon sajnálta édesapám lovait:

— Látod, édes fiam, ha most én odahaza maradok, nem ér ily nagy kár!

Édesapám azonnal rendelkezett, hogy keressenek két lovat a meglevők mellé. Eszter néni előszedett édesanyja számára kötést és horgolást, nekem meg szines üveggyöngyöt füzni, mert én a gyöngyöt nagyon szerettem, ugyannyira, hogy el is ültettem a kis kertembe és naponta megnéztem, hogy kikeltek-e már? És mikor terem a gyöngyfán gyöngy? Mert azt gondoltam, hogy a gyöngyvirág magja a gyöngy. Géza bátyám, aki akkor már ott diákoskodott, nagy örömmel hozta be számomra amije volt, képeskönyveit, meg virággyüjteményét és ami legszebb volt, lepkegyüjteményét, amelyeket maga fogdosott össze, azok mind szép szines üvegfejü gombostükre voltak felszurva. Magyarázza Géza bátyánk a lepkék nevét, ez a nagyfejü, fején a koponyaképpel, ez a halálfej, ez a fekete szárnyu, amelynek szélén egy fehér sáv van, ez a Trauermantel, ez a kis kékes meg a hajnallepke és igy tovább. Nem sokat gondoltam és az ő lepkéi nevével, én csak azon gondolkodtam, de jó lenne azokat a szép üvegfejü gombostüket kiszedni és a lepkéket szélnek ereszteni. Géza elment délután az iskolába és azt mondta:

— Ne Jolánkám, játsszál ezekkel, mig én hazajövök.

Én pedig a lepkékkel való játszást ugy értelmeztem, hogy ő nekem adja, én pedig megszabaditom a szegény lepkéket a gombostü kinjaitól, de mikor éppen kezdtek egyet koppasztani, belép Eszter néni.

— Mit mivelsz, kis leányom?

— Szeretném a gombostüket kiszedni a lepkékből, — mondom.

Erre megijed Eszter néni.

— Azt nem szabad, az a Géza iskolai tanulmányaihoz szükséges. De ha neked oly igen tetszik a szép gombostü, ugy adok neked.

Ugyis volt, adott egy csomót és igy a lepkék megmaradtak Géza számára.

Mig Pápán voltunk, nagymama a délelőtti órákat a felső virágos kertben töltötte, kötéssel és olvasással, gyönyörü kis kert volt ez a ház mellett. Az uton kétfelé szőlőalé a legritkább szőlőfajokból, a kert többi része a legszebb virágfajokkal beültetve. Ezt Eszter néni kezelte, ő is oly szenvedélyes kertész volt, mint szülői és mint testvérei. Különös, a Vály-háznál a legidegenebb is ugy érezte magát, mintha a családhoz tartoznék. Mikor a kapun belépett az ember, már a sok szép nyiló virág mosolygott reá. A szobában meg Vály bácsi és Eszter néni jóságos nemes lelke, szeretete fogadott mindenkit. Rendkivül szigoru erkölcsüek voltak, igy nagyon megválogatták barátaikat, de akit szerettek, azt meg is becsülték, őket pedig nemcsak a város, hanem a szomszéd vármegyék is mind a legnagyobb tiszteletben tartották, még most is kalapot emelnek nevük hallatára azok, akiket ők neveltek, pedig ugyan sok család fiát nevelték hirneves emberekké. Jó szivükről is hiresek voltak, nem mehetett

oda szegény diák, akinek vagy ebéd, vagy más egyéb ki nem járt volna. Sok teológus nőtt fel az ő konyhájuk maradékán!

Pápán akkor még nem voltak kutak, mindenki a Tapolca vizét használta mindenre, mosásra, fürdésre, ivásra. Vály bácsinak ez nem tetszett egészségi szempontokból. Ezért alsó kertjébe, a gyümölcsösébe kutat ásatott, amely a legjobb vizet adta. Attól kezdve egész Pápa lakói onnét hordták a vizet. Ki engedte volna meg, hogy a gyümölcsöskertjébe az egész város cselédleányai bejárhassanak reggeltől napestig vizért? Látva ezt nagyanyám, mondja Vály bácsinak, hogy miért enged ennyi embert idejárni vizért, hiszen kárt tesznek a gyümölcsfákban.

— Ha nekem adott az Isten, örülök, hogy én meg másnak adhatok! — szólt a felelet.

Igy a város nem is ásatott közkutakat, mert volt kut a Vály-kertben.

Egyheti pápai időzés után vehetett édesapám lovakat. El is indultunk nagy bucsuzások között, mindenki törülgette a szemét, mintha utolsó volna az elválás. Az uj lovakkal lassabban tudott haladni a kocsi, mint az édesapám által nevelt lovakkal, igy több helyen meg kellett pihenni. Utközben sokszor emlegette nagymama, ha egy-egy helységre értünk:

— Itt is lövöldözött kedves férjem a francia katonákra![4]

Estére megérkeztünk Ekelre, édesanyám nagyon megijedt, mikor meghallotta, hogy két lóba került a pápai ut. Még néhány nap Ekelen maradtunk és egy reggel bementünk Komáromba, mert nagymamának

sok dolga volt mindent elrendezni, mire Eszter néniék megérkeznek.

Egy nap levél érkezett Pápáról, hogy a napokban látogatóba jönnek, mert a vizsgák már véget érnek, igaz, csak rövid időre, mert Gézát hozzák haza, ők pedig Bécsbe mennek néhány hétre. Mariska akkor már szépen festett, ott, ameddig lehet, tovább képezik a tehetségét.

Ez nagymamámat elszomoritotta, hogy hát nem az egész szünidőt töltik Vályék nála. Pár nap mulva megérkeztek, most is előttem van Géza bátyám szép piros arcával, nagy kék szemeivel, vállán szürke posztóköpeny veres hajtókával, oly jól állott élénk arcához. Eszter néniék a konyhából balra nyiló szobában helyezkedtek el, az volt a vendégszoba. Mikor már kipakkoltak, mindenki számára hoztak valami pápai vásárfiát, mint Eszter néni mondani szokta. Emlékezem jól, nagymamának varrt Mariska egy kékszinü „Überrokkot", ugy nevezték akkor a mostani empireszabást. Nagyon örült nagymama a ruhának, de még jobban annak, hogy azt az ő kedves unokája varrta meg oly szép rendesen. Mikor felpróbálja, azt mondja Eszter néninek:

— Zárjátok be az ajtót, mig a ruhát le nem vetem, nehogy meglásson valaki, hogy én rajtam szines ruha van.

Ugyanis mióta nagyapám meghalt, más, mint fekete ruha nem volt rajta. Igen jól állt arcához a kék szin, de soha többé fel nem vette.

Párnapi nálunk időzésük után elmentek Bécsbe, ahol több hetet töltöttek, hogy Mariska gyakorolja magát a festésben. Mikor Bécsből visszajöttek, ismét ná-

lunk mulattak pár nap, de akkor már nagymama nagyon sokat köhögött és hamar fáradt, meg mindig fázásról panaszkodott. Eszter néni igen aggódott emiatt.

— Ugyan, kedves édesanyám, — szólt — ne fárassza agyon magát azokkal a szigeti kertekkel, hiszen itt vannak jó hüséges cselédjei, akik minden szokását tudják, majd elvégzik azok a megrendelt dolgot, meg itt van ez az eleven kéneső, a kis Jolán, tud az utána nézni már minden dolognak, csak kedves édesanyám ne fárassza agyon magát.

De nagymama azt nem engedhette, hogy ő a télire lerakni való almákat ugy szedesse le, hogy ő maga ott ne legyen, mert azt mind késsel kell szedni kosarakba, karon hazahozni. Ugy is történt, hogy mig minden rendbe nem lett takaritva a szigeti kertből, addig naponta kijártunk, de nem gyalog, hanem Konkoly Balázs bácsi, nagyanyám testvérének fia fogatott be reggel és este a ki- és bejövetelre.

Nagymama nagyon tiszta rendes házat vitt, évente kétszer, ugymint Szent György-nap és Szent Mihálynap előtt minden szobáját kimeszeltette, a padlókat pedig minden héten surolni kellett. Lakószobája butora igen egyszerü volt: az ablak között egy bőrdivány, az előtt egy nagy diófa-asztal, amelyen ebédelni szoktunk, a fal mellett a pohárszék, amelyben féltett porcellán- és üvegedényeit tartotta, amellett kis asztalkán nagyapám nagy empire-órája ketyegett, amelyet ügyvédi dijul kapott. Az ajtón tul, amely a másik utcai szobába nyilt, nagyanyám ágya, amellett nagy sifonérja, amelyben fehérneműit, ruháit és pénzét tartotta, a szekrény mellett a konyhába vezető ajtó, amellett egy kis edényes szekrény a napi szükségre, azon tul a

kivül fütő nagy zöld cserépkályha, a kályha mellett az én ágyam a nagymamáéval szemben, azon tul az ablaknál levő dobogó, meg egy nagy karosszék, amelyben nagyanyám délutáni álmát szokta elszundikálni, mit édesapám akkor vett édesanyjának, mikor egy kirándulás alkalmából feldültek és vállcsontját eltörte. A nagy fájdalomtól ágyba nem fekhetett, igy egy oly kényelmes zsöllyét vett édesapám, hogy abba hátát megvetette és kényelmesen alhatott. Ablakainkon szép fehér csipkefüggönyök voltak, melyeket nagyanyám maga kötött. A szép tiszta meszelt falon nem volt semmi cifraság, a kanapé felett egy mahagonirámás tükör, az alatt egy kis szines metszetü kép, mely Krisztus urunkat ábrázolta, amint a nehéz kereszt alatt leroskad. Az én ágyam felett volt két fia arcképe. Édesapám képét Móric bácsi festette, mikor még Komáromban lakott, Móric bácsiét Barabás Miklós készitette, mely alá az van irva: «*Kedves anyámnak fiai szeretettel, 1854*». Nagymama ágya felett szintén lógott egy kép, ezen Luther alakja a Miatyánkból volt összeállitva. Az egész Miatyánk tisztán olvasható volt a képen; ezt a képet nagyatyám nagyon szerette és ezért nagyatyám halála után nagyanyám ágya felé akasztotta. Szőnyegek nem voltak szobáinkban, csak nagymama ágya előtt volt egy kis szőnyeg. Még betegeskedése idejében is megtartotta szép sugár egyenes méltóságteljes alakját, magasan hordta fejét, nem hajolt meg senki előtt sem, bátor, nyiltszivü és igaz volt; ő nem bántott meg soha senkit, de ha valaki őt megbántotta, annak soha többé meg nem bocsátott.

Nagyon szigoruan itélt mindenki erkölcse felett,

legyen az bárki, ha valakiről meghallott nem hozzá méltó dolgot, az ugyan az ő házába be nem tette többé a lábát.

Szülőim gyakrabban bejöttek látogatóba, mint máskor, talán édesapám sejtette, hogy nagymama gyengébben van, mint más télen szokott lenni. Elment háziorvosunkhoz, Iványos bácsihoz, ha jól emlékezem, talán atyafiságban is voltunk. Iszonyu sovány magas ember volt, mindig lehajolt, ha a kapun bejött. A jó Iványos bácsi megnyugtatta édesapámat, hogy nincs nagymamának semmi különös baja, mint hogy meghült az őszi munkálkodásba és ha szépen a meleg szobában marad, ugy ismét helyreáll egészsége. Nagymama nem sokat hallgatott az Iványos bácsi tanácsára, csak folytatta rendes teendőit.

Ősszel volt a gyertyamártás: az egész esztendőn öszegyült zsiradékot felolvasztották, a tisztáját leszürték, abból készült a gyertya. Nagyanyám megsodorta a pamutot és a megsodort pamutszálakat egy pálcára akasztották és igy több pálcát elkészitett a gyertyabéllel. Mikor az rendben volt, akkor egy szélesszáju kőfazekat beletettek egy faládába, a láda hézagjait megtömték jól forró hamuval és mikor ez mind elkészült, akkor a hamuba ásott kőfazékba öntötték a forró zsiradékot, melybe a pálcákra aggatott gyertyabelet mártogatták mindaddig, mig az a gyertya a kellő vastagságát elérte. A forró hamuba pedig azért kellett a fazekat beásni, nehogy a zsiradék megikrásodjon, hanem folyékony maradjon. A zsiradék aljából készült a szappan. Ahhoz is nagy készülődés kellett, mert a szappanfőzéshez való erős lugot magunknak kellett készíteni, ha jól emlékezem, oltatlan mészből és ha-

muból. (Mennyivel könnyebb most a szappanfőzés a kausztikus szódával!) A szappant is meg kellett főzni télire, én sehonnan sem maradhattam el, mindent látnom kellett, hogy mikép készül és mikor ez a gyertyamártogatás javában folyt, én a konyhaasztal körül ugrálva fellöktem azt, pedig azon volt a konyhalámpás, amit mi mécsnek neveztünk. Tudniillik, ha egy köcsög eltörött, akkor a fenekét használták mécsesnek, abba tettek zsiradékot, a zsiradékba vattából összesodortak kanócot, az volt a konyhai lámpás és én egy ilyet eltörtem! Na de volt is rincom-ráncom! A legnagyobb munkában voltak a gyertyamártogatással, nagyon sietni kellett, nehogy a faggyu megikrásodjon és egyszerre sötét lett, hogy az asztalról a mécses leesett. Volt szaladgálás, ki gyufát, ki gyertyát keresett.

Mikor ismét folytathatták a munkát, azt mondja nagymama:

— Látod, ilyen kárt tettél! Ha te ilyen préda leszel, soha semmid nem lesz, elmehetsz öregségedre koldulni!

Kértem bocsánatot, hogy ezentul vigyázok a mécsesre és hozok be egy törött köcsögöt a kamrából, mert azok oda voltak elrakva ilyen esetekre. Nagymama komoly arccal mondja:

— Látod, ha én nem takaritanám meg a törött köcsögöket, most miből lenne a mécses?

Ezen magam is tünődtem és nagymama komoly arca még jobban megerősitette bennem azt a hitet, hogy én bizony nagy kárt okoztam a nagymamának.

Mikor gyertyamártogatással elkészültek, kivitték a pálcákon lógó gyertyát a kamrába, jól kifagyni. Ilyen egy szál faggyugyertyánál olvasgatta nagymama es-

ténként szeretett Móric fia regényeit, amelyek már akkor megjelentek és ha mind végig elolvasta, ismét ujra kezdte, de a regényekből csak az volt odahaza, melyet nagyanyám olvasott, a többi mind az ismerősöknél volt kölcsönben. Akkor még Komáromban senkisem szokott könyvért pénzt adni, különösen regényért nem. Csak zsoltárt, bibliát és imádságoskönyvet vettek, olvastak, mert az ivadékról-ivadékra szállt. Nálam is megvan őseim bibliája 1765-ből, melynek utolsó lapján vannak feljegyezve a következők:

«1812. eszt. 14. augusztus, léptem házassági életre Én Ásvay Jókay József, Nemes Pulay Mária Szüzzel. 1814. esztendőben május 3-án született az első magzatunk — Károly Józsefnek megkereszteltetett május 4-én. 1816. esztendőben született egy kis leányunk, 15. február és megkereszteltetett 17-én Eszternek. 1818. esztendőben született egy kis fiunk, február 20-án, megkereszteltetett február 21-én Lajosnak. Ez a kedves fiam meghalt 1820. december 16-án. 1822. esztendőben született egy kis fiunk, április 6-án, megkereszteltetett 8-án Lajoskának. Meghalt április 27, 1823. esztendőben. *1825. február 18-án született fiunk 20-án megkereszteltetett Móricnak*».

A biblia lapjai között most is ott vannak azok a megsárgult jegyzék-papirszeletek, melyekre elődeink azon témákat jegyezték, amik kedves olvasmányaik voltak. Nagymama imakönyve első lapján ez olvasható: «*Igaz joggal birom ezen könyvet, Pulay Mária. Beirom nevemet. Anno 1802. december 3. Pulay.*»

A hátsó lapjára van egy fehér galamb rajzolva, mely olajágat tart a csőrében, az alatt a komáromi egyház pecsétje, szintén rajzolva, de azt már nagyon nehe-

zen lehet megismerni. *Ezeket mind Móric bácsi rajzolta*, mint kis gyermek. Az imakönyv lapjai között száraz virághlevelek vannak lepréselve. Vajjon micsoda kedves emlékeit jelzik azok édes jó nagyanyámnak? Most is ott vannak, ugyanazon lapok között, ahova ő azt áldástadó kezeivel rakta. Ez is ugy marad ivadékról-ivadékra, mint ahogy azt boldogult nagyszülőink használták. Talán az ő lelki szemeik előre látták a jövőt és a világ forgása alatt a világ változást, hogy az emberi lélek, hogy át tud változni, ha nincs meg az ősök iránt a fanatikus szeretet! Azért hagyták irásba ivadékaiknak az ő erkölcsi törvényeiket is, lelkükre kötve, hogy bármiért is, arról az utról, melyen ők jártak, ivadékaik le ne térjenek. Mert az ősi erénynek nincs középutja, csak egy van: a tiszta egyenes és igazságos ut. Azon haladjunk, de arról le ne térjünk semmi csábitások árán sem, nehogy öreg napjainkra legyen érte bánkódásunk.

Mikor már a kertimunka elvégződött, akkor jött a háznál a télire elrakása a gyümölcsnek és zöldségnek, azt mind nagyanyám felügyelete alatt végezték. Daczára gyönge egészségének, ő mégis mindenhol ott volt, nehogy valamiben kár essék.

Édesapám megirta Móric bácsinak, hogy édesanyjuk sokszor gyengélkedik. Egy decemberi nap el is jött Móric bácsi, meglepett minket látogatásával. Emlékezem, estefelé volt az idő, nagyanyám ült a kanapén, olvasta a *„Szomoru napokat“*. A cselédek fontak, én meg babáimmal játszottam, amikor nyilik az ajtó és belép Móric bácsi. Nagymama nagyon megijedt:

— Mi baj lehet nálatok, hogy ily szokatlan időben jöttél, édes fiam.

Azt mondja Móric bácsi:

— Nálunk hála Isten semmi baj sincs, hanem Károly bátyám azt irta, hogy édesanyánk egészsége nem a legjobb, édesanyánkat jöttem meglátogatni és elhoztam legujabb regényemet, a «*Magyar Nábobot*», mulassa vele magát édesanyám a hosszu téli napok alatt. Meg azért is magam jöttem, hogy elvigyem édesanyánkat Pestre, ott vannak hires orvosok, Balassa, Kovács Sebestyén, majd azok megmondják, mi baja lehet édesanyánknak és ha komoly baja van, ők ki is gyógyitják. Róza pedig a leggyöngédebb szeretettel fogja ápolni édesanyánkat, meg itt van a kis Jolán, aki minden szokását ismeri édesanyánknak, ő is mellette lesz és igy közös erővel és Isten segitségével meggyógyitjuk.

Nagymama hallani sem akart arról, hogy ő az ő megszokott házát, ágyát elhagyja, még egészségesen sem, nem hogy betegen! Nagyon örült, hogy menye és fia oly gyengédek hozzá, de most télen ő nem megy sehova sem, hanem tavasszal minden esetre lemegy Pestre és akkor engem is elvisz. (Boldog voltam, hogy régi vágyam teljesülni fog, megláthatom Pestet!)

Móric bácsi másnap megnyugodva visszament és abban állapodtak meg, hogy husvétra mind elmegyünk Pestre, mert márciusban Róza néni Győrött vendégszerepelni fog és onnét visszatérve értünk jön Komáromba és vele megyünk el.

Már nagyanyám életében is voltak «*jourok*», jó barátnők naponta összejöttek, mindennap máshol whisteztek. Mikor nálunk volt a «*jour*», nagyanyám maga készitette a szép foszlós kalácsot és a jó tejszines kávét. Emlékezem, hogy azon a télen mindig a «*Nábob*»-

ból olvasott fel részleteket barátnéinak, azok szent áhitattal hallgatták, mert nagymama nagyon szépen tudott felolvasni. Sokszor emlegette ismerősei előtt, hogy milyen derék asszony az ő menye:

— Az nemcsak királyné tud lenni, de gazdaasszony is! A sok nehéz elfoglaltatása mellé még engem, öreg beteges asszonyt hiv magához, hogy majd ő elápol! Nem restel semmi dolgot, mindenhez ért, főzéshez, varráshoz, még a kertimunkához is. Kertjét maga ássa, kapálja, pedig csunya egy köves tájék, aztán kutjuk sincs, ugy hordják puttonban háton a vizet. Nem tudom, minek is vette Móric azt a kősziklát. Nincs azon se fü, se fa, csak olyan hápa-hupa kőszikla, még a csacsi is elvesz rajta. Róza ugy söprögeti össze a földet, melyet a kő tetejére szór, hogy a fümag kikeljen rajta.

Barátnéi nagyon csodálkoztak, hogy milyen hely lehet az, ahol még fü sem nő és viz sincs, hogy lehet ott lakni?

Téli estéken, vacsora után, a cselédek bejöttek a szobába, fontak, nagyanyám kötött és olvasott, de a nagy csendben a leányok hamar elálmosodtak és elhallgatott a rokka. Ekkor nagymama mesélt nekik mindenféle tündérkirályleányokról, meg a hazajáró paraszt lelkéről, akinek a máját a zsiványok kivették és megették és ezért nem tudott a paraszt nyugodni, de minden éjjel hazament és azt mondta: „Jaj a májam, jaj a májam, hol a májam? Ki ette meg a májam?» A leányok félve hallgatták és amelyik legálmosabb volt, arra rákiált nagymama:

— Te etted meg a májam!

Az ugy megijedt, hogy feldöntötte a rokkát és

nem mert kintmaradni a konyhában, mert mindenhol a máját kereső parasztot látta.

Nagyanyám csak azt a fehérnemüt használta, mit maga szövetett. Emlékezem jól, a téli szövést nyáron fehéritették, néhány darab damaszkját most is őrzöm ivadékaim számára, hogy lássák, mily munkás kezüek voltak az akkoriak.

Hogy mi volt nagymama betegeskedése, azt nem tudom, csak arra emlékezem, hogy sokat köhögött, de ő maga nem törődött vele. Nagyon készült a pesti utra. Fekete selyemruháját gyakran elővette, hogy elég jó lesz-e, meg főkötőire uj csipkét rakott, reggeli főkötője csipkéit kimosta és szépen elkészitett mindent, hogy az indulás napjára minden rendben legyen. A «*Magyar Nábobot*», ha elolvasta, ismét elkezdte, azt folyton asztalán tartotta; ha kölcsön adta, megmondta, hogy csak kötetenként adja oda, mert ő vagy az elejét, vagy a végét mindig kéznél tartotta. Sokszor mondta, ennél szebbet sohasem fog többé irni Móric.

Csendes napi munka és a Pestre való készülődéssel telt el a tél. Édesapám gyakran bejött meglátogatni édesanyját és meg volt nyugodva, hogy a köhögésen kivül más baja nincs. 1856 március elején ismét bejött édesapám és abban állapodtak meg, hogy a husvétot Ekelen, szülőimnél fogjuk tölteni és azután megyünk Pestre. Husvét előtt pár nappal ismét bejött édesapám, hogy kivigyen, de nagymama azt mondta édesapámnak:

— Édes fiam, én ma nem mehetek ki, de ha fáradtál, vidd ki magaddal Jolánkát, aki már alig várja, hogy láthassa Etelkát és én értem küldd be holnap a kocsit.

Ebéd után jó nagyanyám összepakkolt mindent, amit édesanyám számára készitett, azonkivül ruhákat maga és az én számomra. Még uzsonnát főzetett nekünk, édesapám ezt nem akarta megvárni, mert félt, hogy késő lesz az idő és a Duna töltésén veszedelmes alkonyattal menni, még nappal is nagyon vigyázni kell, hogy a Kerkay-töltésről a kocsi a Dunába ne forduljon. De nagymama azt mondja édesapámnak:

— Már csak igyátok meg ezt a kis kávét — s reám mutat. — Ez a kis fészektartó nagyon megéheznék Ekelig.

Igy édesapám engedett nagymama szavának. Uzsonna után a kocsi megállt a márványoszlopos tornác előtt, a cselédek felrakták a bagázsiát. Nagyanyánk összecsókolta elébb édesapámat, aztán engem. Vidáman mondta:

— Ma elmegyek Kovácsnéhoz kártyázni.

Mikor már a kocsin voltunk, azt mondja nekem:

— Neked meg, kis leányom, lelkedre kötöm, hogy jól viseld ám magadat, légy jó, szófogadó és segits édesanyádnak. Panaszt ne halljak reád sohasem.

Azután a márványoszlophoz támaszkodva intett utánunk kezével. Fekete selyem vattáskabát volt rajta, mert fázásról panaszkodott egész nap. Soká utánunk nézett, mig csak a nehéz kaput be nem csukták, folyton állva maradt.

A mi kocsink eltünt a messzeségbe, utánunk a kapu becsukódott örökre. Többé nem láttam nagyanyám gyönyörü szép kék szemeit és nem hallottam szeretettel intő szavait, de azt, amit lelkemre kötött, megtartom egész életemen át.

Mikor kiértünk Ekelre, édesanyám csodálkozva

kérdi, hogy mi baja van nagymamának, hogy csak ketten jöttünk? Édesapám megnyugtatja, hogy hála Isten nincs semmi baj, de sok mindenféle elintézni valója van még a pesti utig. Szegény jó édesanyám már minden jót elkészitett nagymama megérkezésére, mert ő nagyon jó konyhát tartott és igy nagyon kényes volt az étkezésére. Édesanyám is megnyugodott, hogy minden rendben van, én boldogan szaladgáltam kis nővéremmel, meg babáimmal a falusi kertben. Vacsora után édesapám ujságot szokot olvasni, de fáradtnak érezte magát és korábban feküdt le mint máskor. A ház körül minden csendes lett, hogy a gazda nyugalomra tért.

Nagyanyám aznap, mikor mi kimentünk Ekelre, Kovácsékhoz volt hiva kártyapartira. El is vezettette magát Böskével, a szobaleánnyal és megmondta neki, hogy este nyolc órára érte menjen lámpással, mert akkor Komáromban mindenki maga világitott magának. Nagyanyám nagyon vidám volt egész délután, csak a köhögés kinozta, mint rendesen. Böske megérkezik a kiszabott időre és szépen haza vezeti nagymamámat. A folyosóra érnek, nagyanyám azt mondja a cselédének:

— Gyujtsad meg a gyertyát és bontsad el az ágyamat, mig bemegyek.

Böske gyorsan elvégezte a reá bizott dolgot és várják a nagyasszonyt, de csak nem jön. Erre nyughatatlankodnak, Borbélyné, a házfelügyelőné azt mondja Böskének:

— Eredj ki és nézd meg, nincs-e baja a nagyasszonynak, majd addig én vigyázok a szobára.

Böske kiszalad és nagyijedten szalad vissza Borbélynéhoz, hogy:

— Az istenért jöjjön hamar, mert a nagyasszony a földön ül a tornácon és nem hall semmit, csak szemeit mereszti.

Erre Borbélyné is rohan ki a szobából és rémülve látja a szomoru valót, hogy az ő szeretett urnője és az ő neveltje, — mert Borbélyné volt nagyanyám dajkája — nincs többé. Egyik cselédet átküldték Konkoly Balázs bátyánkhoz, aki a szomszédban lakott, más kettő pedig addig bevitte nagyanyámat és lefektette az ágyra. Ezalatt Balázs bácsi megérkezett az orvossal, de minden érvágás és élesztés hiába volt, jó nagyanyám nem ébredt fel többé.

Konkoly Balázs bátyánk azonnal a postára szaladt, felköltötte a postamestert és kérte, hogy adjon egy embert, aki lóháton kiviszi Ekelre a levelet édesapámnak, mert nagy baj van, meghalt Jókay József özvegye. A német postamester nem igen tudta, hogy ki volt az a Jókay József özvegye, csak annyit tudott róla, hogy az egész város tiszteletben tartotta. A postamester készségesen rendelkezésére bocsájtott egy lovasfutárt, aki meg is érkezett Ekelre ugy éjfél tájban, mert Ekel Komáromhoz vagy másfél óra. A küldönc már a faluvégén megfujta a trombitáját, hogy az egész falu talpraállt tőle, ez a szokatlan hang bizonyosan valami veszedelmet jelent. Nem tudta a falu népe, hogy tüz van-e vagy a Duna törte át a töltést? Mikor a hirnök házunkhoz ért, háromszor egymás után belefujt a trombitájába, kutyáink iszonyu ugatást csaptak, a cselédség is kiszaladt. Egyszerre kopognak az ablakon, hogy nyissák ki. Édesapám felkel, kinyitja az ab-

lakot, átveszi a levelet, látja Balázs bácsi irását, azt mondja édesanyámnak:

— Sürgős dolga lehet velem Konkoly Balázsnak, hogy éjnek idején küld levelet, pedig ma délután beszéltem vele, akkor is elmondhatta volna.

Azzal édesatyám a gyertyához tartja a levelet, melyben ezek a szavak vannak:

— Kedves Károly, jöjj azonnal, Jókay asszonynénénket rögtön halál érte, rögtön meghalt. Konkolyné.

Mig Balázs bácsi futár után járt, addig neje irta ezt a levelet.

Szegény jó édesatyám, mikor elolvasta a szomoru hirt, iszonyu zokogásba tört ki, mert nagyon szerette édesanyját. Már meglett ember volt, de édesanyja akarata ellen nem tett volna semmit. Szalad be édesanyám hálószobájába és sirva mondja:

— Nincs többé, anyám meghalt.

Édesanyám is nagyon megrémült, mi pedig félve néztünk széjjel, nem mertünk szólani, mig szülőink nem mondták:

— Keljetek fel, megyünk Komáromba, nincs többé nagyanyátok.

Sohasem feledem azt az utat, szegény édesapám mit szenvedett, addig mig Komáromba értünk, hogy megtudja, mi okozta az édesanyja halálát?

Édesapám nagyon nyugtalan volt a kocsin, mindig rászólt a kocsisra, hogy gyorsabban hajtson, de még sötét volt, mikor elindultunk, mert a levél vétele után oly gyorsan, amint csak lehetett, indultunk. Hajnalodni kezdett, mikor kocsink megállt a ház előtt, édesapám leugrik a kocsiról, a Szombati-utcán levő

kiskapun csenget, hogy nyissák ki a Nagy Mihály-utcán levő nagykaput, hogy a kocsival behajthassunk. Ugyan kis gyermek voltam, de sohasem tudom elfeledni azt a fájó érzést, amit akkor éreztem, mikor édesapámat leborulni és zokogni láttam édesanyja holtteste felett. Emlékezem jól nagyanyám viaszszinü arcára, szép fehér kezére, melyek egymásra voltak téve. Oly nyugodt volt arca, nem látszott rajta semmi szenvedés nyoma. Ugy feküdt ágyán, mintha aludna, de azért mégis nagyon féltem tőle. Édesapám odahivott:

— Csókold meg jó nagyanyád kezét, ezek az áldott kezek sokat dolgoztak miértünk!

Mikor ajkam azt a jéghideg kezet érintette, elsikitottam magam és kértem, hogy hadd menjek ki, mert én nagyon félek. Édesapámnak nagyon rosszul is esett, hogy féltem jó nagyanyámtól.

— Pedig de szeretett téged és de sokat bajlódott veled, hogy jó, derék leányt neveljen belőled.

Azután jöttek az ismerősök, rokonok, mind nagyon bánatosan és leverten távoztak, végre jó nagyanyámat koporsóba tették, fekete selyemruháját adták rá, fejére bodros fekete főkötőjét, amelyben templomba szokott járni. Ugy feküdt a ravatalon, mintha várna valakit, oly nyugodtan, az ünneplő köntösében. Édesapám sürgönyzött Móric bácsinak és Eszter néninek, aki még aznap megérkezett Pápáról. Móric bácsi meg Róza nénit értesitette, aki épp azon időben Győrött vendégszerepelt és ugy volt megbeszélve nagyanyámmal, ha Róza néni elvégzi a győri vendégjátékot, Móric bácsi is eljön Komáromba és akkor mind együtt megyünk Pestre. De a sors más-

kép rendelte. Róza néni félbeszakitotta a győri vendékszereplést, Móric bácsival a ravatalnál találkoztak. Az a gyengéd gyermeki szeretet, amit három gyermeke érzett édesanyjuk iránt, akkor nyilvánult legjobban, amikor a ravatalnál mind a hárman egymás nyakába borulva zokogtak édesanyjuk felett. És nagyanyám halála után még jobban kifejlődött közöttük a testvéri szeretet. Nem emlékezem, hogy valaha csak szóváltást is hallottam volna közöttük. Édes jó apám egész haláláig megtartotta nagymama szokásait és mindig elmondta:

— Én ezt igy teszem, mert édesanyám igy óhajtotta.

Ha jobbnak bizonyult is az ujitás, még sem tette máskép, mint az édesanyja.

A temetésre megjött Róza néni, mondja édesapámnak, ne adja magát annyira a bánatnak, gondoljon gyermekeire. Akkor még hárman voltunk, Géza, Etelka és én. Én nagyobb voltam Etelkánál, odasimultam Róza nénihez és mondom neki:

— Most, hogy meghalt jó nagymamám, ki visz engem Pestre?

— Elviszlek én!

— De igazán elvisz? — kérdem.

— Persze, hogy igazán! — válaszol.

Én mondom édesanyámnak, hogy Róza néni megigérte, hogy elvisz Pestre. Ő rám hagyta, bánatos lelke talán nem is tudta, hogy mit beszélek, csak igenlően intett fejével. Én ezen intést jóváhagyásnak vettem és elkezdtem pakkolni. Kérdezték, mit csinálok? Mondom, pakkolok, mert Pestre megyek. Egy zsebkendőt leteritettem a földre, beleraktam a babáimat,

meg a babarongyokat batyuba kötöttem és megvolt a csomagolás.

Délután volt a temetés, mindenki el volt foglalva a háznál, reánk nem sokat ügyeltek. Délben felöltöztettek fekete ruhába és megparancsolták, hogy vigyázzak, nehogy baj érje uj gyászruhámat. A hosszu bucsuztatás után megindult a gyászkocsi, az egész megye szine-java mind ott volt, különben is mind atyafiak voltak és a sirig mind gyalog kisérték nagyanyámat nyugvóhelyére, kedves férje mellé.

Komáromban az a szokás, hogy a sirba beállitanak egy nagy fakoporsót és abba eresztik be a koporsót. Mikor nagyanyám koporsóját leeresztették a fatokba, mielőtt a tetejét rátették volna, édesapám ölébe vett és egy marék földet adott:

— Hintsed ezt nagyanyád sirjába!

Most is magam előtt látom a nyitott sirt, a feketével szegélyezett diófakoporsót, szürke selyemszemfedéllel. Borzadva és öntudatlanul dobtam ki kezemből a földet. Mig a sirnál elénekelték az utolsó gyászéneket és elmondták a Miatyánkot, azalatt a sirt behantolták, mi megvártuk, amig minden rendbe tétetett. Semminemü koszoru vagy virág nem volt nagyanyám sirján, az a külső disz még akkor Komáromban nem volt divat, de ha még szokásban lett volna is, a mi szülőink akkor sem tettek volna virágot édesanyjuk koporsójára, mert a mi családunk jellemvonása az egyszerüség és a belső szeretet, nem a külső pompa, az nem az ő édesanyjuk jelleméhez való, ő azt nem szereti. Nála a lélek tisztasága volt az ékesség és ezt megkövetelte minden hozzátartozójától.

II. FEJEZET

A bujdosó Jókai

Móric bácsi és Róza néni az 1849-iki debreceni szomoru napokat sokat emlegették. A forradalom alatt 1848 telén Debrecenbe menekültek. Mikor Pestet bombázták, ők a Dunaparton laktak s ablakukból nézték, mint repülnek a bombák a Gellérthegyről és a budai várból Pest városára. Menekült mindenki, aki csak tudott. Ők is összecsomagoltak annyi ruhanemüt, amennyit el tudtak vinni és mentek a Nemzeti Szinházhoz, hogy Róza néni bejelentse Pestről való távozását. A szinház udvarán találkozik gróf Ráday Gedeonnal,[5] aki szinházigazgató volt, de nagy müvészetpártoló is. Kérdi Róza nénit:

— Hová szándékoznak menni?

— Hát világgá, — volt a válasz.

A nemes gróf meghivta őket magához péceli kastélyába s még aznap kivitte Móric bácsit, Róza nénit és annak Róza leányát Pécelre. A gróf neje, Ráday Borbála grófnő nagyon szivesen fogadta a vendégeket, Róza nénit rég ismerte, hisz sokat volt vendégszerető házuknál. Ráday gróféknál csak pár napot tölthettek, mert azt ujságolták, hogy Nagyvárad felől jönnek a muszkák. Innét menekülni kell, de hová? Egy péceli

gazda indult Debrecenbe, az ajánlkozott, hogy beviszi őket csekély bérért. A nemes grófnő sajnálta, hogy kedves vendégeitől meg kell válnia és ellátta őket utravalóval, mert Péceltől Debrecenig nem igen volt bőven a fogadószállás. Másnap korán utnak indultak a rozoga szekéren. Nehéz szivvel bucsuztak el egymástól, oly érzések között, mint akik sohasem látják többé egymást. A nemes grófnőt nem is látták többé.

Szekerük nagyon lassan haladhatott a rossz uton, a kátyuban, a feneketlen sárban. Mikor már Ladány felé közelednek, messziről látnak egy sereg feketeséget. Mik lehetnek azok, Ur Isten? Hát mik voltak? Muszka katonák! Most azt hitték, végük van. Betértek egy utszéli csárdába és ott töltötték az éjet, de hogy mily éjszaka volt, azt elmondani nem lehet. Ilyenkor Móric bácsi megfogta Róza néni kezét, a szivére tette:

— Ugy-e kedves angyalom, szép napok voltak azok mégis!

Néni szótlanul intett fejével igenlően.

A muszka sereg elvonult mellettük minden baj nélkül, ha látták is őket, nem gondolták sem a kocsiról, sem a kinézésükről, hogy ők is bujdosók. Igy szépen kikerülték a gyanut. Másnap estére bedöcögtek Debrecenbe, ott fogadtak egy parasztházban lakást: egy szobát, a konyhában pedig együtt főzött Róza néni a háziasszonnyal nyitott tüzhelyen. A konyhának nem volt ablaka, csak ajtaja, az is olyan, mint falun szokás, köziben kettévágva, alsórészét beteszik, hogy a tyukok be ne mehessenek, felső része nyitva van, hogy a világosság ott jöjjön be. Ebben a szerény konyhában főzött Róza néni télen, iszonyu hidegben, szeretett buj-

dosó férje számára, nyitott kémény és nyitott ajtó mellett. Sokszor emlegették, mily jó ebédek voltak azok.

Reggel bátyám elment Rózácskával a piacra, Róza vitte a kosarat, bátyám meg megvette a hust és ami a piacról kellett. Mig bátyám Rózával a piacon járt, addig Róza néni rendbeszedte a kis szobát és hozzálátott a főzéshez. Elébb tüzet kellett rakni, hogy parázs legyen; nagy lángnál kozmás lett volna az étel. Az ebéd nagyon szerény volt. Ha volt husra való, akkor gulyásleves, ha nem volt, akkor bab-, vagy krumplileves meg turóscsipetke, vagy öntött perec. De csak *egy* lábasuk volt, abban kellett megfőzni az ebédet: először megfőzte néni a levest, amig az főtt, meggyurta a tésztát. Mikor a leves megfőtt, azt kiöntötte a tálba és feltett vizet a tésztát kifőzni, de mig ő a tésztát nyujtotta és elcsipkedte, addig bátyámnak a parazsat kellett élesztení, hogy ki ne aludjon. Ezalatt a kis Róza teritett és vizet hozott a kutról. Ezt a kormos vaslábast néni mindig nagy becsben tartotta, gyönyörü antik ezüstjei között. Sokszor mondtam, hogy tegyük ki a kamrába ezt a rozoga lábast, nem idevaló jószág ez! Akkor ő elővette teljes méltóságát, felemelt fővel, ünnepi hangon mondta:

— Ez a legdrágább ereklye a háznál, mert én ebben főztem bátyád számára a szomoru napok alatt, ez volt egyedüli edényünk és egy cserép-lavoár, abban mostam a ruhákat, mert nem volt senki, aki azt kimosta volna. Ha megszáradt, megmángoltam a sodrófával és ugy vettük magunkra.

Egy nap levelet kap Róza néni Pestről, a Nemzeti Szinház titkárától, Szigligetitől,[6] melyben tudatja, hogy több gázsit nem adnak, mert nincs pénz a kasszában.

— Hát most mitevők leszünk, — aggódik bátyám. Róza néni vigasztalja:

— Ne félj, kedves Mórickám, irok Fánikának, (Szigligetiné), hogyha még teljesen ki nem rabolták lakásunkat, hát szedje össze, amit pénzzé lehet tenni és tegye zálogba addig, amig valamihez juthatunk. Később meg azt a hirt kapták, hogy a magyar kormány Debrecenben fog tartózkodni és a Nemzeti Szinház tagjai ott fognak játszani. Akkor meg jelmezekről kellett gondoskodni, azt is Fánikára bizta néni, hogy küldje el, ami megmaradt. Akkor már nem sok holmi állt rendelkezésére, de ugy segitett magán, hogy a királyné jelmezről lefejtette az arany diszt és akkor polgári jelmez volt és ismét felvarrta, ha királynét játszott. Egy öltözetből minden kitelt. Reggel főzött, délelőtt próbára ment, este játszott és éjjel varrta jelmezét, de akkor megkapták gázsijukat.

Akkoriban Róza néninek volt a legnagyobb fizetése: 1800 frt, ami csodálatra méltó összeg volt. Mikor ezeket az eseményeket elmondta, mindig hozzátette:

— Azért kell mindent megtanulni, mert sohasem tudja az ember, mikor mire szorul. — Sokat tudtak beszélni a debreceni szomoru napok emlékeiről, hogy mily hideg tél volt és mennyit fáztak, szobájukban a mosdóviz mindig megfagyott reggelre, de még az ajtó is befagyott, ugyhogy elébb baltával kellett a jeget leverni s csak ugy lehetett az ajtót kifesziteni.

— Sokat szenvedtünk, de még többet rettegtünk, hogy mikor fognak el és huznak fel a legközelebbi fára, de boldogok voltunk, boldogságunk elfeledtette velünk az élet küzdelmeit.

1849. tavaszra Róza néninek vissza kellett jönni Pestre, férjét is magával hozta, de csak este mehetett ki levegőre, nehogy valaki meglássa és elárulja. A nyarat sok küzdelmek között élték át. Róza néni eladogatta, amit lehetett, értékesebb dolgait pedig elzálogositotta, folyton rémes gondolatok zavarták, hogy meddig tudnak még meglenni azzal a csekély pénzzel, amelyért még meglévő holmijukat értékesithetik, de az nem soká tartott. Pénzt kapni, mint bátyám emlité, még 60 százalékra sem lehetett volna, de ő a maga neve alatt nem is kereshetett. Az öreg Kovácsné, aki mindig nálunk ebédelt, s akinek torz arcától mindenki irtózott, szintén a Nemzeti Szinház tagja volt, igen ügyes, kedvelt komika volt, ő kosztot is adott a szinészeknek, neki volt 600 forintja, amit felajánlott Róza néninek, persze kamatra, de akkor 600 forint iszonyu nagy pénz volt, pláne ott, ahol semmi más jövedelem nem akadt. Móric bácsi nem kérhetett anyjától, mert anyja kitagadta házasságáért, de meg irni sem mert, nehogy elfogják levelét és abból kitudják hollétét.

A Kovácsnétól felvett 600 forint elég volt októberig, de akkor már annyira tarthatatlan volt bátyám helyzete, hogy menekülnie kellett Pestről. De hova? Este játék közben az öltözőszobában panaszkodik Róza néni pályatársnői előtt, hogy kétségbe van esve férje jövője felett, nem képes tovább rejtegetni, hova vigye, hogy biztonságban legyen? Telepy Károly festőművészünk[7] édesanyja hallja Róza néni keserves panaszait, azt mondja:

— Édes Rózám, vigye el Móricot Borsod megyébe az én testvéremhez, Tardonára. A Bükk közepén ugy el van rejtve az emberek szeme elől, hogy oda senki-

sem talál, testvérem derék becsületes ember, nyugodtan hagyhatja nála Móricot.

Másnap elment Róza néni a Fehérló-szállodába miskolci kocsit keresni és ott egy ugynevezett echós kocsit fogadott, amely kettőjüket Miskolcra viszi. Az echos kocsi tetejére gyékény volt kötve, elől hátul átfujt rajta a szél. Ennivalót vittek magukkal az utra, de még vánkost is és takarót, mert nem tudták, hogy ősszel az Alföldön nem fognak-e valamely kátyu közepén megvirradni? Október végével elindultak Miskolcra, ott volt még akkor Róza néni édesatyja a 80 éves öreg Benke József, aki még akkor is tanitott egy elemi iskolában, hozzászálltak. Móric bátyám számára egy barátja adott utlevelet idegen névre kiállitva. Mikor megérkeznek, az öreg urat igen meglepte ez a nem várt látogatás. Elmondták, hogy ők hová szándékoznak menni. Az öreg ur másnap korán reggel elmegy kocsit keresni, amely bátyámékat kiviszi Tardonára. Utközben találkozik Rákóczy Jánossal, aki a Kossuth titkára volt: Ő is bujdosott. Kérdi tőle az öreg Benke, hogy merre tart:

— Hát világgá, amerre megsürül az erdő, hogy meg ne találjon a német.

Ekkor megmondja Benke, hogy nála van veje és leánya, ők is menekülni kivánnak, ők Tardonára szeretnének elmenni. Elviszem én őket, feleli Rákóczy. Azzal a két férfi egyenesen Benke lakására ment, akkor már a bujdosók is felkeltek és várták, hogy mi hirrel jön haza édesapjuk. Mikor látják, hogy ketten jönnek, meg voltak rémülve, hogy valaki elárulta őket, de amint meglátják Rákóczyt, azonnal felvidul-

tak. Rákóczy elmondja, hogy ő is Tardona felé tart és elviszi őket.

— De kedves barátom, ezt az uri ruhádat hadd itt, mert elárulhatna, hanem vedd fel a legényem uniformisát, én meg a kocsisomét és te leszel a legény, én meg a kocsis. Róza lesz a nemzetes asszony.

Miskolcról Tardonára az ut igen változatos volt. Diósgyőrig volt országut, de attól kezdve csak erdei ut vezetett keresztül a Bükkön. Miskolctól Diósgyőrig sok vásáros kocsival találkoztak, amelyek a miskolci piacra szállitották a termést, de Rákóczy igen rossz kocsis volt, minden szekérnek nekihajtott, ezért folyton az apja teremtőfáját emlegették. Minden kőrakásra felhajtott. Róza néni mindig nagyon félt a kocsin, hogy feldül és különösen az uri kocsisokat nagyon respektálta.

Ennek az utnak szépségét sokat emlegették, mely tulajdonképpen nem is volt egyéb, mint egy-egy kerékvágás, amelyből, mivel egyikök sem ismerte, csak következtették, hogy itt kocsinak kellett járni. Este harangozásra értek a falu határába, a hegy ormáról már messziről látták a kis falut, amely a völgy ölében terül el, a falut keresztülszeli egy kis patak, szép tiszta falu, cserépfedeles házakkal, népe délceg magyar mind és kálvinista, nincs közöttük idegen ajku és másvallásu ember még most sem. A szerény kálvinista templom a hegyoldalra van épitve, mellette a paplak, az udvar aljában egy kis zöldségeskert, amely lenyul a patakig. A templomtól nyugatnak vezet egy ut, ezen ut mellett voltak a nemesi kuriák. A templomtól jobbra volt a Telepy György háza, amellett sógoráé,

Csányi Benjáminé, balra a Szentirmay- és mellette a Bodolay-kastély.

Telepy[8] szivesen fogadta a vendégeket, de mikor megtudta, hogy mi járatban vannak, megijedt, hogy ő bujdosót rejteget. Megmondta, hogy ő szivesen fogadná házához a bujdosót, de neje beteges és igy nem meri elfogadni a gondozását, hanem átviszi sógorához, Csányi Benjáminhoz, ők adhatnak helyet a bujdosónak. Aznap még Telepyéknél volt a vacsora és az alvás. Vacsora után rendesen el szokott hozzájuk látogatni Rácz Endre, a református pap az ő fekete hosszu kabátjában és meglátja az asztalnál ülő társaságot, meghökken, de még jobban megrémülnek a vendégek. Móric bátyám szaladni akar, erre Telepy nagy nyugodtsággal ezt mondja:

— Ne félj, Mórickám, nem kém ám ez, hanem lelkipásztor, a mi papunk az el nem árul.

Másnap korán átmentek Csányiékhoz, akiknek már Telepy megmondta, hogy ki lesz náluk szálláson. Róza néni összetett kezekkel könyörgött Csányinénak, hogy vigyázzzanak drága kincsére, szeretett édes férjére, aki a sok lelki bánattól elcsigázva, ugyis meg volt törve. Csányiék a konyhától jobbra nyiló szobát rendezték be a bujdosó számára, ablaka a patakra néz, a ház egy kis magaslaton van, ugyhogy az ablakából kilépni nem lehetett, ezért házigazdája egy kötelet is adott a bujdosó szobájába, hogyha veszedelem fenyegeti, az ablakon a kötélen leereszkedhessék. Ablaka előtt gyümölcsfák voltak, a konyhából balra nyiló szoba volt Csányiéké, annak az ablaka az utcára nézett, a ház mögött még megvan az öreg diófa, amelynek lombjai ráborulnak a csendes kis házra, amely

eltakarta leveleivel annak a bujdosónak rejtett helyét, akinek életéért szerető édesanyja, testvérei és a rajongásig szerető neje rettegett. Ez a kis ház még áll fazsindellyel fedve és azon ajtók, melyek kilincseit a bujdosó remegő keze nyitogatta, az ablakon a barnára festett zsalu. Most ez a ház az egyházfié, Gón Jánosé.

Többször elmondták, hogy mily kétségbeejtő érzés volt az elválás, egyik sem tudta, mi érheti a másikat. Róza néni idegenben hagyja szeretett férjét, férje idegenre bizza imádott nejét. Mindegyik azzal a gondolattal bucsuzik, ki tudja, látjuk-e még egymást? Róza néni még aznap Rákóczy kocsiján visszatért Miskolcra, aki ismét felvette a parasztruhát és felült a bakra. Ő Rungára ment látogatóba, de minden bujdosása dacára elfogták és soká fogva volt, ugy emlékszem, hogy Kufsteinba vitték.

Nagybátyám megismerkedett az ottlévő családokkal. Telepyékkel és Rácz Endre, a pap családjával gyakran együtt voltak. A Szentirmay-kastély még most is megvan a régi formájában, csak a kastély előtt lévő virágoskert pusztult el, most a virágok helyett csak bogáncskóró terem, a kastélyt egy juhász birja, a kastély belsején most is látni lehet, hogy urak lakták valaha. Egymásba nyiló tágas szobák, elég nagy ablakokkal, padlás és pincebejárat az előcsarnokból nyilik és a pincében van egy elrejtett alagut, hova a bujdosókat rejtették. E családokkal szokott bátyám esténként tarokkozni vagy sakkozni. Mig az idő be nem szoritotta a szobába, naponta nagy utakat tett az erdőben, az Örvénykő tetejére, ahonnét nyolc vármegyére nyiló felséges kilátás tárul a szemlélő elé, mit le is festett. Innét bocsájtotta, mint

mondá, sóhajait azok felé, akiket ugy szeretett és akiket el kellett hagyni, azért, hogy életét megmenthesse. Sokszor elgondolkodott afelett, hogy hát érdemes-e egy bizonytalan jövőért ennyi lelki gyötrődést kiállani? Mennyivel könnyebb lenne egy golyóval kioltani ezt a szomoru életet. De mikor elmerült szomoru gondolatokban, megjelentek előtte mentőangyalai, neje és szerető édesanyja alakja. Ezek szellemei őrizték meg az öngyilkosságtól. Sokszor mondta:

— Ha nem lett volna anyám és nőm, egy percig sem haboztam volna, vagy feljelentem magam vagy véget vetek életemnek.

Ha az erdőbe kiment, kenyeret és szalonnát vitt magával és festegetett. Tardonát, az Örvénykövet, a pálosok kolostorát és sok mást. Valami husz ilyen kis aquarell-képecskét készitett, neje arcképét is emlékezet után, vagy pedig bodzafasipot faragott a falubeli gyermekek számára; egyszer egy malmot is készitett, amit a patakba állitott, a kis malom sokáig megvolt.

Ezek voltak nappali foglalkozásai, de az éjszaka nagyon nehezen mult el felette, mindig rémképeket látott. Egyszer este a papnál, Rácz Endrénél vacsora után sakkozgattak és Ráczné odaszól férjéhez, hogy valaki keresi, beszélni akarna vele, erre Móric bátyám nekiszalad az ablaknak és kiugrik. Szerencsére nem kém volt a jövevény, hanem azért jött, hogy temesse el a tiszteletes ur a kis leányát, aki az éjjel meghalt himlőben. Ő csak most jött haza, azért jött ilyen későn este háborgatni a tiszteletes urat. Mikor a szegény ember elment, megkeresték a bujdosót és elmondják, hogy ki volt és mi járatban. Mikor bátyám hallja, hogy himlőben halt meg egy kis leány, azt mondja:

— Bár csak engem ért volna az a jótevő himlő, a kis leányból még ki tudja, mily boldog családanya lehetett volna.

Telepy Györgyékhez is gyakran benézett, de ott az urnő már nagyon gyengén volt egészségével, rövid idő alatt meg is halt. Temetésére összegyült a falu uri és pór népe. Rácz Endre temette, de a bucsuztató beszédet Móric bátyám mondta felette, ez volt egyetlen halotti beszéde. Rácz Endre elmondta többször fiainak bátyám halotti beszéd tartalmát, hogy az mily szép és megható volt, kár, hogy nem lett pap, mert szebben tud beszélni bármily gyakorlott prédikátornál. Maga is mondta:

— Bizony, igaza volt Rácz Endrének, mikor azt mondta, hogy miért nem lettem pap, mert boldog csendes életet élhetnék valami kis faluban és szeliditheténem az eltévedt lelkeket, hetenként egyszer ki mérném a lelkek táplálékait és nem kellene naponta arról gondolkodnom, hogy miről irjak?

Róza néni megérkezett Pestre pénz nélkül, mert ami kevés még megmaradt a Kovácsnétól felvett 600 forintból, azt otthagyta férjénél, hogy legyen nála pár garas. Ugyan Tardonán nem volt mire költeni, Csányiék nem zaklatták a tartásért, ha lesz valamikor, majd megadja, de sem bátyám, sem Róza néni nem szeretett senkinek sem tartozni. Elment Egressy Béninéhez, Király Rózához, aki jó barátságban volt édesapámmal és nagyanyámmal, mint komáromi szomszéd leánya, kérte, hogy irjon édesapámnak és tudassa vele testvére szomoru helyzetét, de hogy hol van elrejtve, azt Róza néni senkinek sem mondta.

Egressyné, (később Csengery Antalné lett), irt is

édesapámnak egy keserves levelet, amelyre édesapám küldött Polgár Mihálytól, aki akkor Pestre jött, hét darab aranyat titokban, hogy édesanyja meg ne tudja. Mert nagyanyám akkor még nem akart tudni szeretett fiáról, házassága miatt, de azért anyai szive nem tagadhatta meg gyermeke iránti végtelen szeretetét. Ha uj rabokat hoztak a komáromi várba, édesapám jelentette nagyanyámnak, hogy rabok érkeztek, akkor ő kezébe vette tarisznyáját, megrakta ami ennivalója kéznél volt és bement a várba, azon a cimen, hogy ennivalót hozott a katonáknak, pedig azért sietett ugy a várba, hogy ott, mig kiosztja kevés eledelét, talán ráakadhat szeretett elvesztett fiára és talán kiszabadithatja fogságából, de amily sietve ment a várba, eltelve fia iránti vágytól és reményektől a viszontlátásra, oly nehéz szivvel jött vissza eredménytelenül és ez igy ment mindaddig, mig Róza néni maga el nem vitte férje könyörgő levelét édesanyjához.

Róza néni férjével nem levelezhetett, nehogy felfedezzék tartózkodása helyét, hanem Csányiék irtak Telepy Károlynak, Telepy közölte Róza nénivel Csányiék levele tartalmát. Telepy pedig Csányiéknak irta meg Róza néni üzenetét, de hogy kinek szól a levél tartalma, arról szó sem volt. Egyszer ismét levél érkezik Csányiéktól, amelyben tudatják, vendégük beteg, nagy grippéje van és igen köhög (a mai influenza.) Csikorgó hideg tél volt, Róza néni egy heti szabadságot kér a szinház igazgatójától és elmegy Pepivel, kis nővérével, aki akkor még csak 13 éves volt, Miskolcra, ott egy parasztkocsit fogadott, amely kiviszi őket Tardonára. Elindultak Miskolcról, de a Bükkben elveszitette a kocsis az utat, a nagy hótól

nem lehetett irányt tartani, megáll a kocsis, hogy magának tájékozást szerezzen és mig ők a kocsin ülve várják a kocsis szemlélését, egyszer csak nagy orditást hallanak, a kocsis rémülten szalad kocsijához és ezt kiáltja:

— El vagyunk veszve, mert egy falka éhes farkas tart nekünk és ha elérnek, menten széttépnek.

Erre Pepi elkezdett iszonyuan sirni, Róza néni meg betakarta a kis leány fejét, hogy ne hallatszék a sirása, nehogy a farkasok észrevegyék, hogy közelben ember van.

— Hát most mi lesz, jó gazdám? — kérdi Róza néni a fuvarost.

— Hát az lesz, — felelte a kocsis —, hogy visszamegyünk oda, amerről jöttünk, mert én még ezer pengőért sem tépetem széjjel magam.

Vissza is mentek és egy utszéli csárdában töltötték az éjet, másnap a csárdából többen indultak, ezekkel együtt ment Róza néni a kis Pepivel Tardonára. Móric bácsinak sejtelme sem volt arról, hogy őt neje felkeresi és ép ily dermesztő hidegben. Mikor maga előtt látja Róza nénit, azt gondolta, ez lázas képzelődés és látomány.

Pár nap ott maradhatott neje mellette, mig a baj mulni kezdett, naponta mindenféle gyógyherbateákat itatott vele: ezerjófüteát, az iszonyu keserü volt, meg kukoricateát tojással, az igen jó volt, olyan az ize, mint a vaniliás sodó. Mikor már a sok mindenféle gyógyfü elrontotta az étvágyát, akkor meg pipitérherbateát kapott. Szó nélkül megivott mindent. Utóljára szénapolyvából főztek valami kását, azt rakták

a mellére, mig végre elmult a grippe, már hogy a sok mindenféle gyógyfütől vagy az örömtől, hogy nejét viszontláthatta.

Ekkor irta az első levelét házassága után édesanyjához, amelyet Róza néni személyesen vitt el. Róza néni minden módot megmozgatott, hogy mikép lehetne férjét hazahozni és kiszabaditani e rettegések alól. Akkor élt egy fiutestvére, aki szintén honvéd volt. Sokszor emlegette Bebus testvérét, akit nagyon szeretett. Gyönyörü szép ember volt, szálas legény, tüzes fekete szemekkel, fekete fürtös haja még érdekesebbé tette olajszin arcát, gyönyörü hangja volt, igen szépen énekelt. A 19 éves ifjut szintén besorozták és elvitték a csatába. Mikor a csatának vége volt, Bebus hazajött, de akkor már csak romja volt önönmagának, tele sebekkel, ugyhogy Róza néni azonnal beadta a Rókusba gyógyitás végett.

Bebus Szigligeti fivérével, Szathmáryval volt egy zászló alatt, aki szintén katona volt, ettől tudta meg, hogy Klapka állitott ki a komáromi vár kapituláció után olyan Geleitscheint, amely a honvédeit minden üldözéstől és besoroztatás alól felmenti. Bebus mondja nővérének, hogy kérje meg Szathmáry Imrét, szerezzen a komáromi várból egy ilyen kitöltetlen Geleitscheint. Róza néni Fánikának megis emliti, hogy szeretne beszélni sógorával, ha odamegy hozzájuk, küldje ide, de hogy mit szándékozik mondani, arról mélyen hallgatott. Szathmáry felkeresi Róza nénit, aki előadja kivánságát. Erre Szathmáry nagyot néz és azt mondja, ha én ezt megteszem, fejemmel játszom. De Róza néni tovább könyörgött és igérte, hogy ő el nem árulja, hogyan és kitől kapta. Szathmáry elment

minden igéret nélkül, a néni le is tett a reményről, hogy kiszabadithatja férjét.

Karácsony hetében egyszer csak beállit Róza nénihez Szathmáry és letesz az asztalra egy iratot minden szó nélkül és azzal köszön és távozik. A néni hiába marasztalja, s mikor Szathmáry elment, Róza néni nézi az iratot: hát kezében volt a Geleitschein.

Róza néni azonnal utra készült, annál is inkább, mert akkor még karácsony hetében nem tartottak szinielőadást, igy elmehetett minden kéredzés nélkül. Ekkor egyedül ment, a Geleitscheint a keblébe rejtette és repült volna, hogy mielőbb szeretett férjénél legyen, ekkor már nem félt semmi veszedelemtől.

Karácsony szombatján ért Tardonára, férje meglepetésére, de még nagyobb volt mindenki meglepetése, mikor a szerető hitves megmutatja a szabaditó levelet.

— Ez hát a Jézus születése ünnepe, én is ujjászülettem általa, — mondja bátyám.

A Geleitscheint Rácz Endre, a pap állitotta ki Kovács János névre, aki községükben becsületesen szolgált, felmenni kiván Pestre ott ujabb szolgálatot keresni. Ezzel az igazoló levéllel indult utnak bátyám Pest felé. Ruhája nagyon szerény volt, télikabát helyett egy halinaszürke szür volt a vállán, biz az nem nagyon melegitett a nyitott szekéren.

Mikor Róza néni hazahozta férjét Pestre, egy ideig nem volt szabad tudnia senkinek sem, hogy férje megérkezett, csak este ment ki sétálni, mikor már senki sem járt az utcán. Egyszer Szigligeti azt mondja Róza néninek, jó lesz, ha Móric felmegy Kossalkához, az akkori haditörvényszék ügyészéhez

és feljelenti magát, hogy Pesten van, nehogy ittlétét félremagyarázzák. De ruhája oly szerény, kopott volt, hogy ugy nem ereszthette Róza néni uriemberek közé, hát még oly nagy urhoz, mint akkor Kossalka volt. Ekkor irt ismét anyjának, amelyben kér néhány forintot ruhára.

Ha eszembe jutnak azok a szavak és az a meleg hang, amellyel ők el tudták mondani a forradalmi szomoru napokat és azt a sok lelki gyötrelmet, amit egymásért kiálltak, most is mindig megkönnyezem szenvedéseiket. Neje lelki küzdelmeit leirja a «Politikai Divatokban», az ott szereplő Judit nem más, mint Róza néni. Különben is ő igazi nevén Benke Judit volt. Laborfalvi a predikátuma, Róza felvett név. Sokszor mondta bátyám, hogy ez nem mese, hanem igaz történet.

Róza néni többször volt azután Miskolcon vendégszerepelni. Mikor Róza néni szülővárosában bucsuzott el a szinpadtól, akkor engem is magukkal vittek, Szathmáry Királyi Pálnénál voltunk szállva. Szathmáryné tipusa volt az igazi tősgyökeres puritán magyar nemes asszonyoknak, aki eszével és szivével tudta kormányozni az egész vármegyét. A megye jótevőjének tartották, nagy vagyonát nem ő élvezte, hanem a szegények, a zsolcai kastélyban száz szegény leány számára volt lakás berendezve, azokat ő maga tanitotta mindenféle házimunkára: fonni, szőni, varrni, főzni, gyümölcsaszalásra, szóval minden fajta hasznos munkára.

Mikor kimentünk Zsolcára, mutatták a leánykák munkáit, egy nagy szoba tele volt csupa vég vászonnal, amit a leányok fontak és szőttek. Mikor az öreg

urnő meghalt, gyermekei két nap osztozkodtak csak a végekben lévő vászonnemün. Rendkivül nagy uri házat vitt Nagy Hunyad-utcai palotájában: még a régi, igazi nemes uri kényelem, óriási szobák, az ebédlőben százan ettünk, de azért mindenkinek megvolt a kényelmes helye. A szeretett kedves jó urnő megkérdezte Róza nénit:

— Hány órakor szokott reggelizni?

— Öt órakor kelek és hat órakor reggelizem, — mondja Róza néni.

Csak csodálkozik a ház urnője, hogy ők még falun sem kelnek oly korán. Reggel hat órakor már be is hozták a reggelit, akkor sült meleg kaláccsal, megrendelte az urnő a szakácsnak, hogy hat órára kisüljön a kalács, és a szakács, mig ott voltunk, minden reggel hat órára friss kaláccsal szolgált.

Shakespeare Coriolánusában bucsuzott el Róza néni a miskolci közönségtől, Volumnia szerepében. Az egész megye ott volt és valóságos téatre paré volt. A szinház fellobogózva és felvirágozva, az előadás előtt a szinpadon Dr. Csáthi Szabó István választmányi elnök átnyujtotta az ünnepelt müvésznőnek Miskolc város remek ezüstkoszoruját meleg szavakkal kisérve, erre Jókainé következőképpen válaszolt (nem tartom érdektelennek ideirni Róza néni válaszát):

— Szivem hozott ide kedves szülővárosomba. Innen kisért hosszu müvészi pályámra az első «Isten vezéreljen!», itt fogadjon az utlosó «Isten hozott!» Közbe egy fél század esik, tele drága emlékekkel, de mindezeknél kedvesebbek nekem most is a boldog gyermekkor édes emlékei, amik szülővárosomhoz

kötnek. A szerető anya áldása innét kisért végig egész életemen s jó apám sirja otthonná szenteli reám nézve ezt a várost. Ugy jöttem ide, mintha hazajönnék. Boldognak éreztem magamat, midőn a szinmüvészet ezen templomában felavatáskor, mint első üdvözölhettem e helyütt a hazai muzsát: boldog vagyok most, midőn e helyütt bucsut veszek tőle. Köszönöm mindenkinek, aki bennem a hazai müvészetet oly lelkesen fogadja, e reám halmozott kegyességet. Isten áldása legyen e városon örökké, a tiszta müvészet szelleme uralkodjék ebben a házban.

Mindenki sirva hallgatta e szivből jövő szavakat, az ő szivhezszóló meleg hangjával elmondva, még mélyebben hatott a szivekre, de legjobban meg volt ő maga indulva, itt nem tudta könnyeit elnyomni, szabad folyást engedett és sirt mint a gyermek. Volumnia gyönyörü játékáért felállva tapsolt a közönség, másnap ismételték az előadást közkivánatra, mert sokan voltak, akik nem juthattak be az első előadásra. Másnap a Korona-szálló nagytermében diszebédet adtak az ünnepeltek tiszteletére, melyen ott volt Borsod vármegye intelligenciája, urak és hölgyek. A szebbnélszebb köszöntők egymást szárnyalták tul, ezeket bátyám köszönte meg. Ezt is érdekesnek tartom itt közölni. Jókai igy szólt megemlékezve bujdosásáról:

— Körülbelül 34 esztendeje, hogy ebben a városban jártam. Ilyen idő volt, mint most, csak annyival hidegebb, hogy lelkeink meg voltak fagyva. Nem volt akkor hazája a magyarnak, bujdostunk itt-ott, feküdtünk meglapulva csendesen. Igen sokan, akik akkor a hernyóbáb álmait aludtuk, e vidéken huztuk meg magunkat. Én Tardonán buj-

dostam, Rácz Endre evangélikus lelkész házánál Azok voltak a keservesen emlékezetes idők! Áldottak legyenek azok a bükkfák, amelyek a szegény bujdosót elrejtették. Áldott a nép, amely vendégszerető hajlékot adott azoknak, elháritá tőlük a veszélyt, szeretete melegével oszlatta el szivök bánatát. Holtomig emlékezetes lesz előttem ez a vidék, ahol nyártól télig néztem, mint rövidülnek a napok, csak a remény, a szabadulás reménye, nem jött a rövidülő napok sorára. Nap-nap után kiáltottam fel, mint Jakab a Horeb hegyén: «Nem bocsájtalak el atyám tégedet, mig föl nem támasztod hazámat!» Ekkor történt, hogy életemnek áldott angyala, feleségem felkeresett, elhozta hozzám a komáromi felmentő levelet, de ezzel akkor még nem mertem elindulni. Rácz Endre lelkész jó barátom, adott egy bizonyitványt, amely igy hangzott: «Becsületes Kovács János, aki községünkben becsületesen szolgált, kiván felmenni Pestre, hogy ott ujabb szolgálatot keressen». Ez volt az igazság, amellyel Miskolcra jöttem. Akkor még Miskolc nem ugy nézett ki, mint most. Nem lehetett akkor nyomát sem találni a nemzeti lobogónak, akinél megtalálták volna, azt küldték Olmützbe vasuton. Igen, vasuton, csakhogy a lábán lett volna a vas. Beállitottam tehát a policáj hivatalba s előadtam, hogy én vagyok az a Kovács János, aki passzust kér. Magyar ember volt az irodában, kiállitotta a passzust s azzal indultam Pestre szolgálatot keresni. Élénk emlékezetemben van, mikor feleségemmel Pestre indultunk, a kocsis maga mellett mutatott helyet, mert hiszen fontos talpu paraszt csizmában nem ülhettem a ténsasszony mellé. Miskolc város második szülőváro-

som, itt támadtam fel ujra, itt keltem siromból ujra életre. Érdemes volt-e ujból kezdeni? Önérzetemet tagadnám meg, ha azt mondanám, hogy nem volt érdemes. Én a néma betükkel, feleségem pedig élőszóval ébresztgettük a nemzetet. És az csakugyan fel is ébredt. Most 34 esztendő mulva már minden megváltozott, a szabad gondolkodásnak és tevékenységnek nincsen vetve gát. Borsod megye közönsége éppen most érvényesiti jogait a tisztujitásban és a kiváló napra székvárosa lobogózva van. Egy repülni készülő városba léptünk s Kovács János nem bánta meg, hogy feleségestől Budapestre ment szolgálatot keresni. Én poharam emelem, magam és nőm nevében, Miskolc városáért. Az ég tegye boldoggá a várost a boldog hazában. Borsod megye fiai és leányai legyenek oly nagyok, mint elődeik voltak.

E gyönyörü beszédet szünni nem akaró éljenzés követte és mindenki iparkodott a szónok közelébe, akiket bátyám keblére szoritott és megcsókolt. Mikor vége volt a diszlakomának, azt mondja bátyám:

— Na még soha ennyi szép asszony csókját nem élveztem, mint ma.

Mikor hazajöttünk, az egész város kikisért az indóházig, kocsiszámra hozták a virágokat, melyeket Róza néni kiküldött a temetőbe atyja sirjára, anyja sirját már nem találta meg. Mikor hazajöttünk, emlegették, hogy mily tarka az élet, hogy fordult egyik eseményből a másikba, jóból rosszba rosszból jóba.

— Ezelőtt 34 évvel még az utcán sem mertünk járni, 34 év mulva meg ugy ünnepelnek ezen a helyen, mint egy fejedelmet. Akkor nem volt a mindennapi

kenyérre valónk, most fejedelmi lakomákban részesültünk.

Ezen el-elmélkedtek és hányszor elmondták:

— Mennyivel boldogabbak vagytok ti, gyermekek. Nektek nem kellett átélni ily rémes napokat, ti már a szabadság tiszta levegőjét élvezitek. De hány emberéletbe került ez, ennek a szabadságnak igen nagy ára van. Vigyázzatok, hogy el ne veszitsétek, mert azt többé visszakapni nem lehet. Most már nem lesznek oly lelkes hazafiak és honleányok, akik vagyonukat és életüket tudják odadobni a haza mentésére. Nagyanyád pénzét, a Kossuth-bankókat a komáromi piacon égették el, nem maradt semmi pénze, csak néhány aranya, azt sem merte kiadni, mert félt, hogy hátha még nagyobb inség jön a hazára, hogy legyen mivel szabadulni.

III. FEJEZET

Jókai és Laborfalvi Róza

Mikor jó nagyanyánknak, (Jókai anyjának) végtisztességéről a temetőből hazamentünk, sok mindenféle családi dolog volt elintézni való. A rokonoknak sietni kellett hazamenni, meg nem is akartak soká ott időzni abban a szomoru házban. Még tegnap a boldogság sugárzott át falain, ma hideg kripta. Másnapra volt kitüzve az indulás, Móric bácsiék Pestre, Eszter néniék Pápára. A pestiek gőzhajója délután két órakor indult Komáromból. Másnap én voltam az első a felkelésnél, nehogy Komáromban hagyjanak. Mikor Róza néni kijött hálószobájukból reggelizni, én már készen voltam, kis batyum kezemben tartva.

— Mi van a kezedben? — kérdi Róza néni.

— Babaruha, — mondom — Pestre viszem a babáimat is.

Édesapám ezt hallja, csodálkozva kérdi, hogy hová mennél?

— Pestre. Róza néni azt mondta, hogy ő engem elvisz magával.

— Ő csak tréfált veled, nem mész sehova sem.

Édesapám igen határozott volt s igy nem volt nála apelláta. Én erre iszonyu sirásba törtem ki, hogy hát

én sohasem láthatom azt a szép Pestet? Róza néni hallja, hogy sirok, kérdi édesapámtól, hogy mi baja a kis leánynak, miért sir? Édesapám mondja, hogy ő komolyan vette azt, hogy maga el akarja vinni magával.

Azt mondja Róza néni:

— Én komolyan el is viszem. Magának még marad egy leánya és egy fia. És ugyis nemsokára eljön Pestre, majd akkor visszahozhatja. Most már csak eresszék el velem, vigyázok rá, hogy baj ne érje.

Egy kis megbeszélés után végre engedtek szülőim Róza néni kivánságának. Azt az örömöt sohasem feledem el, mikor édesanyám beleegyezett, hogy elmehetek Róza nénivel.

Hajóval jöttünk Pestre, én a boldogságtól, a vágytól nem tudtam hová lenni, hogy én Pestet megláthatom. Dacára, hogy nagyon szerettem szülőimet és testvéremet, mégis oly könnyen jöttem el a szülői háztól, mert Róza nénit és Móric bácsit szülőimként szerettem. Mikor hajónk elindult, előszedtem bábumat és azzal játszadoztam. Róza néni mellém ült és elmondta, hogy mi minden van Pesten, négyemeletes házak és a szép Lánchid, meg az alagut.

— Hát az mi? — kérdem.

— Egy nagy hegy, amely át van furva és azon a nagy nyiláson át lehet járni. Felette van Budavára. (Na az meg éppen nem ment a fejembe, hogy lehet egy hegyet átfurni, hogy az be nem dül?)

— Hát igazán nincs magának kis leánya? — kérdem Róza nénit.

— Igazán. De van szép papagájom, Koko, meg Joko, azok tudnak ám szépen beszélni, majd azok

lesznek a te játszópajtásaid. (Ezen még jobban csodálkoztam, hogy tudjon egy madár beszélni?)

Móric bácsi a hajón nagyon szótalan volt és bánatos. Róza néni vigasztalta, hogy nyugodjék meg a sorsban, hiszen szebb halált nem kívánhatott volna szeretett édesanyjának. Nem szenvedett, utolsó percig ép volt az elméje. Azt mondja Móric bácsi, az mind igaz, csak még egyszer megcsókolhattam volna áldásos kezét és még egyszer hallottam volna jóságos szavait.

Hajónk lassan uszott és este meg is érkeztünk Pestre. A hajónál Róza néni felnőtt leánya[9] és nővére, Pepi fogadtak. Akkori lakásuk a Magyar-utca és Hatvani-utca sarkán volt, (most Kossuth Lajos-utca). Házszám 19, Takács Lajos füszerüzlete van a házban. Lakásunk az I. emeleten volt, öt utcai szoba és egy udvari. Este volt és én nagyon álmos voltam, első kérdésem az volt, hogy hol vannak a beszélő madarak, mert azokat nagyon szeretném látni.

— Azok most alusznak, majd holnap meglátod őket kis leányom, most vacsorázunk és lefekszünk, — volt a felelet.

Nekem Róza néniék hálószobájában vetettek ágyat a kanapén, de mikor bevezettek hálószobájukba, csak félve mertem körülnézni, mert én még ily szép szobát nem láttam. Széles francia mennyezetes ágyuk volt, szép fehér csipkefüggönnyel, az ablak között egy mahagóni toalett-asztal bronzlábakkal, azon nagy ezüst tükör és sok ezüst mosdómedence és még sok mindenféle apróság, mire én azt kérdeztem, hogy minek ez magának, Róza néni, ha nincs kis leánya, aki ezekkel játsszon?

Volt még a szobában egy oltárforma remekmüvü mahagóni szekrény. Közepén egy kis oltár oszlopokkal, kupolája közepén egy kis feszülettel, a középső fiókja toalett-asztal, két oldalt csupa apró fiók, az oltár alatt egy kerek nyilás. Azt én másnap elfoglaltam babaszobának.

Másnap a papagájokat kerestem fel. Nagy vaskalitkában voltak. Róza néni hivja: Kedves Koko, itt a kávé, mire az felugrik az állványra és Róza néni kávéskanállal etette őket. Szürke tolluk volt, szárnyuk vége piros.

— Hol van Móric? — kérdi Róza néni.

— Elment falura, — felelte Koko.

Én csak bámultam, hogy egy madár igazán tudjon beszélni. Félve járkáltam egyik szobából a másikba, nekem itt minden idegen volt, csak Móric bácsit és Róza nénit ösmertem, igy mindig csak velük akartam lenni. Körüljártam a szobákat, nagyon tetszett az a sok szép mindenféle himzett kanapé és szék, ezeket mind Róza néni himezte leányával. Móric bácsi szobájának butora fehér cseresznyefa volt, zöld bőrrel behuzva. Szobájában volt Róza néni nagy olajfestésü arcképe, amelyet Barabás festett és a nagymamáé. Nagymama képétől féltem, de hogy miért, azt nem tudtam. Ha Róza néni nem volt odahaza, akkor bementem Móric bácsi szobájába és ott játszottam, mig Róza néni hazajött. Volt még Móric bácsinak egy Mesmer féle beszélő asztala, amelyet mindig emlegetett nagymamának és állitotta, hogy az mindent megmond, még a másvilággal is tud beszélni. De nagymama nem hitte el. Egyszer Móric bácsi azt kérdi a kis tányérnagyságu három-

lábu asztalkára téve ujjait, hogy hol van Batthyány[10] szelleme. A kis asztal megmozdul, egyik lábára irón volt erősitve és szépen leirja, hogy a szekrényben. Erre mind megijednek, senki sem mert a szekrényhez közeliteni. Móric bácsi nagy bátran odamegy, kinyitja a szekrényajtót, hát kilép belőle a Lady kis kutya. Ekkor Móric bácsi azt mondja, igaza volt édesanyámnak, hogy ez haszontalan dolog és az asztalkát földhöz vágta. Egy lába letörött, ettől fogva az én babáim asztala lett.

Egyik nap elment Róza néni próbára és mikor hazajött, hozott nekem egy szép kék szövetet ruhának, azt mondja, nem szeretem ezt a kisleányt ebben a gyászruhában látni, oly hatással van reám, mintha árva lenne. Vettem neki egy kis kék ruhának valót. A zsebéből meg kivett egy narancsot és néhány kis cserép fazekat és lábast. Mikor kirakta és azt mondta, ez a tied, kis Jolán, nem tudtam örömömben mitevő legyek. Az edényeket elosztottam, ha haza megyek, ez az Etelkáé lesz, ez meg az enyém. De narancs csak egy volt, azt nem lehet eltenni. Mondja Róza néni: ezt edd meg. Komáromban akkor még a narancs nagy ritkaság volt, csak ha valaki beteg volt, akkor volt a háznál, az is csak a beteg számára, csak kóstolni kaptunk egy fél gerezdet.

Róza néni azonnal kiszabta a kék ruhát, gyorsan meg is varrták és mikor felvettem, hát nagy csodálkozásomra zseb van a szoknyán. Ez az első zsebes ruhám. Azt mondja Móric bácsi, nyulj csak a zsebbe, hátha van bent valami. Csakugyan volt egy kis gyöngy karperec, amelyen egy kis kereszt csüggött, egy horgony és egy szív acélból; a hit, remény és szeretet. Én

azt hittem, hogy álmodom. Ez nem lehet az enyém. Mit szólna nagymama, ha látná, hogy nekem karperecem is van, mert ő ilyesmit nem engedett, gyermekeknek ékszer nem való. Tudom, mikor édesanyám apró gránátgyöngyöt tett a nyakamra, nagymama azonnal levette, mert az nem gyermek nyakára való.

Egy este elvittek a szinházba. Szinház! Hát az mi lehet? Gondolkoztam rajta, azt mondja Róza néni, meglátod ott játszanak és táncolnak, énekelnek. Este csakugyan elvittek a szinházba, a «Vén bakancsost» adták Szigetitől. Mig táncoltak és énekeltek csak jó volt, de mikor a huszár visszajön a csatából és egyik karja hibázik, akkor elkezdtem orditani, hogy minek vágták le annak a szegény embernek a kezét és azzal kiszaladtam a páholyból, hiába mondták, hogy az csak el van dugva, de én hazáig meg sem álltam. Máskor meg egy operaelőadásba vittek, amelyben Hollósi Kornélia és Benza játszottak, az «Ilka» operában. Ott meg nem értettem semmit, kérdem, hát ezek minek danolnak mindig, csak a bolond danol egész nap. Máskor ismét elvittek vigjátékba, ott meg elaludtam. Móric bácsi igen jól mulatott azon, hogy én a szinházat semmiképp sem élvezem.

Édesapám pár hét mulva eljött, hogy hazavigyen. De Róza néni és Móric bácsi kérték, engedje meg még a további maradást. Édesapám csak szabadkozott, hogy majd terhükre lesz ez a gyerek. Azt mondja Móric bácsi, dehogy, ez a kisleány mulattatja az egész házat, annyit kérdez, alig lehet neki eleget felelni, hanem szinésznő nem lesz belőle, légy nyugodt, kedves bátyám, mert a szinházból vagy elszalad, vagy el-

alszik, de nem élvezi, az operára meg azt mondja, hogy ezek bolondok. Van is benne valami igaz, mert ha én neked énekelve mondanám, kedves Ká-á-ároly bá-á-á-átyám . . . Erre mind nagyon nevettek, hogy biz az furcsa lenne.

— Hát ha énekelve hivnám be Zsuzsát, hogy tisztitsa meg a csizmámat, az még furcsább lenne.

Édesapám párnapi nálunk tartózkodás után hazament. Bucsuzáskor lelkemre kötötte, hogy aztán jól viseld ám magad és szót fogadjál.

Móricz bácsinak volt egy Diener nevü barátja, aki sokat járt hozzá, többnyire pénzt kért. Egy nap ismét eljött és beszélt mindenfélét, vége csak az lett a sok beszédnek, hogy ismét pénzt kért, erre a sarokban megszólal a papagáj nagy hangon: „Vakapád!“ Diener felugrik, hogy ki van még a szobában, mikor ő belépett, csak ketten voltak, hát látja, hogy ez a madár. Soká emlegették a Koko mondását; ha valakinek nem adhattak valamit, Róza néni csak azt mondta: „Vakapád!“

Egy nap a Koko nagyon bágyadt volt, elküldték az állatkórházba, adtak neki kenőcsöt a fejére, de nem használt semmit, sőt a Joko is megkapta a nyavalyát, szemük kidagadt, fejüket nem birták tartani, mindig vagy Móric bácsi, vagy Róza néni ölében ültek. Mikor már nagyon beteg volt a Koko, alig tudta felemelni fejét, azt mondta Móric bácsinak:

— Kedves Móric, add ide fejedet Kokócskának!

Ugy nyögött, mint egy ember. Az orvos azt mondta, hogy léghuzamban voltak: pár nap alatt mind a két kedves madár kimult. Valósággal megsiratták. Móric bácsit Róza néni vigasztalta, talán azért is ha-

tott rá jobban, mert még nagymama szomoru halála nagyon közel volt. Róza néni kitömette a két madarat és Móric bácsi szobájában álltak. Mikor megállt előttük Móric bácsi, mindig elmondta:

— Kedves, igaz barátaim!

Többet nem vett papagájt, mert nagyon zokon esett az elmulásuk.

Következett a nyár, kimentünk a Svábhegyre. Móric bácsinak volt egy lova, Juszti és egy kis homokfutó kocsija. Miskát, a kocsist berendelték az alagutig, odáig gyalog mentek. Ott Móric bácsi ült a bakra és ő hajtotta a Juszti lovat, a kocsis gyalog ment előre. Minden nap bejött Pestre, de csak az alagutig, mert a hid és alagut pénz, oda és vissza 60 kr. volt, az pedig egy hóban 18 frt, ennyit nem költhettek csak hidvámra! Róza néni kérte édesapámat, hogy küldjön neki egy tehenet. Édesapám igen szivesen engedett kérésének és küldött egy igen szép magyar fajtehenet, amely naponta 15 itce tejet adott, de később a jó abrak mellett 20 itcét is fejtek belőle, és még az a jó tulajdonsága volt, hogy többször kettőt borjazott. Róza néni nem engedte eladni a kis borjukat, mert az egyik igen szép sárga-tarka, a másik meg fekete-tarka, igy mind a kettőt felnevelték, egyik Bimbó volt, a másik Rózsa.

Villa akkor még csak kettő volt a Svábhegyen: az Eötvös- és Emich-villa. A többi erdő és rét, igy az Emichék tehenei és a mi teheneink kint legeltek az erdőben, csak este jöttek haza. Róza néni annyira szerette a tejgazdaságot, hogy később már öt tehenünk is volt és nagyon sok ismerősünk kért tőlünk tejet. Boldog volt, aki tőlünk vitethetett.

Azon évben ültettette Móric bácsi a háznál levő szőllőt, nagyon vigyázott a tőkékre, hogy megeredjenek, mert mind szagos fajta, amit Róza néni szeret. Róza néni a paradicsom-palántát ápolta, ő maga kötözte és karózta és tisztogatta az ugynevezett fattyuhajtásoktól, de diszlett is a «*Róza néni paradicsomkertje*». Köves talaj volt ez a kert, csupa kőszikla, a köveket kiszedették és abból épitették az istállót, kocsiszint és a kocsiszin mellett dolgozószobát bácsi számára. Ha Móric bácsi fát ültetett, Róza néni összeszedegette még az utcáról is a porondot, melyet a fa tövéhez hintett. Még akkor vizvezeték nem volt, csak egy forrás a hegyen és onnan hoztak hordóval vizet. A mosdó- és mosogató-vizet eltettük és este azzal öntöztük a kertet. Sokszor emlegette Móric bácsi, mikor egy ojtás megeredt, hogy az én ivadékaim megemlegetnek erről is.

Mihály-nap előtt beköltöztünk a városba, mert Móric bácsi felmondta a pesti lakást. Kölber, a háztulajdonos felemelte 100 forinttal a házbért s az igy 400 forintos lakbért Móric bácsi nem birta volna fizetni. Fogadott tehát más lakást a Zöldkert- (Reáltanoda) utcában, (most egy pékmühely van benne és épp olyan, mint ezelőtt 46 évvel). Akkor még György- és Mihály-napján voltak a költözködés napjai és csak félévenként. Én nagyon örültem, hogy hordozkodni fogunk, sokszor kérdeztem nagymamámat, hogy mi miért nem hordozkodunk?

— Mert minket nem kerget a tatár, megvan a magunk háza! — volt rá a válasz.

De mikor láttam, hogy a hordozkodás mily sok bajjal jár, elment a kedvem a hordozkodási vágytól.

A Nyiri-házban csak 300 frtot fizetett Móric bácsi, az egy emeletes régi ház volt, az egész emeletet egyedül laktuk, nagy tágas szobák és épp oly nagy kerek zöld kályhák, mint a mi komáromi házunkban. Két utcai szoba volt, egyik Móric bácsiék hálószobája, a mellett a dolgozószobája bácsinak és egy udvari a könyvtára számára. Az ebédlő és konyha a lépcsőház másik feléről nyilt, de a lépcsőt lezárta egy rácsos vasajtó, ugyhogy hozzánk senki be nem jöhetett.

Kora ősszel volt a télire való bevásárlás. Burgonya, zöldség, bab és káposzta. A káposztáshordó a cselédszobában volt felállitva, melybe télire volt eltéve a gyalult káposzta; a hordóban eltett káposztát Móric bácsi maga taposta be, Róza néni sózta és rakta a hordóba. Most is előttem van nagybátyám arany kedélye, hogy fütyült, danolt és tréfálózott a káposztataposás alatt.

Karácsony napja közeledett, Róza néni varrt nekem egy igen szép, ugynevezett Maldon-ruhát ünneplőnek. Eljött a karácsony, Róza néni hálószobájában voltunk, Móric bácsi jön a szobájából és hoz nekem egy imádságos könyvet, meg egy zsoltárt, melynek táblájára ez van irva: *„Kedves Jolánka hugomnak szeretettel szerető bátyád Jókai Mór 1856. dec. 24.“* Nagyon megörültem a két könyvnek, de még akkor a zsoltárokat nem tudtam olvasni. Később ebből tanultam a zsoltárokat, sőt még gyermekeim is. Most is őrzöm őket. Mondom:

— Ugy-e, Móric bátyám, karácsonykor elvisz a templomba?

Reám néz és azt mondja:

— Én, kisleányom, nem járok templomba!

— De nagymama járt ám, — felelek én.

— *Az én templomom az iróasztalom, én amellett szoktam imádkozni.*

Azon meg én csodálkoztam, hogy lehet egy iróasztal templom és amellett imádkozni. Se pap nincs ott, se zsoltár! Hitemhez való ragaszkodásomat és szeretetemet még jó nagyanyám oltotta belém, azt is tőle örököltem, szinte családi vonás. Mert őseink ezt igy kivánták. Ebben is nagyanyám szellemét látom és a családi vonást, miben születtem és velem száll a sirba, hüségesen akarom betartani a testámentumokat, mert nagyanyám utolsó szava az volt hozzám: aztán szótfogadó légy ám!

Karácsony este vacsora után mindenkihez odamentem megköszönni a jó vacsorát. Azt mondja Róza néni:

— Na kis Jolán, most még ne szaladj el aludni, még bemegyünk az én szobámba.

Tudniillik a Róza néniébe, abban a nagy zöld kályha mellett volt egy kis kerevet, az előtt egy kis asztal, azon egy szép olajlámpa vékony száron, melynek felső végén égett egy üvegbe tett kanóc, rajta egy rézernyő, hogy leszoritsa a világosságot. Én a földön ültem, Móric bácsiék lába előtt, ők ketten a divánon ujságot és könyvet forgattak. Egyszerre nyilik az ajtó, belép rajta Róza néni fiatal leánya.[11] Szép, magas, karcsu, göndör fekete haja rövidre nyirva, fürtökben omlott vállára, tüzes fekete szemek. Kezében kis fenyőfát hoz, teleaggatva olyan cukorfigurákkal, mint aminőket nekem jó nagymamám hozni szokot a vendégségből és égő gyertyával. Én csak bámultam és néztem, hogy mi lehet ez? Féltem is tőle és

odabujtam Móric bácsi és Róza néni közé a divánra és kérdem, mi ez és kié? Azt mondja Móric bácsi:

— *Ez a tiéd, kisleányom, ezt a Jézuska küldte!*

— A Jézuska? Hát Komáromban miért nincsenek ilyen Jézuskák, én még ilyet sohasem láttam. Hát hogy tudta az ezt a fát elhozni és hogy tudja, hogy én most Pesten vagyok?

Reámutatnak az ebédlő ablakára, hogy ott jött be és ott hozta be a fát. Később megtudtam, hogy azt Móric bácsi és Róza néni készitették, a fa elszáradt, a rajtalevő dolgok elvesztek, de az az emlék, amely lelkembe véződött, az nem mulik el soha.

Mikor édesapám eljött ujévre, mutatom neki a szép karácsonyfát, amit a Jézuska hozott, ő azt mondja:

— Na, kár igy prédálni, ezt bizony nem a Jézuska küldte, de jó Móric bátyád és Róza nénéd szerezték számodra, nekik köszönd meg! Attól fogva minden karácsonykor volt fa és mindig kaptam tőlük egy szép emléket.

1856 telén nagyon szép ruhát himzett Róza néni. Schiller „Ármány és szerelem" darabjában a hercegnőt játszotta és arra készitett egy pompás jelmezt. Emlékezem, fehér brokát volt és ő annak a virágait kivarrta szines selyemmel. Akkor még csak egy bolt volt Pesten, ahol a szép francia dolgokat lehetett venni, a Váci-utcában az Alten, ez volt a főuri hölgyek ruhaüzlete, de gyönyörü szép dolgokat árultak. A selyem, az páratlan jó és szép volt, igazán elnyühetetlen, de ott nem rőfszámra adták a selymet, hanem darabszámra, minden darab egy ruháravaló volt. Mikor felhoztak Pestre és megláttam Róza néni sok

gyönyörü selyem- és aranycsipkés ruháit, csak bámultam, hogy minek az a sok szép ruha? (De nagyon gazdag lehet az én Róza néném, hogy annyi selyemruhája van!) Most is őrizek még egy fekete selyemruhát, melynek fodraira szines rózsafüzér van beszőve. Oly szép szineket most nem is lehet találni, a selyem pedig most is ép, minden hiba nélkül való, mert azok tiszta selyembogár selymei és nem kukoricaszárból készültek, mint a mostaniak.

Gyönyörü volt Róza néni a himzett ruhában, igazi régi brüsszeli csipkével diszitve, engem is elvittek a szinházba, örültem is, hogy megláthatom Róza nénit a szép uj ruhájában, de mire az ő jelenete jött, akkor én már elaludtam, ugy költöttek fel, hogy nézd, itt van Róza nénéd az uj ruhában. Játék után még mielőtt vacsorázott volna, kipakkolta a ruháskosárból jelmezeit és helyrerakta, nehogy nagyon meggyürődjön, mert a selymet nem lehet vasalni. Ha Róza néni játszott, Móric bácsi mindig utánament és hazakisérte, gyalog jöttek, mert kocsira nem telt.

A Nyiri-házban csak egy évet laktak, mert Móric bácsi azt mondta, én már nem hordozkodom többé az életben, veszek egy kis házat, ahol meghuzódunk. Emlékezem, hogyha Róza néni nem volt elfoglalva a szinháznál, ugy délelőtt elmentünk az ajánlott házakat megnézni, olyankor engem is mindig magával vitt. Sokfelé jártunk, sok házat megnéztünk, de vagy drága volt, vagy nagy, vagy a szinháztól volt messze, pedig az volt a fő, hogy a szinházhoz közel legyen. Végre sok keresés után találkozott egy megfelelő, ugyan a lakás kicsi volt, de a hely szép és közel a szinházhoz, a Magyar-utca 21. számu kétemeletes uj ház,

kert is van a háznál, az udvari szobák ablakai mind a Károlyi-kertre néznek. (Később gróf Andrássy Manó vette meg és most ez a Kaplony-utca bejárata a Magyar-utcából.) 18.000 forintért vette Móric bácsi. 1857 tavaszán már az uj házba költözködtünk. Az utcára két szoba volt, az ebédlő a kertre nézett, a lépcső bal részén volt egy kis előszoba és egy nagy szoba, ez is a Károlyi-kertre nézett, ezt választotta Móric bácsi a maga számára dolgozószobának, mert azt mondta, neki az utcai szoba zajos és sötét, de a kerti világos, csendes és jó a levegője. A konyha és cselédszoba a földszinten volt, ami igen sok bosszuságot okozott Róza néninek, mert a cselédek távol voltak tőle és nem nézhetett ugy a konyha után, mint ahogy ő szokta, mert ha télen lement a konyhába, mindig megh ült és berekedt. A háznál levő kertet teleültette Móric bácsi rózsafákkal és virággal. Tavasszal, mig a hegyre nem mentünk, egész nap a szép virágos kertben voltunk, sőt ott is ebédeltünk, mert a kertben volt egy kis lugas is. Sokszor hallottam tőle:

— Szegény édesanyám de örülne, ha láthatná ezt a kis házamat!

A második emeleten lakták Szigligetiék az utcai lakást; a kertre nyiló lakást, mely Móric bácsi dolgozószobája felett volt, az öreg Kovácsné, a volt komika birta. Emlékezem jól, hogy mily éktelen csuf volt, sovány hajlott teremete, nagy feje, apró szemei, nagy fogai és pergamenszinü ráncos bőre, nagy lapos orra, de öregségében is sokat tartott magára, mindig világosszinü ruhában járt, mely arca csufságát még jobban kitüntette. Egyszer le akarta magát festetni és elment Latkóczyhoz,[12] akkor az keresett arcképfestő

volt Pesten. Azt kérdi a festő, hogy mivel szolgálhat? Mondja Kovácsné, azért jöttem, hogy fessen le, csak azt nem tudom, hogy elefántcsontra festessem magam, vagy vászonra? Ránéz Latkóczy és gondolkodik, végre megszólal, azt mondja:

— Én azt hiszem, legjobb lesz asszonyság, ha malomkőre festeti magát!

Ezen a télen engem feladott Móric bácsi az oskolába, az evangélikus leányoskolába, mert az volt a legközelebb hozzánk. Az akkor még tiszta német volt, én meg egy szót sem értettem németül, mert a mi házunknál csak magyarul beszéltek. Sőt abban az időben, aki németül beszélt, azzal a magyar családok nem társalogtak. Mikor elvitt Móric bácsi az oskolába és otthagyott, azt gondoltam, hogy más országba jutottam, sohasem fogom többé látni szülőimet. Sirtam és féltem. Csak beszéltek hozzám németül, de épp ez volt az, amitől féltem. Azok engem bizonyosan el akarnak adni. Délben értem jött Fanni, a szobalány, most is emlékezem reá, szép magas, nyulánk leány, fekete, tüzes szemekkel és fekete hullámos volt a haja. Különös kiejtéssel beszélt magyarul. Róza néni elmondta, hogy a forradalom után jött hozzá egy kis lengyel leány kéregetni, mert a szülői a forradalomban elvesztek. Apja katona volt, anyja pedig meghalt, a leány egy szót sem tudott magyarul, néni tótul beszélt vele, mig meg nem tanult magyarul, de mindig hibás kiejtéssel és ez kisért engem naponta az oskolába, hová később már örömmel mentem, mert akadtam magyar barátnékra, akiknek elmondtam, hogy én nem vagyok ám árva, azért, mert Móric bácsinál vagyok. Az én szüleim Ekelen laknak, van ám nekem még egy kis

nővérem is, meg egy bátyám! Igy szépen megbarátkoztunk, odahaza elmondtam mindent, hogy mit tanultam.

Reggel mindig Róza néni maga fésült, hajamat fürtökbe csavargatta és megparancsolta, hogy vigyázzak és mindig csak a fal mellett járjak, nehogy a kocsik eltapossanak.

1857. telén volt egy nagy estély, házfelavatás, ott voltak mind az irók és szinészek, Szerdahelyi Kálmán[13] is, aki akkor már vőlegénye volt Róza néni testvérének, Benke Jozefának. Emlékezem Egressy Gáborra,[14] Lisznyaira,[15] Tóth Kálmánra,[16] de Szerdahelyi volt a legfiatalabb köztük és a legvigabb. Gyönyörüen énekelte azt a kis dalt, hogy:

Magyarország édes fia vagyok én,
Hü páromat csak itt találhatom én!
Van itt leány, mint a csillag az égen,
Szép is, jó is, mint a virág a réten!

És más szebbnél-szebb magyar dalt.

Azon az őszön elment Móric bácsi Erdélybe, onnét hazatérve irta a «*Szegény gazdagok*»-at.

A télen két disznót hizlaltak a Svábhegyen, ujév után kimentek a hegyre, Róza néni, Móric bácsi, Szigligeti és neje. Ugyanis Róza néninek csak egy barátnéja volt, Szigligetiné, őt nagyon szerették bácsi és néni. Igy ők is kimentek segitkezni a nagy munkához. Miskát, a kocsist korán reggelre berendelték, már este össze volt készitve a mindenféle fűszer a kolbász- és hurkakészitéshez. Reggel korán indultak, bácsi volt a kocsis, Szigligetiné ült a bácsi mellett, Róza néni mellett Szigligeti. Nagyon félt, nehogy leforduljanak

az árokba a jéggel boritott uton. Folyton könyörgött Móric bácsinak:

— Kedves komámuram, én inkább leszállok, de magával nem megyek, maga nem kocsis!

Móric bácsi meg csak biztatta:

— Kedves komámasszony, ha eddig elhoztam, most már csak el is viszem hazáig!

Végre nagynehezen megérkeznek a hegyre. Előhajtják a disznókat, de hát ki öli meg? Arra nem vállalkozott senki, sem Szigligeti, sem Móric bácsi! Róza néni nagyon haragudott, mert ő megmondta előtte való napon a majorosnak, hogy mire ők kimennek, a disznók meg legyenek ölve, de Miska azt mondta, neki nagyon gyönge a szive, ő nem tud ölni, de még a vért sem nézheti. Hát most mi lesz? Azt mondja Szigligeti, perkelni meg tudom, ha találnak valakit, aki megöli. Igy hivtak egy bátor szomszédot, aki vállalkozott az ölésre. De ki fogja le a disznókat, mert sem Miska, sem a felesége nem nézhetik a vért. Igy Szigligeti és Móricz bácsi fogták a disznót, mig a szomszéd megölte, a két hölgy pedig tartotta a vér alá a tálat. Egyik keverte a vért, másik tartotta a tálat, de mind a ketten sirva. Végre meg volt a disznó ölve. Most azt mondja Móric bácsi Szigligetinek:

— Na komám, elárultad magad, hogy tudsz disznót perzselni, hát csak gyere, mert ez a barom sváb még ilyet nem látott.

Elvitték a disznókat a Szilvás alá, ott jól megrakodták szalmával és a két disznót betemették a szalma közé, azzal alágyujtottak, egyik felén Szigligeti igazgatta egy nagy karóval a tüzet, másikon Móric bácsi. A svábok meg csak Jesszus-oztak, hogy mennyi

szalma elég és milyen «stinket» lesz a disznó! Végre estére elkészültek a sonka és hus besózással, zsirsütéssel, de már aznap haza nem jöhettek, mert az ut sima jég volt és sötét, csak másnap reggel indultak utnak, még pedig gyalog. Mikor reggel felöltöztek, csak akkor vették észre, hogy mind a két ur csizmája ki van égve, egyiknek a talpa vált le, a másik az oldalán lyukadt ki. Móric bácsi vigasztalta Szigligetit, hogy az ép jó ilyen fagyos sima utra, nem csuszik, ő meg bekötötte ronggyal a csizmáját, mig leérnek Budára, ott majd csak akadnak valami talyigafélére, amely megkönyörül rajtunk. A disznóaprólékból mindegyik számára kötöttek egy batyut, amit magával hozott, a többi hus kint maradt füstölés alá.

Az uton sokat mulattak, amint odahaza elmesélték, de Szigligetinét soká csufolták a hazajövetellel, mert a hegyről ugy csusztak le, ülve. Járni nem lehetett. Mondja Móric bácsi Szigligetinek:

— Látod Jóska, mondtam, hogy a te csizmád erre az utra való.

Másnap ugy érkeztek meg, mint a vándorcigányok, elégve, letörve, kifagyva, de este nagyon jól izlett mindenkinek a finom jó disznóaprólék, amit Róza néni maga készitett. Persze Szigligetiék is nálunk vacsoráltak.

Szigligetiné nagyon kedélyes nő volt és németes kiejtéssel beszélt magyarul. Mondja neki Móric bácsi:

— Na kedves komámasszony, mikor megyünk disznót ölni?

Azt mondja Szigligetiné:

— Sohase nem fogok elfeledni az a disznóölés.

Évekig emlegették. De kárpótolt minden fárad-

ságot a jó pörkölt szalonna, azt Móric bácsi nagyon szerette kávé után. Meg a malaczkörmöt, babba főzve, a babfőzelék volt a kedves étele, ugy nevezte: «görög-olvasó angyalbakkanccsal» (melyet a «Kőszivü ember fiai»-ban külön megénekelt), de jól is készitette azt Róza néni! Különösen szerette az apró fehér gömbölyü babot, annak hártyaforma héja van, olyan omlós, mint a gesztenye, ugy is neveztük: Jókay-bab, mert a magja még nagyanyám kertjéből származik. Móric bácsi nem szerette a francia konyhát, csak a magyar ételeket, de oly jól főzni, mint Róza néni főzött, csak nagyanyám házánál tudtak még. Mily gonddal készitette Móric bácsi kedvelt ételeit! A paprikás halászlevest, a balatoni fogast, meg a gardát (nyársra huzva), a turósbélest!

1857. nyarán vette feleségül Szerdahelyi Kálmán Benke Jozefát, Róza néni hugát. Gyönyörü szép leány volt, a termete, szeme és haja hasonlitott Róza néniéhez, de vonásai nem. Mostoha testvére volt, csak apáról voltak testvérek. A Svábhegyen volt a lakodalom, emlékezem jól még, mily vigan voltak. Balázs Sándor nagyon jó barátja volt Szerdahelyiéknek, ketten egy egész zenekart tudtak helyettesiteni. Balázs volt a fuvózene, Szerdahelyi a vonó, hegedü és gordonka, a hölgyek énekelték mellé a legszebb magyar dalokat. Móricz bácsi kedves nótája a «Cserebogár, sárga cserebogár» volt. Sokszor mondta:

— Miért nem irják a zsoltárokat a cserebogár dallamára, mennyivel meghatóbb volna és jobban megtanulná a nép, nem kántálnának ugy össze-vissza a templomban!

Az ifju pár ugyancsak Móric bácsi Magyar-utcai

házában a II. emeleten kapott lakást, az öreg Kovácsnét kitették és abban az egy szobában laktak Szerdahelyiék. Kerti szobájuk volt és egy kis konyha. Pedig akkor már Szerdahelyi első szerelmes színésze volt a Nemzeti Szinháznak, fizetett a lakásért 100 forintot, akkor az nagy pénz volt! Szerdahelyi ugy tanulta szerepeit, hogy a felesége olvasta fel és ő utána mondta. Pepi néni, mint ahogy hivtuk, nagyon szépen énekelt. Sohasem feledem el, amikor együtt énekelték Móric bácsi, Róza néni, Szerdahelyi Kálmán és felesége, Pepi, a magyar dalokat. „A virágnak megtiltani nem lehet", meg „Jegenyefa tetejébe ül egy holló feketébe", meg „Óh én édes komámasszony, mért kend olyan sovány asszony, hogy tudott igy elfogyni? Lám én milyen kövér vagyok, mint a háj majd elolvadok, ebbe a nagy melegbe!" Ezt Szerdahelyi gesztusokkal kisérte, ami nagyon mulatságos volt. Szerdahelyi 1858-bn kiment Párisba és amikor hazajött, ő hozta a Nemzeti Szinházhoz az operetteket és ő is énekelte Hegedüsnével, Bodenberg Lénával.[17] Mily szép volt és mily gyönyörüen énekelt! Róza néni nagyon szerette Hegedüsnét és igy gyakran meghivta. Móric bácsi szépasszonynak nevezte és gyakran, ha jó kedvük volt, együtt énekelték azt a gyönyörü népdalt: „Mariskám, Mariskám, eszem a szemedet!" Hegedüsné kora halálát nagyon nagyon sajnálták, soká hallottam emlegetni.

Ez őszön született az én kedves kis öcsém, október 5-én, Móricka. Móric bácsi behivott a szobába és tudtomra adta, hogy lett egy kis fiutestvérem, kit Móricnak hivnak. Igy nem hal ki a Jókai-név! Róza néni pedig köttette velem a kis rékliket és főkötőket

kis öcsém számára. Még azon az őszön elvittek megnézni a kis emberkét. Igen erős, egészséges, szép gyermek volt. Szerettem volna otthon maradni és dajkálni őt, de akkor már beadtak Bayer Kornélia nevelőintézetébe, ahol már franciául is tanultam. Mikor édesapám eljött Pestre, Móric bácsi megölelte édesapámat:

— Köszönöm, kedves Károlykám, hogy kis fiadat Móricnak kereszteltetted, legalább lesz, aki a nevemet viselje, ha már én nem leszek.

1858. nyarán már volt sok jó gyümölcs a hegyen. Különösen szerete és féltette Móric bácsi a Dámaalmafáit, mert azok szeretett édesanyja szigeti kertjéből valók voltak és azokat ők édesapámmal együtt ojtogatták. Nemcsak almafáit őrizte, hanem mindazon csekélységnek látszó tárgyakat, mik nagyanyám hagyatékából maradtak. Emlékezem, egyszer a szekrény tetejét kellett letörölnöm, de nem értem fel odáig, igy egy a nagymama hagyatékából való bőrszékre álltam fel. Móric bácsi ép a szobán ment keresztül és meglátta, hogy én az öreg széken állok. Megszólit, hogy:

— Hát nincs más szék a háznál, mint az édesanyám emléke? Arra kellett felállnod, azt használod szekrénytörülgetésre? Szállj le, végy elő más széket, többé arra ráállani nem szabad! Tanuld meg, hogy nagyanyád minden csekélységnek látszó holmiját tiszteld és őrizd. Vigyázzatok gyermekek, nehogy olyat tegyetek, hogy ősanyáitok kikeljenek sirjaikból és főzőkanállal verjenek agyon!

Ezt több munkájában meg is irta. Attól kezdve csak messziről néztem nagymama holmiját, nehogy őseink eljöjjenek a főzőkanállal.

1858 őszén elhatározták Móric bácsiék, hogy a svábhegyi villát ujra kell fedetni, mert az eső mindenhol becsorog, de meg a gerendák is korhadtak. De ha már a fedelet ujra kell gerendáztatni, ugy egy költséggel és épitési kellemetlenségekkel egyuttal épittet még a házhoz egy szobát, mert csak két szoba volt a ház, meg egy konyha, egy kamra, melyben a Miska majoros lakott. A jobbra nyiló szoba volt Móric bácsiék szobája, a balra nyiló a mienk. A Svábhegyen akkor csak egy egy öreg épitő pallér lakott, az öreg Butler. Volt egy háza, (a mostani Istenhegyi-uton jelenleg kisbaári Kiss Ferenc jó barátunk tulajdona). Akkor még nem volt neve az utaknak, csak ahogy a sváb parasztok elnevezték, Brunnenthal, vagy Martini-Berg, az illető addig járta a megnevezett hegyet vagy völgyet, mig reá akadt. Az öreg Butler bácsi csudatanyája, ahogy Móric bácsi nevezni szokta, a Martini-Bergen volt, hogy miért nevezte csudatanyának, annak is megvolt az oka. Az öreg Butler a kis viskóját maga épitette évek hosszu során át, mert csak akkor épithetett, ha volt hozzá anyaga, azt pedig akkor szerezhetett, ha valahol öreg épületet bontottak és uj épületet raktak helyébe. Az öreg anyagból vitetett a pallér magának, amire szüksége volt, igy az ő háza igen nevezetes épület volt, mert ő oda összehordta mindenféle épület maradékait, kaszárnya ajtóit, apácakolostor ablakait, a fal egyrésze pedig egy zsidó temető sirköveiből van rakva, ugy hogy a svábok este nem mertek hozzá bemenni, mert féltek, hogy azok, akiknek a sirkövei be vannak falazva a ház oldalában, előjönnek és keresik a köveiket, de meg azt is mondták, hogy ott este kisértetek járnak, igy az öreg Butler meg volt kimélve

minden rossz szándéku embertől, mert ő hozzá nem mertek bemenni, félve a kisértetektől. Móric bácsi elküldte Miskát, a majorost, hogy hivja el Butler urat, azt mondja a Miska, hogy igenis, holnap majd meghivom.

— Nem meghivni küldöm én magát Butlerhoz, de elhivni és még ma este kell vele beszélnem.

— Má, kérem, én már este nem megyek oda, mert ott a lélekzetek járnak.

— Mi a fenék? — kérdi Móric bácsi.

Hát a lelkeket értette.

Másnap reggel csakugyan megérkezett Butler bácsi.

Megmutatta Móric bácsi neki a kész tervet, amit maga rajzolt, e rajz nálam van. Felmérték ketten a ház külső falát, hogy mily nagy legyen és a ház keleti részére egy csukott üveges folyosót készitsen, a déli részre meg egy nyitottat, a nyugati részen lesz a konyha, cselédszoba és az éléskamra, az uj szoba északnak, de az ablakai keletre és nyugatra nézzenek. Elmondta Móric bácsi, hogy kő és homok kikerül a háztól, mert követ adott az uristen eleget és homok is van, hát ugy készitse a költségvetést, hogy a főkellék, ami az épitkezéshez szükséges, azt nem kell venni, a követ ölszámra kifejtik, az nem kerül sokba.

— Az nem, — mondja Butler, — de a viz!

Ekkor fejéhez kap Móric bácsi:

— Tyü teremtette, azt meg el is felejtettem, hogy azt a Dunáról kell hozatni hordószámra.

Akkor egy forintért hozott az öreg Krén Károly egy négyakós hordó vizet a Dunáról, az épitéshez pedig sok viz kellett.

Pár nap mulva megkötötték Butlerrel az épitési szerződést az uj szobára, csukott és nyitott terrászra, fedélre és minden átalakitásra 2000 forinton. Még azon a nyáron megkezdték az épitést, Móric bácsi nagy passzióval nézte, hogyan emelkedik ki a földből az uj szoba fala és mily nagy és tágas lesz. Sokszor mondta:

— Na, gyermekeim, itt járjuk ám el a kállai kettőst. Lesz hely benne verbunkolni, anélkül, hogy a ház oldalát kirugnánk!

Az épités már jó előre haladt, egy reggel csak nem jött el Butter uram. Várják, várják, de csak nem jön. Elmulik dél, már a délutáni munkaidő is elkezdődött, Butler csak nem jött meg. Azt mondja Móric bácsi:

— Már magam is kezdem hinni, hogy a lélekzetek valami csudát tettek a meisterrel, mert csak adna valami életjelt magáról.

Elküldi a Miskát, hogy tudja meg, mi lelte Butlert, hogy nem jött el az épitéshez, a napszámosok egyedül pancsolnak. Kis idő mulva rémült arccal visszajön Miska, hogy *már nem jön!* A már szó Miskának szavajárása volt, azzal akarta kifejezni azt, amit nem tudott magyarul kimondani.

— Hát miért nem, — kérdi bátyám ingerülten.

— Hát már meghalt! Az este, mikor hazament, már a lélekzetek elvitték, már én mindig megmondtam, hogy az egy félős ház, mikor annyi temetőkő van berakva a falba!

Móric bácsi nagyon elszomorodott azon, hogy az öreg Butler meghalt. Azt mondta, az rossz omen egy épülő házra, ha a mestere épités közben meghal.

Az öreg Krén volt az a Svábhegyen, aki mindent tudott, ott lakott a szomszédban felettünk az ugynevezett hét-háznál, akkor még csak hét ház volt a Svábhegyen. Krén kocsmáros volt és szőlőtulajdonos, meg tehenész. Szomszédja volt az erdész, Schtich. A Krén kocsmája arról volt nevezetes, hogy ott vasárnap a budakeszi banda trombitált és a részeg svábok ott táncoltak, de a tánc végére már ugy összeverekedtek, hogy mind véres fővel került haza, köztük a mi Miskánk is. Hétfőn fogadkozott, hogy soha többé nem megy azok közé a «pégyárok» közé, de a legközelebbi vasárnap ő is csak ott volt, ahol a többi. Igy az öreg Krénnél sok mindenféle ember megfordult és ő ismerte is mindegyik tudását és jellemét. Móric bácsi megkérte Krént, hogy segitsen rajta:

— Nincs kivel folytassam a munkát, ha nem kapok egy jóravaló pallért.

Megnyugtatta Krén Móric bácsit, van őneki Budakeszen egy komája, aki mindenhez ért, kőmüves, ács, asztalos, üveges, szóval az kész minden munkára, józan természetü és megbizható, becsületes telkes gazda, a vezetéknevére már nem emlékszem, mert mindig a budakeszi Johannak hivtuk. Móric bácsi több elbeszélésében elő is fordul a Johann, mert két fia volt, az egyik ugy tudom hegedümüvész volt, a másik, a Pikkolo Jan, az törpe maradt és igy ketten müvészkedve járták a világot és müvészetükkel sok pénzt szereztek össze, azt mindig haza is küldték szülőiknek. Johann elvállalta a félben lévő épületetet és igen értelmes ember lévén, nem sok magyarázat kellett. Johannt nagyon megszerették Móric bácsiék, ezentul bármire volt szükség, csak érte küldtek és ő mindent hozott.

Egyszer egy «pintli» fát hozott az öreg Johann és beizen Róza nénihez, hogy egy szót szeretne vele beszélni. Róza néni kimegy és kérdi:

— No, Johann, was wollen Sie?

A Johann levette kemény kerek kalapját, amelyre egy cserlevél volt tüzve, kezet csókol és a két keze között forgatja a kalapját, mig maga elmondja alázatos kérését a kné Fraunak. Neki van két müvész fia és azok most megérkeztek külföldről, megengedi-e a kné Frau, hogy ő azokat bemutathassa?

— Hogyne, — mondja Róza néni, az ő jóságos lelkével, — örülni fogok, ha láthatom a müvész fiait.

Erre azt mondja Johann:

— Ich hab's mir so denkt, dass die kné Frau is a Künstlerin und meine Söhn' sind á Künstler, sie passen halt zam!

— Na freilich, — volt a válasz. Rövid idő alatt elhozta Johann a két fiát bemutatni, mikor ismét fát hozott, a két müvész a parasztkocsin a «pintlik» tetején ült, fekete ruhába öltözve, egyik hegedült, a kicsi bukfencet vetett hegedü mellett. Móric bácsi és Róza néni jól mulattak a müvésztársaikon és nagyon megdicsérték a produkcióikat, az öreg Johann boldogan vitte haza müvész fiait, hogy a kné Herr és Frau megdicsérték.

Végre az uj szoba elkészült és a szép terrászok is, az üveges terrasz északi részét szines üvegtáblák fedték, de szerettem azokon át nézni: minden tábla más képet mutatott, a sárgán aranyszinben láttam mindent, a zöld zivataros szint mutatott, a veres égető napot. Mikor az uj szoba elkészült a nyári terrasszal, az lett az ebédlő és egyuttal a mi hálószobánk, rengeteg bu-

tort raktak belé, azért mégis elég hely volt benne. A nagy szoba mellett volt Móric bácsiék hálószobája, azon tul egy előszoba és abból nyilott be Móric bácsi dolgozószobája. Mikor minden rendben volt s a butorok helyükre rakva, bementünk a városba lakni. Akkor még a Magyar-utcában volt a lakás, Móric bácsi házában.

1857 őszén járt Móric bácsi Erdélyben. Akkor még nem vitt vasut Erdélybe, csak Nagyváradig, onnét az ugynevezett ekhos kocsival ment be Kolozsvárra. Róza néni ellátta mindenféle eledellel, nehogy az uton valami baj miatt étlenséget szenvedjen. Hat hétig volt távol, Kolozsvárról Abrudbányára kocsival ment és onnét lóháton a hegyekbe. Mikor hazatért, sokat mesélt uti kalandjairól, meg a Csetátye Máré szépségéről és az Uristen által teremtett kőorgonáról, a Detunátáról, annak minden sipja oly egyforma, mintha müvész vésője alól került volna ki, csupa óriási sip, csupa ég felé kinyuló kőoszlopok!

Sokat mesélt a szép torockói lányokról, táncaikról és viseletükről, onnét hozott Róza néni számára egy gyöngyös bogláros pártát, meg pruszlit és bőrtüszőt. Évekig mesélt Erdély szépségeiről, népéről és a magyar vendégszeretetről. Hanem az oláhok és szászok között, ha nem lett volna eledel a tarisznyájában, sokszor pórul járhatott volna, mert azok még pénzért sem adtak enni. No de nem is szorult rájuk.

Móric bácsi leveleit nagy aggodalmak között várta mindig Róza néni, mert sokszor egy hétig sem kapott hirt felőle. Akkor még a postának több nap kellett, hogy Erdélyből a levél Pestre érkezzen, hát még a hegyek közül. Mikor végre megjött az utolsó

levél, hogy mely nap érkezik haza, volt nagy sürgés forgás a háznál és nagy gond, hogy mit készitsenek Móric bácsinak, mely kedvenc ételét, paprikás csibét és turós csuszát. Végre megérkezik Móric bácsi, megrakva mindenféle emlékekkel, mindenki számára hozott valamit. Sok kérdezősködés után jött a vacsora.

— No, édes fiam, — mondja Róza néni, — menjünk már vacsorázni, tudom jól fog esni a jó paprikás csibe, meg a turós csipedett.

Felkiált Móric bácsi:

— Az Istenért, csak nem azt főzettél?

— De bizony azt, az a te kedves eledeled.

— Na, hála Isten, ebben hát nincs fogyatkozásom, mert hat hét óta az volt ebédem és vacsorám.

Vacsora után lejöttek Szigligetiék és késő éjjel volt, mikor elmentek, mert nagyon sok érdekes dolgot beszélt Móric bácsi, de én a vacsora után nagyon álmos voltam, hát elővettem egy kanapévánkost és bebujtam a zongora alá, s csak akkor ébredtem fel, mikor kihuztak onnan és lefektettek.

1857-ben ugy Szigligeti, mint Móric bácsi egy-egy történelmi drámára készült. Ugyan egy házban lakott a két költő és jó barát, mégsem árulták el egymásnak, hogy mindketten történelmi drámával, a Teleki-dijra irnak darabot, mind a két darab Erdélyben játszik és mind a két darabban Róza nénié a főszerep. Végre jelige mellett beadják a darabjukat. Sokat tanakodtak a birálók, hogy melyik kapja a jutalmat? *Dózsának* a nyelve költőibb, virágzó a stilusa, de a cselekmény kevés, *Béldi* nem oly költői stilusu, de a cselekmény több benne és igy *Béldi* Pál nyerte a Teleki 100 aranyos jutalmat. Egy szóval sem zugolódott Móric bácsi,

hogy nem ő, de Szigligeti nyerte a jutalmat, pedig nála is elkelt volna a 100 arany. Azt mondta, megérdemli Szigligeti, meg jól is fog nála a 100 arany a hét gyermek mellett.

«Béldi Pál» első előadása 1857 április 24 volt. Béldiné szerepét Róza néni, Béldiét Szigeti, Apaffyt Egressi Gábor adta. Mikor Róza néni megkapta szerepét, azt mondta, na most kiteszek magamért, előveszem minden tehetségemet, hogy tessen a darab, nehogy azt gondolja Szigligeti, hogy azért nem forditok figyelmet rá, mert nem a «Dózsa» nyerte a dijat. Ki is tett magáért, az első előadás után Szigligeti az öltözőszobába ment Róza nénihez és ott könnyes szemmel hálálkodott gyönyörü játékáért; ezt sokszor emlegette a Róza néni.

Róza néni jelmezeire is sok gondot forditott, a báli jelmezére most is emlékszem, mert azt soká megtartotta: fehér atlasz, igazi arany himzéssel, hozzá arannyal átszőtt tüll kötény és egy gyönyörü gyöngyös és drágakövekkel ékesitett főkötő. Oly szép volt abban a jelmezben, mint egy tündérkirályné.

Béldit sokat adták, mindig telt ház mellett, ami akkor még nagy ritkaság volt, mert szinházra nem sok embernek volt pénze.

„Dózsa Györgyöt" 1857 november 3-án adták először, Dózsa Egressi Gábor volt, Csáky Lona Jókainé, a költő Szerdahelyi Kálmán. Egressi alakjához jól állott Dózsa karaktere: a büszke, makacs paraszt, Szerdahelyi pedig ideális ifju költő volt. Róza néni a nemes pórlány, ki képes feláldozni életét, csakhogy megmenthesse szeretett Györgyét. Szoborszerü alakjához ép oly jól illett a pórruha, mint a királyi palást.

Paraszt-jelmezét kiegészitette az a ruhadarab, melyet Móric bácsi Torockóról hozott: a gyöngyös párta és a barna bársony pruszlik, szines selyemmel és gyönggyel kivarrva, virágos rokolya és piros csizma. Sokszor hallottam emlegetni, hogy elragadta a közönséget, hát mikor megszólalt fuvolaszerü csengő hangjával, mily gyönyörüen szavalta Lona szerepét! Szerdahelyi Kálmán a költő szerepében soká emlegetett alakja volt a közönségenk, szőke fürtös fején jól festett a zöld babérkoszoru, szikár termetén a fekete bársony jelmez, kezében a lant. Különösen a hölgyeket ragadta el a gyönyörü költemény, melyet Szerdahelyi oly szivhez szólón tudott előadni:

Világverő Mátyás sirján még a virág zöldül,
A dicsőség hova tünt el a szép magyar földrül?
Leáldozó nap sütése rózsafelhős égről,
Régi dal, régi dal régi dicsőségről!

Nem csudálom, hogy ezek a gyönyörü versek Szerdahelyitől előadva megrikatták az asszonynépet! Uton, utfélen ezt szavalták. „Dózsa“ is nagy hatást keltett a közönségben, Móric bácsi nagyon örült a nagy sikernek. Sokszor emlegette: Ha szegény édesanyám ezt megérhette volna, de örülne!

1858 tavaszán gyakran kimentünk a Svábhegyre, kivittük az ebédrevalókat is, mert akkor ott még semmit sem lehetett vásárolni. Nagyon örültek Móric bácsiék az egész ujjáalakitásnak. Folyton rendezgettek. Nagy szobának nevezték el az uj szobát. Az a szoba mindenre szolgált. Az északi falnál álltak a mi ágyaink, a szemben lévő falnál egy nagy divány, a mellett az edényes szekrény, a két ablak között há-

romfiókos szekrény, a kályha előtt régi, hosszu zongora, a keletre néző ablak mellett nagy ruhaszekrény, az ablak és ajtó között, mely a terrászra vezetett, volt egy drumó, a felett a tükör, az ablaknál varróasztal, a szoba közepén a nagyanyámtól hozott nagy keményfa ebédlőasztal, akörül ugyancsak a komáromi székek, de Móric bácsinak és Róza néninek karosszékeik voltak. Móric bácsiék hálószobája a nagy szoba mellett volt, azon tul a fürdőszoba és ugy következett Móric bácsi dolgozószobája.

Ilyen kirándulásokra korán reggel mentünk ki, akkor berendelték Miskát a Juszti lóval, mert akkor még csak egy lova volt Móric bácsinak és egy bricska, amelyre csak két ember fért, én kicsi voltam, igy számomra mindig volt hely a kocsin, de már a cselédnek gyalog kellett kimennie, hogy az ebédet elkészitse. Mikor az alaguton átmentünk, mindig leszállittatta Móric bácsi Miskát, a kocsist, hogy ő csak menjen gyalog fel, mert sok egy lónak a teher fel a hegyre, akkor még nem volt oly jó ut, mint most. Móric bácsi maga hajtott, nagy passzióval, de Róza néni nagyon félt és mindig azt mondta, nem szeretem az uri kocsisok hajtását. Móric bácsi meg hátra szólt, ne félj semmit, kedvesem, vak apádnak sem volt biztosabb kocsisa, mint én! „Vak apád", rendes szójárása volt Móric bácsinak, ha nem tetszett neki valami.

Mig mi a szobákat rendeztük, vagyis Róza néni rendezkedett, Móric bácsi fáit és oltványait nyesegette. Ebéd után Róza néni kijelölte a kertben, mely táblát ássák fel a paradicsom és a vetemény számára, ha ismét kijön, akkor majd beveti, mindenféle magot hoz magával. Még délután meguzsonnáztunk a hegyen,

mert Róza néni nagyon szerette a délutáni kávét. Az én feladatom volt az uzsonnához megteriteni és elmosni a poharakat, mert pohárból szokták inni a kávét.

Mikor 1858 tavaszán kiköltöztünk a hegyre, már a nagy szobában laktunk, igen örültek a kényelmes szobának és a nagy terrászoknak, a csukott terrász előtt volt egy nagy rózsafa, az volt Róza néni kedves rózsája, centifolia, annak a levéből készitette a rózsaecetet. A nyár folytán sokszor kijöttek a szinészek és irók. Szerdahelyi és Balázs Sándor volt a főmester a szellemeskedésekben, Tomori Anasztáz[18] és Vadnai[19] csendesebb kedélyüek voltak, de azért ők is együtt énekeltek. A Juszti mellé vettek egy másik lovat, ugy hivták, hogy Kese és egy fedeles kocsit. Egy alkalommal, mikor ismét nálunk volt a jókedvü iró- és müvésztársaság, Tomori, aki akkortájt rendezte be gombai birtokát, elmondta, hogy mily fajta paripákat tart.

— Nekem is van egy gyönyörü paripám — mondja Móric bácsi —, ez hol paripa, hol rudas, mindenre kitünő. Azzal elővezettette a Kese lovat és felül rá csak ugy nyereg nélkül és az istálló előtt körüllovagolja az egyenes teret. Egyszer a ló megijed és elkezd rohanni bácsival, már mindenki meg volt rémülve, hogy mi lesz, erre a ló megfordul és egyenesen benyargal az istállóba. De mikor az istállóhoz közel volt a ló, mindenki halálra volt rémülve, hogy most beleüti a fejét Móric bácsi az istálló ajtófájába. De Móric bácsinak volt annyi lélekjelenléte, hogy gyorsan lehuzta magát és belekapaszkodott a Kese sörényébe. Mikor leszállt a lóról, mind elébe mentek és gratuláltak neki a szerencsés megszabaduláshoz. Azt mondja Móric bácsi:

— Ez annak a jele, hogy még nem halhatok meg, még szüksége van rám a világnak, mert most ugyancsak közel voltam a mennyországhoz, na de nem is ülök én többé lóra, az nagy uraknak való, elég nekem az én pegazusom!

Ebéd után célba lövöldöztek, Móric bácsi festett céltáblát emberalakra, az alak szívéhez falevelet tüztek, az volt a cél. Móric bácsi mindig a levélbe lőtt, van olyan levél, melyre három lövést is tett. (Ezek az átlőtt falevelek az én birtokomban vannak.)

Móric bácsi nagyon szerette a sportot, vivott Keresztesi vivómesternél sok éven át. Sokszor mondta: egy irónak mindenféle ellenség ellen fel kell szerelve lenni, sohasem lehet tudni, mely veszedelembe keveredünk. Róza néni nagyon féltette a vivástól, mert hátha meghül a kimelegedett test.

Azon a nyáron már volt sok jó gyümölcs. A terrász mellett állt egy magas cseresznyefa, nagyszemü, világossárga, ropogós cseresznye termett rajta. Móric bácsi a fának támasztotta a kis létrát, maga szedte le a cseresznyét, mely megtöltött egy kis kosarat, egy részét befőzte Róza néni, többit megettük. Azután jött a nagyszemü ribizli befőzése, annak minden magját szépen kiszedtük, mert Móric bácsi csak ugy ette meg a ribizli-dzsemet, ha nem volt benne mag. Ő maga faragta hozzá tollból a kis lapátot, mellyel a magot kikapartuk. Ez igen lassu és unalmas munka volt, de Móric bácsi igy szerette, hát meg kellett lenni, sőt én most is igy teszem el a ribizlit. Azon a nyáron a dinynye is igen jól ért, mely a kert déli részén volt az ugynevezett «holdban.» Egy darabka földet kijelölt félhold alakjára és azért nevezte holdnak, ott termesz-

tette a legjobb dinnyét. Minden fajtának nevet adott, a legjobbak a Móric és Róza, Üstökös, Tallérosi Zebulon, Kakas Márton nevet kapták.

A konyhakert Róza néni gondja volt, azt ő dirigálta. Rézi asszony sok szidást kapott, ha nem volt kigyomlálva vagy megöntözve, a vizhiány sok boszszuságot okozott. Egyszer bácsi elhatározta, hogy a pince mellé épitett egy 100 akós ciszternát, amelybe levezetteti a háztetőről a vizcsatornát és akkor lesz viz mindig. Ugy is lett, még azon a nyáron elkészült a ciszterna és eső után nagy passzióval méregették egy ruddal, hogy mennyi vizet fogott a ciszterna, hány napig lehet vele öntözni? Ezt a nagy csudát eljöttek megnézni a szomszédok is.

Rupp szomszéd, aki egész éven át kint lakott a hegyen, naponta lövöldözött, de oly erősen, hogy majd halálra ijedt tőle minden ember a környéken. Móric bácsit is nagyon bosszantotta a folytonos lövöldözés, leizen, hogy miért lövöldöz annyit? Azt izeni Rupp, hogy ő a madarakat ijesztgeti el a szőllőjéből, azt mondja Móric bácsi, akkor hát ne ágyuval lődözzön, hanem csak puskával.

A kert alsó részét egy ut választotta el a Benza[20] villájától. Benza akkor igen kedvelt buffója volt a Nemzeti Szinháznak, már az alakja is komikusnak termett, arca mozgékony, ugyhogy kevés fáradságába került neki a mimika. Benza szintén egész éven át a hegyen lakott, ő hires volt a nagy fösvénységéről, igen derék, szerény, dolgos neje volt és a kis Iduskája, kit imádásig szeretett. Mikor Iduska már zenét tanult, hogy ki ne fáradjon: az ölében vitte le a hegyről, de

odahaza megdolgoztatta nejét és leányát, mert cselédet nem tartott. A Benza-házon két kémény volt, az egyik csavart, a másik sima, a csavart kémény még most is áll. Naponta elnéztük, hogy mikor fog füstölni a Benzáék kéménye, de az sohasem füstölt, mert nem főztek, csak azt ették, amit Benza hazahoz a városból, vagy gyümölcsöt kenyérrel, tejet, az aszalt szilva nagy szerepet játszott nála, mert a szilva megtermett a kertben, maguk aszalták.

— Az nagyon jó a toroknak, az tisztitja a hangot, — mondogatta Benza.

Iduska rágta egész nap az aszalt szilvát. Egy nyári nap, mikor Móric bácsi már a kertet bejárta, felér a terrászra és látja, hogy a Benza kéménye füstölög, először azt gondolta, hogy a ház ég, átküldte Miskát, hogy kérdezze meg, nincs-e baj, hogy a kémény füstöl. Visszajön Miska azzal a hirrel, hogy más baj nincs, de vendég lesz ebédre. „Az még nem a legnagyobb veszedelem", feleli Móric bácsi. Délután beborult az idő és szép csendesen esett az eső, egyszer csak jön egy szurtos, kormos, mezitlábas szolgáló, hogy a Benza ur kéreti a tekintetes urat, tessen a számára két dominiumot adni, mert a vendégek nem mehetnek a kertbe, hát a szobában fognak mulatni. Móric bácsi csak nézi a leányt, azt mondja, hát te honnét jössz? Talán a kéményből bujtál ki? Nem én, feleli a leány, Benza uréktól jöttem a dominiumért. Na hát mondd meg a gazdádnak, feleli Móric bácsi, hogy azt izenem neki, hogy a kalocsai érseknek is csak egy dominiumja van, nekem pedig egy sincs, igy kettőt nem adhatok neki, bárhogy szakad is az eső, keressen magának más mulatságot.» (Dominót kére-

tett Benza, de az sem volt a háznál, mert Róza néniék csak ostáblát játszottak.)

Egyik nap lement Róza néni Benzáékat meglátogatni, engem is magával vitt. Mikor a szobába megyünk, a kis Idus zongorázott és igen rugdalódzott lábaival a zongora alatt. Nagyon örültek Róza néni megjelenésének és biztatja Róza néni a kis Idát, hogy csak folytassa a zongorázást és csendesen üljön a zongora mellett, lábaival ne harangozzon. Iduska szépen zongorázott, de a lábaival folyton kapálódzott. Nézi Róza néni, hogy mi baja lehet ennek a gyermeknek, hogy nem tud csendesen ülni. Hát mikor a zongora alá néz, látja, hogy a zongorának nincs pedálja, hanem a helyett egy kötel volt rákötve, azt a kötelet ráncigálta Iduska pedál helyett. Róza néni elnevette magát:

— Ugyan kedves szomszéd uram, már miért nem vesz egy jobb zongorát egyetlen leányának, kinek ily szép hangja van?

— Ha van tehetsége még a hangja mellé, — felelt Benza, — meg szerencséje, akkor ennél a zongoránál is lesz belőle primadonna, ha pedig se szerencse, se hang, akkor kár érte minden.

Igaza volt, mert a rossz zongoránál is lehetett annyit tanulni, hogy európai hirü müvésznő lett!

Benzát egyszer — beszélte Róza néni, — meghivták a Palatinushoz hangversenyre. A Svábhegyről ment be nagy esőben, gyalog a koncertre kalocsnival és egy nagy veres esernyővel. Mikor felér a palatinusi palotába, a portás nem akarja beereszteni, mig meg nem mutatja a névre szóló meghivóját. Mikor igazolva volt a portás előtt, a kapuban hagyta a kalosnit és a piros esernyőt, a koncert után ismét felgyalogolt a

hegyre. Benzának nagy szőllője volt már akkor a Svábhegyen, azt ők maguk mivelték, de még a szüretet is maguk szedték. Benza a hátán puttonyban hordta fel a szőllőt a terrászon levő nagy kádakba; mikor már minden szőllő le volt szedve és felhordva, ő maga taposta le, hogy sajtó alá rakhassa. Taposás közt énekelte az „Ilka" opera dalait: „Szép dolog a szőllőszedés, mulatsághoz hasonló". Fáradhatatlan munkás emberek voltak. Mikor Róza néni mondta, ugyan minek fárad annyit, azt felelte, kell az Iduska kiképeztetésére, mert világhirü énekesnőt óhajt belőle teremteni. El is érte fáradsága jutalmát, mert Benza Ida a legelső magyar énekesnő lett.

1858 őszén már nekünk is volt szőllőtermésünk, ugyanis a villa déli részén volt egy 10 négyszögöl szőllőültetvény, muskotály és az ugynevezett Hönigler, vékonyhéju, aranysárga és mézédes. Mikor a szőllő megért, leszedtük és a javát felkötöztük télire, mert még bornak kevés lett volna. Még akkor semmi szürethez való eszköz nem volt a háznál. Ugyancsak azon az őszön rajzolt Móric bácsi egy prés formát, melyet télen át elkészittetett a budakeszi Johánnal: „Hogy jövő évre, ha Isten meg engedi élnem és bő szőllő termés lesz, legyen mivel kipréselni a pompás mustot." A prés formája igen egyszerü volt, alapja egy keményfa deszka, mely négy lábra volt erősitve, a medencén négy csatorna, melybe a négy deszkaoldalt állitották bele, az oldalakon lyukak, hogy a must szabadon folyhasson. Ezt a rajzot Móric bácsi odaadta Johánnak, hogy télen át faragja meg.

Ezen a nyáron Vály bácsi irt Móric bácsinak, hogy szeretnének a vakáció ideje alatt Pestre jönni, hogy

Mariskát a festészetben tovább képeztessék és kéri Móric bácsit, hogy fogadjon számukra lakást. Mikor Móric bácsi tudatja Róza nénivel a levél tartalmát, azt mondja Róza néni, ird meg édes fiam Vályéknak, hogy ne keressenek ők itt lakást, itt van a mi lakásunk, mi ugyis kint vagyunk a hegyen, ez itt üres, jól ellehetnek benne. Ugy is történt, hogy mikor Vály bácsiék bejöttek az oskolai szünidőre Pestre, Móric bácsi lakásán laktak, ott festette le Mariska az egész családot, saját szülőit, Móric bácsit, édesanyámat, karján Etelka nővéremmel, Róza néni leányát, engem, Géza bátyámat és saját magát. Igen jó mestere volt, ki naponta jött és lelkiismeretes kitartással, órák hosszan magyarázott szünet nélkül. Én arra emlékezem, hogy nekem iszonyu tortura volt órák hosszat egy helyben ülni csendesen, de most örülök, hogy van egy gyermekkori emlékem, mert akkor még nem voltak fotografusok, szülőim meg nem festtették volna le sem saját magukat, sem gyermekeiket, mert az nagy luxus lett volna. Mikor mi ősszel beköltöztünk, Vály bácsiék hazamentek Pápára, mert akkor még októberben kezdődött az oskolai év. Róza néni nagyon szerette Vály bácsiékat, örült, ha nekik valamivel örömöt szerezhetett, a Nemzeti Szinházban páholyhelye rendelkezésükre állt, akkor még nem volt a szinháznál nyári szünidő, mert a szinészeknek szabadságidejük volt. Róza néni mindig nyáron vette ki egy hónapi szabadságát, hogy nyugodtan élvezhesse a svábhegyi kertje terményeit. A vén Kovácsné szintén kint lakott a Svábhegyen a szomszéd házban, s mindig nálunk ebédelt.

A Magyar-utca 21. számu háznak sok kellemet-

lensége volt: a földszinten volt egy kis kétszobás lakás, melyet szabó vagy könyvkötő birt évi 150 forint bérért, de abból Móric bácsi sohasem látott semmit, mert rendesen oly szegény emberek lakták, kik nem tudtak fizetni, de meg ösmerve a háztulajdonos jó szivét, nem is igen iparkodtak fizetni. Megesett az is, hogy a lakó, egy szabó, ugy szökött meg, hogy az ablakon éjjel elhordtak mindent, maguk reggel elmentek, a házmester a pincében lakott, tőle még a házat is elhordhatták volna. Annyi humor volt a szökevényben, hogy a konyhakulcsot az ablak közé tette és leszólt a házmesternek, hogy legyen oly jó és ha a felesége a piacról hazajön, hát mondja meg, hogy hol van a konyhakulcs. A jámbor házmester mit sem sejtve, fogadkozott, hogy csak menjen el nyugodtan, majd ő odaadja az ifiasszonynak a kulcsot. A szabó igyekezett távozni. A konyhán és az udvari szoba ablakán horgolt függöny volt, igy nem lehetett kivülről látni, hogy a szoba üres, a házmester esetefelé gondolkozni kezd, hogy a kulcsot mégsem kérte a szabóné asszony, vagy talán valami baj érte, felmegy, hogy megnézze, mi történt a kulccsal. A kulcs az ablak között volt, kiveszi az ablakból a kulcsot, hogy benézzen a szobába, hát halálra ijed, mikor az üres szobákat látja. Nagy ijedten jelenti Móric bácsinak, hogy a lakó megszökött, ő nem az oka, hogy nem tarthatta itt a butorokat, de mert ő a pincében lakik, nem láthatja, hogy mi történik a háznál, hanem a konyhakulcs az itt van. Móric bácsi egész nyugodtan ezt feleli:

— Csakhogy a konyhakulcs megvan, veszett fejszének a nyele.

Róza néni nagyon megszidta a házmestert, hogy lehet ily mamlasz, ne ássa be magát a pincébe, hanem járja körül a házat. Jött más lakó, egy könyvkötő, na az már egész más ember, mint a szabó, ennek van négy gyermeke, ez nem szökhet meg egy könnyen. A könyvkötő fizette az első félévet. Örült Móric bácsi, ime egy lakó, aki fizet. A négy gyermek egész nap az udvaron ugrált és lármázott, Móric bácsi sokszor leizent, hogy a gyermekek ne lármázzanak, mert ő nem tud dolgozni tőlük. Egy reggel felhivatja a házmestert, hogy tiltsa meg a gyermekeknek a lármázást, csak néz a házmester és ijedten hallgat.

— Na hát mit bámul, Varga?

— Hát kérem, ha a gyermekek nem kiabálnak az udvaron, honnét tudom meg, hogy ezek is nem szöktek-e meg?

— Hát akkor csak hadd lármázzanak — volt a Jókai válasza.

Ismét eljött a házbérfizetés ideje, de most már a könyvkötő sem volt pontos fizető, sőt többszöri felszólitás után kijelentette, hogy ő nem képes fizetni, neki pedig semmije sincs, mint a négy gyermeke, hányat akar közülök a háziur? Azt mondja erre Móric bácsi:

— Nem való poétának a háziuraskodás, minden lakónak én meszeljem ki a szobáját és a kéményseprők létráját én támogassam a kürtő mellé, elmegyek, itthagyom ezt a házat.

Alig laktunk ott ötnegyedévig, már nagyon megunta a háziuraskodást, de meg a lakás sem felelt meg a várt kényelemnek, mert a konyha és ebédlő földszint volt és a lépcsőbejárás az udvaron át, télen min-

denki meghült, Róza néni berekedt gyakran, Móric bácsi meg köhögést kapott. 1859 telén elhatározták, hogy eladják a házat, mert kényelmetlen. 1859 tavaszán elvitte Móric bácsi a kis Rózát[21], (ugy nevezték: Róza néni leányát) Gräfenbergbe. Mert nagyon beteg volt és dacára minden orvosi kezelésnek, nem javult az állapota. De Kovács Sebestyén Endre, Balassa és Bókay tanárok konzultálása után kijelentették, hogy csak a gräfenbergi erős hidegvizkura használhat, mert belső szerekkel nem tudnak hatni a betegségre. Tavasszal Móric bácsi maga kisérte el a kis Rózát Gräfenbergbe. Róza ott volt félévig, használt is neki a kura, de csak részben, ugy hogy rövid idő mulva ismét el kellett menni a kurát folytatni.

Róza néni nagyon szerette leányát, minden gyarlóságai mellett. Sokszor könnyekre fakadt és felsóhajtott:

— Istenem, miért sujtasz igy engem, hiszen én nem vétettem soha senki ellen, csakis magamnak szereztem bajt.

Ilyenkor Móric bácsi megölelte és azt mondta:

— Ne busulj, kedves angyalom, minden családban van valami baj, ez még a legkevesebb, ezt még kibirjuk.

Jókainé unokája, a «harmadik Róza» (később Feszty Árpádné) 1858 február 19. született. Falura került dajkaságba. Kéthónapos korában Szerdahelyi Kálmánné magához vette. Bókay bácsi, aki gyógyitotta, eljött Róza nénihez elmondani, hogy mily gyönyörü a kis unokája, nézze meg, nagy, erős gyermek és mily szép. Egy nap estefelé, már tavaszodott az idő, elment nővéréhez, Szerdahelyinéhez, engem is magá-

val vitt. Sohasem feledem el, mikor bement az udvari szobába s ott találta egy dajka karján a pólyásbabát. Róza néni a kis alvó gyermeket kiveszi a dajka kezéből, elkezdi csókolni és zokogásba tör ki. Ettől kezdve Róza néni minden nap meglátogatta a kis leányt, de az nem maradhatott ott soká, mert a szállás kicsiny volt, hiszen Szerdahelyi anyja és nővére, Nelli, aki akkor már nagyon beteges volt, szintén ott lakott. Gondoskodni kellett helyről, ahova adják. Végre az öreg Kovácsné vállalta, havi 10 forintért, de a dajkát Róza néni fizette. Kovácsné szintén a Magyar-utcában lakott, szembe velünk, igy én naponta átszaladtam a kis Rózát dajkálni, nagyon szerettem vele foglalkozni. Tavasszal, amikor a hegyre kimentünk, Kovácsné a szomszéd parasztházban fogadott lakást, én oda is felszaladtam többször napjában, hogy a kisleányt összecsókolhassam, de a Róza néni engedelme nélkül nem volt szabad felmenni, ő pedig nem igen szerette, hogy felmegyek a kisleányhoz, mert azt titokban tartották. A kisleányt csak akkor hozták le hozzánk, mikor Móric bácsi nem volt odahaza, mert előtte nem volt szabad a kisleányról beszélni, sőt ha meglátta Móric bácsi, hogy én a hegyről hazaszaladok s megtudta, hogy Kovácsnénál voltam: összeráncolta szemöldökét és komoly hangon tudtomra adta:

— Többé ne lássam, hogy odamégy. Neked ott semmi keresni valód nincsen, van a háznál elég dolog, csak azt végezd el, nem kell a szomszédba járni.

Sőt Róza néninek is megmondta, hogy ugyan, hogy ereszthetted ezt a gyermeket Kovácsnéhoz? Attól kezdve nem mehettem Rózácskához, csak akkor játszhattam vele, amikor lehozták hozzánk.

1859 nyarán irta Eszter néni, Móric bácsi és édesapám nővére, hogy Mariskájukat eljegyezte egy theológiai tanár, Peti József. Az esküvőt Móric-napra, szeptember 22-ikére tüzték ki. Nagyon örült Móric bácsi és Róza néni a lakodalomnak, de én még jobban a szép fehér ruhának, amit a lakodalomra fogok kapni. Róza néni mondta bácsinak, hogy irja meg Vályéknak, hogy a menyasszonyi ruhát, koszorut és fátyolt ő fogja venni. Én egyre számolgattam a napokat, mikor lesz már az esküvő napja, mikor megyünk Pápára az én kedves keresztanyámhoz, Eszter nénihez? Róza nénit azon őszre meghivta a nagyváradi szinház igazgatója néhány vendégjátékra, annak nagyon örültek, mert a lakodalomhoz is pénz kell, jó lesz, ha Róza néni elmegy vendégszerepelni. Ugy volt, hogy Móric bácsi is elkiséri, de szeptember elején Móric bácsi lázas lett és vért köpött. Ekkor a doktor, Kovács Endre megtiltotta az utazást és nem mehetett el Váradra. Róza néni elment és reám bizta, hogy vigyázzak Móric bácsi egészségére és pontos étkezésére, nehogy megbosszankodjon valami ügyetlenségemen. Róza néni elutazott, magával vitte a szobaleányt. Móric bácsi nem feküdt, csak nagyon levert volt, ha vért hányt. Orvosai naponta meglátogatták, de az irást megtiltották. Azt mondta ilyenkor:

— Ha nem dolgozhatom, akkor én élőhalott vagyok, én dolog nélkül nem kivánok élni.

— Más dolgot keress, nem az asztalnál való ülést és irást — mondja Kovács tanár — nagyon megerőlteti a mellkast a folyton papirra való hajlás. Sétálj a kertedben és örülj a szép fáid gyümölcsein.

Jókai ezt meg is fogadta. Azon az őszön igen sok

szép őszi barackjai termettek az ugynevezett holdban. Reggel kimentünk barackot szedni, én szedtem, ő csak mutatta, hogy melyiket vegyem le. Mikor már kosaram tele volt, azt mondta, na mára elég lesz, majd holnap folytatjuk. Nagyon örült a gyönyörü, szép baracknak, azt mondja:

— Most eredj, kisleányom, moss befőttes üvegeket és hozd be a cukrot, majd én addig készitek szirupot és befőzzük ezeket a szép barackokat, hogy mire Róza nénéd megjön, lássa, hogy mi sem loptuk a napot hiába.

Ebéd után nekiláttunk a barackhámozáshoz. Én hámoztam, Móric bácsi rakta üvegekbe és öntötte rá a sürü cukorlevet. Én meg mikor már minden üveg fel volt töltve, kötöztem őket hólyaggal. Ezzel nagyon jól eltelt az idő. Reggel rendes utunk volt a barackszedés, délután meg a befőzés, igy nap-nap után, mire Róza néni visszajött Váradról, összefőztünk vagy ötven üveg őszibarackot. Büszkén mutogatta, ha vendég jött, hogy az az ő munkája.

Kétheti távollét után Róza néni hazajött a váradi vendégszereplésről. Móric bácsi jobban volt és örömmel mutatta a sok szép barack-befőzöttet, minek Róza néni nagyon örült.

Móric bácsi nap-nap után javult, de a szeptember 22-iki esküvőre mégsem eresztette el dr. Kovács, sem dr. Bókay, mert a hosszu vasuti rázás és a kocsi nagyon megárthatna. Róza néni elküldte a szép fehér damaszk menyasszonyi ruhának valót, a koszorut és a fátyolt, mi pedig mind a Svábhegyen maradtunk az én nagy szomoruságomra, a szép fehér ruhámat nem vehettem

fel és a lakodalmat sem láthatam. Látta Róza néni, hogy szomorkodom az otthonmaradáson és mondja: *Bizony, kis Jolán, nem mindig sikerül az, amit szeretnénk, de az életben sokról le kell mondani, azt meg kell szokni.*

Ez őszön előbb beköltöztünk a városba, mint más évben, mert félt Róza néni, hogy bácsihoz orvosok nem járhatnak ki, meg a lakás is hideg. Móric bácsira nagy gonddal ügyelt Róza néni, erős tápláló ételeket főzetett számára és nem engedte lejárni a földszinten levő ebédlőbe, hanem az udvari szobát rendezték be ebédlőnek, nehogy meghüljön a hideg udvaron.

1859 és 60 telén ismét egy történelmi drámát irt, a *Szigetvári vértanuk*-at, amelyet 1860 március 29-én adtak elő. Róza néni azon a télen Miskolcon vendégszerepelt és hozott Móric bácsinak egy fehér szürt, nagyon szépen kivarrva mindenféle tulipánokkal és szegfükkel, ezt a szürt soká viselte Móric bácsi, ha a Svábhegyre ment és különösen, ha ő maga hajtott. A miskolci szür mintájára készittetett Róza néni a maga számára egy fehér posztó szürt, ugyancsak szines himzéssel, melyet a Szigetvári vértanuk második felvonásában viselt, amikor a török táborba megy. Az első felvonásra volt egy szürke moiré antik ruhája fekete pruszlikkal és fekete mente acélgyöngykivarrással, ugyancsak fekete bársonypárta, szintén acélgyöngyhimzéssel. (Ezek a ruhadarabok az én birtokomban vannak.) Hogy mily szép volt Róza néni magyar öltözetben, bizonyitotta az, hogy a mágnáshölgyek mind hozzá jöttek mintáért, hogy utána varrathassanak. A gyönyörü pártát Pintér Fáni nevezetü divatárusné készitette, aki első volt Pesten a

magyar főkötők készitésében. Emlékezem jól arra a lázra, amely a Szigetvári vértanuk első előadása után felrázta az ifjuságot, hogy tombolt a közönség. Minden szava gyujtó tüzként repült át a hallgatók szivén. Mikor Róza néni azzal a gyönyörü, szivhez szóló lágy hangján el kezdte szavalni: «*Minden bánatnak van oltogató könnye, csak az enyémnek nincsen. Minden buhoz adott vigaszt, csupán engem feledt el az Isten!*» Mindenki elfojtott könnyek között hallgatta végig e gyönyörü monológot. Szelimet Szerdahelyi játszotta, Feleki Zrinyit, Egresi Gábor a török szultánt. Mindenki iparkodott a gyönyörü virágos nyelvet és a magyarnak győzelmét minél jobban kiemelni. Gyönyörü előadások voltak, mert nemcsak az előadás gyujtott, de a vértanuk mindig megtették a hatást a nézőkre. Különösen akkor tört ki a közönség tetszése, amikor az utolsó felvonásban az utolsó jelenetben Anna a vár ablakából biztatja a vezéreket, hogy: «*Ne engedjétek az ország cimerét! Ne tántorulj el büszke férfisziv! Ne nézzetek az áruló felé!*» Ekkor a közönség felállt, éljenzett, tombolt, tapsolt, telehintették a szinpadot virággal és koszorukkal, hosszu széles nemzetiszinü szalaggal. Az utolsó jelenetet kétszer kellett elszavalnia Róza néninek, oly hatást tett. Játék után a közönség hozta haza Móric bácsit és Róza nénit, csupa virág és koszoru között. Végtelen boldogok voltak, Móric bácsi sokszor megcsókolta Róza nénit és köszönte, hogy oly szépen szavalta Anna szerepét. Sokszor elmondta:

— Kedves angyalom, neked köszönhetem ezt a nagy sikert, mi egymás nélkül nem emelkedhettünk volna, mi egymást egészitjük ki! Amit én irok, abba te lelket lehelsz és igy megelevenül. Minket az Isten

egymásnak teremtett. Ezért kellett egymást megtalálnunk!

A Vértanuk nagy sikere után az ifjuság hozott Róza néninek egy gyönyörü antik magyar ékszert pruszlikra és mentére, fekete zománc, türkiz-kövekkel. Attól kezdve ez az ékszer volt mentéjére téve és azzal játszotta Annát. A Vértanukat sokszor adták és mindig tele ház mellett, ami akkor nagy csoda volt. Móric bácsi pedig sokszor elmondta játék után a vacsora mellett, mikor a közönség mindkettőjüket együtt hivta a lámpák elé, ő vezette ki Róza nénit és együtt ünnepeltettek:

— Szegény édesanyám, ha ezt láthatná! — Ekkor mindig átnedvesedtek szép szelid kék szemei. Róza néni meg rá szokta mondani:

— *Édes fiam, talán látja is!*

Ez év tavaszán már április végén kimentünk lakni a hegyre, mert Móric bácsinak orvosai ajánlták a szabad levegőt. Ugyan akkor már nem volt semmi baja és szerette is mondogatni:

— *Kutyabajom! Meggyógyitott a dicsőség! Ajánlom minden nyavalyára, jó szer.*

Kora tavasszal hozzálátott Móric bácsi a dinnyeültetéshez, melegágyakba rakta el a magot és naponta maga szellőztette és öntözgette langyos vizzel, nehogy Miska kárt tegyen bennük. A dinnyés telep is a «holdban» volt, nehogy a tyukok bejuthassanak a dinnyeágyba. Ezen a nyáron nagyon sok gyümölcsünk volt, dinnye pedig rengeteg és nagyon jó. A dinnyét mindig maga rakta tálcára és maga metélte el az asztalnál és ugy osztotta ki. Nagyon szerette a jó dinnyét, sokszor mondta Róza néninek:

— Kedves angyalom, ezt edd meg, ilyen jót még a római pápa sem eszik! Hozzá még a magunk termése!

Volt egy ritka cseresznyefája, amelyet nagyon gondozott, hogy megláthassa, milyen hát ez az annyit eldicsért faj. Nos, e nyáron volt rajta termés: *egy* szem, nagyszemü, piros, ropogós. Ha vendég jött, levezette a kert alsó részére és büszkén mutogatta, hogy valahára van már termés is ezen a cseresznyefán. Egy nap Egresi Gábor jön ki ebédre, őt is leviszi Móric bácsi a csodacseresznyét megnézni és mikor elmagyarázza Egresinek, hogy már hány éve várja ennek a gyümölcsét és csak az idén terem először, most is csak egy szemet, Egresi leszakitja a cseresznyét és megeszi. Móric bácsi csaknem sóbálvánnyá vált ijedtében:

— Mit mondok most Rózának?

Egresi egész nyugodtan válaszolja:

— Ketten nem ehetnek egy cseresznyeszemet, én megbirálom, jó volt!

Ettől kezdve bácsi nem mutatta senkinek azt a gyümölcsöt, melyet még maga sem ösmert. Róza néni is sokat ógott-mógott az egy szem cseresznye után.

Nyáron nem jártam oskolába, akkor Móric bácsi tanitott, zsoltárt, meg földrajzot, meg világtörténelmet. A földrajzt a «*Hármas kis tükör*»-ből tanultam, még azon példányból, melyet ő használt. Somogy vármegyére emlékezem, melyre azt mondja: „Somot, almát, körtét itt eleget ehetsz, de a tudományban részt keveset vehetsz!“

— Látod, — mondja Móric bácsi, — de szeren-

csés vagy, hogy nem Somogyban születtél! Hanem Komárom vármegyét megtanuld ám ugyhogy még az unokáidnak is elmondhassad és csakugyan, meg is maradt az emlékezetemben, leirom az unokáim számára: „Komárom vármegye szolgál a Dunára, melynek Csallóközre kiterjed határa. Ács, Tas, Tata, Neszmély, Szőny, Komárom vára, mely még ellenségnek nem jutott karjára.“ Mindig reggel kellett felmondani a leckémet, melyet Móric bácsi kijelölt, este a könyveimet a fejem alá tettem, hogy meg ne akadjak, mert azért nagyon haragudott Móric bácsi. Legkedvesebb zsoltára volt a XLII-dik: *„Mint a szép szines patakra a szarvas kivánkozik, lelkem ugy óhajt uramra és hozzád fohászkodik. Te hozzád én Istenem szomjuhozik én lelkem! Vajjon szined elejébe mikor jutok élő Isten“* Ezt szokta esténként dudolni és mindig elmondta, ennél szebb zsoltár nincs. Regényeiben is többször felhasználta.

A kis Rózát csak akkor hozták hozzánk, ha Móric bácsi nem volt odahaza. Akkor nálunk ebédelt és én játszhattam vele. Gyönyörü, kedves, szelid, csendes gyermek volt, sohasem sirt, keveset beszélt, csak homokját nézegette. Egy nap, mikor Móric bácsi ismét Pestre ment és azt mondta, hogy csak estére jön haza, mert sok elintézni való dolga van, ne várjuk ebédre. Igy a kis Rózáért átküldött Róza néni, hogy hozzák át, ma egész nap itt lehet. A kis leányt átvezeti a dajkája, én meg elvittem a fák alá és ott játszadoztunk a homokban. Délfelé, mikor már ebédelni akartunk menni, zörög a kocsi és váratlanul megérkezik Móric bácsi, ki elébb elvégezte dolgát, mint remélte és hazajött ebédre. Mikor a kocsiból kiszáll, meglát en-

gem a kis leánnyal a fák alatt, azt kérdi Róza nénitől komoly hangon, kivel játszik Jolánka? Róza néni megöleli Móricz bácsit és azt mondja:

— Édes fiam, kérlek, ne haragudj rám, én mindig áthozattam a kis leányt, ha te nem voltál idehaza. Miután azzal mentél el, hogy csak estére jössz haza, igy itt fogtam ebéden. Jolánka nagyon szereti a kis leányt és ő szokott vele játszani.

Azzal Móric bácsi odaballag Róza nénivel hozzánk, én kezet csókoltam, Móric bácsi felemeli a kis leányt, megcsókolja és azt mondja Róza néninek:

— Hát csak hadd maradjon itt a kis leány.

Ekkor Róza néni arca kigyulladt az örömtől és csókolta bácsit, a nemes lelkét dicsérte, mondta, tudtam én, hogyha meglátod a kis leányt, te is meg fogod szeretni. Még azon délután elvitte Móric bácsi sétálni a kis Rózát, azt mondta neki, na kis leány, menjünk köröskörül. Móric bácsi mutatóujját fogva, ugy sétálták ketten körül a kertet. Róza még nem sokat tudott beszélni, de ezt a két szót: *„Bácsi“* és *„kiriskiril“*, hamar megtanulta, ugyhogy soká emlegette a bácsi: *Na kis leány, menjünk kiriskiril.*

Különös a gyermeki ösztön. Róza a háznál legjobban szerette Móric bácsit, pedig azt csak még nagyon rövid ideje, hogy látta. Bármikor meglátta, csak kiáltotta: *Bácsi kiriskiril,* bárkivel volt, anyjával vagy nagyanyjával, mindenkit otthagyott és futott Móric bácsihoz. Róza anyja már nagyon beteges volt, hiába volt minden orvoslás, az ő baja nem javult.

1860 nyarán már szép termés mutatkozott a ház melletti szőllőn, de volt is rá gond, hogy baj ne érje.

Ha nehéz felegek mutatkoztak az égen, akkor elő kellett minden a háznál levő rongyot szedni és gondosan betakarni a szőllőfürtöket, hogy esetleg ha jég talál esni, el ne verje. Tavasszal a fagy ellen folyton gallyakat égettek, hogy a szőllő virágja el ne fagyjon; madarak ellen kereplő volt felállitva és zászlók, a tyukok be voltak zárva, mig a szőllőérés tartott, nehogy leegyék a termést. Mikor a szőllő érni kezdett, tüllzacskókat varrtunk és a fürtöket abba kötöztük, hogy a darazsak ki ne kezdjék a szemeket. Móric bácsi naponta gyönyörködve nézte szőllőtermését és azon örült, hogy kifogott ő minden elemi csapás, a fagy, a jégeső, tyuk, madár, darázs ellen, szóval minden ellenséggel szembeszáll. Közeledett a szüret, a budakeszi Johán meghozta a Móric bácsi által tervezett szüretelő prést, igen ügyes kis alkotmány volt, örült neki Móric bácsi, mint egy gyermek a játékának. A külső terrászon állitották fel a prést. A tavalyi szőllő, mely az éléskamra gerendáira erősitett vaskapocsba huzott karókon lógott, már egész mazsolává aszott össze, azt leszedtük és lemorzsoltuk egy kádba és hozzá a friss szőllőt, mit szinte szemenként szedtünk le a csutkájáról. Móric bácsi összezuzta egy sulyokkal a friss szőllőszemet és összekeverte az aszott tavalyi szőllővel. Azt mondta: „Na gyermekeim“, ez tultesz a puttonos tokajin is, de nem is adnám itcéjét egy aranyért!“ Ez az összegyurt szőllő igy állt egy hétig, de Móric bácsi naponta többször megkeverte és elnézegette, hogy dagadnak a friss musttól az aszott szemek és ha kipattantak, mily mézédes a lé! „Ez lesz ám csak a jó kortes bor!“ Egy hétre tüzték ki a szüretett, vagyis a préselést. Móric bácsi és Róza néni fel-

öltöztek szüretiesen, mindegyiken nagy kötények, feltürt ingujj. Összehordatott a terrászra mindenféle szüretelő eszközt, vedret, rocskát, egy akós kád volt a prés alá állitva, hogy a drága nektár abba folyjon. Móric bácsi maga merte a présbe a cefetet, ahhoz nem enged senkit sem nyulni, nehogy baj érje, «asszonynép nem való a szüreteléshez, az csak ront, de nem segit». Megrakja a kis sajtolót és szépen folyik az édes must, ebből mindenki kapott kóstolót, nagyon édes, jó volt. Egy akós hordót bevitetett a dolgozószobájába, hogy a drága must ott forrjon tovább, nehogy a pincében baj érje. Mikor már a cefre mind fel volt rakva a présbe, Móric bácsi legyömöszölte a sulykolófával és reárakta a keresztfákat, melyek kiszoritják a mustot, minél lejebb száll a cefre, annál több fát kellett a tetejébe rakni, hogy erősen szoritsa a cefrét. Egyedül igazgatta a prését. Egyszer, mikor ismét megszoritja, nagyott durran és szétesik az egész alkotmány, az oldaldeszkák, melyben a cefre volt, bele a mustuskádba, az alacsony volt, feldült, minden drága nedv a kövezeten szaladt széjjel. Móric bácsi elkiáltja magát:

— Adta buta svábja, már nem tudta egy ujjnyival mélyebbre vésni az oldalcsatornákat, hogy a deszka a szoritás alatt ki ne ugorjon! Elég volt egy buta sváb arra, hogy az egész évi fáradságos munkámat és örömömet tönkretegye! Mindentől meg tudtam óvni a szőllőmet; embertől, állattól, időtől, csak a svábtól nem!

Mi is körülálltuk a csatateret, de nem mertünk szólni, mert Móric bácsi nagyon haragudott. Róza néni csititotta, hogy van még abban lé, lesz még must! de a bácsi lecsapta a sulykolót és azt mondta, dobjátok

el a préssel együtt az egész mindenséget, hogy ne lássam.

Azzal ballag dolgozószobája felé és azt mondja, Isten akarata ellen nincs védekezés! igy jár, aki azon ki akar fogni. Azzal bement szobájába és vetette a Napoleon-patience kártyát (ha valami bántotta, mindig kártyát vetett.) Róza néni pedig behivatta Miskát, hogy rakja össze a prést és vigyázva sajtolja ki még ami benne van, de valaki fogja a prés alatt lévő kádat, nehogy ismét feldüljön. Sok szorongatás után még kiszoritottak a cefréből két itzére valót, azt Róza néni nagy örömmel vitte be Móric bácsi szobájába, ki még mindig patiencozott. Mondja Róza néni:

— Nézd, kedves angyalom, maradt még ennyi, nem kell busulni, máskor vigyázóbbak leszünk.

Erre felnéz Móric bácsi és azt mondja egész komolyan:

— Ugyan édes fiam, öntsed a többi után, hogy ezt se lássam, hanem ezt a hordót vitesd ki innét, már a pincében sem éri kár.

Róza néni elhivatta a Johant.

Amikor meghallotta az öreg sváb, hogy a szüret elfolyott, nagyon restelte a dolgot és igen fogadkozott, hogy meg fogja jobban csinálni a sajtolót, meg is javitotta, sőt még vaskapcsokat is tett rá nagyobb biztonságért. Móric bácsi kedvét sok időre elvette a szüreti eset, sokszor mondogatta: Én már nem merek semmihez sem fogni, mert minden dolgom felfordul! Mikor kijött a szobájából, megfogta a kis Róza kezét, na kis leány, menjünk *kiriskiril* és szépen leballagtak a kertbe.

Egészségileg ezen a nyáron Móric bácsi igen jól

érezte magát, igaz, hogy Róza néni nagyon tudott vigyázni rá. Ha lement a kert alsó részére és azalatt szél támadt, mindig utána küldött egy köpenyt vagy szürt, hogy vegye fel, de Móric bácsi azt szokta mondani: Nem veszem én fel ezt a szürt, nem vagyok én anyámasszony katonája, hogy megijedjek egy kis szellőtől.

Ez őszön eladta Móric bácsi a Magyar-utcai házat és ugyancsak a Magyar-utcában levő Schmidt—Unger-házban a II. emeleten fogadott lakást. Most is emlékezem, mennyit emlegették, hogy mily drága. 700 frt az évi bér, de volt 5 szoba, kettő az akkori Országutra, (most Muzeum-körut), három az udvarra. Igen szép lakás volt, tágas szobák, az egyik utcai szoba Móric bácsié volt, a másik Róza nénié. Róza néni szobájából nyilt az álkoven és abból a mi szobánk. Októberben irt édesapám Móric bácsinak, hogy szeretné, ha engem hazavinne, fel akarnak adni Pozsonyba, németül tanulni, mert Pesten nem tanulok meg, mert a háznál senkisem beszél németül. Róza néni azt mondja Móric bácsinak, ird meg kedvesem Károlyéknak, hogy legyenek egy kis türelemmel, mig a kis Jolán ruháit összekészitem, mert mindenét rendbe kell szedni és ami hiányos, kipótolni. Akkor már Szigligetiék is odaköltöztek a Schmidt—Unger-házba, ugyancsak a II. emeletre. Szigligeti néni minden délután átjött Róza nénihez, ha Róza néni nem játszott, elbeszélgettek együtt és ha valami varrni való volt, Szigligetiné mindig segitett, mert ő igen szépen tudott szabni és varrni. Ekkor is kérte Róza néni Fánikát, hogy segitene szabni és varrni, mert a kis Jolánt haza kérik szülei. Most is emlékezem, hogy

Szigligetiné szabott egy barna gallért, fekete zsinórral varrta ki Róza néni. Mikor már összekészitették ruháimat, megirta Móric bácsi édesapámnak, hogy mely nap visz haza, küldjön kocsit Uj-Szönyre értünk. Én nagyon szomoru voltam, hogy nekem itt kell hagyni Róza nénit és Móric bácsit, nem tudtam sehogysem megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy én őket naponta ne lássam, sirtam és kértem, hogy ne vigyenek haza, de az volt a válasz:

— Szót kell fogadni szülőidnek és ha már megtanultál németül, ismét visszahozunk, csak a te javadra lesz a tanulás!

Mikor Móric bácsi hazavitt, iszonyu sirások között bucsuztam el Róza nénitől meg a kis Rózától, a kis Lady kutyát összecsókoltam és gondoltam, milyen jó dolga van ennek a kutyának, ez itt maradhat Róza néni mellett, nekem pedig el kell mennem idegen emberek közé. Móric bácsi az uton csak vigasztalt, hogy ne sirjak, nemsokára ismét visszajöhetek Pestre és akkor azután mindig velük leszek.

Mikor megérkeztünk Ekelre, ép disznóölés volt, édesanyám tudta, hogy Móric bácsi szereti a disznóaprólékot, hát azzal akart neki kedveskedni, aminek Móric bácsi nagyon is örült. Én meg a két kis testvéremnek örültem, Mórickának, ki akkor kétéves volt, meg Etelkának, aki már Kakas Márton minden versét tudta, hogy oly helyes volt, mikor mondta: „Sohasem vétettem a nagy intrikusnak, Mégsem jutottam be akadémikusnak.“ Móric bácsi összecsókolta Etelkát, azt mondta: — Ó te petyegő kis bogár, hát már te szavalni is tudsz és csak mondta a verseket egymás után. Móricka meg akkor kezdett beszélni, erős hangja volt

és elkezdte kiáltani, Kálit! A kávéját kérte. Megjegyzi Móric bácsi:

— Na kis öcsém, nem halsz meg éhen, mert ugyancsak hatalmas hangon kéred a kávérészedet.

Másnap Móric bácsi hazament Pestre, én szüleimnél maradtam, de sokat sirtam Móric bácsiék után, mi szegény édesanyámnak nagyon zokon esett, hogy én jobb szeretem Móric bácsiékat, mint szülőimet. Én nem tudom leirni azt az érzést, amellyel én Móric bácsiék iránt viseltettem! megmagyarázhatatlan szeretet és ragaszkodás volt, nem képzeltem az életet nélkülök, féltékeny voltam mindenkire, aki közelükben volt, hogy én miért nem lehetek velük. De édesapám megmagyarázta, hogy „már nagy leány vagy, el kell menned idegenbe, hogy tanulj mást is, nem csak magyart, a német nyelvre nagy szükség van". Igy édesanyám felvitt Pozsonyba és odaadott egy spanyolviaszkkészitőhöz cserébe.

IV. FEJEZET

A koronázásig

Pozsonyban még jobban nélkülöztem Róza nénit, egész idegen emberek között, nyelvüket sem értettem, vágytam testvéreim és szülőim után is. Az oskolában csak megvoltam, az Orsolya-szüzekhez jártam. Nagyon kedves tanitóném volt, Mater Jozefa, igen szép volt és nagyon jó, ha látta, hogy szomorkodom, megkérdezte, hogy mi a bajom? Mondtam, szeretnék hazamenni szülőimhez vagy Pestre, Róza nénihez, biztatott, hogy csak szépen tanuljak, majd eljön az az idő, hogy oda is elmehetek, de most tanulnom kell és szépen figyelnem és akkor mindig adott valamit, vagy süteményt, vagy egy kis szentképet. A német imádságokat leghamarabb megtanultam. Minden órán kikellett menni imádkozni, én vezettem az osztályt, letérdeltem a szent kép előtt és keresztet vetettem a többi gyermekkel és fennhangon imádkoztunk: Heilige Maria Mutter Gottes bitt für uns! Az imádkozással megnyertem az apáca tetszését, de hiába biztatgattak, és sehogy sem tudtam megszokni az idegen emberek között, én csak mindig haza vágytam, kis testvéreim közé. Egyszer irtam szülőimnek, hogy kérem

vigyenek haza, mert én itt nem tudok megszokni, inkább bárhol, mint itt. Édesanyám feljött, meglátogatott, sohasem feledem el, mily jól esett a hazulról hozott sütemény és kalács, mennyivel más ize volt annak, mint a Wimmerék főztjének! Édesanyám lelkemre kötötte, hogy jól viseljem magamat, mert ha nem maradok szépen csendesen, hát akkor tovább kell Pozsonyban maradni és még később láthatom testvéreimet és Róza nénémet! Ekor elmentünk Zsigmondi Pálékhoz, akkor már csak az özvegye és leánya, Auguszta élt Zsigmondinak, kinél édesapám és Móric bácsi cserébe voltak — amint azt „Mire megvénülünk“ regényében megörökitette. Zsigmondiné már nagyon öreg és beteges volt, mikor bevezettek hozzá, a kanapén ült, halvány, beesett soványarcu öreg hölgy, fekete főkötővel fején és fekete ruhában, ép mintha nagyanyámat láttam volna. Leánya, Auguszta beszélt helyette, mert ugy láttam, nehezére esett a beszéd. Édesanyámat maga mellé ültette, engem magához huzott és átölelt. Nagyon örült, hogy édesanyámat megösmerhette, a Károly nejét és engem csókolgatott, hogy ez a Károly leánykája! Megfogta édesanyám kezét és elmondta németül, mert ő nem tud magyarul, hogy menyire szerette ő az öreg Jókaynét, meg a gyermekeit, mily jó szótfogadó nemeslelkü gyermekek voltak, jobban szerette, mint a saját gyermekeit. Sajnálja, hogy az öreg Jókaynéval nem tudott beszélni, mert az németül nem beszélt, ő meg magyarul nem.

— Hanem itt ült mellettem a kanapén, ahol most Ön, kedves hugom és egymás kezét fogtuk. Kezünk melegétől szivünkig hatottak az anyai érzelmek, meg-

értettük egymás gondolatát és óhaját, pedig egy szót sem szóltunk egymáshoz, gyermekeink tolmácsolták szavainkat, de mi jobban értettük egymás akaratát kézszoritásaink által.

Nagyanyám jóságát sohasem fogja elfelejteni, mikor eljöttünk, meghivtak, hogy gyakran látogassam meg őket, én el is mentem, mikor csak lehetett, örültem, hogy egy ösmerős van közelemben és ugy az öreg hölgy, mint Auguszta néni igen megszerettek. Sokszor kaptam diós- és mákospatkót. Édesanyám hazament, ismét egyedül maradtam, de már nem volt oly idegen a hely, mert ott voltak Zsigmondiék, akikhez elmentem.

Egy nap levél érkezik édesapámtól, melyben irja, hogy néni leánya Róza meghalt, igy a kis Róza árva lett és Móric bácsi gyermekének fogadta, most már nem bácsinak hivják, de papának, Róza nénit meg mamának. Most már még jobban vágytam Pestre, gyakran irtam Róza néninek, ők meg gyakran küldtek néhány forintot pozsonyi diós- és mákospatkóra. Volt öröm, mikor Pestről jött levél. Tavasz fele irta édesapám, hogy a Petiné kis leánya nagyon beteges, májusban kimennek Móric bátyádékhoz a hegyre, talán az jót fog tenni a kis leánynak, de a hegyi levegő sem használt a kis betegnek, mert nemsokára meghalt.

Édesapám tavasszal értem jött, hogy most már elég a pozsonyi tartózkodás, hazavisz gazdasszonykodni, édesanyámtól tanuljam meg a házvezetést, meg a kis öcsémre is kell vigyázni. Örültem édesapám levelének, melyben értesit a hazamenetelről, de

mikor válásra került az idő, bizony sajnáltam ott hagyni az öreg Wimmeréket, mert igen jámbor istenfélő keresztény emberek voltak, munkás, takarékos, igazi polgár erényekkel felruházott iparos. (Nemrég haltak el.) Édesapám kocsival jött értem és egy nap alatt hazaértünk Ekelre.

Estére értünk haza, édesanyám nagyon örült megérkezésemnek, én meg kis testvéreim látásának. Etelka már nagyob leányka volt, de Móricka csak hároméves, igen szép és jó, szelid gyermek. Házunk előtt volt egy kis virágoskert, melyet én gondoztam, beültettem mindenféle virágpalántával, öntöztem, gyomláltam, nagyon örültem a paránta fejlődésének. Junius elején Eszter néni eljött Petiné leányával, Marival, akinek már akkor meghalt a kis leánya. Férje pedig beteges volt és kérte édesapámat, engedne el engem Petiékhez Pestre, hogy Mari ne legyen oly egyedül, ha férje az oskolában végzi dolgát. Szülőim engedtek Eszter néni kérésének. Mikor édesapám mondta, hogy elmehetek Pestre, nem tudtam hova lenni örömömben, hogy én ismét meglátogathatom Róza nénit és Móric bácsit.

Mikor Pestre érkeztünk, Petiék a Stáció-utcában laktak, földszint, mert Petinek nem volt szabad lépcsőt járni, mert akkor már nagyon beteges volt. Pestre érkezésünk utáni nap Móric bácsi eljött hozzánk, de senki sem volt otthon, csak én. Mikor megláttam Móric bácsit, a nyakába ugrottam, ő felnyalábolt és csókolt.

— Na kis Jolán, hát eljöttél Pestre?

Én csak integettem igenlőn:

— Szeretnék Róza nénihez menni, meg a kis Rózát is szeretném már látni.

— Majd eljöttök Mari nénéddel. Mondd meg neki, ha hazajön, hogy itt voltam, meg akartam tudni, hogy mint vannak, Peti bátyád hogy érzi magát?

Másnap elmentünk Róza nénihez. Boldog voltam, hogy ismét közelében lehettem és megcsókolhattam bársonypuha kezét. A kis Róza nagyot nőtt, de nem ösmert meg, igen félt tőlem, csak nézett és hallgatott. Peti bátyánk nap-nap után gyengébben érezte magát, Kovács tanár és Bókay többször tanácskoztak felette és végre is abban állapodtak meg, hogy Balaton-Füredre kell vinni, ott jót fog neki tenni a savókura. Róza néni is odaszándékozik menni, igy nem lesznek egyedül. De én Petiékkel nem mehetek, igy Móric bácsi megkérte édesapámat, hogy engedjen engem magukkal vinni Füredre. Ez volt régi vágyam, hogy Móric bácsiéknál lehessek és még Füredre is elvisznek! Füredet látni vágyaim netovábbja volt. Mielőtt elmentünk volna Füredre, Móric bácsi behivott szobájába és azt mondta:

— Te már nagy leány vagy, veled lehet okosan beszélni, jó szived is van. Figyeld meg azt, amit mondok, a kis Rózát leányunknak fogadtuk, ő nem tudja, hogy nem mi vagyunk a szülői, most neked lelkedre kötöm, hogy soha el ne áruld és meg ne mond senkinek, hogy ő nem a mi gyermekünk, mert az a legnagyobb lelketlenség volna, egy gyermek lelkét megölni azzal, hogy akit szülőinek tart, azok rá nézve idegenek.

Én megigértem és soha sem tettel, sem szóval el nem árultam, mit Móric bácsi lelkemre kötött. Attól

kezdve a kis Rózát én gondoztam és varrtam ruháit. Móric bácsiék nagyon szerették, az ő ágyuk elé voltak székek rakva, arra jött a matrác és az volt a kis Róza ágya. Móric bácsi, hacsak szabad ideje volt, maga altatta el, dalolta neki a legszebb dalokat, mig a gyermek el nem aludt: „Nem jó csillag lett volna én belőlem, tudja isten nem maradnék az égen. Nem kellene én nekem a mennyország, lejárnék én minden este kis leányom tehozzád.“ — „Az én rózsám kis gunyhója többet ér, mint Buda vára, Mert Buda vár a németé, de a gunyhó a Rózsámé!“ — Verje meg az Isten a mészáros bárdját, amiért levágta a kis borju lábát, Most a kis borju nem tud lábán járni, a szegény bakának hátán kell hordani“, — és még számos dalt. Leült Róza ágya mellé és énekelte gyönyörü lágy hangon a szivhezszóló magyar dalokat, mik az ő hangjával még jobban megrázták a sziveket, én minden dalt tőle tanultam. Sokszor, ha jó kedve volt, vacsora után órákig eldalolgatott magába, hát még mikor Róza néni is vele énekelt! Mikor vége volt a dalolásnak, Móric bácsi megölelte nénit és azt mondta:

— *Ugy-e kedvesem, már mi is csak igy együtt dudáljuk át az életet.*

Mikor elkészültünk a toalettekkel, junius végén elindultunk. Sok mindenféle ládák, skatulyák és ágynemük, konyhaszerekkel együtt, mert Róza néni Füreden is odahaza főzetett. Mikor a «Kisfaludy» gőzössel megérkeztünk, Écsy László akkori fürdőigazgató fogadott és Dr. Huray István. Móric bácsi fel is kérte Hurayt, hogy legyen szives az ő öccsét, Petit, kezelése alá venni, akit Dr. Kovács küldött ide. Écsy az igazgató felkisért a lakásunkra, az ó-fürdőházban a pa-

tika felett volt két kis szobánk, azon tul a konyha és a folyosó végében Petiék szobája. A konyhában semmi sem volt, mint egy nagy szabad tüzhely, amin a pesti szakácsné nem tudott főzni, mig végre hoztak egy rozoga takaréktüzhelyt, ami ugy füstölt, hogy még a sétatér is tele lett füsttel, ha Jókaiéknál főztek, mert a konyha ablaka is a sétatérre nézett. Móric bácsi csak pár nap maradhatott velünk, mert neki haza kellett sietni dolgai végett, mi magunk maradtunk Petiékkel. Szegény Peti bátyánk nap-nap után gyengült, nem használt neki a nagy ápolás, amiben részesült, fiatal neje folyton mellette volt, Róza néni szintén mindent megtett érte, azt főzette számára, amit a beteg óhajtott.

Dr. Huray egy nap, Móric bácsinak, amikor ott volt Füreden, mondja, hogy irjon Vályéknak, vigyék haza Petit, mert napjai meg vannak számlálva, különben is mellbeteg, különösen ha már utólján van, nagyon ideges és nem találja helyét. Móric bácsi szépen előkészitette őket a hazamenetelre és rövid idő alatt haza is mentek, de akkor még Füredről Pápáig kocsin kellett menni, ami a szegény beteget nagyon megrázta. Mi még Füreden maradtunk, Róza néni nagyon jól érezte magát, fel is lépett az arénában a szinészek javára, ha jól emlékezem a «Violában», Szigeti József drámájában.

Mikor Füredről hazajöttünk Pestre, még több bagázsiánk volt, mert Róza néni nem állhatta meg, hogy azokból a pompás füredi meggyekből be ne főzessen, meg a szép sárgabarackból lekvárt ne készitsen, meg fügét el ne tegyen télire. Azt mind maga főzögette reggelenként, azon frissen, amint a kofák hoz-

ták. Róza néni szobája tele volt gyümölccsel, reggel pedig ép oly tele volt a folyosó kofákkal, mert Róza nénit nagyon szerették a falusi asszonyok és amijük volt, mindent elébb neki hozták el. Móric bácsi rendesen szombaton jött Füredre és hétfőn visszament Pestre. Mikor őt vártuk, volt nagy sütés-főzés, minden, ami kedvenc étele volt Móric bácsinak, azt mind elkészitette Róza néni, de ha Móric bácsi Füredre jött, ő is mindig hozott magával valami meglepetést Róza néni számára. Sohasem láttam házasfelek között azt a gyengéd figyelmet, amellyel ők egymás iránt voltak. Ebéd alatt Róza néni minden jó falatot Móric bácsi tányérára rakott. Móric bácsi nagyon kis evő volt, de nagyon szerette a csibének a zuzáját, meg a combját, libának a mellét, hidegen, tavasszal a tárkonyos bárányt.

Mikor Füredről hazajöttünk, még a Svábhegyre mentünk. Szegény Peti bátyánk augusztus végén meghalt, szeptember elején eljöttek Eszter néniék Pestre. Sohasem feledem el, mikor kijöttek a hegyre hozzánk, fekete ruhában, magyar főkötő volt a kis özvegyen és Eszter néni fején, gyászfátyol takarta arcukat, az ifju özvegy szép fehér arcát még fehérebbé tette a fekete ruha. Móric bácsi elébük sietett, lesegitette őket a kocsiról, de egyik sem szólt egy szót sem, csak átölelték egymást és zokogtak. Róza néni a szobában fogadta őket, őt is nagyon meghatotta Mari özvegysége. Eszter nénit kérte Róza néni, hogy engedje Mariskát nálunk maradni, majd jót fog neki tenni a jó hegyi levegő, meg a meleg tehéntej és a jó svábhegyi szőllő. Ugy is lett, az özvegy ott maradt Róza néniéknél és reggel-este itta a frissen fejt tehén-

tejet, mert attól féltek, hogy ő is megkapta férjétől a betegséget. Róza néni nagyon szerette Mariskát, gyengéd és figyelmes volt hozzá, amit csak lehetett, megtett érte, hogy felviduljon. De az özvegyet nem tudta semmi sem felviditani, ő mindig egyformán bánatos volt. Azt mondta:

— Kedves Róza néném, ne azon gondolkodjék, hogy engem mi mulattatna, mert engem semmi sem mulattat, de adjon munkát, az majd elszórakoztat.

— Na kedves Mariskám, ha csak az kell, azzal bőven szolgálhatok.

Munka bizony volt elég a háznál, mert magunk varrtunk mindent, fehérnemüt, ruhát, szinpadi jelmezt, szóval attól fogva szabó nem volt a háznál. Mariska szabott, mi meg varrtunk. Mikor őszszel a városba behordozkodtunk, Mariska hazament, de özvegységétől kezdve minden nyarat Róza néniéknél töltött. Ha látta Róza néni, hogy Mariskának valami ruhanemü tetszett, azt neki adta, örült, hogy bármi is örömöt szerez a kis özvegynek. Mari a kis Rózát nagyon szerette és Róza csakis Mari néninek fogadott szót, őt respektálta. Ha Róza nem engedte magát mosdatni, vagy fésülni, akkor Mari néni beszélt neki, hogy az nem szép ekkora leánynak félni a viztől és nem engedni magát megfésülni. Ekkor Róza lehetett 5—6 éves, ugyanakkor ő le is festette Rózát kis székében ülve és körülrakva játékaival, kezében kis virágos kosarkát tartva.

A 60-as évek elején, mikor a magyar ruha volt divat, Móric bácsi is magyar ruhában járt. Emlékezem, mily szép volt magas karcsu alakján a rókatorkos kacagány, granátszin posztó, ezüst filigrán gom-

bokkal és rókaprémmel szegélyezve, fején pörge kalap, darutoll mellette. Róza néninek szintén volt egy rókatorkos menteje; buzavirágkék posztó, szintén ezüst gombokkal, rókaprémmel szegélyezve, kalap helyett magyar főkötőt viselt; ha utcára ment, a főkötőre fátyolt tett. Sohasem feledem el, mily szépek voltak együtt. Róza néniről irta Móric bátyánk gyönyörü versét, a «Magyar divat»-ot:

Ismét, ismét viseljük hát,
Azt a mentét, azt a ruhát,
Melyet hordtak őseink.
Arany csipkés főkötőben,
Olyan bübájos a nőnem,
Miként tündér asszonya.

Róza néni valóban tündérkirályné volt, mikor aranyfőkötőjét feltette valamely ünnepély alkalmával. Nem csoda, ha Móric bácsi annyira szerette, ők igazán egymást egészitették ki. Bármit irt Móric bácsi, mindig felolvasta Róza néninek, hogy mi a véleménye róla? Róza néni nagyon jó kritikus volt, elébb megdicsérte és azután kezdte részletezni, látod kedvesem, ha ezt igy mondanád, vagy azt kihagynád és a helyébe ezt vagy azt irnád, jobb lenne és Móric bácsi szépen szótfogadott és ahol lehetett, kikorrigálta. Csak ott nem engedett változtatni, ha valamely regényében valakit megölt. Ha kérte Róza néni, ne öld meg azt a hőst vagy anyát, arra azt felelte határozott hangon:

— *Annak meg kell halnia.*

Gyönyörüen tudott felolvasni. Minden versét, darabjait, beszédeit, sőt regényeiből jeleneteket fel-

olvasott. Hogy mily hatással volt Móric bácsira Róza néni befolyása, mutatják regényei. Én nagybátyám korszakát három részre osztom. I. A legszebb regényeit (A Magyar nábob, Kárpáti Zoltán) az 50-es évek elején, mig édesanyja élt, annak a befolyása alatt irta. II. Az 57-es évtől kezdve 1886-ig Róza néni befolyása alatt. III. 1886. ismét más kör és más befolyás, az utóbbi évek müveiben egész más az irány, főként leányának befolyása.

1862-ben alapitotta Móric bácsi a *Hon* cimü politikai napilapot, előbb azonban irt édesapámnak szándékáról és elhivta, hogy beszéljék meg ezt a tervet. Édesapám eljött Pestre és mondta bátyámnak, ne kezdjen most uj lapot, nem jó világ jár még a politikára, sok baja és gondja lesz vele! De bátyám el volt határozva, ő nem mond le tervéről. Kérte édesapámat, engedje meg, hogy a lap óvadékát, mely tizezer forint, rátáblázhassa édesapám csallóközi birtokára. Édesapám igen jó testvér volt, nagyon szerette öcscsét és meg is engedte a betáblázást.

Emlékezem rá, mikor a lap megindult, az előfizetések a lakásunkra jöttek, a pénzt én számláltam össze és csomagoltam külön a forintot, külön a 10 krajcáros kis papirospénzt és külön rudakba a krajcárokat.

Bátyám igen meg volt elégedve az első évi eredménnyel. Gróf Zichy Nándorral[22] együtt szerkesztették a lapot, a gróf elhozta a grófnőt nénihez, a grófnő gyakran meglátogatta Róza nénit. 1863-ban gróf Zichy Nándor irt egy cikket a kormány ellen. Oly szeliden volt irva, hogy most az dicséret számba menne, akkor még nem használtak oly kemény kifejezéseket,

mint most és mégis sértőnek találta a policia. Ezért a cikkért a felelős szerkesztőt vették elő.

Egy nap idézést kapott bátyám Wolafkától, az akkori rendőrfőnöktől. Gondolta, hogy nem valami kellemes dologért hivatja magához, elment a kiszabott időre és Wolafka tudtára adja, hogy ezért a kormányt támadó cikkért megbüntetik egyhavi fogházra és ugy emlékezem, 1000 forint pénzbirságra. Móric bácsi azt kérdi Wolafkától, hogy mikor kell megkezdeni a fogságot. — Minél elébb, — volt a válasz, Ezzel hazajött bátyám és irt Zichy grófnak, ő eljött és soká tanácskoztak.

Mikor a gróf elment, mondja bátyám néninek, (ki nagyon levert volt ezen hiren), hogy a gróf magára vállalja a fizetést, mert azt nem engedheti, hogy az ő cikkeiért engem be is csukjanak és meg is fizettessenek.

Gyermekleányka voltam, mikor ez történt. Sohasem feledem el azt az érzést, mikor megtudtam, hogy szeretett bátyámat börtönbe viszik. Én a börtönt dohos, sötét pincehelyiségnek képzeltem, szalmaággyal. Hogy fog ott élni az én bátyám, akinek egészségére ugy vigyáz mindenki a háznál?

Róza néni másnap felment Wolafkához, kért bebocsájtást, de ott egyik komandótól a másikhoz küldözték. Ő azonban nem ösmert fáradtságot, ha férjéről volt szó. Nagyobb utakat megtett ő már érte, és veszedelmesebbeket és megmentette, hát csak most sem hagyja el az Isten.

Sok ide-oda küldözgetés után végre is bejutott Wolafkához, a nagy urhoz. Kérte Wolafkát, hogy legyen kimélettel embertársa iránt és mentse fel a fog-

ság alól. Beszélt neki, könyörgő, szivhez szóló meleg hangon, hogy kimélje meg férjét, ő gyenge, mellbeteg ember, vérhányó, lázas, kinek nagy ápolásra és még jobb táplálásra van szüksége és ha el nem engedik a fogságot, a nedves börtöni levegő végzetes lehet gyenge tüdejére. Azt mondja Wolafka, hogy nagyon sajnálja, de a büntetést ő el nem engedheti, mert ez a legfelsőbb parancs. Akkor hát, ha már meg kell lenni, legalább azt engedje meg, hogy egészséges füthető szobába tegyék, a maga ágya és butora lehessen szobájában. Erre a kérésre nagyot nézett Wolafka, de néni is reá szegezte nagy, fekete, könnyes szemeit és várta a választ. Wolafka nem tudott mást mondani, mint azt, hogy csak menjen haza Jókainé, holnap megkapja a választ.

— De még azt is kérem, hogy naponta ebédet küldhessek férjemnek.

Erre még nagyobbat nézett Wolafka. Arra is megkapja a választ.

Én remegve vártam haza Róza nénit, oly hosszunak tetszett az idő, mig ő viszajön a várból, pedig konflison ment el, nem gyalog. Mikor a szobába lépett, villogó szemeiben megnyugvás és száján mosoly és általános nyugodtság látszott egész énjén. Elébe szaladtam, átöleltem, kérdem, hogy mit végezett? Ő csak csendesit, csitt, csak hallgatni, mert még semmi sincs, de holnap megtudunk mindent.

Másnap reggel megérkezik a várva várt levél nagy pecséttel. Róza néni átveszi a levelet és egy darab ideig reszkető kezében tartja, felsóhajt, Ur Isten, mi lesz a válasz? Gyorsan futott végig a levél tartalmán, arcáról láttuk, hogy meg van elégedve vele. Igy

hát meg volt engedve a szobaberendezés és az ebéd beküldése.

Róza néni azonnal felment Budára a Nándor-kaszárnyába és megnézte a börtönt, melybe bátyánkat zárják. A porkoláb igen derék ember volt, felkisérte nénit az emeletre és megmutatta neki azt a két szobát, melyet Wolafka megrendelt a fogoly számára. Szép világos, tágas szobák voltak, nagy kályha volt a szoba közepére épitve. Róza néni megnyugodott. Ebédnél nem szólt senki egy szót sem, mert inkább sirásra volt mindenkinek kedve, mint evésre, gyorsan kellett mindent összecsomagolni, mert másnap jelentkezni kellett a fogságra.

Még aznap felküldtük a butorokat, ruha- és edényfélét, bátyám faragószerszámait, meg ahhoz való kis vasasztalkáját, melyen faragóeszközeit tartotta. Róza néni maga rendezte be a szobákat, az első volt az irószobája, a másik a háló, amelyet szokott ágynemüivel vetett meg. Irószobájában volt egy kis asztal, melyet 1848-ban is használt iró- és kártyázóasztalnak, ezt óhajtotta, hogy felvigyék, azon kivül egy nagy divánt, melyen délutáni álmát szokta aludni, azt soha el nem engedte. Becsomagolták ivópoharát, evőkészletét, mit még nagyanyámtól kapott, (soha mással nem evett, mint azzal,) kedves schlafrockját, mit Róza néni varrt számára dupla posztóból, olyanforma, mint egy katonaköpeny, övvel a derekához szoritva, és két oldalt nagy zsebbel, a nagy zsebekre azért volt szükség, mert az egyikben tartotta nagy pénztárcáját, a másikba meg annyi zsebkendőt rakott, amennyi csak belefért. Házisapkáit szintén Róza néni horgolta fekete selyemből, a szélén valami bordürrel,

egyszer kakasfejjel, másszor ezüst fonálból, üstökösökkel, máskor rózsafüzérrel. Ekkor ép a rózsás sapka volt vele, azt mondta:

— Ezt a rózsás sapkát viszem magammal, ha már a kedvem bánatos, legalább a süvegem legyen virágos!

Mikor bátyám elment, oly üres lett a ház és oly szomoru, mintha mindenki meghalt volna.

Bátyám egyedül ment el, nem engedett senkit, hogy elkisérje. Néni szeretett volna vele menni, de ő azt mondta, csak maradj szépen idehaza, nem vagyok én anyámasszony katonája, nem ijedek én meg a némettől, láttam én már különb németet is, mint Wolafka!

Mikor bátyám megérkezett a kaszárnyába és a börtönőre felhordta málháit, jó baksist adott az őrnek, ki látva, hogy nagy urral van dolga, nagyon figyelmes lett hozzá. Látta bátyám a szobáit, hogy mily jó kényelmesek s meg volt elégedve.

— De hát ez a nagy banyakályha minek van itt a szoba közepén?

— Hát kérem, hogy bemelegitse a szobát, mert ha a fal mellett lenne, elsziná a vastag fal a meleget. Pedig ezt a szobát nagyon sokat használják.

— Kik? — kérdi bátyám.

— Hát az urak.

— Miféle urak?

— Hát az adós urak, ide szokták bezárni az adósokat (Akkor még bezárták, aki nem tudott fizetni. Hány szoba kellene most azok számára?)

Reggelit a porkoláb hozott bátyám számára, de ebédet néni főzött, mindig kedvenc ételeit készitette.

vacsorára többnyire sült csibe volt és az ő borocskája, mint ő maga nevezni szokta: „Szegény ember elégedjen meg a maga termésével!“ Az ebéddel korán el kellett indulni, hogy meleg maradjon, meg délre ott legyen, mert bátyám korán szeretett ebédelni, 12—1 óra között. Akkor még nem volt sikló, a Magyar-utcától elég messze volt a Nándor-kaszárnya, hát sietni kellett az étellel. A maradék ételt mindig a börtönőr kapta és a maradék borocskát is. A családnak csak vasárnap volt szabad bemenni hozzá, akkor mind együtt ebédeltünk vele. Eljött édesapám és Eszter néniék is meglátogatták, Eszter nénit nagyon meghatotta, mikor belépett hozzá a börtönbe. Móric bácsi megöleli szeretett Eszter nénjét:

— No, Esztikém, ne busulj, nincs nekem itt semmi bajom! nagyobb őrizet alatt vagyok, mint otthon, mert itt senkit sem eresztenek be hozzám, odahaza meg egész nap zaklatnak a mindenféle és fajta kéregetők! Majd csak kiálljuk ezt az időt is minden nagyobb baj nélkül, csak az a délelőtti mulatság ne volna! Ugyanis ablakaim azon udvarra nyilnak, ahol reggelenként a rabokat porolgatják. Azok orditásai nem igen melodikusak. De ha azok megszokhatják az ütést, én megszokom az ő lármájukat.

Nap-nap után volt mindenféle kérése bátyámnak, hogy még mikre van szüksége. Finom vésőjére, éles kis késeire, tajtékra meg somfára, melyekből faragott. Ott faragta ki Róza néni szobrát fából, Rózácska alakját tajtékból, és többféle női alakokat, meg egy somfabotot, melyen egy madárfészek van, a fészekben három madártojás, a fészekre felkapaszkodik egy gyik, hogy a tojásokat kiszivja.

Mig Móric bácsi fogva volt, Róza néni gyakran játszott és akkor Rózácskát és engem is mindig magával vitt. Addig, mig öltözött, az öltözőszobában voltunk vele, játék alatt meg a szinfalak megett üldögéltünk, de az nem volt kellemes szórakozás, mert látni semmit sem láttunk és a diszlettologatók meg mindig egyik helyről a másikra zavartak el. Emlékezem, egyszer Scribe *„Egy pohár viz"* cimü szinmüvét adták, Róza néninek egyik legjobb szerepe volt Marlborough hercegnő, a királyné főudvarmesternője. Feleki Miklós játszotta Bolinbroke lordot és mikor a lord a szépet akarja tenni a hercegnőnek, a hercegnő, hogy lehütse a lordot, egy pohár vizet kér tőle. Ekkor a kulisszák közül kiszalad Rózácska a szinpadra és odafut néninhez és elkiáltja magát:

— Mama, adjon egy darab kenyeret, mert éhes vagyok! (Gondolta Róza, ha az anyja vizet kérhet, ő meg éhes, hát csak kérhet kenyeret?)

A közönség kacagott, néni iszonyu zavarba jött, az ügyelő észrevette, gyorsan kiugrott a szinpadra és Rózát felkapta az ölébe és kiszaladt vele. Hanem volt odahaza lecke, nagyobb baj, hogy még azonkivül pénzbirságot is fizetett azért, hogy az előadást megzavarták. Azon tul, ha elvitt magával, Rózának vittünk egy darab kenyeret, hogyha megéhezik, legyen mit ennie. Nem csodálom, hogy éhes volt, mert öt órakor volt az uzsonna és egy gyermek meg is éhezik tiz óráig! Róza pedig igen nagy gyermek volt és jó étvággyal birt.

Bátyámnak azután pár napot elengedtek a fogságából. Volt öröm a háznál, mikor a hir megérkezett, hogy bátyám hazajöhet. Mikor átmentünk csoma-

golni és hazahozni az ott lévő tárgyakat, a börtönőr nagyon sóhajtozott, hogy elmegy már az ő jó vendége. ily jó rabot még sohasem szolgált, mert mindennap megosztotta vele ebédjét, meg a borát. Ha ő igy élhetne, mint a nagyságos ur, ugy egész életére raboskodnék. Hiába, az ur a pokolban is ur, a szegény meg a mennyországban is szegény ember! Szeretett bátyámon nagyon meglátszott a hosszu szobai levegő, igen halvány volt, de jó kedve volt és sokat tréfálódzott.

Bátyám is szerette porkolábját, mikor kijött a börtönből, versben is megörökitette fogságban töltött napjait. Cime: *Bucsu az én jó porkolábomtól.*

Érdemes jó uram, én porkoláb uram!
Már nekem kifele áll innen a rudam,
Ágyam összefüzve, ládám bepakkolva,
Kiteszik a szüröm innen már maholnap.

És most Isten áldjon sok szivességekért,
Pattog már az ostor, zörög már a szekér;
Én megyek, helyembe majd jön már a másik,
Agyio! S ne mondjuk a viszontlátásig.

(Ez az első és utolsó versszak.)

Mikor megtudták az ösmerősök, hogy már otthon van Móric bácsi, mindenki látni óhajtotta, de végre ugy kimerült a sok feleléstől és tisztelgésektől, hogy ezt monda:

— Inkább visszamegyek a börtönömbe, mert ott nyugodtan dolgozhattam, idehaza meg csupa szeretetből az ágyamból huznak ki.

Kovács tanár is meglátogatta bátyámat. Ez ifjukori barátja volt és orvosa és azt tanácsolta, hogy amilyen korán csak lehet, menjünk Füredre, igya ott Móric a savót reggelenként, az erősiteni fogja tüdejét.

1863-ban ismét elmentünk Füredre, akkor még Bogláron volt a hajóállomás, nem Siófokon és a gőzös jó messze bent a Balatonon állt, ugyhogy a partról csolnakon kellett a gőzösig menni, a csolnakig pedig a sekély vizbe hajigált köveken. Mikor reggel Budáról elindultunk, szép meleg idő volt, az indóháznál találkoztunk Radnótfáival[23], aki szintén Füredre indult, Róza néninek sok mindenféle apró csomagai feltüntek Radnótfáinak, kérdi, hogy ugyan mik vannak ezekben a kosarakban és táskákban?

— Van abban minden, kedves barátom, még Hercsula is, — felelé bátyám. (A Hercsula szót akkor szokta mondani, mikor valamit becsmérelt.)

Egy kocsiban utaztunk Budáról Boglárig Radnótfáival, igen kellemesen beszélgettek, én meg Rózácskával játszadoztam. Szabtunk ujságpapirosból lepkéket, madarakat és azokat eregettük ki a kocsi ablakán s ha némelyik visszarepült a kocsiba, azon örültünk. Mikor Fehérvárról tovább indultunk, már a Balaton felől nehéz felhőket láttunk tornyosulni és mikor megérkeztünk Boglárra, már kezdődött a szélzugás. Kérdi bátyám a hajósokat, hogy tanácsos lesz-e most hajóra ülni?

— Hogyne, — mondja a révészmester, csak egy kis szél, majd elhuzódik. Igy mi megindultunk a viz felé, elballagtunk a csolnakig, de mire odaértünk,

már a Balatonon nagy hullámok táncoltatták a csolnakot.

Móric bácsi csak nézi és mondja a révésznek, hogy nem lesz valami nagy mulatság ez az átkelés, mert igen viharos a tó, de a révész biztat, hogy csak tessék beszállni, nem lesz semmi baj. Elhelyezkedtünk, a csolnak kötelét elereszteték, erre iszonyu hullámok csapkodták a csolnakot, ugyhogy egymásra estünk, a hullám keresztül csapkodott rajtunk. Volt nagy sikoltozás, Róza néni félt és sóhajtozott, Radnótfái tengeri betegséggel küszködött, bátyám szidta a hajóslegények «részeg gégéjüket és éhes hurkájukat», én meg sirattam az uj ruhámat. Mikor látta bátyám, hogy nem érhetünk el a gőzösig, megparancsolta, hogy kormányozzák a csolnakot a partra. A kis Róza Móric bácsi térdén ülve összetett kézzel imádkozott s Móric bácsi keblére szoritotta szép fejecskéjét. Végre sok hánykodás után kiértünk a partra a kőrakásokhoz, hol még egy jó darabot kellett a vizben járni, mig szárazra jutottunk. Csurom viz volt ruhánk és cipőnk.

A révben volt egy kis korcsma, inkább ivóhelyiség, ott kértünk a korcsmárosnétól lakást. Azt mondja:

— Van egy szobám. — Be is vezetett: egy nagy kamra, volt benne nyolc ágy. Kérdi bátyám, hogy inkább lenne még egy szoba a nyolc ágy helyett, mert a méltóságos ur számára is kell éjjeli szállás. A korcsmárosné nem jött zavarba:

— Kérem azonnal lesz a méltóságos urnak is szobája, — azzal kiszalad a konyhába és behoz egy seprünyelet, arra reáköt egy ágyteritőt, annak egyik

végét az ablakkilincsre akasztja, a másik végét az ajtósarkára, kész volt a méltóságos ur szobája.

— De most ennivaló is kellene, — mondja bátyám, — mit adhatna ifiasszony ebédre?

— Hát készithetek köménymaglevest, meg rántottát.

Nagy örömmel fogadtuk, csak legyen, mert már dél rég elmult, mi meg korán reggeliztünk. Mig az ebéd készült, átöltözködtünk és mikorra az ebéd megfőtt, Róza néni csak szedi ki a kosarakból meg a táskákból a sok jó eledelt, sült csirkét, turós bélest, üvegben svábhegyi bort meg feketekávét és finom kalácsot.

— Na látja, méltóságos uram, — szólt Radnótfáihoz, ez van ezekben a csomagokban. Móric nem iszik más bort, mint a maga termését és más kávét, mint amit én főzök, hát előre elkészitettem, hogyha megérkezünk Füredre, ne kelljen korcsmába menni, hanem legyen meg a rendes étkezése.

Az ebéd nagyon izlett, ebéd után mindenki ledőlt ágyára az ijedelmet kipihenni. Ozsonnára volt jó tejszines kávé a puha kalácshoz, amit Róza néni magával hozott. Radnótfáinak nagyon izlett minden. Vacsorát már a mi szakácsnénk főzött, paprikás csirkét galuskával. A vacsora után még soká beszélgettek, Móric bácsi tréfálgatott a mai kirándulás gyönyörüsége felett. Nem utolsó mulatság a hullámokkal való küzdés és a vizbegázolás. Elhatározták, hogyha reggelig nem szünik meg a vihar, ugy visszamegyünk másnap Budára. Következett a lefekvés. Azt mondja bátyám:

— Sohasem voltam ilyen nagy ur, hogy hét ágy legyen a rendelkezésemre.

Mig mi lefeküdtünk, addig az urak kimentek a konyhába. Mikor kopogtunk, bejöttek, gyertya csak a méltóságos ur függönyös szobájában égett. Alig hogy az urak lefeküdtek, Radnótfái elkezdett iszonyuan horkolni. Róza néni azt kérdezi:

— A zivatar még jobban dühöng, mint eddig?

Bátyám felkacag, azt mondja:

— Az ám, mert Radnótfái együtt fujja vele a szelet.

Róza néni már reggel öt órakor felkelt és megfőzte a konyhán a reggelit, hogy mire az urak felkelnek, már kész legyen a jó tejszines illatos kávé. Reggelinél mindenki elmondta, ki hogy töltötte az éjszakát. A méltóságos ur igen jól aludt, Móric bácsi nem alhatott, mert egyik kezével a legyeket hajtotta el az arcáról, a másikkal meg a bolhákat hajigálta le a földre. Reggeli után sietni kellett a hajóra, mert a gőzös korán indult, hogy délig, mire a vonat megérkezik, ismét visszajöhessen. Mikor elindultunk, azt mondta Radnótfái:

— Ezentul ha utazni szándékozom, mindig megkérdem, hogy hova szándékoznak utazni Jókaiék és mindig magukkal tartok, mert akkor nem halok meg éhen.

Reggelre szép csendes volt a tó, mikor a hajóra mentünk, ott elhelyezkedtünk a sok mindenféle táskával és kosárral és összehordtuk a székeket, hogyha ismét zivatar lesz, legyen mibe kapaszkodni, hogy fel ne forduljunk. A cselédeket elhelyeztük és megparancsoltuk, hogy el ne menjenek helyükről, de azok kü-

lömben sem mertek mozgolódni, mert még nem feledték el a tegnapi nap eseményeit.

A viharos csolnakjelenetet lerajzolta Móric bácsi, amint a kis Rózát ölében tartja és az összetett kézzel imádkozik.

Erről a viharos napról aztán mindenki tudott valami rémes esetet elmondani.

Délelőtt megérkeztünk Füredre, ekkor a postaépületben volt lakásunk, három szobánk és egy konyha, a szobák nagyon gyarlón butorozva, az ágy minden éjjel leszakadt, kétségbeejtően zörgött. Első éjjel Móric bácsi kiugrott a nagy zörejtől az ágyból, kis forgópisztolyát, amely rendesen éjjeli szekrényén szokott lenni, felkapta és szaladt az ajtó felé. Azt hitte, hogy a bakonyi zsiványok rontanak ránk. Reggel Móric bácsi bement Écsyhez és kérte, hogy cserélné ki az ágyakat, mert éjjel rendre mind leszakad; de biz az egész épületben ezeknél jobb ágy nem volt. Róza néni másnap a faluból hazatott egy asztalostól uj ágyat, — ez volt az első füredi beszerzésük.

Radnótfái ugyanezen év nyarán bocsájtotta ki az Athenaeum részvényeit és egy izben, mikor Móric bácsi a szombati kirándulásra jött Füredre, nagy örömmel mondja Róza néninek:

— Na kedves angyalom, rentier lettem.

— Hogyan? — kérdi Róza néni csodálkozva.

— Hát ugy, hogy az Athenaeum részvénytársasággá alakult és én is vettem 100 darab Athenaeum részvényt 100 forintjával, az 10.000 forint.

Kérdi Róza néni, de hát mivel fizetjük ki?

— No, hát majd leirom, ne ijedj meg, nem veszik el érte a svábhegyi tuskulumot.

Radnótfái sokat volt nálunk ebéden, ő nagyon szerette a jó ételeket, különösen ahogy Róza néni főzetett.

Ez évben igen szép uri társaság volt Füreden, báró Bizai volt a fürdő diszrendezője, aki a társaságnak mindenféle szórakozásáról gondoskodott, ő rendezte a kártyapartikat, a céllövészeteket és a kirándulásokat. Móric bátyám mindenben résztvett. Reggel volt a fürdés, mert mi még reggeli előtt mentünk fürödni, de bátyám nem nagyon kedvelte a hideg fürdőt, ő csak addig volt a vizben, mig egyszer megmártotta magát. Édesapám és Eszter néni meg nagyon szerették a hidegviz fürdőt, édesapám, még ha esett is az eső, kiment a kertbe, bátyám meg aggódva figyelmeztette, gyere be Károlykám, megázol és meghülsz.

Édesapám azt szokta rá felelni: nyári eső az csak viz.

A délelőtti órákban kezdődött a céllövészet, oda is eljárt bátyám, délután öt órakor ment kártyázni. A nagy vendéglő előtt volt a társaság asztala, ahol a kártyázás folyt. Bátyám mindig nyert. Egy nagy lövészeti ünnepélyt rendeztek, három tárgy volt kitüzve dijnak, egy pár arany gomb, 12 csésze kinai porcellánból és egy igen szép uti börönd, mind a három tárgyat bátyám nyerte meg. Nagyon biztos volt a keze, többször mondta is:

— Őrizkedjék tőlem mindenki, hogy a puskám elé ne kerüljön, mert biztos halál fia lesz.

Délután mig ő kártyázni ment, mi az arénába mentünk, mert az előadás is öt órakor kezdődött. Róza néni nagyon szerette az operetteket, akkor Latabár társasága volt Füreden és a «Dunanán Apó» volt az ugyne-

vezett kasszadarab. A darab végére bátyám értünk jött és a szinházból lementünk a partra sétálni és hallgatni a cigányzenét. Mikor a cigányprimás meglátta a Jókai-párt, azonnal elhuzták Róza néni kedvenc dalát «Mért nincsen minden lánynak kut az udvarában?», bátyámé meg «Cserebogár, sárga cserebogár». Mikor ezt a két dalt játszották, már mindenki kereste, hogy hol vannak Jókaiék? Egy izben felkérte a fürdőközönség Róza nénit, hogy lépjen fel. Engedett is kérésüknek és eljátszotta a «Rang és szerelem»-ben a majorosnét, mert azt utcai ruhában is el lehetett játszani és akkor a fürdővendégektől kapott két gyönyörü vert-ezüst gyertyatartót és egy cukorszelencét. Az egész vidék bejött az előadásra, mindenki be akart jutni, a karzatjegyet zártszék helyett adták el, azt hiszem, azóta sem látott a füredi aréna annyi és oly diszes közönséget. Játék után Róza nénit a lelkes közönség virágerdőben kisérte a lakására, este szerenádot adtak ablakunk alatt.

Azon a nyáron ugy összebarátkoztunk Radnótfáival, hogy meghivta Róza néni a téli vacsorákra is. 1864 telén sokat voltak nálunk vacsorán irók és művészek. Szigligetiékkel egy folyosón laktunk, Szigligetiné, Róza néni egyetlen barátnéja, sokszor volt nálunk és vacsorákra is meg voltak hiva. Prielle Kornéliát is akkortájt szerződtették vissza a Nemzeti Szinházhoz és ő is többször volt nálunk. Radnótfái nagyon pártolta Priellet, és sokat segitett rajta, amire akkor a müvésznőnek nagy szüksége volt, mert vidékről, mint maga mondá, nem hozott egyebet magával, mint adósságot. A müvésztársaság igen jó étvágyu volt, de különösen Radnótfái, akinek tiszteletére a va-

csora sült krumplival kezdődött. Abból először kivett hetet, azután ismét hetet és a harmadik kínálásra is hetet. Erre mindenki elcsodálkozik, Róza néni azt mondja, majd nem fog enni a fánkból.

— Dehogy nem, hiszen ez csak három krumpli. Erdélyben a hét egyet jelent, én csak három krumplit ettem meg.

És a fánkból is háromszor hetet evett, az is csak három volt és még a pulykáról sem maradt el az étvágy. Nagyon vigan voltak a vacsora alatt, egyik szellemes mondás a másikat szárnyalta felül. Vacsora után bementek Móric bácsi szobájába szivarozni. Róza néni kérdi Radnótfáit, nem fog megártani a sok krumpli?

— Nem biz az, mi az egy magyarnak?

— Hát mikor lesz ismét szerencsém? — kérdi a néni.

Radnótfái egyet biccentett, mert egyik lábát huzta, azt mondja:

— Ha tetszik, akár mindjárt!

Erre a válaszra hahotába tört ki a vendégek jókedve. Róza néni meg csak mondta, ilyen vendéget szeretek, aki eszik és nem fitymálja az ételt.

Róza néni Prielle Kornéliát nagyon szerette finom kedves modoráért, de különösen akkor nyerte meg Róza néni szivét, mikor egy elhalt pályatársa kéthetes leánykáját magához vette. Ekkor azt mondta Róza néni, ennek a Priellenek minden hibája mellett is van szive! (Hogy mik voltak hibái, azt én nem tudom.)

Ekkor már a Schmidt—Unger-házban laktunk, Móric bácsi szobája Róza nénié mellett volt, bátyám

dolgozószobája mellett volt egy udvari szoba, ott volt egy ágy édesapám számára, ha Pestre jött és ugyancsak abban a szobában voltak Róza néni szinpadi ruhaszekrényei. A főlépcsőre is ebből a szobából nyilott az ajtó, a csengetést csak Móric bácsi hallotta, mert a cselédségnek a Magyar-utcára volt a szobája. Móric bácsi nem szerette, ha őt dolgozás közben bárki is háborgatta. Mikor a reggeli után bement dolgozószobájába, mindig meghagyta:

— Azután semmiféle élő lény be ne merjen jönni hozzám, ha dolgozom, ha pedig valaki keres, akinek fontos beszéde van velem, küldjétek a főlépcsőre, majd azzal elbánok.

Napközben nem is mertünk bemenni hozzá, csak ha az ebéd tálalva volt, kopogtunk ajtaján és ő kikiáltott:

— No mi az?

— Tessék ebédelni!

— Jól van jól, csak hadd hüljön a leves!

Sokszor háromszor is kopogtunk, mig végre azzal csaltuk ki, hogy már elhült a leves. Az idegen embereket pedig küldtük a főlépcsőre. Ha ott csengettek, mindig ő maga nyitott ajtót, de csak akkor, ha nem volt éppen szó a tollában. Ha pedig olyas-valakinek nyitott ajtót, aki azt kérdezte:

— Itthon van-e *Jókai* ur? — akkor a következő társalgás fejlődött ki:

— Nincs itthon.

— Hát hol van?

— Elutazott.

— És mikor jön haza?

— Azzal nem szolgálhatok.

— Ugyan kérem, megbizhatok önben? Régen lakik a családnál?

— Elég régen és eléggé biznak bennem.

— Ugy kérem, legyen szives megmondani, hogy N. N. itt volt, nagyon szeretett volna Jókaival beszélni valami fontos ügyben.

Azzal szépen bezárta bátyám az ajtót és jól mulatott, hogy őt nem ösmerték fel.

— Most az egyszer én fogtam ki rajtuk.

Ugy bátyámnak, mint Róza néninek tulságos jó szive volt. Nem volt oly szegény, aki ott alamizsnát nem kapott volna. Öreg irók és szinésznők rendesen voltak a háznál, három öreg szinésznő rendes mindennapi kosztos volt. Kovácsné, Ujfalusiné és Bodorfiné. Ujfalusiné igen müvelt volt és soha senkit meg nem szólt, Kovácsné az irt regényeket és mindig bátyámnak ajánlta, Bodorfiné a zenében képezte magát, ugyan már 70 év körül járt, de még mindig zongorázni tanult és még csak a dur-skáláknál járt. Nyáron, ha kijött a hegyre, kihozta magával a kottáit, azt az ebédlőasztalra felállitotta és énekelte a hangokat, mig ujjaival az asztalon gyakorolta a futamokat. Kérdem, mikor látom, miféle muzsika az, amit az asztalon játszik. Azt mondja, igy gyakorolják a müvészek az ujjukat, mindegy, akár zongorán, akár asztalon. Bodorfiné még abban is hires volt, hogy ő mindig varrt, de munkája sohasem készült el, mert amit egyik nap megvarrt, másnap elfejtette. Ujfalusiné selymet tépett, azt megfonta, abból kötötte magának a selyemharisnyákat és amellett tubákoltak, ki sárga, ki fekete tubákot. Mikor felálltak a székről, ülőhelyük tele volt tubákkal.

Szigligetinét Róza néni igazán szerette, kedves Fánikának hivta. Egy délután együtt kávézgattak Szigligetinével a Schmidt—Unger-házban, ozsonna után bementek Róza néni szalonjába, mely bátyám dolgozószobája mellett volt, de még a néni szobájába nyiló ajtót is mindig zárva tartotta bátyám, nehogy bárki is benyithasson hozzá. Azelőtt való napokban adták «Grittit», Szigligetitől. Róza néni játszotta benne Czibák Endre leányát, Gertrudot. Akkor még bátyám és Pákh Albert[24] irták a szinházi kritikákat. Tél volt, jön Prielle Kornélia és hoz egy szál élő rózsát a kezében és azt mondja:

— Édes Jókainém, ezt a szál rózsát a Gritti előadásáért hoztam, Gertrudért, de ha egy egész kertet tudtam volna elhozni, az sem volna elég jutalom a maga gyönyörü játékáért, csak az a kár, hogy nem Jókai irta a kritikát. Hiszen szép volt a Pákh is, de az mégsem a Jókai tolla!

Erre a hangos beszédre, amit Szigligetiné és Prielle folytattak, kijön szobájából bátyám az ő kedves, szelid mosolyával, köszön jónapot.

— Kedves, drága barátnéim, hát micsoda friss pletykát tudnak?

Róza néni mutatja a Prielle által hozott rózsaszálat, ami akkor még nagy ritkaság volt télen, csakis kaméliát lehetett kapni, az volt a báli virág. Erre azt mondja Szigligetiné:

— Miért nem maga megirta kedves komámuram az a kritika a Grittiről, Róza ugy játszott, hogy senki nem fog az felülmulni! Mikor ő azt mondta a Grittinek, Gritti Lajos verje meg tégedet a mindenható! mindenki megfagyta a szinházban, az ugy volt

mondva. dass hat gerührt Mark und Bein! Prielle is bizonyitja, hogy csak Jókai tudta volna azt kellőkép megdicsérni.

Bátyám csak hallgatja a két hölgy megjegyzéseit és türelemmel várja, mig mindegyik kibeszéli magát. Bátyám odahaza mindig hosszu házikabátot viselt, annak a zsebeibe tette két kezét és fejét félrehajtva azt mondja:

— Már kedves barátnéim, ha haragudnak is rám azért, hogy nem én irtam az én asszonyom játékáról a dicséretet, hát csak haragudjanak sokáig, mert én azt sohasem fogom irni!

Hallgat egy ideig, azzal indul szobája felé és azt mondja:

— Megverte a Jézus Krisztus azt az asszonyt mind a két kezével, akiről a férjének kell a dicsériádát irni! Magamat ajánlom, kedves barátnéim, hát csak pirongassanak tovább!

Azzal bement szobájába és az ajtót ismét magára zárta.

Egy nap este hazajön bátyám a kaszinóból s meséli, hogy most találkozott egy báró Jósikával: — Kérdem, hogy hová siet? Azt mondja, megyek a teátrumba, szeretném már látni játszani azt a Laborfalvi Rózát, ugyan mi lett vele? De szép teremtés volt, aztán ugy meg tudta rikatni az embert azzal a gyönyörü hangjával.

— Mikor látta utoljára?

— Hát biz annak van vagy tiz éve.

— Annak is tiz éve, hogy az én feleségem lett, — mondja bátyám.

— Én meg már tiz éve, hogy Pesten nem voltam, — jegyzi meg a báró, — meg szinházba is ritkán járok. (Ez esett legjobban Róza néninek.)

Következett a karácsony hava, december, már jó előre készülődtünk a sok kézimunkával, Róza néni horgolta a házisapkát bátyám számára, fekete selyem kakasfejekkel és varrtuk finom himalaja-kelméből a hosszu házikabátot bátyám számára. Rózácska számára babákat készitettünk, oly nagyságuakat, aminőt ő megrendelt a Jézuska boltjában. Magunk varrtuk a testét és csak a fejét vettük hozzá és a szebbnél-szebb ruhákat. A karácsonyfát bátyám is segitett disziteni. Mikor már minden ajándék be volt hordva a fa alá, azt mondta bátyám, na most menjetek ki és csak ha csöngetek, jőjjetek be, akkor ő bement szobájába és kivett iróasztala fiókjából mindenki számára egy-egy értékes emléket, többnyire ékszert. Egy izben kaptam egy kis arany könyvet, e felirattal: «Album», kétfelé nyilt, egyik oldalán Róza néni, ölében Rózácska, másik felén drága bátyám arcképe. Más alkalommal egy elefántcsont bordáju legyezőt, kék selyemre festett fuksziákkal, amit ő maga festett rá. Ez a legyező most is ugy van, mint azt ezelőtt 40 évvel kaptam, mert soha nem használtam, nehogy eltörjön. Mikor kirakta emléktárgyait, csengetett, mi bementünk, a gyertyák égtek a fán, azt is ő maga gyujtogatta, félt, hogy fel találjuk gyujtani a fát is. Nagyon el tudott gyönyörködni az égő fán, azt mondja:

— *Jól tette Krisztus urunk, hogy született, mennyi örömet szerzett vele az emberiségnek! Még az öregeket is megfiatalitja a karácsonyfa fénye.*

És akkor elkezdte énekelni gyönyörü lágy tenor hangjával ezeket a dalokat:

Siessünk, siessünk, Betlehembe mehessünk,
Ott van a mi Jézuskánk, akit régen keresünk,
Ottan fekszik a jászolban, rongyos kis istálócskában,
Széna, szalma testét szurja, nincsen aki őt ápolja,
Jaj, de szegény az árva!
Vesd le juhász bundácskádat, takard be a
[Jézuskádat,
Mert nincs neki bocskorkája, sem sarkantyus csiz-
[mácskája,
Fázik szent lábacskája!

Betlehembe jer pajtás,
ottan lészen jó lakás,
Ser, bor folyik mint tenger,
ihatik az ember!

(Ezt meg akkor énekelte, mikor karácsony este vacsorához ültünk.) A karácsonyi vacsorához felvette az uj házikabátját és az uj sapkát és akkor hálásan csókolta meg Róza néni kezét, hogy érte annyit fáradtak azok a jóságos kezek! Róza néni azt szokta rá mondani, csak egészséggel viseld! Ő meg az ő aranyos kedélyével összeverte a bokáját, azt mondja, azt kell mondani, hogy: «Eb ugorjon benne!» Róza néninek többnyire mütárgyakat vett, mert ékszert a néni maga szeretett venni és pedig azt mindig kéz alatt vette öreg házi zsidaitól, ezek szokták hozni az ékszert, ezüstnemüt és a remek régi butorokat, aminek akkor éppen semmi értéke sem volt, potom pár forintért vett meg oly dolgokat, amik sokat értek.

Bátyám nagy iróasztalát 5 forintért vette Friedrichtől. Akkor még a régi ezüstöt és ékszert is nagyon olcsón lehetett megszerezni és igy őneki mázsaszámra volt vertezüstedénye és antik ékszerei. Egy izben vett egy igénytelen kis iróasztalt, de sehogy sem lehetett kinyitni a fiókját. Mikor meglátja bátyám, azt mondja, ugyan kedves angyalom, minek vetted meg ezt a rozoga jószágot? Régi jószág, mondja néni. Hiszen vénnek elég vén és rossznak elég rossz! Erre kéri néni bátyámat, hogy nyissa ki a fiókját, mert mi sehogy sem birjuk kihuzni. Azt mondja bátyám, kinyitom, de ha szétesik, ne én legyek a hibás! Azzal nagyot ránt a fiókon, egyet reccsent és a fiók hasadékából kihull két Máriás arany. Volt nagy csodálkozás! Ily eset még nem történt velem, mondja bácsi. Most már jól tetted, hogy megvetted ezt a vénséget. Keresték a gazdáját, de senki sem tudta megmondani, hogy kié volt. (Sok aranya lehetett annak, akié volt, hogy a fióknyilásba is szorult kettő és nem vette észre a hiányzót.) Néni összeigazittatta a vén asztalt és gyönyörü darab lett belőle, „aranyos asztal“ volt a neve.

Rózácska nagyon szerette az állatokat, különösen a lovakat. Egyszer két kis tengeri malacot hozott a zsebében, azok az ebédlőben szaladgáltak és az ebédnél ő maga etetgette őket. Volt még egy fehér tyukunk, Zsuzsi, az is oly szelid volt, hogy többnyire bátyám széktámláján ült ebéd alatt, mert ha a levest behozták, Zsuzsi is besétált a konyhából és elfoglalta helyét a szék támláján. Mikor bátyám leült az asztalhoz, Zsuzsi kezdte a társalgást, elkezdett kotyogni, bátyám ugy beszélt vele, mint egy gyermekkel, azt mondta:

— Te csak várj sorodra, most még csak a levesnél vagyunk, majd ha a husra kerül a sor, te is kapsz.

Ugy is volt. A hust bátyám apróra összemetélte és az ő kezéből csipegette Zsuzsi az ételt. Mikor az ebédnek vége volt, felkeltünk az asztaltól, azt mondja bátyám: Most lásson mindenki a dolga után, te meg Zsuzsi, menj ki a konyhába. És Zsuzsi szépen kisétált a fészkére.

Egyszer az irók voltak nálunk ebéden és mikor az asztalhoz akarnak ülni, hát Zsuzsi már a szokott helyén volt. Balázs Sándor[25] elneveti magát: Ni a Mátyás hollója! Azt mondja bátyám, nem holló az, hanem tyuk, még pedig okos, tudományos: a Zsuzsi!

— Zsuzsi? — kérdi Balázs Sándor. Ez az egy női név, mit ki nem állhatok, de ez a tyuk oly szép, hogy még a Zsuzsi nevet is megszeretteti velem.

Kérdik, hogy hogy került ily nagy becsbe?

Az biz ugy, mondja Róza néni (ki szintén nagy állatbarát volt), hogy én azt több csirkével levágni vettem, de kis leányomnak annyira megtetszett ez a bóbitás fehér csibe, hogy behozta a szobába és nem engedte levágni. Köztünk nőtt fel és oly okos, hogy mindent megért. Ha Móric elutazik és a széket üresen látja, világért fel nem ülne, hanem visszamegy a fészkébe. Balázs Sándornak annyira megtetszett a Zsuzsi név, hogy ebéd után azt mondta, eddig ugy tudtam, hogy az angyalokat Julcsának hivják, de most látom, hogy van köztünk Zsuzsi is.

1865 telén egy éjjel kijön Róza néni a mi hálószobánkba, mely az ő hálószobájuk mellett volt. Én mély álomban voltam, mikor felrázott, alig tudott lelket verni belém az álomtól. Azt gondoltam már reggel

van, sötétnek elég sötét volt arra, hogy felkeljünk, mert ő mindennap öt órakor kelt, nyáron még korábban. A sok keltegetés után sehogy sem akaródzott a felkelés, egyszer csak azt mondja:

— Na ne soká cihelődj, de ugorj ki hamar az ágyból és gyorsan öltözz, mert bátyád nagy beteg!

Erre nekem sem kellett több biztatás, kiugrom az ágyból, sietve magamra szedem ruháimat és azzal szaladok be, hogy mi baja lehet. Néni addig elküldte dr. Bókayért a szobaleányt. Bátyám halvány volt, mint a viaszk és elkezdett vért hányni, de olyan nagy mértékben, hogy csak ugy dült a vér, azt hittem, rögtön elvérzik. Én irtóztam a vértől, hát még mikor szeretett bátyám vérét látom elfolyni! Elkezdtem sirni és remegő kézzel fogtam a tálat, ő meg int a kezével, hogy legyek csendbe, nincs neki halálos baja. Kis vártatva megérkezett Bókay és azonnal jeget rendelt és sót nyeletett vele, hanyatt fektette a beteget, a beszédet eltiltotta, de még a kezét sem volt szabad mozditni. Reggel elhivták Kovács tanárt is és tanácskozást tartottak. Móric bácsi akkor is megtartotta páratlan kedélyét. Róza nénivel ketten ápoltuk, napokig nem feküdtünk le, csak az ágy mellett, széken ülve töltöttük az éjszakát, de nem is jött álom a szemünkre, jobban meg voltunk ijedve, semhogy enni vagy aludni tudtunk volna, mert a vérzés többször ismétlődött. Róza néni maga főzte üvegben a beteg számára a huskivonat levest, egy font husból csak egy kis kávéscsészével lett, azt tojássárgájával összekevertük és ez tartotta benne az életerőt, mert enni semmit sem tudott. Semmi étvágya sem volt, napközben tejet és szilvóriumot ivott. Ha Róza néninek próbára kellett menni

vagy este játszani, akkor mindig egyedül voltam vele, nagyon féltem, nehogy ismét elővegye a vérhányás, mig egyedül vagyok. Ezalatt Róza, mint kis lány, mindig a rajzolással mulatott, az Ezer egy éjből kirajzolta az alakokat, a szultánákat és azokat szines ceruzával kiszinezte, azután kivágta és felragasztgatta kemény papirosra, azok voltak legkedvesebb játéktárgyai, ő ott játszadozott az ágy körül. Soká feküdt szeretett bátyám és mikor szabad volt felkelnie, oly sovány és oly halvány volt, csak a szeme volt élénk! Mikor meglátta magát a tükörben, azt mondta, soványnak elég sovány lettem, de azért még nem halunk meg! Eltiltották az irást, mert féltek, hogy az előre való hajlás ismét előidézheti a bajt, pedig a gyakori ismétlődés végzetessé is válhatna. Róza néni a legnagyobb bajban is meg tudta tartani méltóságát, sohasem mutatta, hogy remeg bátyám életéért, nehogy megijessze a beteget, ráfogta magára, hogy ő is hányt vért, ez gyógyitható baj, csak vigyázni kell. Vigyázott is ugy, mint a szeme fényére, abba a szobába, hol bátyám betegen feküdt, cseléd be nem jöhetett, mindent magunk végeztünk, amit én el tudtam végezni, én tettem. Mikor már jobban lett, akkor Szigligetinét kérte, hogy menjen be és meséljen sok friss pletykát. Mikor Szigligetiné belép a szobába, bátyám a függönyös ágyból nyujtja feléje kezét, Szigligetiné megfogja a beteg kezét és összecsókolja. Azt mondja, ezt az aranyos szép kezet meg kell csókolnom, meg ezt az okos fejet! Azzal két kezébe fogja bátyám fejét és összecsókolja.

— Lássa, kedves komámasszony, nem halunk ám még meg! de nem ám, fogunk mi még együtt táncolni is!

Szigligetinének aranyos kedélye volt és remekül tudott mindent előadni. Előadást növelte az is, hogy nagyon hibásan beszélt magyarul és ezáltal a legkomolyabb dolog is komikussá vált. Délutánonként mulattatta bácsit mindenféle szinházi hirekkel. Sokszor mondták neki ösmerősei, hogy miért nem tanitja férje a magyar nyelv helyes kiejtésére? mert az ikes igéket sehogy sem tudta alkalmazni. Arra azt szokta mondani: „Van az én férjemnek más dolog! Ott van a hét gyerek, csak tudjon annyi keresni, amennyi azoknak kenyérre elég, meg ruhára, nem ér az rá nekem tanulni! 800 forint fizetés van neki, ha nem dolgozna egész nap, nem tudnák élni.“ Szigligetiné nagyon szorgalmas, rendes háziasszony volt, maga varrta gyermekei számára a ruhákat, pedig mindig rendesen és tisztán jártak. Ő maga is rendes, takaros volt, nagy családját oly rendben tudta tartani, hogy ő soha senkitől semmit el nem fogadott és soha adóssága nem volt, pedig öt leányt kellett öltöztetni és két fiut. Mikor már bátyámnak is meg volt engedve a beszéd, kérdi:

— Na, kedves komámasszony, mikor megyünk disznót ölni a Svábhegyre? Lássa most volna rá időm elég, meg el is melegedgélnének a szalonnapiritásnál! Lássa, kedves komámasszony, azt mondja a szabó, hogy neki a káposzta halál, a kovácsnak meg orvosság. Hátha nekem is orvosság lenne egy kis frissen pörkölt szalonna!

Másnap Szigligetiné hoz egy darab pörkölt szalonnát a beteg számára. Mikor meglátja bátyám, megörül:

— Ja, kedves komámasszony, nem ilyet gondoltam én, hanem, amelyet magam pörkölök.

1866-ban már április elejével kiköltöztünk a hegyre, abban az évben nagyon korán fejlődött a természet, már április elején minden fa lombos volt. Róza néninek gyakran be kellett jönni a szinházhoz próbákra és előadásra, akkor én mindig egyedül maradtam bátyámmal, mert néni a szakácsnét magával vitte a városba, hogy legyen ki főzzön a számára, bátyámnak meg én főztem, amit kivánt. A turós csuszát, azt mindig nekem kellett gyurnom, mert a cseléd által gyurtat meg nem ette. Szülői házánál édesanyja vagy nővére, Eszter, gyurta a tésztát, később Róza néni, de mikor már engem megtanitott gyurni és dagasztani, attól kezdve az az én dolgom volt. Csudáltam, hogy gyenge gyomra meg tudta emészteni azt a kemény gyurott tésztát! Ha mondtuk az orvosnak, hogy mit óhajt enni, csak csodálkoztak, hogy nem nyomja a gyomrát.

A hatvanas évek elején nagy házat vitt a főuri körökben Aprakszin Julia orosz származásu hercegnő, de rövid idő alatt annyira elszegényedett, hogy mindenét elárverezték és neki nem maradt semmije sem. Egy nap jön be a szobaleány és jelenti, hogy Aprakszin hercegnő van itt, Róza nénivel óhajt beszélni. Néni gondolkodik, hogy mit akarhat vele? Mondja a leánynak, hogy eressze be. Kisvártatva az ajtó kinyilik és bejön egy borju nagyságu, szürkefoltos kutya, mi csaknem halálra ijedtünk láttára, mikor eleven hercegnőt véltünk látni és egy óriási kutya lép be a szobába. A kutya megáll a szoba közepén és hátranéz, de akkor már urnője is megjelent, egy óriási magas, deli termetü, buzavirágkék szemü és szőkefürtös fejü, elegáns urinő, bemutatja magát Róza néninek és rö-

viden elmondja, hogy ő azért kereste fel nénit, mert ő szeretné magát a szinpadra kiképezni, ő szinésznő akar lenni, sőt már el is szerződött a Molnár szintársulatához Budára és arra kéri nénit, hogy tanitsa be néhány szerepre. Kérdi néni, hogy miféle szakmában óhajt fellépni? Tragédia, volt a válasz. Róza néni azt mondja, én szivesen betanitom hercegségedet, de legelébb magyarul kell megtanulni. Ezen nagyon csodálkozik a hercegnő, hogy ő nem tudna magyarul? Hiszen mindenki el volt ragadtatva az ő magyar beszédjétől. Igen, mondja néni, szép, hogy muszka létére igy megtanulta nyelvünket, csakhogy az nem szinpadi nyelv. Hanem azt tanácsolja néni, hogy tanulja most be a Petőfi Talpra magyar! versét és ha tudja könyv nélkül, jöjjön és szavalja el, akkor megtudja mondani néni, hogy mily szerepekre lesz alkalmas. Ezalatt a nagy kutya nagyon megbarátkozott velünk, Cézár volt a neve, nagyon tetszett Róza néninek is. Ezt látva a hercegnő, másnap Cézárt elküldte néninek ajándékba, de a háziur nem engedett kutyát tartani a háznál, igy nem lehetett elfogadni, pedig ritka szép állat volt, bátyám azt mondta, valami ritkafajta muszka kutyafaj. Pár nap mulva ismét eljött a hercegnő, hogy elszavalja a verset, bement néni szalonjába, mi meg a mellette való szobából hallgattuk a hercegi szavalást. Hát oly csudát még nem élveztünk, mint az volt. Hangja jó erős volt a kiabálásra, elkezdte torkaszakadtából kiáltani Tálprá mágyár, hi á házá id áz itő, most vágy sohá! Á mátyárok Istenere esküszunk, esküszunk, hod rabák töppé nem leszunk! Néni mind kikorrigálta, amit roszul ejtett ki és megmondta, hogy mig ezt a verset nem tudja helyesen elszavalni

minden idegen akcentus nélkül, addig szerepet nem tanulhat. A verset nagy nehezen betanitotta néni, de azután megköszönte a bizalmat, tovább nem akart vesződni. Ugy emlékezem, hogy egy jótékony estélyen fel is lépett a vers elszavalásával, de szerepet nem tudott betanulni. Róza néninek emlékül küldött egy fehér pudli kutyát, okos, betanitott ebet. Mikor tavaszszal kimentünk a hegyre, Zsuzsi tyuk is kiment és amint a kertben kaparászgatott, meglátja azt az állatot a Pincsi és a vitéz házőrző kutyák, uccu neki a Zsuzsinak, nekiesik a két éhes kuvasz és egy perc alatt széttépték a kedves Zsuzsit! Volt nagy sirás-rivás a háznál, bátyám szörnyen haragudott, hogy minek eresztettük szabadon, mig a kutyák meg nincsenek kötve? Később meg ezt mondta:

— Többet nekem semmiféle állatot ne hozzatok a házhoz, az ember megszokja és most ily kegyetlenül kell elveszteni!

Alig hogy elfeledtük Zsuzsi gyászos esetét, egy szállitólevél érkezik Gróf Teleki Sándortól, küld egy szép fiatal eleven őzikét! Néni igen örült az érkező őzikének, de bácsi igen csóválta a fejét.

— Már az én kedves Sándor barátom, ha már valamivel kedveskedni akart, hát küldött volna inkább egy döglött vaddisznót, mint eleven őzikét, hol tartsam én azt? az ágyamba fektessem, vagy egy vadaskertet béreljek számára?

Miskát, a majorost, beküldik kocsival az indóházhoz és kihozza egy nagy faketrecben az őzikét. Néni nagyon örült a szép állatnak, de hát hol tartsuk? Hát hol? Hát az istállóban, — mondja bátyám. Néni nem engedi az istállóba, mert onnét kiszökik.

— Hát tedd a szalonodba! Ugy is lett, az őzikét behozták a nagy szobába. Gyönyörü szép állat volt, eleinte igen vad volt, de pár nap mulva megszelidült, a cukrot már a kezünkből ette. Egy délután nagy zivatar keletkezett. Róza néni félt a zivatartól, a zsalukat mind becsuktuk, hogy a jég be ne verje az ablakokat. Mind behuzódtunk a besötétitett szobákba és csendben hallgattuk a mennydörgést és az eső csorgását. Bátyám nagyon örült a jó esőnek és mondta, miły szép lesz ez után a növényzet! Mikor villámlás után nagy dörgések jöttek, bátyám mindig magyarázta, hogy most hány mérföldre ütött be a mennykő. Hanem egyszerre iszonyu recsegést és éles csattanást hallunk, mind felkiáltunk, beütött a menykő a házba. Róza néni semmitől sem félt, de a villámlástól irtózott. Bátyám megparancsolta, hogy meg ne merjünk mozdulni helyünkről, mig a zivatar el nem huzódik, akkor majd megkeressük, hogy hol ütött be a villám. Alig hogy elmult az ijedtségünk, jön be Miska a majoros.

— Kérem szépen, már a gombócok mind az udvaron vannak!

— Miféle gombócok?

— Hát a Hövlingerné udvarán!

Ép a kapuval szemben volt egy kis paraszthaz és a svábasszony a nyitott tüzhelyen egy nagy vizüstben főzte a gombóc-levest. A villám beütött a kéménybe és a bográcsot gombócostul kidobta az udvarra, de az asszonynak más baja nem történt, csak elesett ijedtében. Akkor még jobban megrémültünk, mikor meghallottuk, hogy pár lépésre tőlünk ütött be a menykő.

Attól a naptól kezdve Róza néni még jobban félt a mennydörgéstől.

Mikor dörgött az ég, az őzike, mely szintén velünk volt a szobában, ijedten szaladgálta körül a szobát, az is félt a dörgéstől. Mikor estefelé megszünt a zivatar, kinyitogattuk a zsalukat, a nyitott ablakon a jó ózonos, virágillatos levegő járta át a fülledt szobai levegőt. Egy kis szellőztetés után becsuktuk az ablakokat, a lemenő nap sugarai keresztültörtek a felhőkön és aranyozása még élénkebbé tették a fa leveleit, a leveleken gyémántként csillogtak az esőcseppek. Őzikénk megáll a szoba közepén és rámereszti szemeit a napsugártól átvilágitott üde, zöld fára, azzal nekiugrik az ablaknak, keresztültöri a dupla ablakot és elmenekült fel az erdőbe, (mert akkor még a templomtól kezdve mind erdőség volt, egész a Normafáig). Miska kirendeltetett az őzet keresni, de biz azt sohasem találták meg többé. Erre azt mondja bátyám, elmondhatjuk, hogy felettünk nyom nélkül mult a a zivatar!

Mikor bátyám megköszönte az őzet Telekinek, neki is megirta, hogy ugyan nagy örömöt szerzett Rózának az őz, de ő még jobban örült volna egy döglött vaddisznónak, mint egy eleven őznek! Teleki Sándor nagyon vicces ember volt, elértette a tréfát. Azon a télen lőtt egy nagy vadkant, ezt azonnal elküldte bátyámnak és jelenti levélileg, hogy eleget tesz bátyám kivánságának, ép disznószerencséje volt, elejtett egy vadkant és már utban is van számodra. Bátyám mondta néninek, itt van Teleki levele, melyben tudatja, hogy vaddisznót küld, de félek tőle, hogy ez is valami huncutság lesz! Megérkezett az állat, de mig a vasuttól a házig hozták, az 13 forintba került. Mikor

megérkezik, akkor látja bátyám, hogy hiszen ez nincs megperzselve, rajta van még a sörtéje. Berendelték a Svábhegyről Miskát a kocsival, hogy vigye el a kovácshoz, süsse le a disznó sertéjét. Miska és a szobaleány mentek a disznót süttetni, de egész Pest városában nem akadt kovács, aki ezt elvállalja, mert az nagyon sok időt igényel. Igy áthajtott Miska Budára, de ott sem akadt kovácsmester erre a munkára. Végre kiértek Óbudára, ott a cigánykovácsok leégették 5 forintért. De néni csak két forintot adott nekik, gondolva, hogy ez csak pár garasba fog kerülni. Dél felé jár az idő, még semmi jel nincs a disznóperzselésről, délután már nagy izgatottság volt a háznál, hogy mi lehet velük, hova lettek a disznóval és a lovakkal? Egyszer csak megérkezik Kati, a szobaleány, (egy derék tót leány volt, szorgalmas és igen tisztességes). Róza néni kérdi, ugyan hova lettetek ennyi ideig és mit csináltatok egész nap? Mi van a szegény lovakkal? éhen-szomjan?

— Kérek alássan, a lovak ettek.

— Hát ti?

— Mi is ettünk a 2 forintból, de kérem nem találtuk meg az a kovácsot, áki megsüsse a disznó!

— Hát azután most sincs még megperzselve a disznó? — kérdi ijedten.

— De már megvan.

— Hát hol van?

— Óbudán!

Ekkor meg még jobban megrémült néni. — Óbudán! Hát hogy kerültetek ti Óbudára? — És elmondja Kati, hogy hát ugy, hogy sehol sem akarták leégetni és ő most pénzért jött vissza, mert addig nem

adják ide a disznót, mig ki nem fizetik az égetés árát. De ez még nem elég, hanem vámot is kell fizetni. Erre meg már dühbe jött néni.

— Hát hova vittétek azt az állatot?

— Hát a vámon tul vannak a cigányok!

Erre berohan néni a bátyám szobájába, aki azt hitte, már megjött a disznó.

— Na mi van, kedvesem, itthon van már a vadkan?

— Dehogy is van, — mondja néni. — Pénz kell a vámra!

— Minek, azt én már egyszer megfizettem.

— Meg ám a pestit, de most meg Budán kell fizetni, mert a vámon kivül vitték, ismét öt frt. Az is öt frt, meg a perzselés is öt frt, igy még kell tiz frt.

Azt mondja bátyám — na ezt ugyan 23 forintért meg is vehettem volna és nem lenne ennyi szaladgálás vele! — Későn este megérkeznek a disznóval, embereket kellett fogadni, akik fel segitették hozni a második emeletre. Éjjelre kivitték a folyosóra, másnap egy hentest hivtak, aki szétdarabolja, mert oly nagy és vastag volt, hogy férfikéz kellett hozzá. Mikor fel volt szeletelve, ismét menni kellett a szobaleánynak az ösmerősökhöz küldött hussal. Estére vacsorára főzetett néni tormás disznófejet, de az oly kemény volt, hogy lehetetlen volt megenni. Azt mondja bátyám:

— Ez hát csak nagy uraknak való, ezt nevezem én disznószerencsének! Minden falat egy aranyba került. De sem megrágni, sem lenyelni nem birom.

Mikor eljött Teleki, bátyám megköszönte neki a szives küldeményét és kérte, hogy máskor ne küldjön neki ily fejedelmi eledelt, az nagyurnak való,

szegény ember csak babbal él, meg malaczkörömmel. Attól kezdve, ha bármi érkezett is, mindig a disznó históriája volt előttünk.

Móricz bácsi nagyon kisétü volt, keveset evett, de amit megevett, annak kifogástalan jóizünek kellett lenni. A kávét nagyon édesen szerette és sürü tejszinnel, ezt Róza néni minden reggel maga fölözte le és maga forralta a tejet és főzte a kávét, hogy mire bátyám felkel, készen várja a jó illatos mokka-kávé és a friss kalács, melyet szinte maga dagasztott. Reggelinél mindig megkérdezte Róza néni bátyámat:

— No kedves angyalom, mit főzessek ma?

— Hát babot, görögolvasót aranybakkanccsal!

— Hiszen tegnap is bab volt.

— Azt meg lehet minden nap enni.

— Hát még mi legyen?

— Hát csipedett vagy tüzkő homokkal. — (Így nevezte a darás kockatésztát, de az csak hus mellé köritésnek jött az asztalra.) Minden hüvelyes veteményt nagyon szeretett, lencsét disznófülével és sonkával, borsót káposztacsikkal, a csikot káposztaléban főzve. (Azt mindig télen Miskolcról küldték az ösmerősök.) Nem szerette, ha leves után vizet ittunk:

— Aki leves után vizet iszik, attól nem lehet tanácsot kérni. De aki leves után 40 csepp bort iszik, az, ha 70 évig naponta gyakorolja, öreg lesz, — szokta volt mondani. Tavasszal a kőttes volt kedves eledele, az komáromi étel, kicsiráztatott buza összetörve mozsárban és annak a leve kicsavarva és megszürve, liszttel összekavarva és megsütve, az oly édes, mintha mézes lenne. Ez volt a tavaszi csemege, ősszel meg a kék bodros káposzta, ugy ahogy édesanyja szokta fő-

zetni, füstölt disznóorrjával, mézzel, mazsolával és sült gesztenyével. Ő maga tanitotta a szakácsnénak, mert azt csak ő tudta ugy, mint édesanyja főzte.

Móric bácsit és Róza nénit az Isten igazán egymásnak teremtette. A müvészetben egymást egészitették ki, embertársaikat közösen segitették, a természetért együtt rajongtak, minden füszálon találtak valami érdekes dolgot. Estefelé, mikor már a nap lemenőfélben volt, ketten bejárták a kertet, bátyám zsebében mindig ott volt az ojtóviasz és a metsző olló, botja végén a kis ásó, mellyel a gyomot szokta kiirtani. Különösen irtotta és napszámosemberekkel irtatta az ugynevezett zsidótetüt, latin neve Tribulus orientalis. Ez egy vékonyszáru kuszónövény, aprólevelü, de érdes, szurós és mindenhez odatapad. Azt mondta bátyám, hogy ez a legveszedelmesebb gyom, mert ennek a gyökere a föld alatt minden mellette levő növény gyökerét kiöli, a föld felett pedig érdes indájával öli meg a közeli növényzetet. Róza néni vitte az üres kosarat az érett gyümölcs számára és a rongyokat meg a szatyingot, a fákat megkötözni.

1865 szeptember 5-én nyitották meg a debreceni szinházat, melynek megnyitására Róza nénit kérték fel, hogy «Bánk bán»-ban játssza el Gertrudist, Móric bátyám meg irjon egy prológot, mit szintén néni szavalt el. Erre a tisztségre Debrecen városa még nyár elején felkérte bátyámat és nénit, ők meg is igérték közremüködésüket. Gertrudis szerepére uj jelmezt készitettünk, sötétkék bársonyt széles aranycsipkével és veresbársony palástot; szines kövekkel és arannyal himeztük ki, a mintát bátyám rajzolta a palástra. Emlékezem, mily soká dolgoztunk rajta, szép lett, de na-

gyon nehéz munka volt. Róza néninek nagyon szép értékes szinpadi ékszerei voltak, nyakék, öv, korona és sok mindenféle diadémok, de volt egy vert arany görög diadémja is, arannyal himezett régi fátyolok és kötények. Szeptember elején, szüret előtt mentek el Debrecenbe. Én maradtam egyedül Rózácskával, a szakácsnéval, meg a két öreg szinésznével, Kovácsné és Ujfalussinéval, akik nagyon szerették a jó ebédeket. Kutya és macska bőven volt a háznál. Róza néni lelkemre kötötte, hogy mindenre jól vigyázzak, tehén, ló és disznó után gyakran kinézzek, nehogy baj essék rajtuk. A lovakat csak akkor szabad befogni, ha vizért kell menni, ha pedig valamire szükség lenne, Netti, a szakácsné sétáljon be a városba és hozza ki. Bátyámék elindultak és mi magunk maradtunk. Este volt délről maradt étel, igy nem főzettem vacsorát. Másnap kellett volna bemenni Budára Nettinek husért. Ő azt mondja, hogy nem megy be azért az egy font husért, hanem főzzünk bablevest csipetkével. Mi Rózával megelégedtünk a bablevessel. Délben jön a vén Kovácsné és Ujfalussiné, leülünk az asztalhoz és behozzák a bablevest, jó tejfelesen, a csipetke kemény volt, csak ugy kopogott a tányéron. A vén Kovácsnénak egy foga sem volt, mikor kezdi enni a levest, folyton szidta, hogy mily kemény, ő ebből nem eszik, majd a másik ételből. De Ujfalussiné tudta, hogy nincs más ebédre, mint a bableves, ő meg gyorsan megette és ujra kért levest és nagyon dicsérte, hogy mily jó és kemény a tészta. Ez nagyon bosszantotta az öreg Kovácsnét, hogy Ujfalussiné meg tudja rágni, ő meg nem. Leves után diót hoztam be a kertből gyümölcsnek. Mikor a diót meglátja Kovácsné, felugrik

nagy dühösen, hogy ez emberkinzás ilyen ebédet adatni. Megjegyzem, hogy mind a két asszony kegyelemből evett nálunk.

— Na várj csak, megmondom bátyádnak, hogy mily fösvény vagy, szegény macskák még ezek sem laktak jól.

— Sajnálom, hogy nem laktak jól a macskák, holnap majd megeszik a krumplilevest, mert holnap meg az lesz ebédre, vacsorára meg sterc.

— Hát akkor nem jövök el!

Annál kevesebbet kell főzni és annál több jut a macskáknak.

Mig Róza néni távol volt, nem hozattam hust, volt a háznál elég mindenféle zöldség, azt ettük, ami a háztól kikerült. Mikor megérkeztek, elmondták, hogy mily nagy ünnepélyességgel fogadták és hogy mily szép volt a megnyitási előadás. Hoztak debreceni mézeskalácsot és perecet, meg mindegyikünknek egy-egy szép poharat. Az én poharam még most is megvan. Én meg beszámoltam mindenről, amit addig eladtam, tejet és gyümölcsöt, meg paradicsomot és a konyhára adott pénzzel, azt sem váltottam fel. Este, vacsora után számoltam be, nagyon megdicsértek takarékoskodásomért. Másnap ebédre jött Kovácsné, örült, hogy már hazajött az ur, ugy nevezte bátyámat.

— Na, hallja az ur, ugyancsak megkinzott minket Jolán. Gondolja csak, mig oda voltak, egy falat hus sem volt az asztalon.

Bátyám már tudta, hogy mi volt az eledelünk, hamiskás mosollyal hallgatja Kovácsné panaszát és kérdi:

— Ugyan mit ettek?

— Hát babot, krumplit. Hiszen én nem magamért beszélek, mert én odahaza megittam a kávémat, de azok a szegény kutyák, meg macskák. Szinte elvesztek éhen. Iszonyu leány az a Jolán, szeretném látni azt, aki azt elveszi, mert az még az urát is bablevesen fogja tartani, mig el nem szökik tőle.

Bátyám meg csak integet fejével és mosolyog és azt mondja:

— Szegény macskák, hát nem tetszett nekik a bableves? Máskor fácánpecsenyét kell nekik süttetni, ha nem leszünk itthon.

Mikor az ebédnek vége volt, azt mondja bátyám, megverve vállamat:

— Jól van kisleányom, csak légy takarékos, az még nem ártott meg senkinek sem. Pár nap ellehettek ezek a vén sárkányok is pecsenye nélkül, de meg a macskák is. Talán akkor megeszik az egeret is, ha nem tömik hussal. De ha hust kap, nem bolond, hogy egér után járjon, azért van annyi egér a háznál.

Debrecen városa küldött 100 aranyat, 50-et bácsinak a prológért, 50-et néninek a játékért. Mit vegyenek ezen? Tanakodtak. Egyelőre elteszik, majd akad annak helye. Kertünk alatt, a Benza háza mellett volt egy négyholdas üres telek, amely egy budai polgár özvegyasszonyé volt, aki nagyon rá volt szorulva a pénzre és akinek a Svábhegyen nagyon sok földje és erdeje volt, a Kutvölgytől, ahol most a fogaskerekü vasut jár, a Városmajorig minden az övé volt. Ezt az egész hegyoldalt erdőstől 600 forintért kinálta bátyámnak, hogy vegye meg, de ő drágálta:

— Én azokért a rongyos cserfákért adjak 600 forintot és hogy hozom el onnét a fát?

Mert ut nem volt, csak egy mély járatlan árok. Husz forintot fizetett egész évre, hogy a tehenek ott legelhettek, de a szegény asszony nagyon el volt adósodva és kérte bátyámat, hogy legalább a szomszédban levő telkét vegye meg, azt is odaadja 600 forintért. Bácsi gondolkodott, hogy jó lenne biz az, de Róza néni azt mondta, minek vegyék meg, elég azzal bajoskodni, ami már megvan. Mert akkor már megvolt az orbánhegyi szőllő, a kutvölgyi szőllő és a Normafa-uti 14 hold szántóföld. De bátyám azt mondta, nem lesz azzal semmi baj, bevetik lucernával, lesz téli és nyári takarmány a tehenek számára. Igy csakugyan megvették 600 forintért, éppen annyit kaptak a 100 aranyért. Mikor kifizették a vételárat, azt mondja bátyám:

— Látod, kedvesem, ezt ugy deklamáltuk össze, te meg én!

A szüret többnyire Móric nap után, szeptember végén szokott lenni. Már napokkal előre készitették a hordókat, meg a nagy prést, amelyet Benzától vett bátyám, mert mikor Iduska énekesnő lett s felment atyjával Bécsbe tanulni és a szinpadra készülni, akkor Benza eladta svábhegyi házát és minden ingóságát. Bátyám megvette a szőllőprést, szüretelő kádait, hordóit és más mindenféle kerti eszközöket. De most már pince is kellett, mert a két szőllő 100 akó bort termett. Igy hát borospincét a kocsiszinből vágatott be és igen jó hideg kősziklára akadt. A kocsiszin lett a pince-csarnok, ott állt a nagy prés, meg a szüretelő eszközök. Mig kevesebb termés volt, mindig lemorzsoltuk a szőllőt a csutkájáról, mert azt tartotta bátyám, hogy a csutka teszi fanyarrá a bort. Rendkivül édes,

zamatos szőllőnk volt, oly sárga, mint az arany. Ha a szőllő érni kezdett, gyakran lement bátyám megnézni és engem rendesen magával vitt. Én egy kis kosarat vittem, melybe ő maga metszette le az érett, szép hamvas szőllőt, amit néninek vittünk haza. Oly szépen tudta kosárba rakni zöld levelek közé az érett gyümölcsöt, hogy bátran ki lehetett volna állitani. Szép fehér kezével rendezgette a kosárba rakott gyümölcsöt. Volt az orbánhegyi szőllőben egy kis gunyhó, hova szüret alkalmával bebujtunk, de meg ott is ebédeltünk. Egyszer szintén leballagtunk szőllőért, de alig hogy leérünk a szőllőbe, iszonyu zivatar jön felénk. Na most mit tegyünk? Bátyám hamar szed néhány fürt szőllőt, hogy üres kosárral ne menjünk haza, de nem sokat szedhetett, mert nagy cseppekkel kezdett esni. Hamar beszaladtunk a gunyhóba, de ott nem volt semmi, mint egy marokra való szalma, amit a napszámosok a szőllőkötözésből otthagytak, ablak helyett egy kis nyilás, amin bevert az eső, a gunyhó tetején minden zsindely mellett csorgott ránk a viz, iszonyu dörgés és villámcsapkodás körülöttünk. Aranyos kedélye ott sem hagyta el s mikor már bőrig áztunk és csupa sár volt a gunyhó földje, azt mondja:

— Tudod mit mondott az egyszeri diák, mikor nagynénjével az utcán nagy sárban találkozik? Ép franciául tanult és meg akarta mutatni nagynénjének, hogy már mennyit tud. Azt mondja neki: Comment vous portez vous? Prenez place! Hát én is azt mondom neked.

Egyszer csak hallunk nagy sebes lépteket, hát a majoros rohan le egy esernyővel, melyet Róza néni küldött utánunk. Az esernyőnek hasznát vettük a

gunyhóban, mert ott még akkor is esett, mikor már kint elállt az eső. Estére, mire hazavergődtünk, csupa sár és viz volt minden ruhánk. Szegény Róza néni szörnyen ijedezett, hogy mi lett velünk.

Szüretkor rendesen négy órakor keltünk fel, mert mig a reggeli elkészült, addig össze kellett szedni az eltevő szőllőhöz való kosarakat, az ennivalóhoz külön és azokhoz ismét külön, amelyeket elküldözött ösmerőseinek. A szüretelők mind svábok voltak. Fuvarosunk az öreg Krén Károly volt, ő hordta ki a kádakat, melyekben a legyömöszölt szőllőt hazavitték. A présháznál várta bátyám és néni a megrakott szekeret, mindkettőjük előtt nagy kék vászonkötény, fejükön nagy kerek szalmakalap. Megvárták, mig a gyömöszölt szőllőt mind fel nem öntötték a présre, addig vagy bátyám vagy néni ott őrizte, nehogy baj történjen. Délben kihozta a kocsi, mely visszajött szőllőért, a szüreti ebédet, birkagulyást és ludaskását. De jól esett az a meleg, izletes étel az elfáradt és éhes szüretelőknek! Este, mikor hazamentünk, a szüretelő lányok énekelve mentek haza és vitték a fejükön az eltenni való szőllős-kosarat. Mikor este megérkeztünk halálra fáradva, nem volt szabad azt mondani, hogy fáradt vagyok. Róza néni azt szokta mondani, egy fiatal leány nem lehet fáradt, annak nem szabad tudnia, mi a fáradság. Pattanjon fel, mint a szikra, ha dolog van a háznál. Dolog pedig mindig volt bőven. Mikor a szüretnek vége volt, jött a szőllő felkötözése, a gyümölcs télire való elrakása, azt mind meg kellett válogatni. Móric bácsi nagyon féltette almáit és szagos téli körtéjét. Mikor már mindent betakaritottunk és a bor is kiforrt, készülődtünk a bemenetelre. Jött

a nagymosás. Mosóné sohasem volt a háznál. Azt a szakácsné és a szobaleány végezte, de Róza néni gyakran engem is a teknő mellé állitott, azt mondta, azért kell mosni megtanulni, hogy ha a szükség ugy hozza magával, hogy rá leszel szorulva, tudjad, ha pedig nem kell magadnak mosni, tudd megmutatni és megitélni, hogy van jól téve. Bizony sirva mentem a mosáshoz. Látta bátyám, hogy sirok és azt mondta:

— Ne sirj azon kis leányom, ha valamire tanitanak, látod: mosott nagyanyád is, meg Eszter nénéd is, hát Róza nénéd mennyit mosott a forradalom alatt Debrecenben! Mit tettünk volna, ha nem értett volna hozzá? És minden munka tudása az általános müveltséghez tartozik, nem ér az a müvelődés semmit sem, ha csak azt tudja valaki, amit az oskolában tanitanak. Az oskolai tanulás a-b-c-je az élet tudományának. Az általános müvelődést az ember a tyukültetésen kezdi és ugy megy feljebb.

Igaz, hogy mindenre tanittatott Róza néni, zenére, nyelvekre, kézimunkára, varrásra, tehénfejésre és ludtömésre is. De a két utóbbit nem tudtam megtanulni, a fejéshez nem volt elég erős a kezem, tömni meg sajnáltam a szegény állatot. Elgondoltam, hogy mi lenne velem, ha engem is ugy etetnének. Féltem ugyan, hogy kikapok gyávaságomért, de nem voltam képes megtenni, sem csirkét ölni soha nem tudtam. Inkább lemondok a husevésről, de én nem oltom ki az életüket. Vacsoránál kérdi néni:

— Na hogy ment a tömés? A Rézinek jól ment, de hát neked?

Én csak hallgattam, mert szólni nem mertem. Róza néni rámnézett azokkal a nagy égő szemeivel:

— Bizton nem tömtél?

— Kérem, ne haragudjon édes néni, nem tudom én azt a szegény állatot kinozni, bármit megteszek, de tömni nem merek.

Kis idő mulva maga is belátta, hogy biz az állatkinzás, de hát annak ugy kell lenni. Móric bácsi nagyon szerette a hizott libát sárgakásával, azért egész nyáron mindig volt tömött libánk.

Mikor eljött az őszi beköltözés ideje, rengeteg behurcolni való volt. Sok volt a befőzött gyümölcs, akószámra tettünk el paradicsomot. Bátyám azt szokta kérdezni:

— Fürdőt szándékoztok csinálni a paradicsomból?

A hordozkodás iszonyu munka volt a sok állattal. Róza néninek mindig voltak éneklő madarai. Feketerigó és magános veréb, egyik a „Hunyadi László“ operából fütyülte a bordal két első ütemét, mert többet sohasem tudott megtanulni, a magános veréb meg magyar dalt. Egy nap be kellett menni Róza néninek játszani és egyedül maradtunk a hegyen a tót szakácsnéval. Másnap, mikor a madarak etetésére jött a sor, melyeknek kalitkájuk mind a terrászon voltak a falra akasztva, nagyrémülten szalad be Netti, a szakácsné, a szobába.

— Jézus, Mária, meghalt a Pistika! (Ez volt a rigó.) Mi lesz, ha megtudja a nagysága?

Bizony ez baj, mert nagyon szerette néni Pistikát. Mondom Nettinek, hogy hagyja a madarat a kalitban, ugy, ahogy találta, nehogy azt gondolja néni, hogy a macska fojtotta meg. Remegve vártuk másnap néni hazajövetelét, mi lesz most, hogy Pistika kimult? Mi-

kor reggel a kocsi megérkezik, néni kirendeli az ebédet és kimegy a terrászra megnézni madarait, hát a Pistit nem hallja ugrálni. Feláll a székre és látja, hogy a kalit padlóján fekszik kimultan. Volt nagy inkvizició, hogy hogy történt, mi lett vele? Netti elkezd sirni és kéri Róza nénit, hogy ne tessék haragudni, hát eljött az órácskája, meg kellett halni neki. Rézit azonnal elküldték az öreg erdőőrhöz, ő szokta a madarakat liferálni, hogy ha lesz feketerigója, hozzon egyet a Pisti helyett.

A hatvanas évek elején vettek egy szántóföldet a Normafa mellett, 11 holdat, azon volt egy kis erdőrészlet, azt ugy nevezte bátyám: a *csalit*. Nagyon szerette ezt a kis földet, termett rajta széna, répa a teheneknek, zab a lovaknak és tiszta buza. Emlékezem az első aratásra, boldog volt, mint a gyermek, hogy ő a saját szántóföldjén aratott. Befogtak a parasztszekérbe, egy kis szalmát tettek a kocsi hátuljába, arra pokrócot és arra ült Róza néni és a kis Róza, én bátyám mellett, aki hajtott, egy deszkán. A majoros előre ment gyalog. Róza néninek is igen tetszett a szép kilátás a hegyekre és a szép termés, még a lábán levő gabona, de a széna már össze volt boglyába rakva. Bátyám elvitt mindenhova az erdőbe, ott minden növényt megmutogatott, hogy melyiknek mi a tulajdonsága. A turbánliliom igen szép, de nagyon mérges, a szaszaparilla nagyon ritka helyen terem, csak a jó földet szereti, az iglicgilice virágja jó herbateának köhögés ellen, a pipitér hasfájás és gyomorrontás ellen. Összeszedtünk egy nagy rakás mindenféle gyomfélét tövestül és odahaza elültettük, de sohasem fogamzott meg. Erre azt szokta mondani: lám, mennyivel jobb

föld a szántóföldje, mint itt a háznál levő. Azután gombázni mentünk, nagyon szerette a tinóru-gombát tojással, kucsmagombát hussal töltve, korálgombát tejfelben dinsztelve. Ugy örült, ha tudtunk egy kis kosárkával hazavinni és a magunkszedte gombákat nagy élvezettel ette, azt szokta mondani:

— Nem cserélek még a római pápával sem, mert az még nem evett a magaszedte gombájából olyan jóizüt, mint én. Ezt nevezem uraságnak, hogy az ember a saját földjén szedett gombából lakmározhat!

Róza néni addig a kocsinál maradt, mig mi bolyongtunk. Nagyon megrázta a szekér, ugy hogy ő nem is jött a kocsin haza, hanem bátyám vágott egy botot a csalitban számára és bátyám karjára támaszkodva és a bot segitségével jött haza, mi meg a kocsival. Nem is ment ki Róza néni többé sohasem a szántóföldre, gyalog nem birt oly messze menni és hegyet mászni, kocsin meg nem ment, mert agyonrázta. Mikor a szénát behozták, kimentünk, hogy ha megrakják a szekeret, bátyám hajtja a lovakat. Nagyon szerette a friss szénaszagot. Azt szokta mondani, amit a tót: Ha én ur volnám, háj enném, zsir innám és minden nap uj szénás szekér megaludnám. Bizony jó is a friss szénás szekéren pihenni. A szántóföld szélénél, a Budakeszi-uton volt a fakereszt, melyhez a fát Móric bácsitól kérte el a budakeszi Johann és amint bátyám lejtősre fordul, a szénásszekér nekidül a fakeresztnek és azt kihibbantja a helyéből. A budakeszi svábasszonyok akkor estefelé a szőllőmunkájukból mentek hazafelé. Látják, hogy a Krisztus kidült keresztestül, elkezdenek szitkozódni, nem tudták, hogy ki a kocsis:

— Du pétyár, du Lump, so a Gottverlassener Halunk! Wart nur, unser Herrgott wird dich scho strafen! — és lármáztak mindent össze-vissza. Bátyám meg odaszól magyarul:

— Jól van no, vak apátok, ösmertem én ezt a keresztet körtefa korában! — Akkor még jobban kezdtek orditozni, mert nem értették, hogy mit mondott nekik.

Mikor az aratás volt, estefelé mindig kimentünk megnézni, hogy mennyi a kereszt? Bátyám jegyezte kis noteszébe, hogy hány kereszt a buza és hány a zab. A nyomtatást a magunk lovai végezték, a zabot parasztok csépelték. Róza néni nagyon sajnálta a cséplőket, hogy a napon, a nagy melegben mily nehéz munkát végeznek. Mindig küldött nekik egy-egy itat bort, de azok nem voltak oly tiszta borhoz szokva, mind lerészegedett és ugy összevesztek a majorossal, hogy késsel mentek egymásnak. Miska berohant véres késsel, hogy már nem lehet dolgozni, mert már mind részeg, bátyám kiszalad egy nagy furkós bottal és elverte őket, mind ahány volt, még a majorost is; az hiába mondta, hogy má ő nem tett semmit. Bátyám meg azt mondta:

— Má ha kijöttem, mind egyformán megraklak benneteket. — Aznap egy sem dolgozott többet, mind lefeküdt. Másnap egy sem emlékezett az előttevaló napi eseményre.

Gyönyörü szép, kövérszemü rózsaszin buza termett a hegyen, beküldte a budai vásárra és eladták. Nyolcvan forintot kapott érte; mily öröme volt a buzája árán! Sok évig maga kezelte a földet, de később beleunt, mert nap-nap után nehezebb volt napszámost

kapni, végre kiadta felesbe sváboknak, de azok nagyon megcsalták, nekik mindig volt termésük, de mire a felezésre került a sor, akkorra már mindent elhordtak, csak az alja maradt ott. Nagyon bántotta Róza nénit, hogy őket mindenki megcsalja. Így 1886-ban eladták Krén Károlynak.

Mikor ősszel bevonultunk a városba, két kocsival mentünk; bátyám, néni és a kis Róza a mi kocsinkon, én meg az öreg Ujfalussiné a Krén Kocsiján, Mind a két kocsi fel volt pakkolva egész a tetejéig, de a nagy bagázsit már előre bevitte a parasztszekér. Móricz bácsiék kocsijával mentek a szárnyas állatok és az aranyhalak, a madarak kosárban, a halak üvegben, a mi kocsinkon jöttek a macskák kosarakban és a kis kutyák ölben, az üres kalitkák és a kutyák ágyai, mellettünk a mindenféle ecetesüvegek, miket nem lehetett a parasztszekéren küldeni, nehogy összerázódjék az ecetágy. Róza néni az ecetjére igen kényes volt és nem engedett senkit hozzányulni, mert azt tartotta, hogy akkor elromlik. De voltak is pompás jó ecetjei: rózsa, törköly, tárkony, levendula, málna és minden fajta. Más ételhez volt alkalmazható a rózsaecet, volt salátaecetje, a törköly a vadhusé, a málna sauce-oké, a levendula, az főfájás ellen orvosság. Az öreg Ujfalusiné nagyon dünyögött, mikor teleraktuk a kocsit mindenféle ládákkal, táskákkal, kalitokkal, állatokkal, ugy hogy mindegyikünknek csak az egyik lába fért a kocsira, a másik már a levegőben lógott. Azt mondja Ujfalusiné, azt hiszik, hogy menazseristák vagyunk és utánunk szaladnak.

Az állatok nagyon nehezen szokták meg a pesti lakást. A madarak Róza néni szalónjában laktak, azo-

kat naponta minden reggel ő maga etette és tisztogatta. A rigók főtt májat, sárgarépát és hangyatojást kaptak, a kanári kendermagot, a Mátyás szintén magkeveréket, a papagáj velünk rendes ebédet, a fekete mókus diót és mogyorót, a veres mókus kávéba mártott kalácsot, meg makkot. Makkot az erdőben szedtünk a mókus számára, de ezek sohasem szoktak meg, mindig vadak maradtak. Csak Róza nénit nem harapták meg, más nem nyulhatott hozzájuk. Ha Róza néni azt mondta: «Mucikám, hol vagy?» hát csak bujtak ki kosarukból és szépen ettek a kezéből, felszaladtak a vállára, ott leültek és kezdtek mosakodni és magukat tisztogatni. De nem volt szabad nekik szabadon szaladgálni, mert minden butort összerágtak. A városban elég dolgot adott az őszi takaritás és az állatok elrakása. Bátyám szobáját csak akkor lehetett takaritani, mikor ő megengedte, szobája ajtaja mindig zárva volt, nehogy valaki meg találjon egy könyvet vagy egy irást mozditani, vagy arról a helyről odább tenni, mint ahová ő tette. Iróasztala körül a föld tele volt könyvekkel, azok azért voltak körülrakva, hogy minden kéznél legyen. Ha kértük, hogy engedje már a port letörülni iróasztaláról, az volt a válasz:

— Nehogy valaki azt a bátorságot vegye magának, hogy az én asztalomhoz nyuljon, mert az menten halál fia lesz!

— Nem bántunk mi semmit, csak le akarjuk törölni a port.

— Ugy jó az, ha poros.

Különben nem érezte jól magát mellette és nem találta meg azt, amire szüksége volt. Ha elment ha-

zulról, szobája ajtaját mindig bezárta és a kulcsot magához vette. Egyszer a hatvanas években vett Róza néni mindenféle régi butorokat, porcellánt és egy csomó tengeri csigát. Mikor meglátja bátyám a csigákat, azt kérdi nénitől:

— Ugyan galambom, minek lesz jó ez a csigabiga? Melyikünk fog vele játszani?

— Nem játéktárgy ez, hanem természet csodája, nézd csak, kedvesem, mily gyönyörü szinei vannak ennek a veres kagylónak, meg ez a rózsaszin belsejü, mekkora állat lehet az, amely ily nehéz házat elbir a hátán! Hát ez a csipkeforma finom csőalaku? Ebben a zöldes zománcban meg gyöngyök is vannak.

Addig-addig dicsérte néni a szép csigákat, mig bácsinak annyira felkeltette a figyelmét a csigák iránt, hogy összeszedte egy kosárba és bevitte dolgozószobájába, kirakta az asztalára és sokat gyönyörködött bennük. Mikor legközelebb Bécsbe ment, megvette a csigák tudományos rajzát és attól kezdve folyton gyüjtötte a csigákat. Igy keletkezett a csigák regénye és a szép csigagyüjtemény, melynek mindegyikének tudta a nevét és a természetét. Mikor már nagyon sok csigája volt, Róza néni egy nagy üvegszekrényt készittetett a számukra. Bátyám sokszor órákig elmélázott csigái előtt és mondta:

— Nem tudok elég hálával lenni annak a te zsidódnak, aki a nyakadba akasztotta ezeket a kőnemüket. Egy uj világot tárt fel előttem.

1866-ban a königgrätzi csata után, mikor az emigránsok kegyelmet kaptak a hazajövetelre, házunkat minden bujdosó katona felkereste és ők közös erővel segitettek mindenféleképpen. Kinek lakást, kinek ru-

hát vagy pénzt adtak, vagy ebéd volt a számukra a házunknál. Emlékezem jól Csernátonyira,[26] ő a pesti lakásunkon lakott, mig mi a hegyen voltunk. De Róza néni nem szerette a Csernátonyi stilusát, mindig azt mondta:

— Ennek a szegény embernek minden cikkén meglátszik, hogy ő meghasonlott az emberiséggel és azért ir oly szurósan és kimélet nélkül. Ez a stilus nem való a nyilvánosság elé, ez kofáknak való. — (Mit mondana Róza néni a mostani stilusokhoz?)

Csernátonyi sokat betegeskedett, mikor Pestre jött. Róza néni a Svábhegyről küldte be naponta a becsináltat a szegény beteg számára. Boldog volt, ha valakivel jót tehetett, egész énje felvidult, arcán boldog érzés vonult át és szemei vidáman égtek. Hány ember áldja az ő hamvadó porait! Hánnyal osztotta meg falatját és ruháit!

1866 telén Móric bácsi ismét vért köpött. Ekkor orvosai, dr. Kovács és dr. Bókay már április elején kiküldték a hegyre, mert oly gyönyörü meleg tavasz volt, hogy az erdők mind a maguk pompájában zöldeltek. Bátyámra nagyon vigyázni kellett, mert azt mondta dr. Kovács, hogy a vérköpés sokkal veszedelmesebb, mint a vérhányás, mert a vérköpés a tüdőből jön. Irnia nem volt szabad, de ő azt nem állta meg, mégis a nap legnagyobb részét fái és dinnyéi közötti töltötte. A dinnyékre, mikor már éréshez közeledtek, kis zsebkésével vékonyan rajzolt mindenféle alakokat, virágokat, neveket. Én sokat elraktam ezen faragott dinnyehéjakból, de összeszáradtak és elporladtak.

A terrász vége mellett volt egy nagy vad meggyfa, amely mindig tele volt hernyóval, mintha fátyollal

lett volna behuzva. Mindig szedtük róla a hernyót, de az mindig több lett rajta. Bátyám nagyon haragudott erre a fára és azt mondta Miskának, hogy vágja ki, mert minden fája elpusztul ettől a hernyófészektől. Róza néni hallja, hogy a meggyfát kiszentenciázta bátyám, kérte, hogy ne tegye, várjon, majd csak kivész a hernyó róla. Abban egyeztek meg, hogy jó, hát a fatörzs maradjon meg, de az ágait le kell vágni. Hanem Róza néni meg azért nem engedte a fát kivágatni, mert a fán egy kis madárfészek volt, pedig csak veréb.

— Hova lesz a kis veréb a fiaival, ha azt a fát kivágják?

Azt mondja bátyám:

— Az ilyen verébért nem kár, ha elpusztul, ez más madarat vert ki a fészkéből, mert a veréb nem rak fára fészket.

A meggyfa ágait körül levágták, csak az az ág maradt meg, amelyen a fészek volt. A verébanyó minden étkezés alkalmával megjelent a terrász előtt fiaival és oly szelid lett, hogy az ebédlőasztalig eljött, felcsipekedni a neki szórt morzsákat. Egy nap ismét megjött a veréb, de mikor a néni ledobja neki a kenyérmorzsát, látja, hogy valamit húz a veréb a lábán.

— Ni, a szegény verebet valami rossz gyerek megfoghatta és megkötötte, de ugy látom, hogy segitett magán és elcsipkedte a madzagot, csak egy darabka maradt a lábán.

Erre bátyám is odanéz az ugráló verébre, azt mondja:

— Nem madzag az, kedvesem, hanem a veréb lába, valaki ellőtte szegénynek a lábát.

Róza néninek kiesett a kanál a kezéből ijedtében, hogy a szegény verébbel ki bánhatott ily kegyetlenül. Szép óvatosan felkelt néni az asztaltól, berakta az ablakokat, a verébre egy kendőt dobott, hogy meg tudja fogni és csakugyan meg is fogta, de a hálátlan jószág folyton csipte a néni ujjait. Bátyám elővette kis zsebkését és levágta a veréb eltörött lábáról a maga után vonszolt részt, amelyet csak egy kis bőr tartott, Róza néni bekötözte az amputált lábat deákulum-tapasszal és vászonronggyal, jó meleg vattás fészket készitett számára egy kis kosárkába, de biz a veréb jobbnak találta a szabad levegőt és elszökött a kosárból. A sánta veréb évek hosszu során át megtartotta fészkét a meggyfán és tavasszal, mikor kimentünk a hegyre, ő volt az első, ki jelentkezett és elhozta minden évben apró porontyait. Volt eset, hogy hét fiával állitott a terrász elé, ugy lármáztak, mint valami utszéli koldusok. Sokszor mondta bátyám, hogy a veréb elél husz évig is, legalább száz fiókát költ, ez a legszaporább és legtartósabb a madarak között. Egy tavasszal csak nem jelentkezett a sánta veréb, ez annak a jele volt, hogy már nem élt. Vártunk őszig, ekkor azt mondta bátyám:

— Most már nincs pardon a meggyfának, a lakója jobb hazába költözött — és kivágták a fát, de a kis fészket bevitte Róza néni a hálószobájába és az óráját tartotta benne. És hány ilyen eset történt a háznál!

Ezen a nyáron meglátogatta Tisza Kálmán bátyámat a hegyen. Minden kedves vendégét karonfogta és

körüljárta vele kertjét, elmagyarázta, hogy melyik fa honnét való és milyen gyümölcsöt terem. Egy kis fán éppen akor érett az első cseresznye, két szem volt az egész termés, leszakitotta és azt mondta:

— Ezt küldöm kedves nődnek, a grófnőnek.

Ebből is láttuk, hogy mennyire szereti Tisza Kálmánt, hogy az első termését kis fájának felajánlta neki. Sokat tudott beszélni a Degenfeld-családról. Az öreg grófot nagyon tisztelte és azt mondta, hogy az *Uj földesur*-at ő Degenfeld grófról másolta. Sokszor példaként állitotta elénk a Degenfeld grófnőket, hogy azok mily puritán egyszerüséggel vannak nevelve és mily tősgyökeres magyar szellem uralkodik a házuknál, meg a buzgó kálomistaságukat nagyon kiemelte. Dacára annak, hogy anya nélkül nőttek fel, mert anyjuk korán elhalt, mégis megvan bennük minden női erény, szeretni hazát, vallást és szülőt. De szépen tudta ő azt elénk adni! Mint fiatal leány mennyire vágytam a nemes grófnőket megismerni! Később meggyőződtem, hogy amit bátyám emlitett róluk, nem ábránd volt, de tiszta igazság. Az a nemes szeretet, melyet egymás és felebarátaik iránt éreztek, most már mesében él csak.

1866 nyarát a Svábhegyen töltöttük és csak augusztusban mentünk el Füredre pár hétre. Ekkor már Pepi néni, Róza néni nővére, akinek első férje Szerdahelyi Kálmán volt, elvált első férjétől és férjhezment dr. Huray István balatonfüredi főorvoshoz, aki ugy a fürdőn, mint az egész megyében nagy népszerüségnek örvendett, a tihanyi apátság orvosa is volt. Akkor Vaszary Kolos, a későbbi hercegprimás volt a tihanyi főapát. Pepi néni szintén ritka jószivü

volt, nyilt házat tartott, nála szivesen látott vendég volt mindenki; aki őt meglátogatta, azt ő ott fogta vagy ebéden vagy vacsorán, ha már nem futotta ki az idő, hát csak egy csésze kávéra. Az öreg Teréz néni volt a gazdasszony, rendkivül jól főzött, de oly süket volt, hogy hiába volt minden kiabálás, ő semmit sem hallott, látni is nagyon gyengén látott, pedig sokszor két pár szemüveg is volt az orrára téve, egyik a másik fölé, nem vette észre, hogy egy üveg van már az orrán, reáakasztotta a másikat is, azután kereste mindenhol és ha látták, hogy a Teréz néni nagy keresésben van, kérdik, mit keres:

— Mein Augenglas!

Ekkor az egyiket levették a szeméről és szörnyen csodálkozott, hogy még sem lát. Gyakran megesett az is, hogy mikor tálalni akarta az ebédet, leveszi a lábast a tüzhelyről és a tálaló asztal mellé tette, csak akkor vette észre, hogy mi történt, mikor a lábafejét sütötte a kiömlött étel.

Hurayék téli lakása Tihanyban volt, mert az uradalmi orvosnak az a székhelye. Nyáron a régi fürdőházban volt három kis szobája. Étkezésre többnyire Hurayéknál voltunk. Bátyámnak igen izlett a Teréz néni főztje, meg a Huray tihanyi bora, amit maga termelt. Volt Tihanyban az Óváron egy nagy szőllője, arra épittetett egy villaszerü présházat gyönyörü kilátással a Balatonra, onnét el lehet látni egész Lepsényig. Délutánonként oda vitt ki saját fogatán uzsonnára, akkor már értek a pompás szagos szőllők és a nagy zamatos duráncai őszibarackok, amiket bátyám nagyon szeretett. Gyakran meg voltunk hiva az urasághoz a zárdába, a főapát ur nagyon jókedvü és

vendégszerető ur volt, uzsonnára annyi mindenfélét tálaltak fel, hogy elég lett volna egy nagy bankett számára. Mikor visszakocsiztunk Füredre, azt kérdi bátyám Huraytól:

— Te, Pista, mindig igy koplalnak a szegény barátok?

Huray elneveti magát:

— Igy ám, de van köztük egy oly sovány barát, hogy csak hálni jár bele a lélek, az annyit eszik, hogy mindig két tányért tesz elébe a legény, mert egy tányérra nem fér rá, amennyit kiszed.

Az nemsokára meg is halt. Bátyám nagyon jól találta magát Hurayéknál, elmentek Hurayval foglyászni és nagy volt az öröm, amikor a vadásztarisznya tele volt zsákmánnyal. Róza néni, ha látta a szép kis fürjeket és foglyokat, mindig elsajnálkozott rajtuk:

— Hogy voltatok képesek meglőni?

— Hát kedvesem, repülő foglyot még senki sem evett, azt biz meg kell valahogy fogni, ha meg akarjuk enni!

Mikor szeptember elején hazajöttünk Füredről, megigértették Hurayék bátyámmal, hogy esztendőre korábban jövünk és akkor hozzájuk is fogunk szállni, de Róza néni és bátyám semmiképen sem akarták elfogadni ezt az ajánlatot, mert a szobák nagyon kicsinyek voltak. Télire Hurayék jöttek fel Pestre, akkor meg ők voltak nálunk ebédeken és mindig arról tanácskoztak, hogyan lesz a nyáron? Bátyám is igen kedvesen gondolt vissza Füredre, ahol ő oly jól összeszedte magát, azóta még csak egyet sem köhintett és az idén, ha Isten éltet, korábban el fogunk menni

Füredre. Azon a télen sokszor voltak nálunk színészek és irók vacsorákon. Bátyámnak nagyon jó kedve volt és mutatta a karját, hogy az mily erős és hogy Füred mily jót tett az ő gyatra tüdejének.

Azon a farsangon elvittek bálba. Sohasem feledem el első bálomat. Fehér tarlatán ruhám volt, amelyet magam varrtam és rózsaszinü pártám ezüst kivarrással, bátyámtól kaptam pár szál kaméliát, meg egy gyönyörü legyezőt, amelyre ő maga rajzolt fukszia ágakat. De semminek sem örültem ugy, mint a fehér atlaszcipőmnek, az volt a legbecsesebb előttem. Róza néni gyönyörü volt arany főkötőjében és drágaköves pruszlikjában, vállán kék bársonymente, arannyal kivarrva, bátyám rókatorkos mentéjével, oly szépek voltak, hogy igazán ugy tünt fel nekem, mintha fejedelmi egyének lettek volna. A bál napján egész nap trémáztam, féltem, nehogy Róza néni megbetegedjék, meglepje főfájása és ne mehessünk el a bálba. Mikor már felöltöztettek, Róza néni végignézett rajtam, hogy rendben van-e toalettem és nem szólt semmit. Az annak a jele volt, hogy rendben találta toalettemet. A fiákert bátyám maga rendelte meg. A jogászbál-anya gróf Batthyány Lajos özvegye volt, fekete bársony ruhában, arany főkötővel, a főkötőről értékes antik csipkefátyol nyulott le egész az uszály végéig, fejedelmi alakját még jobban kiemelte gyémánt diadémja, szép fehér nyakát még fehérebbé tették a tiszta, borsónagyságu igazgyöngyök. Mikor a terembe léptünk és meghallottam a cigányzenét és meglátom azt az irtózatos nagy termet, ugy megijedtem, hogy az jutott eszembe: de jó lenne, ha Róza néni főfájást kapna, hogy hazamehetnénk. A

fiatalság bevezetett a terembe a bálanya trónusához, Batthyány grófnő nagyon figyelmes volt mindenki iránt, hát még bátyámékhoz! Róza nénit maga mellé ültette, engem megsimogatott, de mikor megtudtam, hogy ő gróf Batthyány özvegye, ugy elbámészkodtam, hogy észre sem vettem a körülöttem álló táncosokat, csak a nagyasszony multja volt előttem. A bálban csak éjfélig voltunk, pedig akkor már szerettem volna tovább maradni, de Róza néni azt mondta, nem illik éjfélutánig maradni. Másnap reggel azt kérdi bátyám:

— Na, te kis tücsök, hát mikor megyünk ismét bálba?

— Én is azt mondom, amit Radnótfái az ebédre: Akár mindjárt!

Ugyancsak a hatvanas években engedte meg a policia Szigligeti «II. Rákóczi Ferenc fogsága» drámáját szinpadon előadni. Róza néni játszotta Zrinyi Ilonát, csak egy jelenete van fiával: a börtönben keresi fel. Kis szerep, de velőtrázó erővel szavalta és minden szava szivig hatott. Batthyány grófnő végignézte a darabot s folyton törölgette a szemét. Másnap egy inas jön fel hozzánk és kérdi, hogy fogadhatja-e Róza néni özv. Batthyány Lajosné grófnőt.

— Igen szivesen — volt a válasz és Róza néni nagyon meg volt hatva, hogy mi hozza a grófnőt az ő szerény lakására, talán fel akarja kérni valami jótékony előadásra vagy szavalásra? A grófnő feljön és hoz egy kis csomagot a kezében, amelyet átad Róza néninek azzal a kéréssel, hogy fogadja el tőle ezt az emléket. A tegnapi darab előadása őt annyira meghatotta, hogy fel akarta keresni Jókainét és ezt az aranyfoliával himzett, családuk egyik őse főkötőjét

felajánlja néninek. Néni nagyon meg volt hatva nemcsak a főkötőtől, de a nemes grófnő meleg szavaitól. Attól fogva mindig ezen főkötővel játszotta Zrinyi Ilonát.

Nem volt semmi olyan jótékonysági ügy, ahol Róza néni ne szerepelt volna. A Magyar Gazdasszony Egylet, a Zsidó Árvaház, az inségesek javára, a horvát testvérek javára, Szeged felépülésére, Petőfi szobrára, szóval mindenféle jótékonykodásnál ők mindketten szerepeltek. A Petőfi-szobor javára rendezett ünnepélyre irta bátyám a «Holt költő szerelmé»-t, amit Liszt zenésitett meg. De felséges szépen tudta ezt visszhangoztatni Róza néni azzal az ő fuvolaszerü hangjával! Ugyancsak a hatvanas években eszébe jutott valakinek Erdélyben, hogy Petőfi él és ezután az egy hir után a legendák egész sora következett. Bátyám megtett minden kisérletet, kereste és kerestette, de biz az mind hiába volt. Akkor irta azt a gyönyörü költeményét, melyből egy strófát megemlitek:

Minek jön az vissza, akit eltemettek!
Özvegy asszony könnye rég le van törölve,
Uj családdal régi asztal körül ülve,
Boldog ember él itt, feledte a régit . . .
Gyászruhát, szerelmet egyszere letettek,
Minek jön az vissza, akit eltemettek.

Petőfi özvegyének nem tudta sohasem megbocsátani, hogy másodszor is férjhezment. Sokszor mondta:

— Aki özvegy lett, maradjon özvegynek, ha az Uristen ugy rendelte, hogy egyik hamarabb elviszi a

ládáját, mint a másik, hát várja meg a kapuban, mig a másik ládája is megérkezik és együtt kérjék Pétert, hogy adjon nekik szállást.

Ezen a télen Róza néni sok uj darabban játszott. Radnótfái hozatta a sok francia darabot: «A kártyavetőné», «Egyik sir, másik nevet», «Egy párisi regény». Ezekben Felekinével[27] együtt játszottak, gyönyörüség volt látni azt a két szépséget együtt és érezni hangjuk melegségét, szivhezszóló fuvolaszerü lágysággal. Most is előttem van mindkettő gyönyörü alakja. Ugyancsak akkor irta Zichy Antal[28] a„Cromwell"-t, abban Preszlavát játszotta Róza néni, az előadás után eljött Zichy, megköszönte néni gyönyörü alakitását és hozott néninek két régi olvasót, egyiket gránátgyöngyből aranyfeszülettel, másikat karneolgyöngyből ezüstfeszülettel, hogy ezekkel játssza Preszlavát. Róza néni rengeteg emléket kapott, bárhol szavalt, mindenhonnét küldtek valami értékes tárgyat, azokat ő mind bezárta üvegszekrényébe és ugy gyönyörködött bennük. Nagyon nagy becsben tartott minden emléket. Ha valamit kérdeztem, hogy mi ez? Az volt a válasz, hogy: «Emlék!» Akkor már tudtam, hogy az becses dolog, mert emlék.

1867-ben korábban mentünk Füredre, mint más években, mert Pepi néni folyton hivott és csakugyan nem engedtek más lakásba menni, az ő két kis szobájukat kellett elfoglalnunk.

Az egyik szobában volt egy ágy és egy diván, az ágyban aludt bátyám és néni, Róza a kanapén, a másik szobában volt egy diván, egy szekrény és egy asztal, ez volt az ebédlő, itt háltam én. Korán kellett kelni, mert mire a reggelihez teritettünk, már a szo-

bának ki kellett takarítva lenni, mert Hurayék is ott étkeztek velünk. Ők a rendelő-szobában aludtak divánokon, de a betegek korán reggel már jelentkeztek, így ők is korán keltek. Ebédet az öreg Teréz főzött, a patikárusék konyháján. Sokszor tréfálkozott bátyám, azt mondta:

— Tudom már, miért hizom én ettől az ebédtől, mert a patikában készül.

Piciny kis hely volt, mi gyerekek állva étkeztünk, mert több, mint négy ülőhely nem fért a szobába. Sokszor mondták:

— Szük biz ez, de sok jó ember megfér kis helyen.

Egy nap gyönyörü szép idő volt, azt mondja Huray:

— Na, ha holnap is ilyen jó idő lesz, mint ma, akkor kiviszlek benneteket az arácsi völgybe, annál szebb helyet nem ismerek.

A tihanyi apátság azon évben kezdte parcellázni a füredi üres telkeit és az első villa, amely épült, volt a Huray és az öreg Szücs Lajos néni villája. (Később Blahánéé.) Este vacsora után Huray mindig a villa terveit nézegette és együtt méregették a szobák nagyságát. Nagy örömük telt az épitésben és folyton biztatták bácsit is, hogy vegye meg a szomszéd telket és épittessen szintén egy kis villát, de bátyám mindig csak azt mondta:

— Nem hagyom én ott az én Svábhegyemet. Mikor lakjam itt? Télen nyaraljak Füreden?

Ő nem épit, még ha a papok ingyentelket adnak, még akkor sem, nemhogy ő azért a kőszikláért — a telek kőszikla volt — egy forintot adjon öléért.

Másnap ismét gyönyörü juliusi meleg volt. Pepi néni süttetett mindenféle jó süteményt, kalácsot, csirkét, egy üvegben vittünk kávét és felpakkolózva két kocsira, kimentünk az arácsi völgybe. Veszprém felé van, egy óra járás Füredtől. Valóban gyönyörü hely, egy hegykatlanban levő völgy, erdővel boritott hegyek, csak akkor látni, amikor már az ember bent van a völgyben, amely tele volt a legszebb mezei virágokkal. Bátyám azonnal szedte a szép réti virágokat, a sárga kökörcsint, meg az iglicgilicét, egymáshoz fonta és gyönyörködött bennük, hogy a természet mily szép szineket tud teremteni minden müvelés nélkül. Az iglicgilice virágon hány árnyalata van a violaszinnek és mily finom a virágja, kár hogy oly nagy tüskéi vannak. A sárga és violaszinü kökörcsin gyökere nagy méreg, de a virága igen szép, olyan, mintha bársonyból lenne. Összeszedett egy nagy csomó harangvirágot és finom rezgő füszálakat, azok nevét mind elmondta latinul, de biz én annak nagy részét már elfeledtem. Mig bátyám a virágokat szedte, addig mi az uzsonnát készitettük el, a földre leteritettük a csirkét és az ennivalót. Ivogatás közben elkezdett bátyám énekelni, Csokonai dalát: «Földiekkel játszó égi tünemény, istenségnek látszó csalfa vak remény.» Vele együtt énekelt Róza néni és nővére Hurayné és Huray. Gyönyörü kórus volt. Azután: «Mariskám, Mariskám, eszem a szemedet.» Meg ugyancsak Petőfitől: «Felhő uszik az ég alatt setéten» cimü dalt. Egész estig elénekelgettek, csak amikor a hold feljött az égre, indultunk vissza Füredre, de a völgyben nagy volt a meleg és jól esett a nagy meleg után egy kis szabad levegő. Elhatározták, hogy ide

gyakran kijövünk, egy kis jó tihanyival, itt az embert nem látja senki és szabadon elbandukolhat. Mire Füredre értünk, már este lett, a lámpák égtek a sétányon, mi már nem vacsoráltunk, hanem mindenki sietett lefeküdni, mert elfáradva értünk vissza. Az egész ház elcsendesedett, én azonnal mély álomba merültem, de alig hogy elaludtam, Róza néni nevemen szólít. Azt hittem, mikor első álmomból felébresztett, hogy álmodom, amikor őt igy felöltözve magam előtt láttam.

— Öltözz azonnal — szólt — és menj át Huray bácsihoz, hogy jöjjön gyorsan, mert bátyád nem éri meg a reggelt!

Én is halálra ijedtem, kapkodom magamra ruháimat, hogy mielőbb jöjjön Pista bácsi, de mig öltöztem, a mellékszobából kihallott bátyám iszonyu nyögése, rémitő volt hallgatni, ugy hörgött és nyögött, mint aki már utolsó lélegzetvételénél van, nem birt egy szót sem szólni, szája nyitva volt és folyton hörgött. Szaladok Huray ajtajára, verem az ajtót mind a két kezemmel, mert ők is már jól elszunditottak. Végre Pista bátyám kiszól, hogy micsoda szemtelenség ekkorát zörögni éjnek idején. Beszólok, hogy én vagyok, kérem jöjjön azonnal, mert bátyám rögtön megfullad. Erre Pista bácsi kiugrik az ágyból, felkapja reggeli kabátját és szalad át hozzánk. Mikor belép a külső szobába, hallja bátyám hörgését, ő is megijedt, hogy mi az? Megvizsgálja a beteget és azt mondja Róza néninek, hogy mellhártyagyulladás a legnagyobb mértékben. Rögtön ablakot nyitott, hogy a beteg levegőt kapjon és cognacot töltögetett a szájába, de az kifolyt a szájából, mert nem birt nyelni.

Ekkor jeget hozatott, egyik jégborogatást a másik után raktuk a mellére. Huray reggel kijelentette, hogy kéri, hozassák el dr. Kovács Sebestyént, mert ő nem áll jót semmiről, de bátyám intett, hogy nem, ő csak Pistában bizik, vagy meggyógyul vagy meghal. Ez a rettenetes állapot két hétig tartott, a nagybeteget nem lehetett mozdítani még egyik ágyból a másikba sem, a nehéz nyögése kihallott az utcára, iszonyu volt reggeltől estig és estétől reggelig hallgatni minden segitség nélkül bátyám nagy fájdalmát. Két hétig nem feküdtünk le, egy szalmazsák volt éjjeli és nappali tartózkodási helyünk, mig Róza néni pihent, addig én voltam a beteg mellett, ha pedig Róza néni felváltott, akkor nekem vagy a konyhán kellett lennem bátyám számára a becsináltkivonatot készíteni, vagy ha pihenni volt idő, akkor egy széken aludtam el, mert lefeküdni sem hely, sem idő nem volt. Sohasem feledem el azokat a napokat és azt a rémséges fuldoklást, amely szegény bátyámat gyötörte. Meghült az arácsi kiránduláson, sokat énekelt és az esteli gyors lehülés áthütötte az énektől kihevült tüdejét.

Kétheti végtelen nagy ápolás és jegesborogatás után kijelentette Huray, hogy a beteg tul van a veszélyen, de még nem kelhet fel. Az étvágya megjött és óránként ihat cognacos tejet annyit, amennyit csak tud. Eleinte szabadkozott bátyám, hogy ő nem macska, hogy tejet igyék.

— No iszen azért teszünk bele cognacot — mondja Huray és bátyám ugy itta pohárszámra a tejet.

Attól kezdve bármi baja volt, csak cognac-kal gyógyitotta magát. Mily öröm volt, amikor annyira

jobban lett, hogy a becsináltcsirkéből egy combot meg tudott enni, hát még mikor felkelhetett az ágyból. Felhuztam harisnyáit, cipőit, lábait leemeltem és magától felállt, de oly gyenge volt, hogy nem birt egyedül megállni, hanem egyik kezével Róza néni vállába, másik kezével belém kapaszkodott és egy lépés volt a kanapé az ágyhoz, oda átlépett. Mi előre elkészitettük az ágyát, hogy addig ott pihenjen, amig ágyát, amely két hétig nem volt mozditható, ujra felhuzhatjuk. Mikor a divánra vetett ágyra ledőlt, azt mondja:

— De elfáradtam!

Pedig csak egy lépés volt, amit tett. Mikor már lázai elmaradtak, azt mondja sógorának:

— Látod, édes Pistám, nem nekünk való már a földiekkel játszó égi tüneményeket zengeni, öreg legények vagyunk mi már ahhoz. Pedig de szerettem volna gyakran kirándulni az arácsi völgybe egy kis tihanyival, de annak már vége.

Ez a kirándulás mindig nevezetes maradt előttünk és többé sohasem kerestük fel azt a szép helyet. Mikor már bátyám annyira jobban lett, hogy kijárhatott, egy nap kijelentette Huray, hogy megengedi a hazamenetelt. A tihanyi apátság volt szives egy nagy üveges hintót küldeni bátyám számára, mely a kompon átvitte Siófokra és a komptól a vasuti indóházig, mert a hajóállomásról nem tudott volna gyalog az indóházig menni. Mielőtt bátyám hazament volna, előtte pár nap engem hazaküldtek, hogy mondjam meg, mit készitsenek addig el a beteg számára, mire ő megérkezik a Svábhegyre. Többnyire Petiné szokott addig a svábhegyi villára felvigyázni, mig mi Füreden

voltunk, ekkor is ő volt a hegyen. Mikor én megérkeztem s elmondom bátyám nagy baját s megtudta Eszter néni, hogy szeretett kedves öccse oly sulyos beteg, azonal utrakelt és eljött a hegyre, hogy onnét Füredre utazzék testvére ápolására. De ekkorra én már megérkeztem és elmondtam az egész dolgot, hogy hála a jó Istennek, már hazajövőben van.

Amily nagy örömmel vártuk a kocsizörgést, mely bátyámat hazahozza, oly nagy volt az ijedelmünk, amikor kiszállt a kocsiból s csak ugy tántorgott be a szobájába. Nagyon meghatotta szeretett nővére látása:

— Nem ölelhetlek magamhoz — szólt — kedves Esztikém, mert ugy vagyok ám én flastrommal összeragasztva, az tartja össze a mellkasomat.

Lefektettük, hogy az ut fáradalmait kipihenhesse és elmondta, hogy mily csodát tett vele Huray. Le is irta, hogy sógorának köszönheti atyja után az életet, mert az mentette meg a halál torkából, nem tud hozzá ezért elég hálával lenni és még azért az önfeláldozó sok szivességért, amellyel iránta voltak.

Még a hegyen nagyon soká tartott a lábadozás. Ősszel szőllőkurát használt és naponta frissen fejt tehéntejet és savót ivott. A savót Róza néni maga készitette ugynevezett ojtóval. Mikor ősszel bementünk a városba, vett bátyám sógora számára Eggernél két antik gyertyatartót és ahhoz egy kis urnát, filigrán munka, drágakövekkel kirakva, nagyon szép értékes dolog, ezt küldte el egy gyönyörü levél kiséretében sógorának, hogy az ő életét megmentette.

1868 telén gyakran jött dr. Kovács Sebestyén látogatni bátyámat, Huray is sokat volt Pesten és az

orvosok azt tanácsolták neki, hogy nem jó az ő gyenge tüdejének a második emeleti lakás, hanem szerezzen vagy elsőemeletit vagy magasföldszintit. Ekkor elhatározta, hogy keressenek számára egy földszintes házat, mert ő ismét vesz maga számára egy kis viskót, nem lakik más házában s idegen lakókkal.

1868 április elején ismét kimentünk a hegyre. A nagy szobába rakatott egy pompás, jói fütő kályhát, amelynek tüzénél piritotta a tudzsiros piritós kenyeret és szalonnát és örült, hogy ő belőle mily jó szakács lett volna. Az orvosok ismét eltiltották a sok szellemi munkát, csak a szabad levegőt ajánlták és a természetben való gyönyörködést. Ekkor valamely magkereskedésben talált nagy lapos, tarka babot, ebből a fajta babból vetett az ugynevezett «holdba», ahol a dinnyéi és fügefái voltak. Ezt a babot minden nap megnézte, hogy kikelt-e már és mekkorát nőtt? Mikor már akkora volt, hogy karózni kellett, ő maga karózgatta és kötözte fel a karóhoz, világért nem engedett senkit hozzányulni, de ha vendég jött, annak megmutogatta bab- és pamutvirágait. A szép pamutvirágot is maga ápolta és ősszel maga szedte le a száraz babot és a pamutvirágot, amelyből a finom pamut kipattant. Mily örömmel bontogatta és rakta szobája asztalaira; a babjait meg kis szakajtóban tartogatta és ugy gyönyörködött bennük, mint a gyermek, de féltette is, nehogy valaki hozzányuljon, pedig tudta, hogy senki sem merné semmijét sem máshová tenni vagy megmozditani, mint ahová ő azt teszi.

1868-ban ismét elmentünk Füredre. Ekkor már fel volt épitve Hurayék villája és az öreg Szücs Lajosné ménié is. Mi Hurayéknál laktunk, gyönyörü

szép villájukban végtelen nagy vendégszerető szivességgel halmoztak el minket. Bátyámnak nap-nap után jobban megtetszett a füredi élet, Szücs Lajosné néni is folyton kapacitálta bátyámat, hogy épittessen Füreden és lakjunk itt a szomszédságában. Meg Hurayék is mindig biztatták, hogy nyolcezer forintért épitenek már igen szép villát, azért lehet a Svábhegyen is lakni kora tavasszal meg késő őszkor, de a nagy melegben jobb Füred és a jó balatoni fürdőt nem lehet a Svábhegyen feltalálni. Akkor ott még vizvezeték sem volt, nemhogy fürdő lett volna. Végre is engedett bátyám a sok rábeszélésnek, mint maga mondani szokta: „Könnyü Katót táncra vinni!“ Megvette Huray és Écsy telke mellett levő kőhalmot egy forintjával ölét, 300 ölnyit. A villa terveit nap-nap után maga rajzolgatta.

1868 őszén és 1869 tavaszáig Pesten mindig házakat néztünk, egyik nagyon drága volt, másik kicsiny volt, harmadik messze volt a szinháztól, szóval mindegyiknek volt valami nagy hibája. Tavasz felé jön haza bátyám nagy örömmel:

— Na kedvesem, végre akadtam nekünk való házra. — mondja Róza néninek, — földszintes, 400 négyszögöl, megkapjuk 14.000 forintért. Sarokház, igaz, hogy egy kissé kint van és a szinháztól is messze van, de ugyis kocsit tartunk és te meg már ugy sem soká fogsz müködni. Az udvaron elférnek tyukjaid és ludjaid, az istálló meg akkora, hogy tiz tehén is elfér benne, szoba is lesz rengeteg egy kis átalakitással.

— Hol van hát az a ház, — kérdi a néni, — szeretném látni.

— A Stáció-utca és Koszoru-utca sarkán, eredj ki kedvesem és nézd meg.

El is indultunk Róza nénivel, elmentünk egész a Józsefvárosi templomig, de sehol sem akadtunk a bátyám által leirt házra, a templomon tul már nem tudtunk menni, mert akkor ott még nem volt kövezés és térdig ért a sár, meg nem is volt más, mint óriási nagy zöldséges kertek és apró kis düledező-félben levő milimári[29] házak. Visszamentünk, halálra fáradtan. Kérdi Róza néni bátyámat:

— Ugyan kedvesem, hol van az a te általad emlegetett ház?

— Na hát majd elviszlek én benneteket!

Ugy is volt, egy nap elmentünk kocsival; a templomig csak ment a kocsi, de azon tul már csak a sárban uszott, mig végre megállt a 80. szám előtt. Róza néni ki sem akart szállni a kocsiból, hogy ő ide a világ végére nem jön, ő ebbe a sárfészekbe nem temeti el magát, de bátyám biztatására kiszállt a kocsiból, hogy megnézze az udvart, meg az épületet. A ház egy mészárosé volt és az udvar tele volt vérrel, meg nagy bulldog kutyákkal. Ekkor még jobban megrémült Róza néni:

— Dehogy kell nekem ez a piszkos patkányfészek, a világért el nem hozom ide a drága butoraimat! Ezt meg ne vedd, édes fiam, várj, majd csak akad jobb is.

Ami eladó ház akkor Pesten volt, azt aztán mi mind megnéztük, de egy sem felelt meg a kivánságainknak. Egy nap jön a bácsi azzal a hirrel, hogy:

— Kedves angyalom, megegyeztem a mészáros-

sal 1868 január 15-ig tizenkét ezer forintban és megveszem a házat. Beleköltök még vagy kétezer forintot és lesz egy óriási palotánk és falusi birtokunk, ott gazdálkodhatsz kedved szerint, hizlaltathatsz disznót, a teheneidet behozatom és télen nem leszel kénytelen állatjaidat Miskáék sáfárkodására bizni, a lovakat magunk használhatjuk, nem pedig Miska. Nekem lesz egy nagy háromablakos dolgozószobám, neked pedig tizenegy szoba áll a rendelkezésedre, a hálószoba mellett a fürdőszoba és a mellékhelyiségek.

Végre is látta Róza néni, hogy bátyámnak nagy kedve van a házhoz és az egész alig kerül többe 15 ezer forintnál. Akkor kapott az Athenaeumtól 35 ezer forintot, hát lesz miből felépiteni. Megkötötték a mészárossal a szerződést és megvették a Stáció-utcai házat. Bátyám felmondta a Schmidt—Unger-házban a lakást, hogy Mihály-napkor kimenjünk. A ház átalakitását átadta egy épitésznek, aki mindenre vállalkozott. Uj falakat kellett huzni, uj ablakokat kellett rakatni, a falakat felemeltetni, mert a szobák alacsonyak voltak, mindenhova uj ajtókat, uj parketteket, de mikor elkezdték bontani a régi házat, akkor látták, hogy az csupa vályog, a düledező vályogfalak helyett uj téglafalakat kellett rakatni, szóval a házat ujraépiteni, ami került ismét 14 ezer forintba. Akkor már bátyám is megrémült.

Tavasszal, mielőtt a hegyre kimentünk volna, mindent elpakkoltunk, porcellánt, ezüstnemüt, bátyám könyvtárát, apró ládákba bátyám csigagyüjteményét, a sok mindenféle emlékeket, csak néni jelmezeit nem csomagolhattuk el, mert nem tudtuk, hogy micsoda darabok kerülnek szinre a nyár folyamán. Julius kö-

zepe táján elkészült az épitkezés. Róza néni bement megnézni, hogy rendben van-e minden, hát egy ablaknak sem volt belső burkolata, sem táblája, azt már az asztalos elspórolta. A fürdőszobába nem volt bevezetve a viz, csatornázás sem volt.

— Hát a mellékhelyiségek hol vannak? — kérdi a néni.

Az épitész kimutat, az udvaron tul volt egy faalkotmány. Erre Róza néni oly dühbe jött, hogy legazemberezte az épitészt, tolvajnak, csalónak mondta, ez otthagyta félbe a munkát és elszaladt, ugy hogy más munkások után kellett látni, akik a félbenlevő munkát elvállalják, felmérjék az ablakokat és bevezessék az épületbe a vizet. Ez ismét pénzbe került, ez sem volt még beszámitva a költségek közé. Az istálló falát csak deszkából akarták rakni, de Róza néni kijelentette, hogy oda ő be nem állitja a drága teheneit. Szóval igen sok bosszuságuk volt, amig a Stáció-utcai ház lakható formába jött. Mikorra elkészült a lakás, impozáns látvány volt tizenegy szobán keresztül nézni. A cselédszoba és a konyha az udvari szárnyban volt, a konyha mellett a nagy éléskamra. Mikor ismét kivitte bátyám nénit az elkészült munkát megnézni, még sok kifogást talált, de azért már ő is kezdett örülni a szép tágas szobáknak, meg annak, hogy bátyámnak lesz egy nagy hosszu szobája, melyben elfér mindene és kényelmesen sétálhat benne, mert bátyám, mint ő mondani szokta, sétálva gondolta ki regényeit és ha elkészült velük, akkor kezdte irni. Az irás már csak mechanikai munka. Egész nyáron tervezgettek, mig elhatározták, hogy mikor kezdjük a hordozkodást. Bátyám csak arra

kérte nénit, hogy amig a hordozkodás tart, ő maradjon kint a hegyen, mert nagyon kifáradna, meg ha a hordozkodó tótot sokat dirigálja, mind elszalad és otthagyja a butort az utcán.

— Elvégezzük mi azt a Jolánnal, — mondta néni.

1866-ban volt a königgrätzi csata s Róza néni összeszedett mindenféle vászonnemüt ami csak a házból kikerült és készitettük a tépést a sebesült katonák számára, utána meg jött a nagy kolerajárvány. Ettől nagyon félt bátyám, azon a nyáron nem is járt be a városba, hanem kirendelte a szerkesztőségi szolgát naponta, azzal intéztette dolgait. Gyümölcsöt sem volt szabad enni, dinnyét meg éppen nem. (Pompás jó dinnyéit, melyekkel annyit fáradt mire megértek, a disznók kapták; fájó szivvel néztük, hogy aprogatja maga bátyám, nehogy a cseléd is egyék belőle.) Marhahust sem volt szabad akkor főzetni, csak birkát és baromfit. Dacára minden óvatosságnak a szobaleányon egy reggel koleratünet mutatkozott. Volt nagy rémület a háznál és annál is inkább megijedtünk, mert akkor halt meg Gyulai Pál ifju neje ugyancsak kolerában. A kórházban azonban kisült, hogy nem volt más baja, minthogy jóllakott sült kukoricával és pár nap mulva haza is küldték egészségesen. De Róza néni attól kezdve még óvatosabb volt, reggel mindenkinek kellett egy kanál szilvóriumot inni és a gyomrán flanelldarabot viselni, a cipőkbe szintén flanell-talpat tettünk, ezt bátyám szabta mindenki cipőjébe. Bátyám dolgozószobájában mindig volt egy kis sziverősitő, Altvater, szilvórium, kecskeméti körtepálinka; ha gyomrában egy kis nyomást érzett, ivott egy kis kupicával és ez volt az ő

orvossága, még a kutyáinak is pálinkát adott, ha gunnyasztottak.

Az 1867-i koronázáson nem vett részt Móric bácsi. Mindenféle bandériumokba meghivták, de azzal mentette magát, hogy nem való szegény poéta az aranyszerszámos lóra, maradjon az csak a pegazusán.

1868 őszén, mikor az udvar Budán volt, kapott bátyám kihallgatást a királynétól, hogy személyesen adhassa át akkor megjelent uj regényét, a «Szerelem bolondjait.» Felvette diszmagyarját, mely gyönyörüen illett nemes vonásaihoz és deli termetéhez. Magával vitte a diszkötésbe kötött regényt. Alig vártuk visszajövetelét, hogy mit fog beszélni a fogadásról. Mikor megérkezik, elmondja, hogy mily tündéri szép volt az ifju királyné, könnyü fehér muszlin himzett ruhában, derekán fekete bársony övvel, nyakán egy sor veres koráll, haja szétbontva mint egy királyi palást omlott sugár termetére. Hát még mikor megszólalt csengő hangján, szép kecskeméti magyar kiejtéssel, akkor még jobban elbájolta. Kár, hogy az idő oly gyorsan mult és távoznia kellett.

— Mielőtt távozom, — mesélte — kérdi őfelsége, akarja-e látni kisleányomat?

Erre bátyám nem volt elkészülve, mélyen meghajtotta magát és köszönte a legmagasabb kegyet, mely egy szerető anya meleg szivéből fakad, ki büszke örömmel engedi látni szeretett gyermekét alattvalójának. Anya és királyné egy személyben. Csenget őfelsége s a szép, egészséges piros-pozsgás kecskeméti menyecske pruszlikosan, kecskeméti bodros főkötővel a fején belép a terembe, karján a kis

főhercegnő, kinek arcocskája alig látszik ki a csipkék közül. Bátyám dicsérte, hogy mily szép a kis főhercegnő, de ő alig látott egyebet maga körül, mint az anyát, akinek arcát még bájolóbbá tette kis leánya látásán való öröme és hogy azt a költő is szépnek találja. Kérdi bátyám a dajkától, hogy hát Örzse asszony megszokta-e már a fejedelmi eledelt? Erre mosolyog a királyné is és azt mondja bátyám, ugy-e jó lenne egy kis jó kecskeméti fokhagymás kalbász?

— Jó biz az, tekintetes uram, — válaszol Örzse asszony.

Örzse asszonynak a tekintetes cim a legmagasabb titulus volt, talán igaza is volt, mert a királynét is tekintetesnek szólitotta, nehezen tudták arra szoktatni, hogy felséget mondjon. A királyné jól mulatott „a tekintetes királyné“ megszólításon. Bátyám hetekig tudott ujabb és ujabb dolgokat elmesélni a királyné anyai szeretetéről és leereszkedő modoráról.

V. FEJEZET

A sárga házban

1869 nyarán Jókaiék kiköltöztek maguképitette stációutcai házukba, «a sárga házba». Mikor már napnap után közelebb értünk a hordozkodás idejéhez, bátyám megkérte kedves komaasszonyát, Szigligetinét, hogy menjen ki leányaival pár napra a hegyre Róza nénihez, aki egyedül lesz, mig mi a városban hordozkodunk. Meg ha van nénivel valaki, nem jut eszébe bemenni és a pakkolódáson résztvenni. Szigligetiné ki is jött leányaival. Róza néni izgatottan lelkünkre kötötte, hogy osztán jól vigyázzak ám mindenre, nehogy valami eltörjön vagy elvesszen. A hordozkodásra hárman vigyáztunk, bátyám, én és a szobaleány, a nagycsontu német Mari, aki akkorákat lépett, mint egy baka és lármázott egész nap. Első nap bátyám szobáját szállitották az uj lakásba, hova minden szoba kályhájába bedobtam egy kis sót, egy darab kenyeret és egy krajcárt. Mikor látja bátyám, hogy én a kályhaajtókat nyitogatom, azt kérdi:

— Talán füteni akarsz?

— Nem én, de azt hallottam, hogyha egy uj házba megy valaki, só, kenyér és pénz szerencsét hoz.

Jót nevetett bátyám és azt mondja, persze, hogy

szerencse, ha valakinek pénze és kenyere van! De kálvinista leány létemre, hogy lehetek babonás? A nagy iróasztalt a szoba közepére állitottuk, az ablak elé az óriási nagy fikuszfát, melynek ágai egész az iróasztalig nyultak. Mikor rendben volt, bátyám nagyon örült szép kényelmes szobájának és hogy mily jól lehet itt sétálni, meg a koldusok sem akadnak oly könnyen be hozzá, megvédi a négy Cerberus!

Reggel bátyám azt kérdezte, hogy a kályha mellett ott van-e a csipővas? Én meg nagy ijedten mondom, dehogy van, azt ellopták a tót munkások.

— Na, de ezt el ne áruld nénédnek — feleli —, mert amikor a csipővas után kérdezősködött, mondtam, hogy ugyan hogy jut eszedbe ilyenkor, amikor annyi drága dolgot szerencsésen odaszállitottunk, azt kérdezni, hogy a csipővas a helyén van-e

Pedig ha tiz pár szemem lett volna, annak is elég dolga lett volna a tót munkásokra vigyázni, mégis el tudták kezelni a csipővasat.

Róza néni két szalonja a stációutcai sarok és mellette levő szobák voltak, egyik szalonba jött a renaissance-butor, a másikba a rokoko, sárga damaszkkal behuzva. A hordozkodás egy hétig tartott, kora reggeltől késő estig, mindig dologban voltunk. Utolsó nap volt az ecetes üvegek szállitása, ezeket mind a hintón kellett vinni, nehogy eltörjenek, már csak az örg barométer és a régi óra volt elvinni való.

— Te vidd a barométert — szólt bátyám —, én meg az órát és vegyünk bucsut a lakástól, meg a házmestertől.

De amint a barométert kezembe veszem, elkezd a világ forogni velem és csak égnek mergetem a sze-

meimet. Bátyám látja, hogy tántorgom, átkarol, vizzel locsolta a fejem, mig magamhoz nem tértem. A nagy fáradság és az evéssel nem törődés ugy kimerített, hogy végre is elájultam. Mikor magamhoz tértem, kézenfogva levezetett a lépcsőn és mondja Miskának, hogy előbb hajtson az uj házhoz és onnét megyünk ki haza a hegyre. Miska egész nap Pesten lévén, bátyám zsebére evett és ivott, különben is hamar megártott neki az ital és ha pityókás volt, igen sok „mán"-t mondott. Ekkor is mind mondogatta, hogy „mán sok lesz ma a ló ebbe a menésbe". Bátyám biztatta, de Miska folyton beszélt a bakon. Mig kiértünk az uj lakásig, itt leraktuk még az utolsó hozományokat és indultunk ki a hegyre és hálát adtunk az Uristennek, hogy nem törött el semmi és el nem veszett más, mint a csipővas.

— Hogy mi nem veszett el, azzal még ne dicsekedjünk, — felelte Móric bácsi, — mert azt majd néném fogja felfedezni, de a csipővasról hallgassunk!

Miska lovai nem arra mentek, amerre kellett volna, hanem össze-vissza, a Lánchidnál meg Miska nekihajt egy teherhordó kocsinak, ugy hogy a szobaleány leesett a bakról s ugy zuhant, mint egy homokos zsák. Térdeit összezuzta és szoknyái leszakadtak róla. Megörültünk, hogy még él, a leányt beültettük a kocsiba, bátyám lerántotta Miskát a bakról, leszidta részeg disznónak, maga felült a bakra, engem maga mellé ültetett, Miska a hidon maradt. Mikor behajt bátyám az udvarra, nagy meglepetéssel látja néni, hogy nem a Miska a kocsis, de bátyám, a kocsiban meg a szobaleány ül kisirt szemekkel.

— Mi történt veletek? Mi van Miskával? — Ak-

kor mondja bátyám, hogy tökrészeg, szinte beleforditott a Dunába, ledobta a hidon. Hogy Miska mikor érkezett meg, azt senki sem tudta, reggel ő maga sem tudta, hogy ő hogy került fel a hegyre.

1869. évben szerződtette bátyám a „Hon" cimü politikai napilaphoz Illési Györgyöt segédszerkesztőnek, ki igen jótollu és éleseszü ember volt, 200 forint havi fizetésre. Nagyon szerény anyagi viszonyok között élt, neje nagy betegen feküdt egy szerény kis szobában, csekély jövedelméből alig tudtak tengődni. Mikor neje jobban lett, elhozta bemutatni Róza néninek, szegény asszonyon még akkor nagyon látszott a betegség nyoma, szép magas alakja megtörve, arca sápadt, élénk fekete szemei érdekessé tették a bágyadt arcot. Különben igen müvelt nő volt és szellemes társalgó, Róza néni megszerette, megszánta és mikor megtudta, mily szerény anyagi viszonyok között élnek és még van két kis gyermekük is, ez éppen elég volt arra, hogy mindenfélét küldözzön számukra ez év nyarán. Illési a Svábhegyen fogadott egy kis lakást családja számára, közel hozzánk, akkor még özv. Heidrichné tulajdona volt, egy kis paraszthház két szobával és egy konyhával, Illési meg vett egy pár lovat és egy rozoga csézát, mellyel ő naponta ki és bejárt a városba, mert gyalog nem birta a hegyet mászni, maga is beteges ember volt. A két kis gyermek, Piroska és Zoltán, gyakran volt nálunk, én mindig megraktam kötényüket valami ennivalóval, mit nagy örömmel vittek haza. Szeptember elején Illési elment nejével Svájcba egy kiküldetésre és a két gyermeket egy bihari jó erős, tenyeres talpas, Örzsi nevü szolgálóra bizták, a lovakat meg egy sváb fiura, Stefire.

Mielőtt utra mentek volna, kérte Illésiné Róza nénit, hogy engedje meg a gyermekeknek, hogy naponta feljöhessenek. Róza néni örült, ha gyermekkel bajlódhatott, hát még olyanokkal, kikre ráfért egy kis jó ebéd. A gyermekek igen otthon érezték magukat nálunk. Este, mielőtt az ajtókat bezártuk volna és lefeküdnénk, mindig megnéztük, hogy rendben van-e minden a ház körül és be vannak-e zárva a terrász ajtók, meg a kutyák helyükön vannak-e és a macskák kosaraikban, szóval csak akkor feküdtünk le, ha már mindent megvizsgáltunk. Én épp a terrász-ajtót akarom bezárni és még egyszer átnézek a város felett, mikor látom, hogy az a ház, melyben Illésiek laknak, ég, már a láng az egész tetőt befogta. Nagy lármával kiabálok, hogy tüz van, bátyám már akkor szintén aludni készült, gyorsan magára kapja a kabátját, kezébe fokosát és szalad ki, hogy hol van a tüz. Én mutatom, hogy ég az Illésiék kalibája, gyorsan szaladjunk, talán még ki tudjuk menteni a két kis gyermeket. Szaladtunk bátyámmal, ahogy csak birtunk, mikor az égő házhoz értünk, Örzsi már fent volt és sirt, jajgatott, de csak egyik lábáról a másikra topogott, a helyett, hogy a mentés után látott volna. Rákiált bátyám:

— Hol vannak a gyermekek?

— Alusznak, kérem alásan, bent a szobában!

— Maga szamár, hát miért nem hozta ki, iszen már meg is fulladhattak a füstben.

Azzal berohan bátyám a füsttel telt szobába, ahol a két kis gyermek a földön, szalmazsákon feküdt, jóizü álmát aludva. Az egyik gyermeket bátyám kapta fel, a másikat én és ugy szaladtunk velük ki az ud-

varra, a gyermekek meg sirva kértek, hogy ne bántsuk, hadd aludjanak. A leány kihozta a szalmazsákot meg egy kis vánkosukat és a szomszédban lévő rétre tettük az ágynemüt, arra fektettem a két kis gyermeket, mig a többi kis vacakot, amit ki lehetett hozni, kihozták. Tüzoltásról szó sem lehetett, mert viz az nem volt az egész környéken. A szomszédok összefutottak sápitani, de menteni senki sem mert, csak az maradt meg, mit mi kihuzgáltunk. A két kis gyermeket felvittük magunkhoz, ott is maradtak, mig szülőik megjöttek. Másnap varrtam a kicsinyeknek ruhákat, mindig volt Róza néni „boltjában“, (ugy neveztük szekrényét, mert ott mindig volt készlet ruhákra) amiből lehetett szövetet találni. A kicsinyek nem tudták, mily veszedelemben voltak, Róza néni elhalmozta őket mindenféle jóval, Rózácska meg megosztotta velük játékait.

Miután Illésiék lakása nagyrésze fából volt, a lovak csürje is elégett. Reggel jön a Stefi és kéri bátyámat, hogy engedje meg a Nagyságos ur, hogy az ő lovait beköthesse a mi istállónkba, mert hogy leégett a csür, nincs hol tartani őket.

— Jól van, — mondja bátyám, — de azután van-e abrakod számukra?

— Az bizony nincs!

— Hát eddig mivel tartottad őket?

— Kérem alásan, azt mondta az Illési ur, hogy szedjem össze a szomszédoktól a görögdinnye haját és azt adjam a lovaknak.

Erre jóizüt nevetett bátyám:

— Arabs paripának hiszem, hogy jó lehet cse-

megének, de a svábhegyi ló nem huzza ám fel a cséza-tokat a hegyre még üresen sem, görögdinnye abrak-tól.

Illésiék lovainak sem volt soha oly jó dolguk, mint a bátyám istállójában. Mikor megjöttek Svájc-ból, csak akkor tudták meg, hogy mi történt idehaza. Lakásuk nem volt, mert a leégett házban nem lakhat-tak, Pesten meg nem tarthattak külön téli lakást. Róza néni nagyon megszerette Illésinét és azt mondta bátyámnak, hogy adjuk át Illésiéknek a stációutcai háznál levő kis lakást, mely három szobából és egy konyhából állt, 200 frt. évi bérért. Persze, hogy na-gyon megörültek ennek Illésiék. De oly szerény kö-rülmények között voltak, hogy alig volt egyebük, mint az a pár vánkos, mit mi megmentettünk. Itt is-mét bő tere nyilt Róza néni jó lelkének, mert amit csak lehetett, mindennel elhalmozta őket, ruhanemü-vel, butordarabokkal, ugyszinte, ha a gyermekek ru-házatában hiányt látott, azonnal keresett, hogy mit lehetne odaadni nekik. Ő akkor volt elemében, ha va-lakin segithetett, ezért de sokan ki is használták.

1869-ban igen nagy és jó szőllőtermés mutatko-zott. Bátyám nagyon örült a gazdag termésnek, min-dig mondta, ne busuljatok, lesz mit inni, (pedig mi sohasem ittunk mást, mint vizet, ő pedig csakis saját borocskáját iszogatta, azt tartotta, nincs jobb bor a svábhegyinél.) Ez évben nagy szüretet tartottunk, meg voltak hiva az irók és müvészek, de még a sváb-hegyi bandát is lehivták muzsikálni. Volt nagy muri! még a bátyám is táncolt velük. Ekkor ösmerkedtem meg férjemmel, a „Hon" fiatal munkatársai is mind kint voltak, élükön Illési Györggyel. Ezen évben el-

adott bátyám 200 forint ára bort, mindenkinek eldicsekedett vele:

— Mennyit kell nekem összeirnom, mig 200 forintot kapok és ez a szegény szőllő megtermi bőven a kamatját.

Ugy tudott örülni mindennek, amije termett, mint egy gyermek. De a müvészek elküldték a zenészeket, nem voltak megelégedve a svábhegyi bandával, mert iszonyu hamisan játszott, és Bodorfi, akkor az opera baszbaritonja, a terrász ablakán kiverte a legszebb csárdásokat és polkákat, mit a vendégek éneke kisért, velök bátyám is. Róza ekkor kis leány volt, de ő is velünk ugrált és mulatott. Másnap azzal ébred fel, hogy:

— De jól mulattam tegnap, ez volt életem legboldogabb napja!

Soká emlegette bátyám Rózácskának ezt a mondását. Akkor nevettünk rajta, de talán igaza volt. Gyermek volt, kinek mindene megvolt, amit csak szeme-szája kivánt, Róza néni, ha lehetett volna, még a csillagokat is lehozta volna számára, kényeztette, ápolta, még a szellőtől is féltette.

Mikor uszni tanultunk a Balatonban, Rózát világért nem engedte volna, pedig alakra nagyobb és erősebb volt, mint mi, félt, hogy hátha elszakad a vezető kötél, vagy Róza bátran nekimegy a Balatonnak és elképzelt minden lehetetlen rémképeket, hogy mi minden történhetne vele? Csak már mint nagy leány tanulta meg az uszást és mesteruszó lett. Sokszor hónapszámra nem eresztette még az udvarra sem, nehogy meghüljön, oskolába nem engedte járni, nehogy ott gyermekbetegséget kapjon meg, Bakosi Fe-

renc, ki később képviselő lett, tanitotta az elemi tárgyakra. Kézimunkára magunk tanitgattuk.

Ezen az őszön vittük be az állatokat a városba. Három tehenünk volt, két ló, két hizó disznó, meg mindenféle fajtyuk, Brámaputra, Brabant, Kokinkinai, meg a ludak. A ludak fajtáját édesanyám küldte, szép nagy fehér fajok, ezekből is volt néhány példány. Volt egy gunár, Jancsi, az oly okos volt, hogy minden beszédet megértett, különösen Róza néni szavait, neki még felelgetett is a maga módja szerint. Jancsi volt az udvar őre, mindig magasan kinyujtott nyakkal járt az udvaron és ha valaki bejött a kapun, ugy kiabált, mintha veszedelem lett volna. Ha a Jancsi hangját hallották, minden cseléd a kapuhoz szaladt, ki lehet az, akit Jancsi jelent? De ha gyanus alak jött be a kapun, azt Jancsi ugy megharapta, hogy az ugyan többet be nem tette a lábát az udvarunkra. Jancsi dominált a házőrző kutyák felett is, ha utjába álltak, a nagy ujfundlandi kutyákat és a magyar kuvaszokat ugy megharapta, hogy orditva szaladtak a szobába.

Egyszer egy vándorlegény tévedt be az udvarra. Jancsi meglátja a vándort, elkezd futni és lármázni az idegen emberre, de az fel sem vette a lud lármáját és a terrász felé tart. Ekkor Jancsi odaszalad az idegenhez és egy darab hust kiharap az inából. Ez elkezd kiabálni, a lud még jobban lármáz, erre a lármára a kutyák is előbujtak fekhelyükről, azok is segitettek Jancsinak; a pokoli csaholásra kirohan bátyám bottal a kezében és látja, hogy egy vándor küzd egy luddal és öt kutyával; a szegény ember ugy meg volt rémülve, hogy beszélni sem birt, csak reszketett

és könyörgött, hogy szabaditsák meg az ebek harmincadjától. Sirva mutatta lábaszárát, amit Jancsi véresre harapott. A lud hőstette annyira hiressé vált a hegyen, hogy ha valaki be akart a kapun jönni, elébb körülnézett, hogy nem látja-e valahol a közelben, mert ha az a kapu körül sétált, akkor még a postás sem jött be. De ugy is járt Jancsi az állatok között, mintha tudta volna, hogy ő a leghatalmasabb közöttük, a többi csak ingyenélő.

Róza néni nagy passzióval kezelte állatait, az uj sárga házhoz nagy tyukólat épitettek, jó meleget, hogy legyen bátyám számára naponta friss tojás, mert nagyon szerette este a lágy tojást. Mikor kis csibék vagy libák keltek, azokat Róza néni maga rakta vattás kosarakba, naponta etette és este maga ültette el anyjukkal. Fel is nevelte őket és oly gyönyörü példányok voltak, hogy bátran ki lehetett volna állitani őket, de ő azt sohasem tette, azt szokta mondani: nem a világnak nevelem én őket, de a magam mulatságára. Ha a szinpad nem foglalta el, akkor mindig állatjai között volt.

A tejet ösmerőseink mind elhordták a háztól, ha mégannyi lett volna is, de a magunk számára is sok szükségeltetett, mert Róza néni azt a tejszint és tejfelt ette meg, amit maga felezett. A lefelezett tejet kapták a kutyák és a macskák; volt tizenhét macskánk. Móric bátyám macskája tiszta fehér volt és kékszemü, ez volt a *Nárcissza*, mely az «Aranyember»-ben is szerepel. Róza néni macskája fekete, nyakán kis fehér folttal, Rózáé szürke, a többi az enyém volt, mert nekem kellett őket gondozni, de mindnek volt neve. Ha pár nap nem jöttek elő ebé-

delni, akkor már néni aggódott, hogy hol lehet a Cirmos vagy az Ordas, vagy a Kandur. Sokszor megesett, hogy a szomszédban levő olasz munkások elfogták a jól kihizlalt macskákat és megették, a bőrét meg bedobták az udvarra. Na de volt is ám ilyenkor inkvizició! Minden szomszédot sorra járt néni maga, hogy ki látta ott a tarka vagy szürke szinü macskát és ki ette meg? De arra sohasem jött válasz. A kedvenc cicáknak annyiban volt jobb dolguk, mint a félkegyenceknek, hogy bent aludtak a szobában és velünk étkeztek, mindenki kedvence széke támláján állt. Bátyám Narcisszája volt a legszebb és a legorcátlanabb, annak minden meg volt engedve, érezte, hogy őt a ház feje pártolja. Nárcissza mindig elleste, ha a villára oly falat került, mit ő szeretett, azt oly ügyesen tudta lekapni a villáról, mig az ember a szájáig vitte a falatot, hogy észre sem lehetett venni, már ő megette és ha az ő kedvenc étele volt, körüljárta mindenki székét és mindenki elől elkapdosta a jó falatokat. Sokszor megesett, hogy Nárcisszát el kellett csukni ebéd előtt, mert nem lehetett tőle ebédelni. Mikor megtette étkezési körutját az asztalnál, visszament bátyám széke támlájára, ott szépen megnyalogatta talpacskáit és mikor tisztogatásával elkészült, lemászott bátyám ölébe és ott aludt. Alighogy befészkelte magát bátyám ölébe, elkezdett dorombolni. «Ennek a macskának én vagyok a kanapéja» szokta bátyám mondani. Ebéd után azt mondja bátyám: «Be kellene mennem dolgozni, de nem merek felkelni, mert felébred a nagyságos Nárcissza.» De Nárcisszának esze ágában sem volt a felébredés, mert igen jól érezte magát bátyám ölén, a jó meleg slaf-

rokba takarózva. Végre is bátyámnak fel kellett állni az asztaltól, bocsánatot kért a cicától, hogy zavarja délutáni álmában, szépen letette a kanapéra és betakargatta, hogy tovább zavartalanul alhasson. A többi macska érezte, hogy közöttük Nárcissza a kedvelt, ezért sokszor fujtak rá, ha a kanapéjukon foglalt helyet, de megesett, hogy pofozkodásra is került a dolog. Nárcissza gyáva volt, az első pofontól ugy megrémült, hogy bárhol volt, egyenesen bátyám széktámlájára ugrott, ott felhuzta hátát, farkát felborzolta és onnét fujt vissza ellenségére, de hadakozni nem mert macskatársaival. Nárcissza nyávogása is különbözött a többiekétől; az övé lágy, rövidhangu nyávogás volt, mig a többié éles és hosszu, ugy hogy ha az ajtón kivül nyávogott, mindig tudtuk, hogy ő jön. Ez a macska annyira szerette bátyámat, hogy mikor egyszer ősszel kiment nénivel a hegyre és az éjszakát is kint töltötte, másnap reggel csak megjelenik a terrászajtón a fehér cica és elkezd nyávogni. Bátyám a szobájában volt és kinéz az ablakon, hát lát egy fehér macskát; kimegy, hogy megnézze, miféle macska lehet, ép olyan, mint az ő kedvenc cicája, hát nagy csodálkozva látja, hogy az ő Nárcisszája. Ölébe vette és ugy vitte nénihez és mondta:

— Nézd már, kedvesem, azt tartják, hogy a macska hamis, már pedig ez nem hamisságból jött ki utánunk a hegyre, de szeretetből, csak azt nem tudom megérteni, hogy miféle alkalmatossággal jött át a Dunán, mert hidpénzt bizonnyal nem fizetett.

Valóban csoda volt, hogy egy oly kis állat felkeresse gazdáját és utána menjen oly hosszu utra. Ettől kezdve még jobban szerették a Nárcisszát.

Szelikát, a nagy ujfundlandi kutyát, bátyám Emich Gusztávtól kapta. Gyönyörü példány volt, akkora, mint egy kéthetes borju, ennek a leszármazottai voltak a Zulejka és a Neró. A más két kutya, a Lakór és a Huszár, paraszt kuvaszok voltak, de volt még egy kis amerikai ölebe néninek, azt is ajándékba kapta, azt Otellónak hivták, fekete volt, mint egy szerecsen és egészen szőrmentes, annak télire ruhát kellett varrni, ugy didergett. Szélika és Otelló az ebédlőben étkeztek, az asztal mellé a földre volt egy viaszkosvászon teritve, arra jött a Szélika és Otelló étkezőtányéra és egy vizestál. Tizenhét macskával és hat kutyával még nem volt teljes az állatsereglet, mert volt az ebédlőben egy nagy kalit, abban volt az apró madársereg, kanári, veresbegy, stiglic, egy más nagy kalitban voltak a gerlék, ismét egy állványon a kakadu, az sokszor ugy rikoltott, hogy csaknem elszaladtunk tőle a háztól, de meg pár szót szólt is, mire néni tanitotta. Kisebb kalitokban voltak a magános rigók, Jancsika, a fekete rigó, Pistika, meg a fülemüle. A mókuskák a néni hálószobájában a kályha mellett fészkeltek, hogy ne zavarják a madarakat.

Ezeket az állatokat Róza néni minden reggel maga takaritotta és etette, egész délig folyton munkálkodott, pedig mindig öt órakor kelt fel, mig megfőzte a reggeli kávét, lefelezte a köcsögben levő tejet, hogy mire bátyám felkel, a jó kávé készen már várja. Voltak dolgok, mikhez mást nem engedett nyulni. Például a paprikás halat és a babfőzeléket mindig maga rántotta, mert azt is csak ugy szereti bátyám, ahogy néni készíti. Ha gyengélkedett, akkor is kiment a babot vagy tököt elkésziteni. Ha kértem, hogy bizza

reám, én meg tudom épugy készíteni, mint ahogy bátyám szereti, ilyenkor rám nézett azokkal a mindentmondó szemeivel és azt mondta:

— Mig én élek és a lábaim birnak, addig azt én végezem, lesz még alkalmatok bátyátokról gondoskodni, ha már én nem leszek! (Sohasem hittem volna, hogy néni előbb haljon meg, mint bátyám, oly erős szervezetünek látszott.) Nagy művészete mellett hol tanulta meg a gazdasszonyságot, az titok. Eszter néni sokszor mondta:

— Édes Rózám, én csak azon csodálkozom, hogy hol és kitől tanultad te ez vagy amaz szokásokat, mert ugy teszed éppen, mint szegény jó anyám szokta tenni, nem csodálnám, ha mellette lettél volna, de jóformán nem is ösmerhetted, mégis minden házi dolgot az ő szokása szerint készitesz!

Egy nap kiküldték Miskát a hegyre a paraszt-szekérrel, bort beszállitani, el is indultak a szobaleánnyal, hogy délre visszajöjjenek a borral, de alig hogy elmentek, hát csak beállit Miska iszonyu rémült képpel és elkezd sirni. Róza néni is megijedt.

— Na, mi baj van, Miska?

— Hát mán meghalt!

— Ki halt meg? — rival rá néni.

— A Juszti!

— Miféle Juszti?

— Hát a ló!

— A ló! — kiált néni. — Mi történt a lóval? Bizonyosan nagyon gyorsan hajtotta, elesett!

— Nem, kérem alásan, de a hidon mentem és egyszer nagyot rántott a kantáron és leesett, meg volt halva.

— Hát hol van? — kérdi néni.

— Má elvitte a sintér.

Ekkor még nagyobb volt az ijedelme néninek, hogy az ő öreg lova sintérkézre került.

— Hát a másik ló hol van?

— Az itt van, az huzta haza a kocsit.

1870-ben igen vig telünk volt. A fiatal irók gyakran voltak nálunk vacsorán, egyik vagy másik zongorázott; kész volt a bál. Bátyám közénk vegyült és még balettet is táncolt jókedvében. Fel-felsóhajtott, hej, ha én még egyszer fiatal lehetnék! „Ti, kedves fiaim, még nem tudjátok, mi az a fiatalság, majd csak akkor tudjátok meg, mikor az én koromban lesztek és oly időkön mentetek át, mint én. Ti boldog ifjukort értek, mert már a szabadság korában születtetek, szabadon beszélhettek, járhattok, nincsenek kémek a sarkatokban és policia, aki a szabad gondolkodást meggátolja!“ Ilyenkor átölelte nénit, kezét szájához szoritotta, azt mondta:

— Ugy-e, kedvesem, csak mi tudjuk, mily drága kincs az a szabadság! Ez a kéz mentett meg engem a biztos halál torkából, ez a kéz gondozott bujdosásom szomoru napjaiban, ez a kéz táplált és ez a kéz osztotta meg velem keserves keresménye száraz falatját, e nélkül a kéz nélkül én elvesztem volna. A mi eljegyzésünk nem olyan volt, mint más rendes eljegyzés, minket nem a jegygyürü füzött össze, hanem a halált osztó gyilkos bombák! Nem zeneszó mellett tartottuk eljegyzésünk ünnepét, hanem ágyuk sivitása és ágyuk dörgése között. Mikor 1848 március 15-én Katona József Bánk bán-ját adták a Nemzeti Szinházban, eznap szabadult ki Táncsics, akit a felizgatott közönség látni

akart a szinpadon. Ekkor Vasváry, én, Petőfi, szakadó esőtől átázott vizes, sáros ruhában bementünk a szinházba és igyekeztünk lecsillapitani az izgatott közönséget. Egressy Gábor elszavalta Petőfi Talpra magyar! cimü költeményét. Egressy szavalata után még zajosabb lett a közönség. Ekkor én léptem a szinpadra, csendre és távozásra kértem a tisztelt közönséget, de senki sem mozdult helyéről. Ekkor a szinfalak közül kilép Laborfalvi Róza Gertrud királyné jelmezében, fején királyi korona, szemében minden emberi szivet gyujtó láng, fejedelmi alakját méltón takarta a királyi palást. Egy kissé megrezzentem látásán, odalép hozzám, kezében nemzetiszinü kokárdát tartván, mit feltüzött szivem felé, a közönség tapsolt és éljenzett! Hátha még azt tudta volna, hogy ez a nemzetiszinü kokárda kötött egybe élettársul Laborfalvi Rózával! Istenem, de szép idő is volt az! Nem az ágyuzást értem ám, hanem a mi szerelmünket. — Mig ezt mondta, neje kezét folyton kezében tartotta és csókolgatta. — Az én életem addig élet, mig ő él, tovább én sem óhajtok élni.

De sokszor elmondta ő ezt és sokszor meg is irta. Sohasem láttam házasfeleket oly gyengéd figyelemmel lenni egymás iránt, mint ők voltak egymáshoz, igazán mind azon gondolkodtak, mi fog örömöt szerezni a másiknak.

Ezen a télen felkérték Róza nénit a Jogászbálra bálanyának. Nagy volt öröme, hogy elmegyünk a Jogászbálba. Róza néni többféle könnyü báliruhának való szövetet rendelt; másnap alig vártam a reggelt, gyorsan siettem a szabáshoz. Bátyám tiz óra felé elment hazulról és szokása szerint bejött nénihez kö-

szönni, én is szaladok kezet csókolni. Fejével integetett:

— Aztán rózsaszin kedved is legyen a rózsaszin ruhához, — azzal kiment az ajtón. Azt hittük, hogy a szerkesztőségbe megy. Délben halvány arccal jött haza, kezében töltött pisztollyal. Azt mondja, a másvilágról jövök. Róza néni nem érti:

— Honnét jössz, kedvesem?

Azzal mutatja a pisztolyt és mondja, hogy Pulszky Ferenccel[30] volt párbaja.

— Háromszor lőtt rám Pulszky, de mind a három csütörtököt mondott, a golyó most is benne van a pisztolyban és bent is hagyom emlékül.

Halálra ijedtünk, én elkezdtem iszonyun sirni és remegni. Róza néni, jéggé fagyva az ijedelemtől mondja:

— Látod, kedves angyalom, máskor ilyeneket ne tégy.

— Már milyeneket?

— Hát, hogy duellálsz.

— Nem vagyok én anyámasszony katonája, hogy a kályha mellé bujjak, hogyha bántanak.

— De hát annak a Pulszkynak volt lelke, reád háromszor lőni?

— Azt a segédek rendezték!

— Hát azok a segédek emberi lélekkel birtak, hogy egy embert céltáblának néznek? És te? Hányszor lőttél Pulszkyra?

— Nem sütöttem el a pisztolyomat, nem akarok embert ölni, de hát ők akarták, azzal a szándékkal voltak hozzám, de Isten akarata győzött az övék felett.

Még a reám bizott feladatokat nem végeztem be, még nem hivnak!

Addig nagy tisztelője volt Róza néni Pulszkynak, de attól kezdve férje gyilkosának nevezte, sohasem tudott neki megbocsátani, bátyám hiába akarta meggyőzni, hogy ez nem gyilkos szándék, férfiak között csakis igy lehet az egyenetlenséget kiegyenliteni, de ő mindig csak azt mondta: aki egy emberre egymás után háromszor rálő, az ölni szándékozik. Később meghivta Pulszky bátyámat estélyre, néni a világért nem akarta elereszteni, de bátyám mégis elment és nagyon jó kedvvel jött haza. Igen jól mulatott és nagyon szivesek voltak hozzá, a házigazdától kezdve mindenki, de néni sohasem tudta megérteni, hogy hogy lehet az, hogy akire rálőnek, azt még szivesen is lássák!

— Ez a politika, ehhez te nem értesz, kedvesem! — felelte Móric bácsi. — Ha csak azokhoz járnék, akik nem akarnak megenni, akkor édeskevés ember maradna számomra, mert a kollégáimon kezdve, mind nem bánnák, ha már a másvilágon irogatnék. Mind azt hiszi, hogyha én nem volnék, akkor az ő munkájukat venné a közönség. De hát már én azért mégis csak itt maradok, bevárom az Uristen akaratát, ládámat ugyan készen tartom, de meghalni semmi szándékom sincsen.

Amint édesapám olvassa a „Hon"-ból, hogy bátyámnak milyen pisztolypárbaja volt, azonnal felsietett Pestre, megtudni a valót, hogy valóban nem történt-e baja öccsének. Édesapám megnyugodott, mikor öccsét jókedvben és jóegészségben találta, de azért figyelmeztette, hogy máskor jobban vigyázzon.

— Kedves Károlykám, — válaszolt bátyám, — jó

az Isten, eleget vigyáz az rám! Hányszor megmentett már a biztos halál elől, majd csak kegyes lesz továbbra is hozzám. Ha pedig kiesem magas gráciájából, akkor meg ugyis hiábavaló minden vigyázatom, mert emberi erő nem képes megváltoztatni a predesztinációt. De azért légy nyugodt, kedves bátyám, nem rohanok fejjel neki a veszedelemnek, csak azt fogadom el, amit ki nem kerülhetek. Légy nyugodt, az én Istenem nem hagy el engem!

Az első télen nagyon sok rendezni való volt az uj háznál. Róza néni maga sózta be az aprólékot, meg a sonkákat, soha oly jóizü kolbászt és hurkafélét nem ettem, mint amelyet Róza néni készitett. A kolbászból mindig füstöltünk, mert azt nagyon szerette bátyám tormával, meg a disznó orrját bodros káposztával, ez is családi ételünk volt, szülői háznál főzték, de sem Róza néni, sem én nem tudtuk megenni, amiért bátyám nagyon haragudott és csodálkozott, hogy hogy lehet azt az ételt nem szeretni, melynek készitési módja nagyanyádról maradt reánk? A disznó orrát megfőzték és abba tettek kék bodros káposztát, mikor az megfőtt, jött bele sült gesztenye, mazsola, szőllő és méz, a gesztenyét kiszedtem, de a többit tányéromon hagytam. Hogy Róza néni nem tudta megenni, arra rendesen azt szokta bátyám mondani: «Nem pápista gyomorba való.»

A kaputól egész a konyhaajtóig egy füthető üveges folyosó vezetett bátyám dolgozószobájába. A folyosó tele volt virággal, miket Róza néni maga ápolt, öntözgette, száraz levelektől letisztogatta és bujtogatta az ágakat. A folyosó padlója kő volt és itt gyakran meghült Róza néni és gyakran berekedt, ugyhogy

rekedtsége miatt sok müsorváltozás volt, ez őt nagyon bosszantotta. Bátyám sokszor kérte, hogy vonuljon vissza a szinpadtól, ne várja meg, mig a közönség megunja.

— Eleget szolgáltál már kedvesem a hazának, élj most már nyugodtan a családodnak, hála Istennek, nem vagyunk rászorulva.

Ebben az évben Róza néni a szerződését nem ujitotta meg, hanem bejelentette a szinpadtól való visszalépést. Ekkor lett igazgató Szigligeti Ede, kijött nénihez és kérte, hogy ne váljon meg végkép a szinpadtól. Nagy kérésére megigérte, hogy egyszer-egyszer fellép egy-egy klasszikus szerepében, de rendes szerződést nem köt. Ekkor volt legnagyobb fizetése, mit egy magyar tragika a Nemzeti Szinháznál kaphatott: 2800 forint, de jelmezről magának kellett gondoskodnia és mikor nyugdijba ment, 800 forint volt nyugdija. Ezentul nagyon ritkán lépett fel a szinpadon, csak ha valami jótékony estére kérték fel. Azt szivesen megtette.

1875-ben gróf Karácsonyi Guidó adott nagy estélyt az udvar tiszteletére, ott volt őfelsége és szeretett királynénk Valéria főhercegnővel és szegény Rudolf trónörökössel. Bátyámék is meg voltak hiva. Róza nénit felkérte gróf Karácsonyi, hogy szavaljon valamit a királyné előtt, aki már akkor jól beszélt magyarul. Róza néni ekkor Vörösmarty Szép Ilonka cimü románcát szavalta; csengő szép hangjával elragadta az egész társaságot, nem csodálom, hogy felrázta minden hallgató lelkét azzal az ő dallamos csengésü hangjával. Minden szava szivekig hatott és átérezte a hallgató, de legjobban hatott a felséges királynéra a vers

utolsó akkordja, hogy „Áll a ház, de nincsen nyugodalma, feldulta a szerelem hatalma". A szavalás után a királyné őfelsége magához kérette Róza nénit és megdicsérte a szép szavalatáért. Mikor hazajöttek, Róza néni nem győzött eleget beszélni felséges királynénk szépségéről és gyönyörü alakjáról, meg hogy mily szép kiejtéssel beszél magyarul.

Nagy esemény volt az, hogy Róza néni elment a nagyuri estélyre, mert mióta lelépett a szinpadról, nagyon visszavonult, nem járt sehova, hiába volt mindenféle meghivó, csak azt mondta bátyámnak: menj te egyedül, édes fiam, engem nagyon fáraszt az éjjelezés, én már nem vágyódom semmiféle mulatságba. Nagyritkán ment szinházba, csak ha Blaháné meg Tamási játszottak. Azokat mindig megnézte. Sokszor mondta: „Kár, hogy Blaháné nem lett tragika, mert az ugy tud előadni, hogy a legnagyobb tragika válhatott volna belőle." Tamási dalait egész nap dudolta, bátyám szintén. Különösen azt a dalt, hogy: „Volt nekem egy daruszőrü paripám, de eladta a szegedi kapitány, most is megvan az átkozott, de másnál, no de sebaj, több elveszett Mohácsnál." Ezt a dalt mindenre alkalmazta, ha valami kár érte.

Róza néni senkivel bizalmas nem volt, de én rám mindenét rábizta és gyakran elbeszélte élettörténetét. Naponta én fésültem, szerette, ha óraszám elfésülgettem hollófekete haját, ő meg mesélte gyermekkora élményeit. Atyja, Benke József, theologus volt Nagyenyeden. Kiváló eszü és müveltségü ember volt, papnak készült. Róza néni nagyatyja székelyföldön, Laborfalván lakott, hol kistelkes gazda volt, fiát, Józsefet, felvitte Nagyenyedre az iskolába, hogy később a

theologiára juthasson. Nagy szorgalma és testi épsége, szép csengő hangja, mind igen alkalmasok lettek volna a papi pályára, de miután 1807-ben még Nagyenyeden a theologusoknak copfot kellett viselni s ezt Benke József nem tette meg, ezért kitették a konviktusból. Ekkor kezébe vette a vándorbotot, gyalog elment Bécsbe és ott tengődött, mig valami mázolásokat kapott és mázolással tartotta fenn magát. Bécsben megismerkedett a színészekkel, kiknek révén látogathatta a Burgszinházat, itt kedvet kapott a színészethez. Bécsből egy évi tartózkodás után visszasétált Pestre, 1808-ban megismerkedett a Nemzeti Szinjátszó társulat igazgatójával, Murányi Zsigmonddal, akinek társaságához szegődött és nagy tehetségével és szép alakjával, erős csengő hangjával gyorsan meghóditotta az akkori kis magyarajku közönséget, ugyhogy rövid idő alatt Murányi igazgató társa lett. 1815-ben a társaság Miskolcra ment, de akkor már Benke hanyagul vette a szinészetet, megunta a vándorlást, megvált Murányi társulatától, megtelepedett Miskolcon és nyitott egy magasabb müveltségü leányiskolát. Több nyelvet beszélt és tanitott, itt irodalmilag is müködött, darabokat irt és forditott. Röpiratokat irt, melyekben a nemzettől folyton követelte és sürgette egy állandó Nemzeti Szinház felállitását. Kazinczy Ferenc kastélya közel volt Miskolchoz, őt is gyakran meghivta, ott megismerkedett az egész Borsodmegye nemes családjaival, akik örömest bizták rá leányaik nevelését. Ugyancsak Miskolcon ismerkedett meg Rácz Zsuzsánna szinésznővel, kit feleségül is vett. Róza néni nagyon szerethette édesanyját, aki, mint mondá, kicsiny, vékony, szerény és igen munkás

nő volt. A leányintézet virágzott a kezük alatt, édesatyja volt a szelleme az iskolának, anyja pedig végezte a házi teendőket. Annyira keresett volt intézetük, hogy a borsodi családok arra kérték, teremtsen fiuk számára egy bennlakó intézetet. Benke engedett kéréseiknek. A bennlakókat mind édesanyja gondozta, de nem volt elég, hogy más gyermekeivel kellett vesződni, magának is minden évben született gyermeke. Igaz, hogy mind elhaltak, csak Juci (Judith, azaz Róza néni) és Bebus, a fia maradtak meg.

Édesatyja nagyon szigoru volt, félt tőle az egész vármegye, édesanyja annál gyengédebb és szelidebb. Anyja már hajnalban kelt, hogy mire a kosztosok felöltöznek, a reggeli köménymagleves készen legyen. Este, mikor a gyermekek körülülték az ebédlő nagy asztalát, melyen egy szál faggyugyertya égett s ugy tanultak, anyja fonott. Mikor a leckével elkészültek a diákok és felmondták Benkének leckéjüket, következett a vacsora. Vacsora után szabad volt mindenkinek azzal foglalkoznia, amire kedve volt, de többnyire anyja körül csoportosultak és kérték, hogy mondjon meséket az aranyhaju tündérkirályleányról. Egy este, Luca napján, lucaszékéről mesélt és elmondta, hogy aki Luca napján éjjel sötétben felmegy a padlásra és lehozza a padláson lévő fehérnemüt, meglátja mátkáját. Egy leány a faluból meg akarta látni jövendő mátkáját, éjjel felment a padlásra, de ott egy zsivány volt elbujva, az megfogta a leányt, aki ijedtében szörnyethalt. Róza néni ekkor kisleány volt, ijedten szólt:

— Dehogy mennék én most fel a padlásra!

Ezt meghallja az atyja:

— Mit, te nem mennél most fel a padlásra? Hát most azonnal felmész és lehozod nekem a bekecsemet, amely a középső gerendán lóg.

Ezzel megfogta a kezét és kipöndöritette a konyhába. Anyja megrémült, hogy mi lesz most Judittal? Néni sirdogált a konyhán és hivta a szolgálót, hogy kisérje fel a padlásra, de az a világ minden kincséért sem ment volna. Egy darabig csak sirdogált, végre reászánta magát, hogy felmegy a padlás létráján. Nagy nehezen felmászott és mikor felért, a padlás szájánál volt elteritve a szárazbab héja, erre rálépett és annak a zörgésétől ugy megijedt, hogy elkezdett kiabálni zsiványt, gyilkost. Ezt anyja, ki titokban utána ment, meghallotta, felrohan a padlásra és ott kétségbeesve találja a kislányt. Ekkor leviszi leányát és lefekteti, mire a gyermek iszonyu lázba esik, folyton félrebeszél, soká nem tudták eszméletre hozni, nagybeteg lett utána, ekkor apja is megijedt. Mikor jobban lett, atyja szelidebb lett hozzá.

Édesanyja nagyon sokat szenvedett atyja erős természetétől és a sok fárasztó munka nagyon megrongálta az amugyis gyenge nőt. Kérte férjét, hogy a leányintézetet hagyják fel és csak fiukat tartsanak, mert ő már nem birja a munkát. Ugy is lett. Egyszer édesatyja feljött Pestre és felhozta magával a kis Jucit. Ekkor tizenhároméves lehetett, elvitte szinházba is, hol Kántorné játszott Budán németül. Ő semmit sem értett belőle, csak Kántorné kiabálására emlékezik; tizenötéves volt, midőn ismét felhozta atyja Pestre és akkor azzal a szándékkal, hogy Kántornéhoz adja, az tanitsa be szerepekre. Elmondta Róza néni, hogy mentek át a befagyott Dunán, egyik jégtorlaszról a

másikra csuszva, lábán egy talpalatlan cipő, Isten csodája, hogy keze-lába le nem fagyott. Kántorné Budán a Retek-utcában lakott, a ház még most is áll, most kocsma.

Mikor atyja otthagyta és ő egyedül maradt Kántornénál, ugy érezte magát, mintha ki volna dobva a világba, kinek senkije sincs és senkihez nem tartozik. Kántorné, nagy, erős nő volt, erős férfias vonásokkal, hangja is inkább férfiéhoz hasonlitott, nagy lábai és kezei voltak, ha családjával volt is, mindig deklamált. A «*Bársonycipő*» cimü darabban lépett fel először szinpadra Róza néni, Kántorné ruháiban és cipőiben, a ruhákat összevarrták rajta, de a cipők akkorák voltak, hogy ronggyal kellett kitömni. Egy szobaleányt játszott, de oly rosszul, hogy csaknem kifütyülték. Nagyon félt Kántornétól és mindig kiment a szobából és az ablakon át nézte, hogy hogyan deklamál magában Kántorné és hogy tanulja szerepeit. Neki éppen semmi kedve nem volt a szinészi pályára, ki is jelentette Kántorné előtt. Az irt is Benkének, hogy jöjjön el leányáért, mert nem érdemes vele vesződni, se kedve, se tehetsége a szinészethez, vigye haza és adja férjhez. Benke el is jött és hazavitte leányát. De Döbrentei Gábor[31] mondta Benkének, kivel nagy barátságban volt, hogy lesz még a kis Juciból nagy müvésznő, mert gyönyörü alakja és szép, csengő hangja van. Kár lenne elvenni a szinpadtól, mert nagy jövőnek néz elébe. De a kis Juci nagyon visszavágyott anyjához, nem tudott megszokni a főváros idegen lakosai között, kiknek nagyrésze még akkor német volt. Igy atyja hazavitte Miskolcra. Ekkor már édesanyja nagyon beteges volt és a házi gondok és dolgok a kis

Jucira maradtak. Bár atyja már nem volt oly szigoru hozzá, mint azelőtt, ő azért mégis nagyon félt tőle. Anyja rövid idő alatt meghalt. Jucika alig volt tizenhatéves.

Anyja halála után atyja többé nem tartotta az intézetet; fiát, Bebust beadta a piaristákhoz Miskolcra, ő meg leányával visszajött Pestre és mindketten a Komlósi társulatához szerződtek. De az ifju leánynak nem volt jelmeze, azokat a színésznők kölcsönözték neki. Ekkor történt, hogy a budai társaság megoszlott, Komlósi maga szervezett egy társulatot, de a nevezetesebb színészek és színésznők itt maradtak Budán, mig Komlósi társulata Székesfehérvárra ment és onnét Komáromba. Benke Juditot szerződtette Komlóssi primadonnának, ki még ekkor nem játszott mást, mint Julcsa szobaleányt, azt is rosszul. Operákban énekelt, népszinmüt, drámát, mindent kellett játszani. (Sokszor énekelte a még emlékében levő áriákat, kottát nem ismert, hallás után énekelt.) Ettől kezdve a legnagyobb szerepeket kellett neki eljátszani, ő játszott, atyja a szinfalak közül figyelte leánya játékát és ha nem játszott ugy, mint ahogy atyja óhajtotta, jelenés után, mikor kiment a szinpadról, végigverte.

Igy tanitotta a leányát a szavalásra és a játékra.

Ily tanitási mód mellett más lemondott volna a szini pályáról, de ekkor már felébredt benne a vágy és akarat, annál is inkább, hogy szépségével meghóditotta a közönséget, ugy, hogyha nem is játszott, csak a páholyban volt, bementek, hogy őt lássák. Ekkor vette fel a *Laborfalvi Róza* nevet. Apja lelkére kötötte, hogy ne legyen utánzója senkinek sem és ne tanulja el

Kántorné német álpáthoszát, de teremtsen önálló alakot saját tudományából. Ha nem is lesz elsőrendü, de önálló alakitás legyen. Igy a fiatal leánynak éjetnapot fel kellett használnia a tanulásra és magának kellett varrni jelmezeit is, miknek fejedelmi diszei ólmos papirosból voltak. Rohamosan fejlődött tehetsége, bámulva nézték pályatársai, mint emelkedik magasabbra. Már fellépett a budai közönség előtt is, nagy tetszést aratva — nagy meglepetésükre azoknak, kik nem hittek tehetségében, csak Döbrentei nem volt meglepve. Budán is játszott már nagy szerepeket, de még tragikai szerepeket nem adtak neki, egyrészt fiatalságát nézték okul, másrészt meg Kántorné nem engedte volna, hogy az ő szerepét más játssza.

A Nemzeti Szinház megnyitása 1837 augusztus 22-én volt. Kántorné távol volt a fővárostól, Szigligeti volt a szinház titkára, ki levélben kérte Kántornét, hogy a szinház megnyitásán játssza el Vörösmarty „Árpád ébredése“ és Schenknek „Belizár“ cimü drámájában a főszerepet. De hiányos postajárás folytán Szigligeti levele nem jutott Kántorné kezéhez és igy ő mit sem sejtve, nem is válaszolhatott a felkérésre. A szinházigazgatósághoz tartozó urak, Nyáry Pál[32]. és Földváry[33] pedig a válasz nélkül hagyott levelet ugy vették, hogy kérésüket Kántorné feleletre sem méltatja és igy nem volt mást tenni, mint az ünnepi megnyitásra való főszerepet Laborfalvi Rózára bizni. Emlité Róza néni nekem, hogy Vörösmarty maga tanitotta szavalni. *„Rózsikám, ezt igy hangsulyozza, most pedig igy mondja“*. Nagyon félt a néni ettől az előadástól, mert még ily nehéz szerepeket nem játszott. A szinház zsufolva volt a nemzet nagyjaival és intelligenciájával,

mikor kilép a szinpadra, remegett minden részében, mintha érezte volna, hogy ettől az előadástól függ jövője. Az egész közönség őt látta egész este, elhalmozták tapssal és virággal, Vörösmarty és Bajza a szinpadra mentek és ott üdvözölték, mint a jövő hősnőjét. Ettől kezdve mint hősnő szerepelt és Kántorné többé nem játszott Pesten, nagy tragikai szerepeit mind ő tanulta be három hónap alatt.

Sokszor mondta néni: könnyü volt akkor játszani, mert voltak mesterek, kik tanitották a fiatal szinészeket, Bajza egy próbáról sem maradt el, sem Vörösmarty, az öreg Szentpéteri, Fáncsi, Egressy, László, Bartha, Szerdahelyi, Lendvai, Szigligeti, egymást nevelték és javitották. Ekkor már néni nem függött apjától, maga tartotta el magát, de még atyját is segitette. Ugyan atyja ismét visszament Miskolcra és ismét megnősült és második nejétől született Jozefa leánya (később dr. Huray Istvánné.) De már magának nem volt iskolája, hanem a piaristáknál tanitott. Akkor a szinészi fizetés nagyon csekély volt, Laborfalvi Róza, mint primadonna kapott havi 100 forint fizetést és egy jutalomjátékot, a férfiszinészek még kevesebbet. Nyáron lakást nem tartottak a városban, az egész szinház kint lakott a Svábhegyen. Róza néni is fent, a Latinovics-féle majorlakban, nagy nehéz tragikai szerepe eljátszása után agyonfáradva, lerakva a királynéi jelmezt, felvette köpenyét és fejét átkötve kendőjével, elindult éhesen ki a Svábhegyre, de akkor még alagut nem volt, elébb a budai váron kellett átmenni és a Vérmezőn lejönni és ugy kezdeni ismét a hegymászást egész a Latinovics-majorig, jó kétórai séta. Éjjel sötétben csak kézilámpájuk világitott, de az

egész színészsereg kijött, igy nem féltek a megtámadástól.

Nem volt elég, hogy játék után gyalog mentek a hegyre, de még az ennivalót is magukkal kellett cipelni, gyümölcs vagy savanyu uborka volt a fejedelmi vacsora a hegyen egész nyáron. Husz forintot fizettek lakásért, igaz, hogy egy vagy két szoba és konyhából állott a lakás, cselédet csak az tartott, ki már nagy müvész volt. Reggel azután megint utra kelt a színészkaraván, mert a próbák délelőtt voltak, sietni kellett, nehogy elkéssenek és csekély gázsijukból még büntetéspénzt is kelljen fizetni.

Nagyon sokat küzdött az élettel, anyja halála után egész egyedül maradt, atyjához nem volt bizodalma, mert az ő nemes lelke nem találta fel pártolóját atyja rideg gondolkodásában. Komlósiéknál lakott mig nagyobb fizetést nem kapott, de szépsége nagy csábitásoknak volt kitéve. 1836-ban született kisleánya, Róza, a gyermek atyja Lendvai Márton volt,[34] férje Hivatal Anikónak, ki akkor a leghiresebb naiva volt az országban. Mikor megtudta Anikó, hogy Rózának kisleánya lett, elment, felkereste a fiatal anyát és látva ott a szegénységet és a nélkülözést, fogadott a gyermek mellé dajkát és szerzett ruhácskákat, az anyát pedig segitette, amivel csak tudta. Nagyon szerette Róza nénit, mindig járt a házhoz, Róza kismamának nevezte.

1838-ban az árviz alatt Laborfalvi Róza a Hatvani-utcában lakott egy pék házában, ugy hivták Fehérkereszt. Az I. emeleten volt a lakása. Gyönyörüen tudta mesélni, mint rohant a viz át az utcákon, oly gyorsasággal, hogy azt elképzelni nem lehet, ő kisleányát etette, mikor egy nagy lövést hall, utána

másikat, harmadikat és ez igy ment, mig minden padló fel nem szakadt. Szobájában a pattanás után a padló felpattant a plafonig, ők már vizben álltak. Felkapja karjára kisleányát és az ablakhoz rohan, hogy kiugrik vele. Ekkor jön arra Wesselényi[35] a csónakával és megáll Róza néni ablaka előtt, elveszi a kisleányt anyjától, utána kilép az ablakon az anya kis batyuval, hogy a legszükségesebb dolgokat magával vigye, mert holmiját ugy sem látja többé, a viz tönkreteszi és ami megmarad, azt ellopják a tolvajok, kik az elhagyott lakásokat fosztogatják. Wesselényi elvitte Laborfalvi Rózát gyermekével együtt a Fehérló-szállodába, a Kerepesi-utra. Gróf Ráday Gedeon, a nagy müvészbarát, ki megtudta, hogy a szinészek mind hajlék nélkül vannak (a gróf akkor a szinház igazgatója volt), kocsikat küldött be a menekülő szinészekért és kivitte őket péceli kastélyába, ott voltak a grófi családnál valami hatvanan hétszámra és ott beszélte el Róza néni Vörösmartynak, hogy szabaditotta meg őt Wesselényi és az ő elbeszélése után irta *Vörösmarty* «Az árvizi hajós» költeményét. Mikor megirta, azt mondja néninek:

— *Rózsika, irtam magának egy verset, elszavalhatja* — és akkor felolvasta néninek a költeményt, csendes, lágy hangon. Másnap este, mikor a társaság együtt volt, néni elszavalta Vörösmarty uj költeményét, mely nagy hatással volt a hallgatóságra.

Sokat tudott Róza néni beszélni péceli tartózkodásáról, hogy mily nemeslelkü nő volt a grófnő, hogy figyelme kiterjedt a legutolsó dologra is, a szép Bént grófnőnek nevezték, szintén Ráday születésü grófnő volt, hires szépség a megyében. Gyönyörü családi éle-

tet éltek, a ház lelke a grófnő volt, ő vezette a gazdaságot, mert férje a megye ügyeivel volt elfoglalva. Reggel korán kelt a grófnő és felvette kis rókaprémes bundikáját, kulcsos-kosárral a kezében ment körüljárni a gazdaságot, ő maga adott ki a magtárból, ő számolt a gazdatisztekkel, a kertet átnézte és kirendelte, hogy mikor mit szedjenek és mit vigyenek a pesti vásárra. Mikor a külső parancsolatokat kirendelte, jött a szakáccsal való tárgyalás, hogy mit főzzenek a sok vendég számára, egész borjut vittek reggel a konyhára, azonkivül sok baromfit. A kamrából mindent maga adott ki és mérte ki fonttal az ebédhez való zsirt, cukrot, lisztet, szóval mindent, ami a főzéshez szükségeltetett és mikor az ebédhez valót is kiadta a szakácsnak, bezárta éléskamráját és bement felöltözködni és azután vendégei körében társalgott, de tétlen sohasem volt, mindig volt valami kézimunkája, kötést még nővendégei számára is tartott. Este, mikor együtt volt a társaság, vacsora után kezdődött a mulatság. Ki szavalt, ki énekelt, a Nemzeti Szinház előadásait Pécelen tartotta. A Ráday-család nagyon buzgó kálvinista volt és vasárnap az egész szinitársaságnak templomba kellett menni, azt a grófnő megkivánta vendégeitől. Hetekig ott tanyáztak náluk, mig egy nap bement Pestre az egyik szinész körülnézni, hogy mikor lehet ismét megnyitni a szinházat. Egressy volt a Noé galambja, aki az olajággal visszatért. Nehéz szivvel váltak meg a nagyuri lakomáktól, a nemes grófnő ellátta őket mindennel, kinek ruhát, kinek pénzt adott. Mikor visszatértek a városba, alig ismertek az utcákra, lakásaikon minden pocsékká lett, ruhanemü és butor hasznavehetetlen lett, ujra kellett mindent sze-

rezni hitelre és lefizetésre, ami nagy uzsorával járt. Dehát másképpen nem lehetett. Volt a Dob-utcában egy vak zsidóasszony, az kereskedett uraságoktól levetett ruhákkal, ez volt a színésznők jelmezszállitója és a színészek pénzkölcsönzője, hogy mi volt az igazi neve, azt nem tudom, mert mindenki *Vak zsidónénak* nevezte.

Mikor ismét összeverődtek a színészek, egyiknek sem volt annyi pénze, hogy cselédet tarthasson és főzethessen, hanem összeadtak pár forintot és Kovácsné, a komika vállalta el, hogy ő fog főzetni és kosztot adni havi nyolc váltóforintért. Megyery[36] naponta talált ki valami szellemes dolgot a kosztosok mulattatására, egy nap bement a konyhába és megevett egy egész sült malacot, hogy mire a többi színész ebédhez ült, már nem volt más, csak üres káposzta. Az ebédnél folyton szidták az étel készitőjét, sohasem volt jó az étel, de azért a kosztot mégsem hagyták ott.

Róza néni is itt étkezett kisleányával együtt. Kisleányának egy akvarell arcképe maradt, gyönyörü gyermek volt, feketefürtös fejecskéje és tüzes fekete szemei, piciny szája, igazi angyalarc. Nagyon szerette gyermekét és sokat nélkülözött, hogy azt tisztességgel nevelhesse. Eközben meghalt atyja második neje és egy nap beállit hozzá atyja a kis Pepivel, ki egykoru volt Rózácskával, gyalog vitte Benke a kis nyolcéves Pepit Miskolcról Pestre. Ekkor mondta atyja, hogy meghalt Pepi anyja, elhoztam Pepit, add oda valakihez pesztrának, mert én nem tudom tartani. Róza néni ebbe nem nyugodott bele.

— Én majd gondját viselem, — válaszolt — ahol az én kisleányom el van, el lehet az árva is mellette.

Ugy is volt. Benke ismét visszasétált Miskolcra, Pepi pedig maradt Róza néninél, ki a maga leánykájával együtt tanittatta őket. Később Rózát beadta nevelőintézetbe, Pepi pedig mellette maradt és végezte a házi teendőket, mindaddig, mig a zeneoskolába nem iratta be, mert igen szép énekhangja volt. A kisleányból gyönyörü hajadon lett, tüzes, feketeszemü és királynői alak, igy a szinpadra készült, fel is lépett néhányszor, de nem sok tehetsége volt a szinészethez. Később, hogy Szerdahelyi Kálmán neje lett, visszalépett a szinháztól. Az öreg Benke gyakran felsétált Pestre meglátogatni leányait és fiát, Bebust. Utolsó utja télen volt; ekkor meghült a hazafelé menő uton és pár napi szenvedés után tüdőgyulladásban meghalt. Miskolcon piheni örök álmát. Leányai márványobeliszket állittattak sirjára.

Sokszor elmesélte Róza néni, hogy pályája kezdetén oly nyomorban volt, hogy alig volt a mindennapi fekete kenyérre valója. Mégis mindig volt adománya a nálánál szegényebbek számára. Ritka jó szive volt, nemcsak neki, de minden szinésznek. Bármily kevés pénzük volt is, mégis mindig segitették munkaképtelen szinésztársaikat. Sokszor elküldött Róza néni a gázsijáért és ott láttam, hogy kinek mennyit huztak le a fizetéséből havonként. Szathmáriné, a hires, nagy müvésznő mindig anyagi bajokkal küzdött. Jelmezei folyton zálogban voltak, sok ruhát küldött Róza néni, hogy legyen miben eljátszani aznap esti szerepeit. Egyszer nagybeteg lett és nem volt orvosságra valója sem. Róza néni gyüjtött számára párszáz forintot és maga vitte el Szathmárinénak, megmutatta neki a pénzt, de nem bizta a kezére, ő maga fizette ki vele a

legszükségesebb tartozásokat. Szatmárinét már elveszettnek hitték az orvosok, de az örömhir megfordította a betegség kimenetelét. Róza néni naponta főzetett számára becsináltakat és küldözött erős borokat, hogy ereje visszatérhessen. Fel is gyógyult és még soká játszotta az „Aranyemberben" a rác asszony szerepét. De hány és hány szegénye volt, mindenki le tudta kenyerezni, mindenkiben bizott!

Egy alkalommal jött Róza nénihez egy kis sovány nő, karján egyéves kisleánnyal, rongyosan. Levelet ád néninek, hogy ő Zeyk Sándorné, színésznő, férje Zeyk Sándor, egy erdélyi nagy ur fia, kit apja elüzött a háztól, mert őt elvette feleségül, de férje meghalt, ki szintén színész volt és a halálos ágyán irta ezt a levelet, melyben kéri nénit, hogy legyen támasza nejének és gyermekének. Róza néni minden további gondolkodás nélkül megszánja az anyát gyermekével együtt és magánál tartja, felruházza, sőt az asszonynak még egy csomó jelmezt is összecsomagol, jól élnek néni konyháján. Egyszer az asszony azt mondja, hogy el kell mennie Fehérvárra, mert az ottani igazgató őt szerződtetni fogja. Ezt igen helyesnek találta Róza néni, de az asszony arra kérte, hogy engedje meg, mig ő Fehérvárról visszatér, addig a kis Ida leánykája itt maradhasson, majd a szobaleány addig elgondozza. Azt is helyeselte a néni. Az állitólagos Zeykné elment Fehérvárra szerződést kötni, de biz az nem tért többé vissza, a kis Ida, ki süketnéma gyermek volt és tele görvéllyel, néninél maradt, mert anyja hollétét nem tudták feltalálni. Évekig a háznál volt a kis Ida, egyszer egy levél érkezik valamelyik pesti kórházból, honnét Zeykné irt néninek és kérte, hogy

küldjön számára segélyt és szeretné látni kislányát is. Róza néni el is küldte a kislányt anyjához, de mire odaértek, az anya meghalt. Hogy ki volt az a nő, sohasem tudtuk meg. Igy a kis Ida most már teljesen Róza néni ápolására szorult, mert bizony nagyon beteges volt. Rózi néni maga vesződött a beteg gyermekkel, ő kötözte sebeit, nem bizta cselédkézre, de dacára a nagy és gondos ápolásnak, a kis Ida meghalt. Hány és hány ilyen eset volt! Szenvei Berta, kinek atyja iró volt és ő anyjával és leányával együtt jött kéregetni, télen a legnagyobb hóban, mezitláb. Ez épp elég volt arra, hogy néni felöltöztese és szállást adjon nekik. Ez 1870 telén volt, mikor én már menyasszony voltam. Szenvei Berta kiadta magát fehérneművarrónőnek. Róza néni örült, hogy ily jó segitség lesz a kelengyevarráshoz, mert az én kelengyém mind háznál készült. A kis lakásban, ahol Illésiék laktak, melyet felmondtak Illésiéknek, mert azt a lakást kaptuk mi, azon a télen üresen állt és igy Szenveiéket odatelepitette Róza néni, hogy majd segitségünkre lesznek. Berta értett is a varráshoz, de nagyon szórakozott volt s ha mi megjegyzést tettünk Szenveiékre, néni nagyon megharagudott, azt szokta mondani:

— Könnyü nektek a szegény emberen viccelni, mert ti nem tudjátok, hogy mi a nyomor! De aki azon már keresztülment, az érti és érzi a szegény ember baját. Mikor egy anya nem tud siró gyermeke éhségén segiteni, nincs egy betevő falatja, nincs egy hely, hova fejét lehajthassa, aki ezeket átélte, az érzi minden szegény ember baját.

Szenveiék egész télen nálunk tanyáztak, de tavaszra már a mi lakásunk rendezésére került a sor,

igy Szenveiéknek menni kellett és mikor elmentek, olyan dolgokat tett Szenvei Berta, hogy becsukták és több évig Mária Nosztrában tartották. Ezután sok baja volt Róza néninek a rendőrséggel, meg is fogadta, hogy soha többé senki fiát be nem fogadja! De ez a fogadás csak addig tartott, mig egy másik szegény nem jelentkezett.

1871 január 1-én volt az eljegyzésünk. Bátyám nagyon szerette jövendőbelimet, sokszor mondta, jól teszed Jolánka, hogy ilyen magamforma szegény iróembert választottál, nem pedig valami földesurat, legalább lesz nekem is egy kis segitségem, lesz fiam, leányaim ugyis vannak. De Róza néni nem igy gondolkodott, ő meg azt mondta, hogyan leszünk meg Jolán nélkül? Ő a ház lelke, ki lesz az én jobbkezem? Sokszor magam is ugy gondoltam, hogy mégsem megyek én férjhez, nem hagyom itt Róza nénit. A kelengye beszerzésével és a lakás berendezésével eltelt a tél. Vőlegényem minden vasárnap kijött hozzánk, akkor ott is ebédelt és vacsorált. Vacsora után volt a társasjáték, Hammer und Glocke. Róza néni és bátyám velünk játszottak, mindenki kapott tiz krajcárt. Bátyám nem volt bankár, de többnyire visszanyerte a tiz krajcárunkat és jól mulatott azon, hogy csak ő nyert. Egy vasárnap, mikor vőlegényem, Sándor, kijött hozzánk, a józsefvárosi templom mellett gyermekek játszottak egy kis fekete-tarka egyhetes malackával, de már a szegény állat annyira ki volt éhezve és fagyva, hogy alig lélekzett. Sándor megvette a kis malacot a gyermekektől és elhozta hozzánk. Gyönyörü kis állat volt, de sajnáltuk, hogy nem soká örülhettünk neki, mert már utolsó óráiban van. Bátyám látja a kis megder-

medt állatot, azt mondja, nem értetek ti ehhez, azzal kezébe veszi a kis malacot és cognac-ot tölt a malac szájába, begöngyöli egy kendőbe és a slafrockjába rejti. Ezzel leültünk ebédelni, ebéd után a malac kezd mozogni és visitani, hamar tejet melegitettünk a számára, azt szépen megitatta vele bátyám ezüst kávéskanálkával. Azt mondja, mikor jóllakott a malac:

— *Na ez valami elkárhozott királyfi lesz, mert ösmeri az ezüst kanalat.* — Éjszakára bevitte a malackát az ágyába, odarakott fészket számára és az éjjeli szekrényére kellett bekésziteni a gyorsforralót, hogyha éjjel a malac megéhezik, megmelegithesse a tejet számára. Ez igy ment nap-nap után, annyira szerette kis állatot, hogy még az éjjeli álmát is feláldozta érte Minden reggel elmondta, hogy:

— Még a hetvenhetedik öregapjának ennek a disznónak sem volt ilyen jó dajkája, mint ennek, de meg is becsüli magát, csak egyszer költ fel, akkor megszoptatom és mikor jóllakott, egyet mozdul és ismét elalszik.

Elnevezte a kis malacot Muncinknak. Mikor már nagyobb lett a Muncink, a mi szobánkba került, de nem maradt meg seholsem, csak az ágyon, később meg már oly erőszakos volt, döfött és harapott, hogy nem lehetett a szobában tartani. Dehát hova tegyük a Muncinkat? — Hát az ólba, — mondja bátyám — ekkora kamasznak már az ólban van helye. Régi paplanokból és pokrócdarabokból vetettünk tehát ágyat a Muncink számára és kivittük az ólba. De az ott oly lármát és orditást csapott, hogy még a szomszéd milimári sem tudott meglenni tőle. Addig-addig lökdöste az ól ajtaját, mig kiverte a sarkából és azzal kirohan az ól-

ból, a folyosó és az ebédlő ajtaját kitaszitja és azzal szalad az ágyra. Senki sem mert hozzányulni, mert harapott, csakis bátyám szavára hallgatott. Igy szegény kis Muncit ki kellett a hegyre küldeni, mert a városban nem lehett tartani. Felneveltük. Kétmétermázsás disznó lett belőle a következő télire. Mikor megölték, senki se akart enni a husából, mindenki a Muncinkat sajnálta, legjobban bátyám, azt mondta, hogy igy jár az ember, ha disznónak születik.

1871 április 11-ikére volt kitüzve esküvőnk. Ezt megelőzőleg 1871 március 11-ikén volt a kolozsvári Nemzeti Szinház félszázados évfordulója. Az ünnepségre kérték Róza néni és Móric bácsi közremüködését is, aminek mindketten örömest tettek eleget. Bátyám irt egy gyönyörü prológot, mit Kovács Gyula[37] szavalt el és azon estén adták „Bánk bánt". Kovács Gyula Bánk bán, Róza néni Gertrudis királyné, Tiborc Szentgyörgyi volt, őt nagyon dicsérte Róza néni és azt mondta, kár, hogy nem a Nemzeti Szinház tagja, mert oly szépen játszotta Tiborc szerepét, hogy Pesten is megállná a helyét. Ekkor Kolozsvár városa megajándékozta őket külön-külön ezüst babérkoszoruval és egy aranyéremmel, melyen a szinház homlokzata látható, a másik felén ezen felirással: *A kolozsvári országos magyar nemzeti szinház megnyitásának félszázados örömünnepére Március 11-én MDCCCLXXI.* Ilyen érmet csak keveset veretett a város. Ekkor Kolozsvárra elvitték Rózácskát is magukkal, ekkor Róza már tizenhárom éves volt, de nagyon félős természetü, mit az is fokozott, hogy soha idegen emberek között nem forgott, ha idegen ember jött a házhoz, Rózát beküldte néni a mellékszobába, nehogy valaki akadjon,

aki elárulja Róza származását. Nagyon jó kedvvel tértek vissza Kolozsvárról, sokat beszéltek a szép és lelkes fogadtatásról, ez volt Róza néni utolsó erdélyi utja, pedig de szerette Erdélyt és de szépen tudta elmondani Erdély szépségeit és az erdélyi szokásokat meg az erdélyi vendégszeretetet!

Közeledett április 11-ike, megjöttek szülőim az esküvőre és Váli bácsiék, Hurayék és férjem édesanyja. Kis lakásunk, mely négy szobából és egy konyhából állott, olyan volt, mint egy kápolna. Róza néni értette a szép butoroknak megválasztását, azok szépsége és jósága még most is megvan, pedig annak már 35 éve. Jó Róza néni elhalmozott mindenféle drága dolgokkal, ezüst toilette készlettel, tálcákkal és kosarakkal, mire édesapám megjegyezte, mire való ezüst toilettekészlet szegény leánynak? De Róza néni azt mondta:

— Megérdemli Jolán, még többet is, mert ő sokat dolgozott nekem. Meglássa, édes Károly, lesz az még olyan helyzetben, hogy nem lesz felesleges az ezüstkészlet.

Édesapám nem szerette a külsőségeket, azt ő mind pénzkidobálásnak tartotta, nem is adott másra pénzt, mint a szükséges dolgokra, a többit mind Róza nénitől kaptam. Menyasszonyi ruhám ő vette, adott az ő drága, ritka csipkéiből. A násznép csakis a legközelebbi rokonokból állott. A templomba Róza nénivel mentünk egy kocsin, szülőim magyar szokás szerint nem jöttek a templomba, hanem otthon várták be a násznépet. Török Pál püspök esketett, ránk adta az ég minden áldását és hozzá a kincsekkel megrakott vasládát, melyet minden igaz keresztény hivőnek há-

zában fel kell lelni: a hitben való bizodalmat. Én nem hallottam semmit és nem láttam senkit, csak azt tudom, hogy egy szó sem jut ki az ajkamon, hiába akartam az esküt elmondani, többször elkezdte a püspök, de én csak álltam és néztem magam elé, mig végre nagynehezen elszótagoltam az esküt. Mikor a templomból hazamentünk, a szülőim fogadtak. Ebédnél szebbnél-szebb toastok hangzottak el, csupa szivből jövő szeretet. Édesapám Róza nénire emelt poharat, melyben megköszönte neki, hogy velem annyit vesződött. Ekkor láttam először Róza nénit sirni, nagy fekete szemeiből hullottak a könnyek és azt mondta édesapámnak:

— Nincs magának, Károly, nekem mit köszönni, én tartozom maguknak köszönettel azért, hogy Jolánkát nekem adták. Ő megérdemelte azt, amit tettem érte, mert szófogadó és hüséges volt hozzám és szeretettel ragaszkodott! Nekem ez elég jutalom!

Ekkor éreztem legjobban, hogy mennyire szeretem Róza nénit, mikor elhagytam, pedig csak a ház másik felébe mentem. Ha nem velük egy fedél alatt lehettem volna, sohasem hagyom el őket, az én előttem elképzelhetetlen gondolat volt egy nap nem láthatni bátyámat és nénémet, pedig nagyon szigoruan nevelt. De egész életemben hálával hajlok meg emléke előtt és köszönettel tartozom minden tettéért, hogy ugy tanitott, neki köszönhetem földi boldogságomat! Az ő jósága, az ő tanácsa és az ő lelke melege tanitott az igaz szeretetre, én az ő emlékét kegyelettel őrzöm, én óvom emlékét. Ha lát szellemével, láthatja, hogy bennem nem csalódott, mert én a régi szeretettel vagyok hozzá most is és gyermekeim is oly

kegyelettel vannak emlékéhez, mint én, kit annyira szeretett és kényeztetett.

1871-ben készült el a balatonfüredi villa. Bátyám gyakran elrándult Füredre az épitkezést megtekinteni. Ugyan dr. Hurayt kérte fel annak felvigyázására és egy Sturm nevezetü pallér volt az épitész, mert házilag készült az épület. Az épitész mindig tégláért irt bátyámnak, bátyám nem tudta elképzelni, hogy hova teszi az ember azt a sok téglát? Talán két házat is épit belőle? Elmegy ismét, hát nagy csodálkozására látja, hogy a falak egy méter szélesek és hat méter magasak, hát kérdi a Sturm uramtól:

— Maga talán templomot rak nekem? Hova az egekig akarja rakni a falat? Most már elég legyen a téglából, rakják fel a fedelet.

Ez a villa belekerült harminckét ezer forintjába bátyámnak, de szerette is nagyon. Alig várta, hogy elmehessen oda.

Májusban, mikor kimentek a Svábhegyre lakni és felültek a kocsira, elbucsuztunk, a kocsi kihajtott velük a kapun, én egyedül maradtam a háznál, nekitámaszkodtam egy az udvaron levő akáciafának és ugy éreztem, mintha lábaim a földbe gyökeret vertek volna, nem tudok megmozdulni. Elkezdtem iszonyuan sirni, ugy jött, mintha soha többé nem látnám őket. Másnap reggel bejött bátyám a hegyről és azt mondta, ezentul, ha a városban kell ebédelnem, nálatok ebédelek. Öröm hir volt ismét bátyámmal ebédelni és az én asztalomnál, de kikötötte, hogy a turós csipedettet magam gyurjam, ugy mint otthon. Egyik nap bejött Róza néni is és ő is nálunk ebédelt, mily öröm és boldogság volt őt vi

szontlátni és az ő hangját hallani, lehoztam volna még a csillagokat is számukra. Bátyám az ebédnél mindig szép kockákat vágott kenyeréből, oly méltóságteljességgel evett, lassan és nagyon keveset. Mikor az asztaltól felkeltünk, összeszedtem az otthagyott megmetélt kenyérdarabkákat és eltettem egy bádogszelencébe, most is megvan, de már morzsánként széthull. Igy morzsolódik szét minden emlék a világon!

Mikor Füredre mentek, jó Róza néni hivott, hogy menjek el hozzájuk, de bátyám azt mondta, a fiatal asszony csak hadd maradjon a férje mellett. Mert azt tartotta édesanyám, egy háznál két tüznek kell lenni, egyik a konyhában, másik a szobában, vigyázzatok, hogy soha egyik sem aludjon ki! És ez oly igaz, mert ha a konyha tüze hamvad el, nincs miből főzni, ha a szoba tüze alszik ki, vége a boldogságnak!

VI. FEJEZET

Balatonfüred és Svábhegy

1870 nyarán Hurayék szép és kényelmes villájában laktunk Füreden és Hurayék elhalmoztak minden jóságukkal, sokszor bátyám restelte is, hogy ő sógora szivességét annyira igénybe vette. Egy nap bátyámat ismét elővette a vérköpés. Most még nagyobb lett ijedelmünk, mert élénk emlékezetünkben volt az elmult években történt mellhártyagyulladás. Huray rögtön ágyba fektette és sót nyeletett vele, mozdulatlanul kellett feküdnie, mig csak teljesen jól nem érezte magát. A szerkesztőségbe küldözgette a kéziratokat, ezeket az ágyban irta, nekem kellett felolvasni, de finom betüit, melyeket az ágyban irt reszkető kézzel, nem rögtön találtam el, meg-megmegálltam, ezért nagyon haragudott. Azt mondta, ugy kell olvasni, hogy az ember az első szótagot nézze meg, a többit mondja utána és ő tényleg ugy olvasott, az első szótagból kitalálta a szó fonalát.

1870-ben kezdték Jókaiék épiteni a füredi villát. Mindennap mentek megnézni, hogy már mire haladtak a munkások. Legelőször is kutat ástak, de az savanyuviz forrás volt és később ásattak egy másikat, az pedig a legjobb ivóviz Füreden. Ekkor

már menyasszonya voltam férjemnek, ki minden vasárnap eljött Füredre és elhozta magával a bátyám számára való irományokat, könyveket és Róza néni által megrendelt ezerféle dolgokat, kezdve a rigók számára való hangyatojáson. Mire bátyám azt szokta mondani Róza néninek:

— De kedvesem, ne hozass annyifélét Hegedüssel, nem müvelik még annak az Ural-hegyi platinabányáit. Majd ha már az jól jövedelmez, akkor rendelkezzél vele.

Füredre elvitte bácsi nagy teleszkópját, az a villa terrászán volt felállitva és délben, mikor a gőzös már látható volt a Balatonon, folyton szemlélte a gőzösön levő utasokat és megmondta, hogy kik jönnek. Igy, ha vőlegényem a hajón volt, lementünk elébe a kikötőbe és Hurayék őt is oly szivességgel fogadták, hogy hálámat sohasem tudom leróni irányukban.

Mikor már a szőllő érni kezdett, kimentünk Huray tihanyi szőllőjébe, hol a pompás tihanyi bor termett, az Óvárra, ott is van Huraynak szép pincéje és villája. Innét gyönyörü kilátás nyilik az egész tóra és Zalamegyére. Itt szeretett üldögélni bátyám és szőni az «Aranyember»-hez való adatokat. Ilyenkor azt mondta Róza néninek:

— Na kedvesem, ha megöregszünk, ide jövünk lakni, itt közelebb leszünk a mennyországhoz és távolabb az emberek gonoszságaitól.

Róza néni rámondta az amen!.

1871-ben sok dolga volt Horn Edével,[38] kit mindenkép szeretett volna bevinni a képviselőházba és több kerületben próbált vele szerencsét, de minden-

hol kibukott. Végre Pápára vitte, ezt a győzelmet biztosra vette, meg is lett volna, ha az ellenfél furfangos cselszövéssel utolsónap meg nem téveszti Horn választóit. Itt is megbukott. Pedig Horn választását jó Vály bátyánk vezette. Ezek a választások sok pénzébe kerültek bátyámnak és nemcsak értékpapirjai fogytak el, de nagy kamatokra is kellett felvennie pénzt. Az 1869-i terézvárosi választás is sok pénzébe került, dacára a nagy lelkesedésnek. Azt szokta mondani:

— Ahány gyermek a Terézvárosban születik, az mind nekem születik, mert mindnek én vagyok a keresztapja, meg lakodalmakon a násznagy.

A sok ünneplésekre való járás után mindig nagy nátha és köhögés következett, akkor mindig megfogadta, hogy többé még a Herkópáternek sem megy el komának, sem semmiféle lakodalmas násznép közé.

— Mert a kopasz fejem minden alkalomkor meghül és hetekig vesződöm a köhögéssel.

Róza néni ajánlotta, hogy csináltasson magának parókát, az megóvja a fejét, a szobában ne viselje, csak ha kimén a háztól, mert a feje meghül akkor is, ha az utcán ösmerősnek köszön kalapleemelgetéssel. De erről még hallani sem akart bátyám. Végre is sok beszéd után titokban elment és készittetett egy parókát:

— Nahát megfejeltettem magamat, de most mást ne kivánjatok tőlem. Most már két fejem van, egy téli és egy nyári.

Akkor irta azt a szép verset «Az akadémikusok·

hoz»: «*Kopaszul a tarkóm, szürkül a szakálam, a honesztász lassan beköszönget nálam, Sohasem vétettem a nagy intrikusnak, mégsem jutottam be akadémikusnak.*»

1871 április 11-étől uj élet kezdődött a háznál. Nekünk a ház bejáratától balra nyilt lakásunk, én azontul ott voltam otthon, de az igazi otthonom a jobb szárnyba huzott. Most Róza néni végezte az én teendőimet, de én azt nem nézhettem el és bizony csak visszamentem az otthagyott dolgot folytatni, még a magam kis háztartása mellett, mert csak igy volt teljes boldogságom, ha naponta én fésülhettem Róza néném őszülő dus haját, meg én gyurhattam bátyám számára a kavics keménységü csipedettet és varrhattam finom vászonból ingeit. Mindig 100 rőfével vette néni a bátyám ingei számára a vég vásznat, melyből 18 ing lett. Bátyám még a 60-as évek elején, mikor a varrógépek átjöttek hozzánk Amerikából, vett egy varrógépet számomra és én azon a gépen varrtam minden ruhafélét, ami a házhoz szükségeltetett, elkezdve a szinpadi jelmezektől, bátyám fehérneműitől és az én kelengyémtől, egész a lótakarókig és még gyermekeim ruhácskáit is azon varrtam. (Most is azt a gépet használom.)

Mint emlitem, 1869-ben volt a terézvárosi választás, hol bátyámat léptették fel Gorove István kereskedelmi miniszterrel szemben. Még magyar ember soha nem örvendett akkora népszerüségnek, mint bátyám. Egy terézvárosi szappanosné egy óriási nagy ezüstserleget készittetett bátyám számára és a választas napján maga mellé vette gyermekeit, letérdeltek az udvaron és a szabad ég alatt imádkoztak,

hogy Jókai legyen a győztes. De szép napok is voltak azok, hanem nagyon izgatók. A választás napján bátyám egész nap szobájában sétált, csak a korteseket eresztette be, akik a szavazatok kimutatását hozták. Másnap, mikor megvolt a választás és bátyám lett a győztes, jöttek érte, hogy elvigyék a választási helyre. A kortesvezér jött elől, négy hamvas szürkével, zászlókkal, zeneszóval vitték bátyámat, mi meg nénivel a szögletszoba ablakából néztük a nagy sokaságot és hallgattuk a szünni nem akaró éljenzéseket. Mikor a választóhelyről visszahozták mandátuma átvétele után, még több ember és kocsi kisérte, minden kocsi tele virággal és zászlókkal. Bátyám végtelen boldog volt, de néni talán még büszkébb férje diadalára. A választás után folyton jöttek a szebbnél-szebb ajándékok és emléktárgyak a szeretett képviselő számára. Nénit nagyon meghatotta a szegény szappanosné nemes lelke, elküldte bátyámat, hogy keresse fel és személyesen köszönje meg neki nagy áldozatát. El is ment bátyám a szappanosnéhoz, kinek egy kis szappanosüzlete volt a Hársfa-utcában, megcsókolta a szappanosné dolgos kezét, ami az asszonyt könnyekig meghatotta, hogy őt meglátogatta az a nagy ur, akiről ő csak álmodni mert! De attól kezdve, hogy terézvárosi képviselő lett, nem is volt nyugodalom a háznál, mert mindennap hivatalos volt vagy ebédre vagy vacsorára. Ez a választás is sok pénzébe került, akkor már nem voltak meg a régi lovak, a négy szürke egyik főkorteséi volt, az ajánlta őket bátyámnak, hogy vegye meg. — Négy lovat nem tarthatok — válaszolt, de kettőt megvett 1000 forintért. A szép lovakhoz uj

kocsi is kellett, Kölbertől vett egy üveges kupét, szintén 1000 forintért. Most már a régi szerszám sem illett a szép lovakhoz és pompás, selyemmel bélelt kocsihoz, az is más kellett. A régi szerszám jó lesz a hegyre járni, ide ezüsttel kivert szerszámot vettek. De meg most kocsis is kell, mert Miska nem hagyhatja ott a házat. Róza néni irt édesanyámnak és kérte, hogy szerezzen számára Ekelen egy jóravaló családot, aki a házmesterséget elvállalja és a férfi jó kocsis legyen, értsen a lovakhoz és hajtani is tudjon.

Édesanyám örült, ha valami szivességet tehetett Róza néninek. Mindenfelé tudakozódott, hogy ki lenne alkalmas erre az állásra. Végre elment Bán gazdához, akinek nagy családja volt és ő maga szegény napszámos ember, aki napi munkájáért alig kapott többet 30—40 krajcárnál. Becsületes, jámbor emberek voltak, Bánné nagyon istenfélő katolikus, aki már hajnalban kint imádkozott az udvaron azon szentnek a lelkiüdvéért, akiknek aznap volt a névenapja és a templomi harangozás után naponta elment a misére. Mikor édesanyám elhivatja Bánt és mondja neki, hogy a Móric nagyságosurhoz kellene házmesternek és kocsisnak elmenni, volna-e hajlandó: havi 30 forint, lakás és ruha. Ezt hallva Bán, a mennyországban érezte magát és örömében nem tudott mit szólni, csak hogy hazaszalad, elhivja a feleségét is. Kis vártatva jön Bán a feleségével. Az asszonynak kezei mindig imádságra voltak összekulcsolva, ekkor is megállnak édesanyám előtt és jó anyám ismét elmondja a feltételeket. Bánné csak hallgatja és mikor megszólal, azt kérdi:

— Hát aztán, kérem alásan, kálomista a nagyságos Móric ur?

— Az hát — feleli édesanyám.

— Akkor hát én köszönöm alássan a szivességet, de én eretnek uraságot nem szolgálok, mégha arannyal fizet sem!

Bánnak több esze volt, ő azt mondta:

— Jól van, hát te maradj itthon, elmegyek én a gyerekekkel, te meg csak imádkozgass magadban.

Ugy is történt, Bánnak adott édesanyám utravalót és az el is ment Pestre egyik leányával. Róza néni megörült, hogy már van kocsis, de Bán külseje éppen nem illett az ezüstösszerszámu lovakhoz, ugy ült a bakon, mint majom a nagydobon. Hajtani sem tudott, kivált Pesten, minden kocsiba belehajtott, de jámbor, szelid ember lévén, állta a szidást és kivedlett a falusi formájából. Kiöltöztettük, én varrtam számára uniformist és egészen meg voltak vele elégedve. Bánné csak nem jött el az ura után, hanem még buzgóbban imádkozott az ura büneiért, hogy a pokolra ne kerüljön, hogy eretnek urat szolgál és mikor buzgón imádkozik, egy nagy vihar keletkezett és becsap a villám a katolikus templomba, az oltárt szétrombolja, a plébános, aki ép misézett, leszédült, a hivek egymást taszigálva szaladnak az ajtónak, mindenkit ért kisebb-nagyobb sérülés, csak Bánné maradt épen, neki semmi baja nem történt az ijedtségen kivül. A templomból egyenesen jött édesanyámhoz és kérte, hogy irja meg az urának, hogy tüstént jöjjön haza, ő tovább egy nap sem engedi hogy eretnek urat szolgáljon, azért csapott be

az Isten haragja a templomba, mert elment az ura eretnek ur szolgálatába. Édesanyám hiába magyarázta, hogyha itthon lett volna Bán, akkor is beütött volna a villám, de az asszony csak nem tágitott, hogy az az Isten csapása azért történt, mert az ő ura eretnek urat szolgál. Édesanyám megirta Bánné kivánságát, de Bán kijelentette, hogy ő neki igen jó dolga van, ő nem megy többé Ekelre koplalni. Végre is látva Bánné, hogy nem lehet másképp, hát csak maga is felszedelődzött porontyaival és lehajókázott Pestre az urához, az eretnek urasághoz. Mikor látta, hogy az uraság éppen nem emberevő, hát maga is megnyugodott, de biz neki a háznál nem sok hasznát vették, mert mindig beteges volt, hanem leányai végezték helyette a házi teendőket.

A finom lovakat nagyon kimélték, naponta csak egyszer volt szabad őket befogni, nehogy megártson nekik a sok járás. Dacára annak, hogy már magamnak is háztartásom volt, nagyon sokat voltam néninél. Reggel átmentem Róza nénit és Rózát fésülni, délelőtt hivatott néni, hogy menjek át bátyám valamely kedvenc eledelét elkésziteni, vagy turós lepényt sütni, vagy csipedettet gyurni, az még mind az én kötelességem volt és a ruhavarrás is. Vacsora után minden este átmentünk, bátyám nénivel ostáblázott, megbeszélték a napi eseményeket, vagy uj regénye meséjéből mondott el egy-egy jelenetet, vagy a régi idők nevezetességeit emlegették. Ilyenkor a Narcissza cica mindig bátyám ölén aludt. Ha szinházba mentek, minket is magukkal vittek este. Ki kellett menni megnézni, hogy a lovak rendben vannak-e és az istállóajtó be van-e téve, nehogy a lovak meghül-

jenek, meg a tyukól ajtaja betéve, hogy a patkányok el ne hordják a tyukokat.

1872 telén Róza kérte anyját, hogy engedje őt oskolába járni. Róza néni soká gondolkodott a felett, hogy engedje-e vagy nem, de végre bácsi is biztatta, hogy csak hadd járjon, nem lesz azért neki semmi baja sem. Igy beiratták Bayer Lina intézetébe, mely a Magyar-utcában volt, minden reggel férjem kisérte be és délben vele jött haza. De alig járt pár nap oda, a mellette ülő leány azt mondja neki: „Te nem vagy ám a Jókai leánya.“ Róza délben azzal jön haza, hogy mondja meg az anyja, hogy ő kinek a leánya, mert az iskolában azt mondták, hogy ő nem a Jókai leánya. Néni nagyon megbotránkozott ezen, hogy az iskolás leányok ilyesmivel foglalkoznak és Róza addig ostromolta anyját, mig meg nem tudta a valót. Attól kezdve még jobban ragaszkodott bátyámhoz és még több hálával volt irányában.

Ezután néni nem akarta többé iskolába ereszteni, elment az intézet tulajdonosnőjéhez és követelte, hogy azt a leányt, aki ily zavart tesz egy családban, büntesse meg. Róza ismét eljárt az iskolába, de más leány mellé ültették, akivel össze is barátkozott. Később a festőiskolába is együtt jártak. Ekkor meg párnapi iskolába való járás után megbetegedett és kiütött rajta a himlő. Ez éppen elég ok volt arra, hogy Rózát többé iskolába ne eressze, hanem mestereket fogadott Róza kiképeztetésére. Róza nagyon jó gyermek volt, csendes, kevés beszédü, dudolgatta a népdalokat, igaz, hogy hamisan, de az őt nem zavarta, zongorázott, olvasott egész nap. Néha kézimunkázott, azt Róza néni nem engedte, nehogy a háta kinőjön a gyors növéstől,

az udvaron ugrált a kutyákkal vagy a tyukokat etette, nagy ritkán elmentek az Orczy-kertbe sétálni, igy mult nap nap után. Az öreg szinésznék is elmaradoztak, mert messze volt a ház, gyalog nem birtak jönni, csak Ujfalusiné győzte a járást, az mindennap beállitott ebédre, bármily havazás volt, őt nem zavarta semmi, kilencven éve dacára.

1871 nyarára elkészült a szép és kényelmes füredi villa, Róza néni már jó előre megvette a butorokat kéz alatt vagy a Weisznétől az antik iróasztalt és szekrényt bátyám számára és tavasszal leküldték a butorokat, melyeket Hurayné addig elrendezett, mire néni is lemehetett. A nagy üveges terrászra édesapám készittetett egy szép gótikus formáju garniturát, kanapét és hozzá székeket, melynek ülése kukoricalevélből készült fonállal volt beszőve. Ezt édesapám öreg bérese és gazdája készitette, oly szép volt, hogy Hurayék is készittettek egyet utána (még most is megvan). Ha bátyám Füredről hazajött Pestre, mindig nálunk volt szállva vendégszobámba és akkor nálunk is étkezett. Róza néni mindig küldött elemózsiát, bátyám táskája sohasem jött üresen. Ezen a nyáron a madarakat, kutyákat és macskákat még nem szállitották el Füredre, hanem az én gondozásomra voltak bizva, mert akkor még nem volt meg a füredi villaberendezés és az állatok csak zavarták volna nénit munkájában. De nagyon nehezen hagyta rám állatjait, lelkemre kötötte, hogy jól vigyázzak rájuk. Minden héten kellett levelet irni az állatok közérzéséről. Minden jól ment, de Nárcisszából kóbor macska lett, csak akkor jött haza, ha bátyám megérkezett. Hogy ő azt honnét tudta meg, talány maradt.

Alig vártam már az őszt, hogy nénit láthassam és átadhassam a reám bizott állatokat minden baj nélkül. Mikor bácsiék Füredről visszajöttek, még a hegyen maradtak és engem is kihoztak. Itt ismét elkezdtem a házvezetést és a mindenféle őszi munkát. Én előbb bementem a városba, mint néniék, mert az ő lakásukat kellett kitakarittatni, mire ők bejönnek, csak bátyám szobájába nem lehetett bemenni, az mindig zárva volt, mert iróasztala tele volt apró papirszeletekkel és kinyitott jegyzőkönyvekkel, meg asztala körül egymásra rakott tudományos könyvekkel, melyből dolgozott és meritette az adatokat regényei számára. Ezekhez a világért nem volt szabad hozzányulni, csak ugy lehetett letörülni, ha ő is ott volt. De meg minden apróságot, mely valami emlékhez kötötte, nagyon őrzött. Például volt egy tüskésdisznó sörtéjéből készült tollszára, talán még a forradalom előtt vette, mert azt talizmánnak tartotta s nagyon féltette. Sokszor elmonda: „El ne vegyétek disznótollamat.“ Ezt a tollszárt vitte magával a börtönbe is. Mikor én férjhezmentem és a házassági szerződést kellett volna aláirni, az ő dolgozószobájában voltunk, bemártja kedves tollszárában levő tollat a tintába és kezünkbe adja a tollat a szerződést aláirni. Mikor az megtörtént, kezébe veszi a tollat és azt mondja: „Na, ezt nektek adom, de megőrizzétek ám, mert ez nekem sok dicsőséget szerzett!“ (Most is ugy van a tollszár, azzal a tollal, amit ő beletett.)

Mikor ősszel hazajöttek macskástól és tehenestől és minden el volt rakva, krumpli és zöldség, káposzta a pincébe, a bor lehuzva üvegekbe, ismét nyugodt voltam, hogy mindig velük lehetek. Ezen télen jött

Pestre Miklósi szintársulata, melynek karmestere Káldi Gyula volt, ennek neje, Bókay Teréz, aki mint gyermeklány szintén Róza néni házánál lakott. Káldi felkereste nénit és meghivta, hogy nézze meg előadásaikat az István-téren egy fából összetákolt szinházban. „*A háromcsőrü kacsa*“ cimü operettet adták, melyben a polgármestert Vizvári[39] játszotta és énekelte. „A kacsámon már tuladtam, Lárifári lám!“ Ez a jelenet Róza néninek annyira tetszett, hogy csaknem minden este elment a Miklósi szinházába. Bátyámnak meg szavajárásává vált, ha valamit elvégezett, hogy «*Tuladtam már a kacsámon*», Blahánét[40] és Tamásit[41] is nagyon szerette. Ha Blahánné Tamásival játszott, mindig megnézték. Róza néni nagy kritikus volt, de Blahánéra mindig azt mondta: „felülmulhatatlan, bájos tünemény!“ Egy gyengéje volt, nem szerette, ha az ő szerepeiben más is arathatott babérokat. Emlékezem, amikor Jászait[42] szerződtette Paulai és mi elmentünk megnézni, ugyan ő is megnézte Jászait, de mindig kritizálta. Ha valamely szerepében játszott Jászai és elmondtuk, hogyan játszott és mily plasztikával, meg mily szép megjelenés, akkor leszamarazott bennünket, hogy nem értünk semmit. Végre meg sem mondtuk, hogy láttuk játszani Jászait.

Bátyámék hálószobájának ablakai a Koszoru-utcára nyiltak, az udvari falhoz volt odatéve a nagy menyezetes mahagoni ágy, hogy az utcai lárma ne közvetlenül hasson a szobába. Reggel négy órakor télen már a Koszoru-utca tulsó végéről hallatszott a suszterfiu papucsa csapkodása, amint a Koszoru-utcán végig szaladt, házunk előtt, a Stáció-utca és Gólya-utca sarkán lévő szatócsboltba egy kupica pá-

linkáért gazdája számára. Féltében vagy fáztában vagy éhségében torkaszakadtából énekelte azt, hogy: *„Két lányom van, ki szőke, kimentek a Rábizaizaizatizatizom szőllőbe!“* De ennél többet sohasem tudott. Erre a dalra mindig felébredt bátyám és sokszor mondta: *„szeretném már tudni, hogy mit mivelnek azok a leányok abban a szőllőben, de a kölyök ugy szalad, hogy még szóval sem lehet utólérni, hogy megkérdezhetném tőle a többi részét“*. Ő négy órakor rendesen felébredt, de ha nem hallotta a fiu énekét, nem tudott többé elaludni.

1872-ben, mikor ismét elmentek Füredre, megint csak árván maradtak az állatok. Bátyám gyakran megjött Füredről és elmondta, hogy Róza megtanult uszni és oly szépen uszik, mint egy hattyu, de élvezi is uszási tudományát, mert reggel bemegy a Balatonba és csak a déli harangszó hivja ki belőle. Bátyám azt mondja: „irigyelem azokat, akik tudnak uszni, mert nekem sohasem volt bátorságom magamat a vizbe dobni“.

1872-ben jelent meg a „Hon“-ban a „Mire megvénülünk“ regénye. 1872 junius 28-án született első gyermekem, már előre elhatároztuk, hogy ha fiu lesz, Lorántnak kereszteljük, a „Mire megvénülünk“ hőse után. Férjem megsürgönyzi az örömhirt Füredre, bátyám másnap eljött megnézni a kis ujszülöttet. Nálunk volt édesapám is és mindketten nagyon örültek a kis unoka megérkezésén. A keresztelőt julius 28-ára halasztottuk, mire Róza néni is megjön Füredről, de néni a kitüzött időre nem jöhetett haza, igy a keresztvizre Lorántkát bátyám maga tartotta. Nagyon szerette Lorántkát[43]. Mikor Róza néni hazajött, már Lo-

rántka két hónapos volt. Ismét kint voltunk náluk a hegyen, mig csak be nem költöztek a hegyről. Róza néni elemében volt, hogy a kis fiut dajkálhatta és naponta talált ki valami ujat a gyermek számára. Télen is sokat vesződött vele, ha én elmentem hazulról valami dologba, addig a kis fiu mindig néninél volt. Karácsonyra vett bátyám Lorántkának egy kis ezüst poharat, muszka ötvösmüvet. Tavaszra nagyon beteg lett Lorántka, mellhártyagyulladást kapott, szinte belehalt.

1873 ismét nagyon mozgalmas év volt, ismét választás. Ekkor már férjemet is felléptették Zalában, a tapolcai kerületben, Kerkápoly akkori pénzügyminiszter ellen.

Viszont bátyámat akkor is a Terézvárosban léptették fel. Ekkor nem izgatta őt annyira a választás, mert nem Gorove kereskedelmi miniszterrel állt szemben, de egy fiatal ügyvédet léptettek fel ellene, Radocza Jánost[44], arra azt mondta: *„Na, azt megeszem egy reggelire!“* De biz ugyancsak abban a városrészben, ahol három év előtt oly nagy dicsőséggel győzött egy miniszter felett, ugyanazok a lelkes emberek választottak helyette egy névtelen embert. Pedig ő akkor sem változott! Ép a Svábhegyen voltunk, mikor férjem közli vele a nem várt eredményt. Erre azt mondja, Róza néni kezét kezében tartva: *„Jobb nekünk a Vértes vadonában, kis tanyánk itt nyugodalmat ád.“* Ezentul sohasem lépett fel a fővárosban. Elment férjemmel Zalába korteskedni. Mikor Füredről indulnak, hogy bejárják a falvakat, egész Tapolcáig, minden faluban nagy sokaság csatlakozott hozzájuk. Zánka közelében a nagy éljenzés és zenétől lovuk megbokrosodik és beleforditja őket az árokba, de sze-

rencsére semmi bajuk nem történt. Mikor Köveskálára érnek, a falu határáig a falu lakossága, férfi, asszony, gyermek, mind elébük ment, hogy láthassák Jókait.

Volt a falunak egy diszszónoka, aki minden ünnepélyes alkalmakkor vitte a szót. Bátyámat már előre figyelmeztették, hogy ne botránkozzék meg, ha a diszszónok nem mindig a kellő szavakat alkalmazza, az nem tisztelet hiánya, de azt ő ugy véli jónak. Mikor megáll a falu előtt a bandérium, előáll a szónok, bátyám már várja, hogy mit fog hallani. Hát kihuzza magát a szónok és elkezdi nagy hangon, hogy a falu minden népe meghallja az ő diszbeszédét. „Köszöntünk Téged falunk határa mezején, nagy országos társadalmi figura." Erre bátyám nem állhatta nevetés nélkül és belevág, hogy köszöni a nagy megtiszteltetést és a szép fogadtatást. Kérdi tőle bátyám, mikor már elmondta az ékesszólását, hogy vannak-e gyermekei. Azt felelte: „Vannak Isten kegyelméből, egy fiam Pápán képezi jelenben a jövőt, másik pedig öntözi verejtékével a termőföldet." Mindenhol nagy néptömeg fogadta őket és nagy volt a lelkesedés. Nagy vigan jöttek haza, bátyám sokat emlegette a köveskáli diszszónokot. A győzelmet bizonyosra vették, ugy is lett volna, ha a választás napján a kormány el nem fogatja férjem szavazóit és ily erőszakoskodások után győzött Kerkápoly mint pénzügyminiszter. Bátyámat ez is nagyon lehangolta. Őt ugyanakkor megválasztották Dárdán. Ezért a józsefvárosiak haragudtak a Terézvárosra, mert ha tudták volna, hogy ott Jókai megbukik, ők léptették volna fel, de majd a legközelebbi választáskor a Józsefváros választja meg egyhangulag.

Mikor ilyen dolgok érték, többnyire a Svábhegy fái közt keresett szórakozást. Lement közéjük és mindegyiken talált valami gyógyitani valót, egyiknek törzséből huzott ki egy hernyót, fenyői leveleiből szedte tele zsebeit a cinipsszel, mely megöli a fenyőfákat, ha idején le nem szedik és elhallgatta a szomszédban levő méhek dongását, amint egyik fáról a másikra röppentek. Ha egy megrakodott méhecske leesett az ágról terhével, felvette, gyengéden fogta ujjai közé, biztos helyre tette, őt sohasem csipték meg a méhek. Csendes fái alól lenézett a városra, annak ködös és füstös levegője fátyolként borult a városra. Elmondta, hogy az a nehéz levegő még a házakat is agyonnyomja, nemcsak az ember lelkét, mennyivel jobb itt a természet szépségei között! Ilyenkor nem kellettek neki még a kedvenc ételei sem. Este a nagy teleszkópjával vizsgálta a csillagokat és magyarázta, hogy melyik mi, az a Cassiopeia, a nagy fényes a Saturnus és ugy tovább és elmondta, hogy minden csillagban egy-egy világrész van és mily boldogok ott az emberek, örökké élnek és sohasem öregesznek meg. Óraszám elbeszélt róluk: „Ott nincs választás, nem kell mindenkire mosolyogni, hogy a legközelebbi választáson ki ne buktassanak.“ Róza néni oly szépen tudta vigasztalni és megnyugtatni, hogy hát „most több időd lesz a magad dolgaid számára, nem kell a Körbe sem járnod és a képviselőtársaidnak váltókat aláirni.“ Ilyenkor némán integetett fejével és magába zárta gondolatait.

Nyáron már öt órakor nézegette fáit, télen hét órakor kelt, ha nem aludt is, de behunyta szemeit és csukott szemmel fonta azokat a tündérszálakat, me-

lyekből a fejedelmi regényeket szőtte. Ha bementem hozzá, azt kérdezte: „Na öreg, mit hoztál? Hol jártál? Mit hallottál?“ Minden csekélység érdekelte, mert az ő fantáziája mindent felhasznált.

Egyszer Reményi Edivel[45] találkozik bátyám az utcán, ki a zenedéből jött, hegedütokjával a kezében. Egy ház előtt fát vágott egy sváb, akinek nagyon nehezére esett a favágás. Odaszól a favágóhoz Reményi: „Nehéz a munka?“ Mire azt feleli a sváb: „Dös is nit so leicht, wie dös Violin spüln!“ Ez a mondás bátyámnak szavajárása lett, nagyon sokszor alkalmazta.

Nyáry Pál[46] váratlan halála nagyon megrázta bátyám kedélyét. Aznap reggel átüzen néni hozzám, hogy gyurjak apró csipedettet bátyám számára. Én ép a tésztagyurásnál voltam, amikor bátyám izgatott arccal szalad a konyhába, az ajtót kirántja és reszkető hangon kérdi: „Itthon van Sándor?“ Magam is megrémültem őt ily felhevülve látni, kérdem, hogy mi baja, az Istenért, mi történt? Ekkor mondja:

— Nyáry Pál öngyilkos lett, leugrott a Wurmház negyedik emeletéről és szörnyet halt! Ne gyurjad azt a tésztát, ma nem tudok semmit sem lenyelni.

Rövid időre volt egy még szomorubb eset, mely nemes lelkét még jobban megszomoritotta. Jön hozzá gróf Ráday Gedeon, az a nagy ur, aki annyi embernek és menekültnek adott segélyt. Én ép a virágos folyosón voltam elfoglalva, a száraz muskátlilevelek tisztogatásával, mikor belép egy hajlott, szőke, sovány alak magyar ruhában, rókatorkos mente a vállán, de azt az idő már jól megviselte, valaha gránát tónusa lehetett, a fekete zsinór megzöldült rajta, az antik gombok felcserélve ólompitykékkel. Atillája va-

laha fekete volt, most fényes, az évek elkoptatták a posztót. Ő Ráday Gedeon. Én szaladok bátyám dolgozószobájába és zörgetek ajtaján, hogy elfogadja-e Ráday Gedeont? „Hogyne fogadnám", volt a válasz és azzal szalad kinyitni a folyosóra nyiló ajtót, hogy elébe menjen és örömmel fogadja, hogy „Isten hozott kedves drága barátom, nagyon örülök, hogy felkeresté!" Ezt hallottam, mig a szobájába vezette, azzal utánam kiált, hogy: „Mondd meg nénédnek, hogy ki van itt, jöjjön be." Én megmondom Róza néninek, hogy bátyám mit izent, de Róza néni mindig dologban lévén, azt mondja: „Igy nem mehetek be köténnyesen vagy pongyolában, előbb más ruhát kell felvennem, hogy állitsak egy oly nagy ur elébe, mint egy szakácsné." De mig Róza néni készülődött az öltözködéssel, már bátyám jött be néni szobájába és néni azt mondja: „Ép most akarok bemenni Rádayhoz." Bátyám int a kezével, hogy már elment. „De sajnálom, mondja Róza néni, szerettem volna látni, de előbb fel kellett öltöznöm, miért eresztetted el ily hamar?" Bátyám némán maga elé néz és integet fejével és azt mondja: „Kegyetlen a sors!" Miért, mi baj van? — kérdi néni. „Hát azért, mert egy ily nagy ur, aki vagyonát és hajlékát megosztotta a szenvedőkkel, most maga lett hajléktalanná! Az a nemes nagy ur azért jött hozzám, hogy nyujtsak neki egy kis segélyt." Róza néni ezt hallva, maga is megdöbbent és halkan kérdi bátyámat: „Adhattál valamit?" „Igen, 50 forintot adtam, mert többel nem rendelkeztem." Felsóhajt néni, hogy: „Ilyen a kegyetlen sors, senki sem tudja, hogy mire jut! Mennyi jó napot töltöttünk nála és mily bőség volt a házánál. De hát miért is sujt az Isten

ily nemes lelket? Kérlek, édes fiam, tégy érte többet, ha lehet." „Szivesen tennék, de ezt a segélyt is csak ugy fogadta el, hogy majd megadja." Eznap este nem ment bácsi a Körbe. Kérdi néni, hogy miért nem megy el hazulról? „Nem akarok ma embert látni!"

Róza néni még 1860-ban készittetett magának egy fekete bársony nyestprémes mentét, de már a 70-es években senkisem járt zsinóros mentében, csak Róza néni. A mentéhez volt egy óriási nagy muff, azt már ugy nem hordhatta, de átszabatni nem akarta, mert nem volt bizodalma, hogy hátha kicserélik a drága nyestmuffját. Hallja ezt férjem, azt mondja: „Tudok én egy igen derék becsületes öreg szücsöt, az elkésziti ugy a muffját, mint azt kivánja és az el nem vesz belőle." Ennek megörült néni és kéri férjemet, hogy szóljon a szücsnek, hogy jöjjön ki. Férjem ki is rendeli az öreg mestert. Róza néni behozza a muffot, mely egy nagy hosszu papirskatulyában volt és megmutatja a szücsnek, hogy mekkorát vágjon le belőle és a megmaradt szőrmét tegye bátyám téli bundájára. A tisztességes jómodoru jámbor ember megtetszett Róza néninek és rá merte bizni a muffot. Ez szépen visszahelyezi a muffot a nagy keménypapir tokba, hozzá a selyem bélésnek valót és elmegy, hogy másnap meghozza a kész munkát. Róza néni nyugodt volt, hogy akadt egy ember, akihez bizodalma van. Róza néni ép az uzsonnakávét főzi, amikor nagy ijedt arccal rohan be a szücs, hogy nem maradt-e itt a muff, mert mikor hazavitte a skatulát, ki akarja venni a muffot, hát a tok üres! Erre néni kiejti kezéből a tejes kanalat, a spiritusz kidül az oltással összeégeti ujjait. Hogy hova lett a drága muff? Ke-

restük mind ahányan csak voltunk a háznál, de nem volt sehol. Néni elkezdi vallatni a szücsöt, hogy hol és merre járt? Nem tért-e be valahol egy pohár sörre? Ekkor megvallja a szücs, hogy a Stáció-utcában betért egy ivóhelyre és maga mellé tette a padra a muff-tokot, de mig fizetett, egy tót munkás kivette a muffot a tokjából, az üres tokra ismét rátette a tetejét, a szegény szücs mit sem sejtve, felnyalábolta távoztakor az üres tokot és sietett haza és mikor otthon ki akarja venni a muffot, hogy munkába vegye, rémülve látja, hogy a tok üres! Róza néni kétségbeesve pirongatja az öreg embert, aki megtörve, reszkető kezekkel morzsolja kalapját. Szó nélkül hallgat minden szemrehányást, mert bünösnek érzi magát, csak arra kéri Róza nénit, hogy rosszat ne tegyen fel róla, mert ő belehal a szégyenbe! Mikor a legnagyobb inkvizició van az elveszett muffért, jön bátyám, azt mondja:

— Ne jajgassatok egy muff miatt, hanem holnap korán reggel menjen ki Treszka a zsidópiacra az utcán levő rendőrrel és nézzék meg ott. Ha azt a csapszékben lopták el, akkor az a részeg tót munkás eladta egy kupica pálinkáért valamely handlénak és az most odaviszi.

Este vacsora után, mikor átmentünk a rendes időben, néni haragosan fogadja férjemet:

— Na, maga ugyan szép embert küldött az én nyakamra, hogy már arra rábizhatom a drága muffomat. Rá is biztam, el is lopatta!

Férjem is nagyon restelte, hogy az ő általa ajánlott ember ily bajba került. Bátyám meg csak biztatta nénit, hogy meghozza azt Treszka. Treszka a

Bánné leánya volt, akit mindenfelé küldözgetett néni. Másnap reggel korán kiment Treszka a zsidópiacra és épp akkor alkudtak a tóttal a zsidók. Két forintot igértek neki a muffért, de már szét volt szedve és a bélése kitépve, nehogy megismerjék. Treszka azonnal lefoglalta és jelentette a legközelebbi rendőrnek, hogy ez lopott dolog és kinek a tulajdona. A rendőr ment a muffal és a tóttal, néni mikor meglátja elveszett öreg jószágát, nagyon megörült és megjutalmazta a rendőrt.

— De a tót is itt van, — jelenti a rendőr, — aki ellopta a muffot.

— Csak azt mondja meg, hogy tudta ily ügyesen kilopni és azután menjen a pokolba! Nem bánom, tegyenek vele, amit akarnak, csak engem ne hivjanak tanuskodni.

Az öreg szüccsel tudatták az örömhirt, szegény örömében nem tudott mit mondani, hogy becsülete kiderült. A muffot ugyancsak az öreg szücs szabta kisebbre és azontul ő volt Róza néni háziszücse. Okulva ezen az eseten, ő sem tért be többé az ivóházba, ez kigyógyitotta a szeszesitalból.

Ezentul mi minden év nyarán nagy utakat tettünk és akkor Róza néni mindig magához vette Lorántkát Füredre. Mint hároméves kis fiut le is rajzolta Róza, mint kis almaszedő gyereket, vállán pálcára füzött almával.

Egy izben meglátogatta német kiadója Füreden, Otto Janke, a nagy német könyvkiadó, akinek megérkezésére nénivel a hajóhoz mentek. Mikor bátyám karján nénivel megjelent a sétányon, az egész fürdő-

közönség mind a legnagyobb tisztelettel hajolt meg előttük, mint egy fejedelmi pár előtt, hogy utjukba ne legyenek. A hajónál még néhány percig várni kellett a megérkezésre. Róza nénit körülfogták az urak és a gyermekek, bátyámat meg a hölgyek, mindenki iparkodott közel jutni hozzájuk, hogy csak egy szót válthassanak is velük, kedves emlékül Füredről. Janke megérkezett a hajón és Róza nénit karjára veszi, bátyám meg Huraynét és ugy mennek fel a villába ebédelni. Janke nem győzi eléggé bámulni a pompás villát és a szép kilátást, arra jelentik az ebédet. Janke néni mellett foglalt helyet és következtek a pompás eledelek, rákleves, fogas kirántva és tejfellel leöntve, mert bátyám igy szerette legjobban, meg azután a kaproskáposzta malacpecsenyével. Janke már nem birt enni, a sok jó és tápláló eledeltől, pedig még gyenge kukoricát is kellett ennie. Utoljára hozzák az ugynevezett vékában a szebbnél-szebb nemes gyümölcsöket, melyek mind bátyám fiatal ojtványai voltak. (Füreden a kerekformáju, vesszőből fonott kosarakat vékának nevezik.) Janke sohasem feledte el a füredi szép napokat.

Ezen télen hozatott bátyám Füredről ezüstlevelü hársfákat, mert azoknak sokkal jobb illatos a virágjuk, mint a fekete hársé. Öt hársat hoztak a Sváb-hegyre, ezeket elültette a kaputól jobbra való kis pázsit közepén és mikor a fák megeredtek és virágoztak, este mindig a kaputól a konyháig vezető uton szoktak sétálni és azt mondja néninek:

— *Na kedvesem, itt fogunk nyugodni ezen a helyen, nem kell már gondoskodni, hogy hová vigyenek. Én Komáromban óhajtottam volna, szülőim*

mellett, de most látom, hogy itt lesz nekünk legjobb, füredi hársfáink lombos árnya alatt, illatos virágjait teledongják a szorgalmas kis méhek, jelképezik a mi fáradságos munkás életünket. Ha én halok meg előbb, ide temessetek és ha téged szólit el az Isten mellőlem, ide hozlak.

Néni szótlanul integette fejével az igent. Nagyon ápolta a hársfákat, melyek nyugvóhelye felett virultak, mert szent meggyőződése volt, hogy oda temetkeznek.

A török-orosz háboru alatt volt a török testvérek fogadása, mire bátyámat is felkérték, de ő lemondott, sőt figyelmeztette a fiatalságot, hogy ne csináljanak tüntetéseket. Erre az lett az ifjuság válasza, hogy beverték ablakait, éjjel macskazenét adtak és agyondobálták az alacsony házat sárral. Ez bátyámat nagyon bántotta és elmondta, hogy érdemes volt a szabadság megszerzéséért küzdeni?

— Életemmel játszottam érte és most, mikor csak óvom az ifjuságot, sárral dobál felém. Hálátlan nemzet ez az én nemzetem.

Az ablakokat megcsináltatták, de a sár rászáradt házunk falára, azt nem engedte letisztogatni, az is a babérjaihoz tartozik. Nem panaszkodott, de nagyon fájt neki ez az eset.

Ezen télen gyakran elrándult bátyám Füredre. Egyszer szintén elment, Huray várta szánnal a siófoki állomáson. A Balaton fenékig fagyva, minden hóval boritva, a téli nap rásütött a befagyott tóra, ami olyan volt, mintha ezüst uton járna. Nagy bundákba fülig behuzták magukat és szél szárnyán repült szánjuk a sima jégen. Mikor a tó közepére érnek, iszonyu

recsegés, mintha száz ágyut lőttek volna ki. Huray megrémült és azt mondja bátyámnak:

— Ez a rianás!

Megrepedt a jég, ép hogy szánjuk átsiklott rajta, az utánuk jövő szán már nem mehetett át a megrepedt jégen, annak vissza kellett fordulnia Siófokon. Ezt az utat irta le az «Aranyember»-ben. Hurayéknál nagyon jól érezte magát, kivitték Tihanyba, ott meghivták a papok ebédre és a zárda ablakaiban szőtte gondolatfonalát az «Aranyember» számára.

Akkor tavasszal elvitte Móric bácsi nénit és Rózát Rómába és Flórencbe, de néninek már nagyon terhére volt az utazás, ő nem ment velük képtárakat és muzeumokat nézegetni, csak azt nézte meg, amit kocsiról nézhetett. Rómában is Rózával egyedül nézték a nevezetességeket, nénit a forum és az amfiteatrum érdekelte, mert sokszor játszott a szinpadi forumon.

Kérdem, hogy néni mivel mulatott, amig bácsi Rózával a muzeumokat nézte. Bátyám odaszól:

— Hát, tubákot keresett.

Néni gyakori főfájása enyhitésére sárga tubákot szitt és azt gondolta, hogy Róma nagy papi város és az olasz papok mind nagy tubákosok, Rómában jó tubákot lehet kapni. Hozott is minden dohányüzletből egy-egy szelencével. Azzal tréfálkozott bátyám, hogy:

— Nénédnek elég volt Rómából a tubák!

1874-ben, mikor a «*Holt költő szerelmé*»-t meg irta, felkérték Róza nénit, hogy szavalja el egy Liszt-hangversenyen ura gyönyörü költeményét a Petőfi-szobor javára. Az öreg Ábrányi Kornél felkérte Liszt

Ferencet, hogy zenésitse meg ezt a költeményt és melodrámának szavalja el néni. Mikor a költemény már meg volt zenésitve Liszt Ferenc által és le is kottázva, ismét eljött Ábrányi, megkérdezni nénit, hogy mikor jöhet el Liszt Ferenccel a verset próbálni, amit a Redoute-ban tartandó nagy hangversenyen fognak előadni. Róza néni kijelölt egy napot és kérte, hogy próba után legyen szerencséje a tisztelt urakhoz vacsorára, amit Ábrányi megköszönt Liszt nevében is. A próba napján nagy futás-lótás volt a háznál és a nagy kérdőjel, hogy mit főzzünk Liszt Ferencnek, amit meg tud enni, mert egy foga sem volt. Bátyám odaszól:

— Hát főzzetek babot, azt ha jól megfőzitek, nem kell hozzá fog.

Gyönyörü asztal volt teritve, a sok régi ezüst, tálak, kosarak, állványok és pokálok, mind előszedettek az üveges szekrényekből, de Róza néni szeme ugy járt, mint a tüzes kigyóé, nehogy vagy egy csésze füle, vagy egy tányér eltörjön. Volt egy nagy német szobaleány, aki már vagy tiz éve a háznál volt, Mari. A próbaestélyen kiállitják Marit a kapu aljába, hol egy petroleumlámpa égett, hogy ott várja Liszt urat és vezesse be a szobába, ha eljön. Mari a bevezetést ugy értelmezte, hogy a vendég urat karon kell fogni és bevezetni. Mikor a müvész kocsija megérkezik, Mari kinyitja a kaput és azzal megfogja Liszt karját.

— Na kumens Pácsi!

Sötét is volt, az egy lámpa nem nagy fényt terjesztett, Liszt félve lépett.

— Kumens nur Pácsi, prauhens nix zu fürchten!

Mikor kiérnek az udvarra a kapu alól, hát egy kutya valahogy kiszabadult és egyenesen nekiszalad Lisztnek. Ez kirántja karját Mari kezéből és szalad a legközelebbi ajtónak, Mari utána és folyton kiabálja:

— Nit tort Pácsi!

De a Pácsi nem áll meg, csak rohan, mig végre Mari ismét elfogja és vezeti a folyosóajtó felé, egyik kezével a kutyát fogja, másikkal Liszt karját. Mire a folyosóajtóhoz értek, ott kinyitja az ajtót és betolja rajta a nagy művészt.

— Na, jetz ta gehns eini!

De ekkor már bátyám jött elébe, hallva a kutyaugatást, gondolta, hogy ez a vendégnek szól.

A hosszu folyosó kövére télen a hideg ellen deszkapadló volt rakva, de minden szál deszka külön állt, és igy ha egyik deszka végére ráléptek, annak a tulsó vége felugrott a levegőbe és mig végig nem szaladt rajta az ember, addig a legelképzelhetetlenebb hangokon zörgött. A kutyától megrémült művész még jobban megijedt, mikor a deszkazörgést meghallja lábai alatt és minél gyorsabban lépett, a deszka annál jobban zörgött. Végre bevezeti bátyám néni szobájába. Róza néni a maga megszokott fejedelmi modorával fogadja a nagy művészt, Isten hoztával. Mire a művész németül felelt. Néni nagy csodálkozva kérdi:

— Hát nem tud magyarul?

— Leider nein!

Erre néni azt mondja:

— Nix ungarisch, ich nix deutsch!

És néni beszélt hozzá magyarul, Liszt felelt németül, igy társalogtak, mig Ábrányi megérkezett. Mikor a zongorához ül Liszt, végigszaladnak hosszu so-

vány ujjai a zongora billentyüin, belevág néhány akkordot a rozoga zongorába, azt hittük, hogy darabokra szakad keze alatt a szegény hangszer. Róza néni elkezdi szavalni teljes hangjával a költeményt, a zene kisérte szavalatát. Erre a mellékszobában levő két bezárt nagy ujfundlandi kutya elkezdett iszonyuan vonitani, mintha veszedelmet éreztek volna. Abba kellett hagyni a próbát és a kutyákat bátyám kiküldte az istállóba. Ismét elkezdték a próbát, de Liszt sohasem azt játszotta, ami a hangjegyen volt, folyton komponált. Ábrányi azt mondja néninek, hogy csak mondja a verset, majd ő a szüneteknél megfogja Liszt kezét és figyelmezteti, hogy mikor zenéljen. Ugy is volt, Liszt játszotta ami eszébe jutott, néni pedig szavalt a maga tetszése szerint. A hangverseny nagyszerüen sikerült, ily három egyén közremüködésével, Liszt, bátyám, ki a verset irta és Róza néni, ki a lelket öntötte belé. Próba után volt a vacsora. Lisztnek nagyon izlett a jó magyar konyha, de kivált a fánk.

Ezentul többször volt nálunk Liszt, nagyon megbarátkoztak nénivel, sőt meg is igérte, hogy megtanul magyarul. Mire bátyám azt mondta:

— Liszt magyar beszéde majd olyan lesz, mint Ellingeré, — a Nemzeti Szinház kitünő tenoristájáé, — aki szintén sohasem tudott megtanulni magyarul. A «Próféta» operában azt kellett volna neki mondani: «Ó mennyei dörgés, hozzád hangzik a földi könyörgés.» Azt igy énekelte: «Ó menei tonkes, hozod hongzok a folti konorkes!» Egy másik operában meg azt énekelte: «Matyarok dicső neszete, légy üdvözölve szenele és telje meg szivednek eremeddel!»

(Magyarok dicső nemzete, legyen üdvözölve szent nevetek és teljen meg szivetek örömmel!)

1875 tavaszán már korán kiköltöztek bácsiék a hegyre, mert gyönyörü szép meleg tavasz volt. Egy nap jön haza bátyám és elmondja, hogy kabinetválság van nála, mert elbocsájtotta külügyminiszterét, Miska majorost, aki már huszadik évet szolgálta. Egy csekélységért ugy felháborodott ellene, hogy azonnal elkergette. Pedig de sokat csalta és zsarolta őket, az nem volt oly nagy baj, mint az, hogy Miska rossz fia kiszedte a bátyám ablaka alatt levő fülemülefészekből a kis madárfiókokat és eladta. Azokat a kis madárfiókokat bátyám naponta megnézte, hogy nem háborgatják-e fészküket. Egy nap, mikor ismét viszszajön sétájáról és felkeresi a fülemülefészket, hát látja, hogy a fészek üres. Bemegy nénihez megkérdeni, hogy nem ő vette-e ki a kis madarakat a fészekből. De néni is felmérgesedett ezen az eseten, azonnal kutatást rendeztek és megtalálták a kis madárfiakat egy kalitban Miskáék szobájában. Ez elég ok volt arra, hogy Miskáéknak még aznap távozniok kellett. Nehezen ugyan, de mégis megtörtént a változtatás. Ekkor fogadtak egy öreg magyar házaspárt Lacházáról, ez jó lett volna, mert Tót István neje az öreg Zsuzsa nenne, igen tiszta, rendes asszony volt, de az Istvánja csak parancsolni szerette a munkát, nem pedig végezni, hanem a borocskát annál jobban kedvelte. István bátyára pénzt nem lehetett bizni, mert ő, ha Pestre bement a napszámosok béréért és a napszámpénzt kezébe adták, addig vissza nem jött a hegyre, mig holtrészegre nem itta magát és akkor a nála levő pénzt ellopták tőle, őt

pedig másnap valamely árokból húzták ki lábánál fogva, mert rendesen fejjel esett az árokba. Isten csodája, hogy soha baj nem érte. Ezek is vagy tíz évet szolgáltak bátyámnál és akkor bocsájtották el, mert István bátya 40 forint napszámot elivott. Ekkor következett egy János nevü majoros, ennek igen ügyes felesége volt, de a férfi szintén nagy kedvelője volt a szeszes italoknak és vele is sokat veszödött bátyám. Jánost a felesége jó tulajdonságaiért tartotta.

1875 nyarán Somogyba kellett férjemnek mennie korteskedni. Ez junius elején volt. Iszonyu meleg volt. Egy nap bejött néni is a városba és azt mondja:

— Gyertek ki a Svábhegyre, ne maradjatok itt bent ebben a nagy melegben, én kiviszem a kocsival Lorántkát, te meg gyere fel a fogaskerekün.

Ozsonna után felpakkoltak. Lorántka magával vitte kis kecskéjét, melyet karácsonyra kapott, azon lovagolt az udvaron és rángatta fejét, hogy mekegjen. Én elébb elindultam, mint a kocsi néniékkel, mert akkor még Budáról, a Lánchidtól indult a lóvonatu a fogaskereküig. Tikkasztó hőség volt, én rajtam könnyü bő piké, kis kendő a karomon.

Mikor átértem Budára, alighogy megindult a lóvonatu kocsi, iszonyu szél kerekedik, össze-vissza forgat minden kofakosarat a bombatéri piacon, kocsink csak szalad a szélben. Mikor a Szent János-kórházhoz érünk, nagy cseppekben kezd az eső esni, én felugrom és behuzgálom a kocsi függönyét és azzal közeledünk a fogaskerekü vasuti állomáshoz, de mire odaértünk, már szakadt az eső. Gyorsan kiugrom a kocsiból és beszaladok a terembe, jönnek

a többi utasok is és alighogy beérünk a váróterembe, egyszer csak a terem kétszárnyu ajtaja egyszerre kinyilik és az indóház előtt gyümölcsöt áruló kofa asztala, széke és ő maga hömpölyödik be. Mindenki kacagott a látványon, mert azt hittük, büvészmutatvány akar lenni, de alighogy körülnézünk, látjuk ám, hogy az nem büvészet, de az ár, mely már az utcát elboritotta, nagy sebességgel ragadott magával mindent, amit utjában talált.

Egy másodperc alatt térdigérő viz volt a váróteremben. Egy szegény öreg ember hajtogatta kintornáját a várakozó közönség mulattatására, azt is magával ragadta zenélőládájával együtt.

Egyszer csak bekiált a kalauz:

— Kérem, tessék a kocsikba menekülni, mert az épület meg van repedve, a pince megtelt vizzel, gyorsan összedülhet.

Ezt hallva, mindenki iparkodott a kocsikba menekülni és mindenki első akart lenni. Gyorsan megteltek a fogaskerekü vagónjai utasokkal és várták az indulást, de én már nem fértem be a kocsikba. Ekkor már nem térdig, de derékig ért az ár és iszonyu sebességgel és dühhel rohant a lejtőn. Mikor én az indóház ajtaján kiléptem, már derékig voltam az iszapos sárban, mely magával ragad, ha körmeimmel az épület falába nem kapaszkodom és igy a falba kapaszkodva tettem pár lépést, mig a vasuti főnök ajtajáig nem értem, de itt már oly fáradt és kimerült voltam és az iszappal megtelt vizes ruha, mely hozzám tapadt, oly nehéz volt, hogy a lépcsőn csak mint a kutya, négykézláb tudtam felmászni, az ijedtség és fáradtság csaknem halálra gyötört.

Mikor a lépcsőn felértem és meglát az állomásfőnök neje, nem tudta, hogy ki vagyok, de mikor nevemet mondtam meg, adott száraz ruhát, cipőt, de a cipők oly nagyok voltak, hogy ugy kellett felkötni lábaimra. Alighogy átöltöztem, egyszerre csak szörnyü jajveszékelés, lárma, zuhogás és lökdösődés hallatszik fel az emeletre. Ekkor figyelmeztették a kocsikban ülő utasokat, akik az indulásra várakoztak, hogy meneküljenek, mert az ár elszakitotta a kocsik fékeit és magával ragadja a kocsikat.

Az utasok most beleugraltak a rohanó iszapos sárba, ekkor a viz már nyakig ért. Férfiak hurzták az elájult hölgyeket magukkal fel a lépcsőn és lökdösődtek és egymásba kapaszkodtak, mint egy lánc, hogy addig fenn tudják magukat tartani, mig a lépcsőház ajtajáig eljuthatnak. Ők is épp ugy másztak fel a lépcsőn, mint én, csakhogy még nagyobb küzdelmek között.

Mire a többi utas felért, én már át voltam öltözve száraz ruhába. Az állomásfőnök neje kiosztotta mindenét, amit csak adhatott, a hölgyek ájuldoztak, az urak imádkoztak, én meg vigasztaltam és biztattam őket, hogy csak legyenek nyugodtak, itt ily vihar gyakran van, de gyorsan elmulik.

Az ablakból nem lehetett egyebet látni iszaptengernél, a lóvonatu elé fogott lovak előttünk fulladtak a vizbe, a lóvonatu kocsiban ülők ott fulladtak a kocsiban, az ár magával hozott bölcsőt, gyermeket, ágyat, szekrényt, házfalat, ajtót és ezt mind tehetetlenül kellett nézni, nem volt menekvés.

Magam is megrémültem, mert még ily veszedelmet nem láttam soha. Ilyen lehetett az özönviz. Ez

vagy egy félóráig tartott, ekkor kigyulladt a szemben lévő téglagyár, a szél a szikrákat mind az indóház tetejére hozta, tüzes gerendadarabokat vagdalt a falához. Sikoltozások és jajveszékelések. Az állomásfőnök felszólította a vendégeket, hogy imádkozzanak Istenhez, mert az épület összeomlását minden percben várhatjuk. Az ár aláásta, a pince és a földszint megtelt vizzel.

Mind letérdeltünk, nem szólt senki egy szót sem többé. Némán, mint a hajótöröttek vártuk utolsó percünket.

Ez igy tartott egy félóra hosszat, de ez a félóra egy év volt! És az az iszonyu érzés tulvilági érzés volt, mikor már félig a másvilágon vagyunk.

Egyszer csendesülni kezd az ár, a szél is alábbhagy erejéből, az eső megáll, előttünk a pusztitás és rombolás képe: ember, állat, épületrészek, butorok, családok, kik a vacsoránál ültek és az ár házastól magával ragadta őket, ugy vesztek el az iszapban. Rettenetes nap volt! Isten csodája, hogy megmenekedtem.

Mikor jelentették, hogy el lehet menni, lejöttünk az emeletről, de nem volt ut. Iszonyu látvány: a kocsik előtt felfordult lovak, a kocsiban iszapba kevert emberi alakok, az uton körülöttünk épületfalak és holt emberek, százados fák darabokra törve, összetornyosult romok! Menésről szó sem lehetett, mert a lábam besüppedt az iszapba, csak egyik romról a másikra ugrálva lehetett előbbre jutni.

Egy öreg zongoramestert, aki szintén a Stáció-utcában lakott és szintén ki akart menni családjához a hegyre, kértem, hogy menjünk együtt, mig kocsit

nem találunk. Igy ugrálva éjjelre elértünk a Szent János-kórházig. Ép arra jött egy kocsi, amely öt forint bérért és nagy rábeszélésre, elvitt a Stáció-utca 80. számig, de minden saroknál ujra alkudott, mire a 80. számhoz értünk, már tiz forint volt a fuvar. Ut nem volt sehol, csak vizfolyás és iszap, rettenetes vihar keletkezett ismét, a kocsi düledezett jobbra-balra, csoda, hogy fel nem dőlt. Végre megáll a házunk előtt. Éjféltájba értem haza és mikor beereszt a házmesterné, azzal fogad, hogy: „Ép most ment el a majoros, mert a nagyságos ur beküldte, hogy mi van a nagyságával?“

— Elébb felküldtek a vasuti indóházhoz, ott azt mondták, hogy a vasuti hid leszakadt, mikor a vonat rajta volt és az utasok mind ott vesztek. Azért küldött be a nagyságos ur, hogy a nagysága hátha hazajött és nem volt a leszakadt vonaton. De hogy itthon nem tetszett lenni, hát a majoros azzal ment vissza, hogy bizony a fiatal nagysága is a vasuton volt!

Én meg mind azon töprenkedtem, hogy bátyámékat nem az utban kapta-e a vihar és nem sodorta-e el kocsistól, lovastól? De szerencséjükre volt még a lovaknak annyi erejük, hogy az udvarra behuzhatták a kocsit. Hálát adtam a Mindenhatónak, hogy őket megmentette a veszedelemből, meg a kis fiamat!

A küldönc hajnalra ért ki és jelentette, hogy nem tudnak rólam semmit. Mióta délután elmentem, nem láttak. Bátyámék rémülve jártak fel és le a szobában, mi lesz kis árvámmal? Amint megvirrad, bátyám maga megy el a keresésemre. Én pedig idelenn egész testemben remegtem, nem birtam lefeküdni, de az ablakokat kitártam és a két leány kezét megfogtam, igy szalad-

gáltam mindaddig, mig virradni nem kezdett. Ekkor a két cselédet magam mellé vettem és nekiindultunk a nagy óceánnak.

Iszonyu nap volt. Kocsi nem volt sehol látható. A nagy sárban gázolva, eljutottunk az alaguton át a Krisztina-templomig, de innét sem ut, sem egy száraz hely, csupa romhalmaz és a Vérmező egy tenger, melyből a mentők huzgálták ki a halottakat és a butorokat, amit az ár a közeli házakból oda vitt. Csakis a hullaszállitó kocsik jártak és rakták kocsira az iszapból kihuzott hullákat.

Nagy nehezen elértünk az Istenhegyi-utig, engem nem is a lábaim vittek, de a nagy rémület, mely magával ragadott egy percnyi megállás nélkül. A két leány kidőlt mellőlem, de én nem éreztem fáradságot, égtem a vágytól, mielőbb átölelhetni szeretteimet. Az Istenhegyi-utnak még csak hire sem maradt, mert az utból mély árok lett, melyet telehordott az ár szikladarabokkal, ugyhogy a gödrökbe előbb le kellett mászni és onnét ismét kimászni, ugyszintén a kőhalmazokon is áthatolni. Igy mentem egész bátyám villájáig. Már délfelé járt az idő, mire felértünk, ekkor már bátyám visszajött az indóháztól, hol a legiszonyubb hireket mondták neki és az a legborzasztóbb, hogy semmi sem volt tulzott! Szegény bátyám már elhatározta magát, hogy begyalogol a városba a keresésemre, mikor én megérkezem.

Mikor a szobába lépek, kis fiam vigan nyargal kis kecskéjén, mit sem sejtve a veszedelemről. Elkezdtem sirni. Róza néni átölelt, bátyám csókjaival vigasztalt és azt mondta, adjunk hálát Istenünknek, hogy kegyes volt hozzánk és kimentette a biztos halálból.

Kint maradtunk Róza néninél, mert a városba bemenni sem gyalog, sem kocsin nem lehetett, mig az utakat valamikép helyre nem hozzák.

Déltájt kimegy bátyám, hogy körülnézzen, mi kárt tett az itéletnapja fái között. Minden gyümölcs ágastól a földön, a szőllőtőkén egy levél sem volt, a fatörzsek agyonsebezve, kérgük lehasogatva, valósávolt hozzánk és kimentett a biztos halálból

— *Fáradságos, hosszu évek során ápolt fáim gyümölcse, — sóhajtott fel, — ezeket mind kivágathatom, mert mind elvesznek, nem tudják kiheverni a jég által ejtett sebeket.*

Mikor nagy szomoruan már feljön a telek alsó részéről, a szilvásnál levő völgyből nagy kiabálást hall, oda siet, hát Róza nyakig bent a jéghideg vizben és segélyért kiabál. A jeges viz megtöltötte a szilvás völgyet, Róza meg akarta nézni, hogy mi az a sok fehér a völgyben és beleesett a vizbe. Ezt látva bátyám, utána megy Rózának a mentésére, de oly nehéz volt a jég közül kihuzni Rózát, hogy szinte mindketten belevesztek.

Mikor bejönnek a szobába, Róza néni szinte meghalt ijedtében, hogy most meg a veszedelem elmulta után veszhettek volna el. Isten különös csudája, hogy bátyámnak, aki minden légváltozásra oly érzékeny volt, ez a jeges fürdő nem ártott meg, Rózának sem.

Mig Füredre el nem mentek, kint maradtunk náluk a hegyen. Bátyámat nagyon leverte szép kertjét és fáit romban látni, siettette a Füredre való menetelt. Julius első napjaiban el is mentek, magukkal vitték Lorántkát is, ki keresztmamája nélkül nem akart ellenni. Ekkor már az egész háztartást magukkal vit-

ték, a kocsi vitte a szobaleányt, de első nap csak Fehérvárig mehettek, ott megháltak és csak másnap mentek Füredre, mert a lovaknak sok lett volna az ut. Kutyák, macskák, madarak, mind utaztak, a kutyákat a majoros és a napszámos vezette le a déli indóházig, a macskák nagyobb kosarakba, madarak kisebb kosárba voltak berakva. A pakkos kocsi után jöttek bátyámék hintón, de az is megrakva mindenfélével. Mikor megérkeznek az indóházhoz, bátyám feladja a sok mindenféle ládát, kosarat és utoljára a két ujfundlandi kutya feladására kerül a sor, mert a kutyák is jeggyel utaztak. Bátyám elvezeti Zuelkát és Szelikát a kocsiig, ahol a kalauz kinyitja a kutyák számára való hely ajtaját, de a nagy állatok sehogy sem akartak bebujni a keskeny ólba. Soká vesződtek a kutyákkal, de már nem sok idő volt az indulástól és a kalauznak más dolga is volt, mint a kutyákkal való birkózás, ott hagyta bátyámat kutyáival együtt. Szegény bátyám a pokolra kivánta őket. Körülnéz, nem lát senkit, kire rábizhatná, a kalauz már csenget és kiabálja a beszállást, erre bátyám gyorsan bebujik a kutyaólba, a két kutya utána, de mert megrémült bátyám, hogy ha nem lesz annyi ideje, hogy kibujhasson az ólból, ugy kutyáival együtt fog utazni, ő gyorsan kibujt és az ólajtót becsapta a kutyákra.

— Máskor, kedvesem, — szólt a vonaton nénihez, — te add fel kutyáidat, mert én nem bujok be többé a kutyaólba.

1875 augusztus 21-én született második fiam, Sándorka. Bátyám még aznap eljött Füredről, mikor a sürgönyt kapták, mert maga akarja a kis fiut a keresztviz alá tartani. Rövid idő mulva mindenestől haza

is jöttek Füredről. A keresztelő a háznál történt, bátyám dolgozószobájában. Az ő tartózkodási helye mindig szent volt előttem s kivált fiam kereszteltetésétől fogva még nagyobb tiszteletben tartottam. Bátyám kis asztalát teritette le a pap és arra tették a keresztelőtálat és a korsót.

Háztartásom mellett Róza néni dolgait ezután is nekem kellett végeznem: a varrást és a főzést. Egy délután a nagy ebédlőben dolgoztunk, én varrtam Rózának ruhát, Róza néni szabott, egyszer elkiáltja magát néni:

— Ni, egér jár a kredencen, a tejesfazekakon!

Becsengeti a szobaleányt, de az ugy megijedt az egérfogástól, hogy a kredenc mellé bujt. Róza néni legyávázta és elővesz egy botot, hogy az egeret agyonüsse, de persze az egér nem várta meg, elszaladt egyenesen az én varrásaim közé. Én erre elsikitom magam és felugrom az ebédlőasztal tetejére. Erre a zajra kijön a bátyám és látja a helyzetet, én az asztal tetején, a szobaleány a kredenc mellett kuksolt, néni egy nagy bottal hadonász, bátyám rémülve tekint szét, hogy uram fia, mi lehet itt és kérdi ijedten:

— Ugyan mit miveltek?

— Egeret kergetek!

Bátyám felkacagott és a kanapéra mutat, hol nyolc macska aludt nyugodtan.

— Üss kedvesem azok közé az ingyenélő macskák közé, kik agyon vannak hizlalva hussal, azért döglenek napestig és a szobaleánynak kell megfogni az egeret a macskák helyett.

Ki is vette néni kezéből a botot és a macskák

közé suhint, de biz azok nem indultak az egérvadászatra.

— Látod, kedvesem, — szólt, — ezentul adj a szobaleánynak több hust és a macskának kevesebbet, akkor talán megfogják az egeret.

Ugyancsak 1875-ben ismét választás volt. Ekkor a Józsefvárosban állitották szembe bátyámat Szilágyi Dezsővel. Nagyon erős volt a küzdelem a két nagy ember között. Sokszor bekiabálták az ablakon: «Abzug Jókai!», de még más csufondáros dalokat is énekeltek ablakaink alatt, sőt, ha az ablakok nyitva voltak, még egyet mást be is dobáltak a szobákba. Erre bátyám az ő örök friss kedélyével csak vállat vont és azt mondta:

— Hát az is vele jár a dicsőséggel.

De nénit ez nagyon elkeseritette:

— Hát azért kellett neked annyit dolgoznod, hogy most leabcugoljanak? Nem érdemes itt dolgozni, ha egy ily embert, mint te, igy jutalmaz a nemzet.

Mikor a választáson megbukott, megfogadta bátyám, hogy többé nem lép fel. Férjemet Abrudbányán, bátyámat pedig azután Erzsébetfalván választották meg. Mindig együtt mentek az országgyülésre, este a Szabadelvü Körbe és együtt is jöttek haza. Sándor mindig elől jött, sietve, hogy jelentse Róza néninek, hogy mi volt és hol jártak és ki mit beszélt, mert ha félórát késtek, Róza néni már aggódva járt egyik ablaktól a másikhoz hallgatni a kocsizörgést, jönnek-e már? Nem lett-e bajuk?

Róza néni nagyon keveset ment ki a házból, sokszor mikor ősszel bejöttek a hegyről, egész tavaszig

ki sem ment a kapun. Az öreg kosztosok nagyrésze meghalt, Bodorfiné, Kovácsné, Fánikája is ritkábban jött ki, mert nagyon messze volt a ház, de azért voltak uj bejárók, akiket soha senki sem ösmert, kik addig beszéltek, mig elhitte néni a sok hazudozást és kiteleltek nálunk. Még Paulay Ede első neje szokott gyakran kijönni, azt szerette néni. Paulayné tudott a kedvére beszélni, sohasem mondott ellent és mesélgetett arról, mi és hogy megy a szinháznál. Ha uj darab volt, Paulay mindig meghivta és kérte nénit, tegye meg észrevételeit. Ezt a megtiszteltetést szivesen vette és el is ment a szinházba. Emlékezem, mikor először a „Streikot" adták, mennyire tetszett neki Blaháné és Tamási, meg Ujházi, a német streikoló! A kedvére való előadás felviditotta és dudolgatta napközben a darabokban levő dalokat. Paulayt sokszor megdicsérte, hogy ezt a két müvészt felfedezte és szerződtette, mert ez megbecsülhetetlen kincs. Hegedüsné Bodenburg Lina óta nem volt a szinpadon oly bájos vaudeville-szinésznő, mint Blaháné!

1876-ban nagyon sok kellemetlensége volt a sok jóbarátjának aláirt váltóival, egyre-másra hozták az óvatolásokat. Ezért Róza néni nagyon sokat kesergett és emlékeztette bátyámat, hogy már hányszor megfogadta, hogy nem ir alá senki fiának váltót és még sem tudja megtartani. Vegyen példát másokról, kiknek sokkal többjük van, mint neki és még sem girálnak senkinek sem, ő meg az egy szál tollával keresi a mindennapi kenyerét és mégsem okul a sok másokért való fizetéseken! Sokszor nagyon levert volt, mert pénz után kellett menni. Egyszer néninél vagyok és jön haza bátyám leverten, zsebei tele vannak minden-

féle antik szelencékkel és szedi ki belőle, lerakja az asztalra:

— Nem vette vissza Egger.[47]

— Látod, kedvesem, hát minek veszel ilyesmit, ha nincs pénzed? — mondja néni.

— Lett volna nekem elég pénzem rá, ha egy lejárt váltót nem kellett volna kifizetnem K. K. kedves jóbarátomért.

Ezt hallva, Róza néni még jobban megrémült.

— Látod, kedvesem, koldusbotra jutunk, irhatsz te napestig, ha a jóbarátaid meg elviszik, amit keresel!

Sohasem feledem el azt az érzést, amit akkor éreztem, mikor láttam bátyám levert arcát, amint rakja ki zsebéből a visszahozott tárgyakat.

Ekkor Deák Ferenc már utolsó napjait élte. Elment bátyám is meglátogatni a nagy hazafit és mikor hazajön, elmondja, hogy szegény Deák már nem tud feküdni, csak a nagy zsöllyeszékben ül vánkosok között. Kérdi néni, hát mit mond szegény?

— Kérdeztem tőle, hogy könnyebben érzi-e már magát, mire azt válaszolta töredezve, hogy jól van ugy, hogy csak egyszer lehet meghalni, mert többször a fene sem állná ki! Még most is megtartotta nemes jó humorát.

Reá pár napra meg is halt a nagy államférfi. De bátyám kedélye nem vidult fel, nap-nap után borultabb lett arca és szája körül mélyebb a vonás. Róza néni gyakran kérdezte az okát, de alig lehetett belőle szót kivenni.

— Talán valaki bántott?

— Nem bántott engem senki.

Egyik reggel átjön hozzánk szokatlan időben és férjemmel a szobájába zárkózva sokáig beszélgetett. Mikor bátyám elment, férjem elsietett hivatalába. Délben, mikor visszajön, kérdem tőle:

— Miért volt nálad bácsi?

Férjem hallgat, én éreztem, hogy nagy baj lehet. elkezdtem sirni, hogy ismét párbaja lesz bátyámnak, de férjem vigasztalt, hogy nem. De hát mi lehet, hogy oly levertek mind a ketten? Ekkor férjem azt mondja:

— Megmondom, ha megfogadod, hogy senkinek sem mondod el.

Megigértem és megtartottam ekkoráig, még édesapámnak sem mondtam sohasem el.

— Azt mondta Móric bácsi, hogy oly iszonyu pénzzavarok között van, hogy ha nem tud tisztességgel szabadulni, főbelövi magát. Mert azt a szégyent ő ki nem állja, hogy a dobot megverjék háza felett és az uzsorások elkótyavetyéljék mindenét.

Kérdem férjemet, hogy hát hogy lehetne segiteni? Ő csak hallgat. Én erre azt mondom férjemnek:

— Kedves jó uram, kérlek, szedjük össze minden kis pénzünket és ami kis papirunk van, vidd be bátyámnak, ajánld fel neki, ha elfogadja, szüksége van rá. Ha nem fogadja el, ugy nincs oly nagy baj!

— Én is ezen gondolkodtam, jó, hogy te is igy gondolkodol, legalább egyetértünk ebben is!

Férjem azonnal összeszedte néhány ezer forint ára értékpapirunkat és bement vele bátyámhoz a kapu alatti bejáratnál, hogy néni észre ne vegye. Mikor férjem leteszi asztalára az értékpapirokat, bátyámat nagyon meghatotta és megölelte és azt mondta:

— Ti vagytok az én kedves gyermekeim! De csak

ugy fogadom el, ha öt percent kamatot fizethetek érte, amennyit a papir jövedelmez és nyugtát adok róla.

Ezt férjem nem akarta elfogadni, de bátyám leült az iróasztalához, hogy megirja:

— Hátha meghalok, — szólt, — addig, mig vissza nem fizethetem, neked meg gyermekeid vannak, nem károsithatlak meg.

És megirta az értékpapirról szóló nyugtát, az értékpapirok számait felvette a nyugtába és az értéket és hány darab. A nyugta igy szólt: „Én Jókai Mór ezennel elösmerem, hogy Hegedüs Sándor kedves öcsémtől ezen nap folyamán átvettem 6000 forint ára zálogkötvényt, melynek öt százalékos kamatait félévenként fizetem. Ha pedig addig halnék meg, mig ezen tartozásom Hegedüs Sándor kedves öcsémnek le nem törlesztem, ugy halálom esetére lekötöm feleségem minden ékszerét. Kelt Budapest, 1876 február 10.“ Férjem eltette ezen nyugtát, mint az ő kezeirását és mint emléktárgyat, de hasznát sohasem vehettük volna, mert tanu nem volt rajta és mi meg sohasem kértük volna Róza néni lekötött ékszereit, amit nem is követelhettünk volna, miután ékszereit tulajdon szerzeményén szerezgette apródonként. Most bátyám egy kissé felüdült, hogy a legnyomasztóbb uzsoraadósságtól szabadul. Másnap reggel bemegyek fésülni nénit és ő is vidám, kacag és azt mondja: „Nem tudom mi baja volt bátyádnak, néhány nap oly borzasztó levert volt, alig lehetett bele lelket verni, de tegnap és ma egész jókedvü, mintha kicserélték volna.“ De ez a nyugodt érzés nem tartott soká, ismét jöttek a váltóóvatolások, a választásokra felvett nagy összegek kamatai szinte meghaladták a tőkét. Bátyám arca és ke-

délye ismét levert, vacsora után nem tréfálkozik, de folyton sóhajtoz és ezt mondogatja:

— Uram Istenem, meddig kell még huznom az igát?

— Bizonyos vagyok, hogy ismét váltót kell fizetned jóbarátaidért, de ha neked nem lesz, ki fog te érted fizetni? Félek, nagyon félek a jövőtől, hogy utoljára magunk megyünk koldulni, mert a te nemes lelked minden jött-mentnek elhiszi, amit mond, azt hiszed, mindenki ugy gondolkodik, mint te.

Egész éjjel senki sem tudott aludni sem nálunk, sem odaát. Bátyám egész éjjel sóhajtozott, néni meg törte a fejét, hogy mi lehet ismét a baja, mert nem szól semmit sem.

Másnap reggel bemegy bátyámhoz és kérdi, hogy mi van ismét? Ekkor elmondja, hogy ha pár nap alatt nem tud előteremteni 36 ezer forintot, ugy főbelövi magát, mert egy barátjáért kellett 60 ezer forintot tavaly fizetni, annak egy részét a házra vette fel, a többit már óvatolta, de az uzsorás kamat megeszi, mert 20 százalékos kamatot fizet. Ekkor már nékünk nem volt mit odaadni, nem volt másunk, mint a kis svábhegyi gunyhónk, mit az 1875-iki itéletidő ugy agyonvert, hogy ujra kellett épittetni, erre nem adtak volna semmit sem. Akkor Tisza Kálmán volt a miniszterelnök, hozzá felment férjem igen korán. Mikor férjem belép, Tisza felemeli a fejét és a kék szemüvegein keresztül vizsgálja férjemet és kérdi:

— Mi járatban vagy, Sándor, ily korán reggel?

— Hát bizony a koldusok korán járnak, — válaszolt férjem, — hogy valamit kaphassanak és más el ne vegye előlük.

— No hát mi a bajod, csak mond el gyorsan!

Férjem is bátorságot vesz magának és elmondja bátyám nagy pénzzavarát, amely miatt tönkre megy és főbe lövi magát.

— Na na, csak nem oly szomoru a helyzet? — kérdi a kegyelmes ur.

— De bizony, nagyon is szomoru.

— Hát hogy jutott idáig? Talán a börzén játszott?

— Dehogy a börzén, hanem jótállás és választási számlák.

Tisza homlokára tolja szemüvegét:

— Ez már baj, ez már öreg hiba. Nem okul Móric, pedig már mennyit fizetett másokért. De hát én mit segithetek?

— Mindent kegyelmességed gyógyithat meg.

— Hogyan? — kérdi a nagyur.

— Az éjjel ugyis Bécsbe megy, mondja el őfelségének, hogy a nemzet költője mily bajba került másokért.

Erre Tisza Kálmán felemelkedik a zsöllyéből:

— Az nagyon bajos lesz, hogy mondjak én ilyet őfelségének?

— Én mást nem tudok, ennek más segitsége nincs, mert pénzt előteremteni nem lehet. Ha nekem volna, nem jöttem volna ide.

— Na majd gondolkodom. Baj, baj biz ez, nagy baj, — mondta Tisza. Ezzel férjemet elbocsátotta.

Férjem nem mondta meg Jókainak, hogy Tiszánál járt. Másnap levél érkezik a miniszterelnöktől, melyben magához kéri férjemet, férjem azonnal felsiet a várba és Tisza fogadja. Azzal kivesz asztalfiók-

jából egy csomagot, melyben 36 ezer forint volt és azt mondja:

— Itt van a kivánt sürgős összeg, de te magad végezd a váltó-beváltásokat, mert Jókait lefőzi a sok uzsorás, ha pénzt látnak nála.

Férjem örömmel rohant bátyámhoz és elkérte tőle a hitelezők névsorát, hogy őket kielégitse. Bátyám kérdi Sándort:

— Talán aranyat találtak az uralhegyi platinbányáidban, hogy ennyi pénzzel rendelkezel?

De férjem csak hallgatott, attól félt, ha megtudja bátyám, hogy honnan jött a segitség, feltámad benne büszke önérzete, hogy ő bárkitől is bármit elfogadjon, kidobja Sándort pénzestől együtt.

— Ne kérdezze most, csak mondja meg, hogy hova menjek, mik a legégetőbb fizetések, majd megmondom később.

Szegény bátyám maga irta fel a hitelezők névsorát, férjem pedig még aznap rendbehozott mindent s visszakapta a váltókat. (Ezek a váltók a mi örökségünk, nagyobb kincs ez nekünk bármily vagyonnál, mert ez mentette meg bátyám életét.) Mikor Sándor bemutatta neki a kifizetett váltókat, nyakába borult és azt mondta:

— Te vagy az én második apám, az én Nesztorom, te őrködsz felettem, áldjon meg érte az én Istenem. De most mond meg, kinek köszönhetem ezt a nemes tettet?

Férjem csak ennyit mondott:

— Menjen Tiszához!

Hogy Tisza megmondta-e, ki adta a segélyt, azt

én nem tudom, mi soha senkinek sem mondtuk el. Róza néninek még csak sejtelme sem volt sohasem róla. Ha a váltók nálunk nem lennének, magam is mesének tartanám, de azok nyugták róla és azok nevéről, akikért fizetett, s akiknek nevét nem tartom illőnek megörökiteni.

Ilyen napok folytak le a sárga házban. Mi együtt örültünk dicsőségükön és együtt osztoztunk bajukban. Róza néni folytatta az ő megszokott takarékosságát, a gyufát kétszer használta, az elégett gyufát eltette, mert az olajlámpa kanóca nehezen gyulladt meg és a már leégett gyufa volt a segitség. A csigahéjakat elrakta, ha több a töltelék mint a csiga, legyen mibe beletölteni a tölteléket. A dirib-darab zsemle zacskóba került, ami az asztalon megmaradt, az jó lesz főzéshez, csibét rántani stb. stb.

Ugyancsak 1876 telén tüntette ki őfelsége bátyámat a Szent István-rend középkeresztjével, aminek nagyon örült bátyám, de első szava az volt, hogy mit mondana ehhez Petőfi, ha látná, és elfogadná-e Petőfi. Sokáig töprenkedett, hogy elfogadhatja-e egy Jókai a nagy kitüntetést, aki ugyancsak az ellen a király ellen harcolt és most az érdemkeresztet tüz a mellére. Róza néni azonban okos higgadtsággal azt mondja:

— Bátran elfogadhatod, ezt nem Jókai a rebellis kapja, ezt Jókai a költő kapja.

Igy fogadta el bátyám a legmagasabb kitüntetést. Mikor a keresztet megkapta és felment őfelségéhez megköszönni, kérdi nénit:

— Van-e kedved bárónénak lenni? Mert a bárói cim és rang is velejár a kitüntetéssel, de azt külön kell kérni.

Erre Róza néni végignézi bátyám diszmagyarját, rendben van-e gomb és nyakkendő:

— Ugyan kedvesem, minek volna nekünk szegény embereknek az a bárói cim? Talán azért, hogy még több emberért állj jót és még több váltót fizess? Meg hogy a koldusok száma megduplázódjék? Igy is annyi a kéregető, hogy már a ruháimat osztogatom nekik. Báróné méltóságos kezeivel nem mehet kolbászt tölteni, elég nekünk a magunk szerzette név.

Későbbi években ismét volt egy hangversenye néninek Liszt Ferenccel. Dunkl[48] felkérte nénit, hogy hajlandó lenne-e elszavalni Bürger «Leonora»-ját, melyhez Liszt Ferenc irta a zenekiséretet. Róza néni azt mondja, hogy ha magyarra le van forditva, elszavalja, de német szöveggel soha. Ekkor Ábrányi Kornél vállalkozott a magyarra való forditásra, mely szépen is sikerült. Gyönyörü zenét irt hozzá Liszt és ismét Ábrányi tanitotta össze őket. Ekkor már Liszt is és néni is megértették egymást. Róza néni megértette a Liszt ujjai által kifejezett hangok jelentőségét, Liszt pedig megértette néni csengő hangján elszavalt költeményt, ugy hogy Ábrányi csodálkozva kérdi nénit, hogy igazán nem ösmeri-e a hangjegyeket? A Liszt-estélyre a nagy Vigadó megtelt válogatott előkelőségekkel, szegény ember oda nem is mehetett, mert igen magasak voltak az árak. Róza néni felvette gyönyörü antik brüsszeli csipkével ékitett rózsaszin atlasz ruháját és arany főkötőjét. Oly szép volt, mint egy fejedelemnő Erdély aranykorából. Szépségét még jobban emelték drága gyöngyei és régi boglárai. Mikor néni Liszt karján megjelent a dobogón, a közönség felállva éljenezte őket és mikor elkezdett Liszt

játszani és néni fuvolaszerü hangja belevegyült a zongora hangjai közé, a közönség lélegzet-visszafojtva hallgatta, de mindegyre kitört a lelkesedés és a taps, ugy hogy gyakran félbeszakitották a szavalatot. A hangverseny után a két müvész tiszteletére bankettet rendezett a közönség, azon résztvett az egész mágnásvilág. Mindenki iparkodott közel jutni a két nagy müvészhez, hogy egy-egy szál levelet vihessenek az ő koszorujukból. Én is őrizek ezekből néhányat, babérleveleik már lassan elporladnak, de müvészetük nimbusza szájról-szájra száll! — És ez a nagy müvésznő, aki előtt meghajolt az egész nemzet, oly szerény és oly dolgos feleség és anya volt, mint bármely polgárnő, akinek csak a háztartás az elfoglaltsága. Ő valóban nagy lélek volt.

1877 telén sok mindenféle kellemetlenség volt a sárga házzal. Kigyulladt a szomszéd milimári háza a mi szénapadlásunk tüzfala mellett. Nagy volt a rémület, mikor a lángok átcsapkodtak a mi házunkra is. Bátyám kirohan, hogy segitsen az oltásnál, hát nagy rémületére látja, hogy a kéményseprő ugy akarja a tüznek elejét venni, hogy ledöntögeti a mi tüzfalunkat, ahol a padlás szénával volt megrakva. Oly dühbe jött, hogy ledobta a kéményseprőt a padlásról, maga oltotta a tüzet és ott maradt, mig az egészen el nem hamvadt.

Pár nap mulva megáll egy téglával megrakott szekér a ház előtt. A házfelügyelő kérdi a tót kocsist, kihez hozta a téglát?

— Jókaihoz.

— De ki rendelte?

— Jókai.

Beszalad nénihez jelenteni, hogy meghozták a téglát. Néni nem tud semmit sem róla és nagyon elcsodálkozik, hogy mit akarhat épittetni bátyám anélkül, hogy neki emlitett volna róla. Elutasitja a tót kocsist a téglájával. De az nem tágitott, kinyitja a kaput, behajt az udvarra és lehajigálja az udvar közepére a téglát. Amint fordulni akar, szekerével nekihajt a szivattyus vaskutnak és kitöri tőből. Erre a házmesterné iszonyu patáliát csap, hogy a kutat csináltassa meg, de a tót lovai közé csapkod és kivonul a kapun. Délben bátyám hazajön és mikor a kapun belép, hát az udvar közepén lát egy téglahalmazt s a reádöntött szivattyus kutat. Gondolja magában, hogy minek hozathatta néni ezeket a téglákat az ő tudta nélkül, mit akar épittetni? Azzal sietve megy a szobába, ahol mindketten egyszerre kérdik, hogy minek hozatta a téglát? Mire mindegyikök nagy csodálkozva látja, hogy egyik sem.

— Most már csak várjuk meg, majd eljön érte, akié.

Másnap jön a tót és szedi szekerére a tégláit, mert neki azt a Jókai-utra kellett volna vinni.

— Hát a kutat ki csináltatja meg? — kérdi a házfelügyelő.

Erre már a tót nem értett magyarul, azt mondta: «Nye mozsem!» és elhajtott téglás szekerével.

Erre azt mondja bátyám:

— Most már tudom, hogy minek örüljek, azért, hogy a város utcát nevezett el a nevemről, annak, hogy a kutamat kitörték és fizethetek a visszahelyezéséért.

A 70-es évek elején Róza néni kint sétált a ház előtt és hallja, hogy két sváb fiu civakodik egymással.

Odamegy, hát látja, hogy egy fiókszarkát szorongatott az egyik, de a másik fiu is számot tartott rá. Látva Róza néni a kis madár kinzását, kiveszi a szarkát a fiu kezéből és az agyongyötört madarat szobájába viszi és gondosan ápolgatja, mig magához nem tért. Ez a szarka lett az a nevezetes Jakli, melyről bátyám egyszer szép tárcát irt.

Ez a kis madár ugy szerette Róza nénit, hogy bárhol ugrált az udvaron, ha néni kiáltotta a Jakli nevet, repülve jött felé és ugy járt utána, mint a kis kutya. Jakli Füredre is elment, ott is büszkén sétált néni után a sétányon és ha néni megállt valamely ösmerőssel beszélgetni, Jakli ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy ha az illető fülében függőt látott csillogni, felrepüljön a vállára és nagyot rántson a függőjén, mig az illető mit sem sejtve, halálra rémült. Jaklit az egész fürdőközönség ösmerte és félt tőle. Ha néni reggel a fürdőbe ment, Jakli utána. A fürdőbe a piacon át kellett menni, hol a kofák a földön árulták gyümölcsüket. Jakli gyorsan ott termett és amit lehetett, csőrével összevagdosta. Róza néni gyakran megvette a Jakli összerombolt gyümölcseit. A kofák nagyon figyelmesek lettek, ha látták Róza néni alakját megjelenni, kiabálták egymásnak: Jön a Jakli! s gyorsan betakargatták kosaraikat, de meg maguk is féltek tőle, mert a fejükre ugrott és megtépázta a hajukat. Jakli egész nap vizitezett, járt a háztetőkön és onnét be a szobákba. Egyszer egy fürdővendég csukott zsalui között bebujt a szobába, mikor az nem volt odahaza és az asztalon hagyta ékszereit. Jakli az ékszer közül kiválaszt egy szép értékes gyürüt, azzal kisétál az ablakon és felmegy vele a háztetőre, ott elrejti a

bádogcsatornába, utána nyugodtan hazasétál. Mikor a vendég hazamegy szobájába, látta, hogy ékszere szerte van szórva, egy része a földön hever és a legszebb gyürüje hibázik. A szolgabiró hiába tett meg mindent a gyürü kézrekeritésére, minden fáradozás eredmény nélkül maradt.

Reggel, mikor a templomba harangoztak, Jakli már ment nagy büszkén, magasra tartott fővel végig lépdegélt a templomon egész az oltárig és mikor a pap misézett, felrepült az oltárra is és folyton mondogatta: „Jakli, Jakli". Még a misekönyvre is ráült, miről a pap folyton kergette. De Jakli nem tágitott, odament az áhitatos hivek imakönyvére, végigtörülgette a könyvek lapjain a csőrét és bemutatta magát, hogy ő Jakli. A későbbi hercegprimás, Vaszary Kolos, mise után elment nénit felkérni, hogy mig az istentisztelet tart, addig ne eresszék Jaklit szabadon, mert nem lehet tőle misézni. Ettől kezdve Jaklit csak délfelé eresztették ki.

Egy nap Anna-bál előtt Jakli ismét körutat tesz és bemegy egy szabómühelybe, hol ép a mester egy hölgy számára varrta a szép báli derekat. Jakli felugrik a mester ölébe, rá a derékra, erre a szabó oly dühbe jön, hogy kapja a Jaklit és odavágja az asztalhoz. Jakli leesett, azt hitték, vége van. A szabó ekkor fogja a madarat és a báli derekat, szalad vele nénihez, mutatja a kárt és követeli, hogy fizesse meg a nagysága a munkát, meg a selyem árát. Néni kénytelen volt a szabó kivánságát teljesiteni. Jaklira csak este gondoltak, amikor nem jött a vacsorához néni széke támlájára. Keresi néni, hogy hol, miért nem jön enni. Hát ott gubbaszt kosarában. Néni kezébe veszi, látja,

hogy a csőre ketté van törve, nem tudja már mondani, hogy „Jakli“, csak annyit, hogy „Jak“. Róza néni nagyon felháborodik, hogy a szabó tönkretette madarát és még őt meg is fizettette. Néni ápolgatta a Jaklit, meg is gyógyult, de többé nem tudott Jaknál mást mondani. Tolvajsága azonban megmaradt, továbbra is el-elhordta néni pénzét, gyürüit, a husdarabokat beledugdosta a selyemszékekbe és a bársonyfüggönyökbe, eljárt a kofákat ijesztgetni. Télen, mikor bejöttek a városi lakásba, Jakli ott is ellátogatott a kert keritésén át a szomszédba és a tejesasszonyoknál a fazékba készitett tejet lefelezte. Ezek átizentek, hogy a madarat ne eresszék szabadon, mert nekik sok kárt tesz és a gyermekeik félnek tőle, mert a fejükre repül és megtépi őket. Die Hex! Mindenki boszorkánynak tartotta. Pár nap szobafogságot kapott Jakli, ha bepanaszolták, de csak ismét elkezdte a szomszédba való járást. Egy nap szintén eltünt. Másnap néni maga ment szomszédtól szomszédra keresni, de senki sem árulta el, hogy ki tette el láb alól. Még az utcán álló rendőrt is mozgósitották Jakli után, de biz az nem került meg többé a házbeliek és a fürdővendégek örömére. Az ellopott gyürüt rákövetkező tavasszal megtalálták Füreden, mikor a ház csatornáját tisztogatták a száraz fa levelektől, igy a gyürü visszakerült gazdájához és ekkor tudták meg, hogy a tolvaj Jakli volt. Jaklit soká nem tudta elfeledni Róza néni, de azért maradt még etetni való állatja elég.

VII. FEJEZET

Laborfalvi Róza halála és a sárga ház pusztulása

1883-ban a színészek többször emlegették, hogy Jókainét felkérik arra, hogy tartsa meg művészi pályája ötvenéves ünneplését. De bátyám már irtózott az ünneplésektől, mert édesanyám is ünneplés előtt halt el és jó Vály bácsi is a jubileuma előtt. A színészek azonban nem tágitottak. Szeptemberben kapott néni egy igen szép meleghangu levelet báró Podmaniczky Frigyestől[49], az akkori intendánstól, melyben kéri nénit, hogy engedje meg, hogy 1833 október 27-én a budai Várszinházban megkezdett szinipályájának ötvenéves évfordulóját megünnepelhesse a szinház. Róza néni megköszönte a figyelmet és kilátásba helyezte fellépését. Shakespeare Coriolanus drámájában, mint Volumnia fog az ünnepi előadáson szerepelni. Közben julius havában bátyám ismét ellátogatott a Felvidékre, hol Andrássy Géza gróf vendége volt. A gróffal kocsin bejárták az egész vidéket, elmentek a dobsinai jégbarlanghoz is, hol bátyám több rajzot készitett a tüneményes barlangról. Itt mindenhol nagy ünnepségekkel fogadták, igen jól mulatott a kirándulás alatt, nagyon sok jegyzetet hozott a „Lőcsei fehér asszony" számára és nem győzte eléggé dicsérni a

kedves Leontin grófnő vendégszeretetét. November havában Bécsbe ment a delegációval. Nagyon szeretett ott időzni és ez alkalommal felolvasást is tartott az Irodalombarátok Egyletének estélyén, hol nagy ovációkban részesitették és ezüst babérkoszoruval jutalmazták meg. Mikor hazajött, azt mondja néninek:

— Nézd, kedvesem, más Bécsbe viszi a kincseket, én meg visszahozom.

Végre a Nemzeti Szinház kitüzte a diszelőadás napját néni jubileumára, november 30-ára. Mi is nagyban készülődtünk, Róza néni maga szabta ki Volumnia jelmezét, én megvarrtam. Szegény nénit nagyon felizgatta a készülődés, a próbárajárás, de mindig megifjodva tért haza. Az egész ország résztvett az ünnepségen. A szinházigazgatóság elhatározta, hogy nyugdiját 800 forint helyett felemeli 1600 forintra. A „Nemzet" szerkesztősége lefestteti nénit, mint Volumniát, Baditz Ottóval. Végre elérkezett a várvavárt nap. Róza néni egész nap nem jött ki szobájából, még ebédjét is bevitette. Nagyon félt az estétől, de titokban örült, látva a mindenféle tiszteletjeleket, mit a napilapok már előre hirdettek. Magunk is féltettük, hogy nem lesz ereje Volumnia szerepét eljátszani a sok fel indulástól.

Az ünnepély az előadás előtt kezdődött a szinfalak között. Elsőnek Ribáry József miniszteri tanácsos nyujtotta át a miniszterelnök levele kiséretében a legfelsőbb elismerést, a koronás arany érdemkeresztet. Ő volt az első magyar müvésznő, ki azt kapta. Ez lepte meg legjobban. Azután következett a Nemzeti Szinház aranyleveles ezüst babérkoszoruja és utána a

szebbnél-szebb ezüst koszoruk, a zsinórpadlásról meg az élővirág-koszorukat eresztették le a szinpadra. A szinház a roskadásig megtelt közönséggel, mindenkinek kezében volt egy virágszál, hogy Jókainé lábához vesse. A páholyok megteltek a magyar főurakkal, hogy még egyszer láthassák kedvenc tragikájukat és bucsut vehessenek tőle. Róza néni oly erővel játszotta Volumnia szerepét, mint még soha, pedig a sok beszéd és kihivások nagyon elfárasztották.

Játék után pályatársai lakására kisérték. Már ott várta a szinház dalkara és szerenádot adott ablaka alatt. A diszlakoma másnap a Hungária disztermében volt. Ez ünnepélyre néni fekete bársonyruhát készittetett a maga számára, egyszerüt, minden disz nélkül. Ott voltak a miniszterek, a mágnások, irók, müvészek és a város szinejava. A lakomán Ábrányi Kornél ez alkalomra irt költeményét szavalta el nagy tetszés mellett. Ezután báró Podmaniczky Frigyes őfelségére köszöntött, megköszönve a legmagasabb kegyet, mellyel a müvésznőt kitüntetni kegyeskedett és azután mindenki szólni kivánt, de ki volt mérve az idő, hogy egy-egy szónok hány percig beszélhet, különben végehossza sem lett volna a felköszöntéseknek. Végre felál bátyám. Egyszerre mindenki leteszi evőkészletét és még a lélegzetüket is elfojtják, hogy minél jobban hallhassák bátyám gyönyörü hangját. Mellettem az asztalnál Pálmai Ilka[50] ült, ő is egymásra tette kezeit és ugy hallgatta a gyönyörü beszédet. Bátyám nemes alakján és szelid arcán meglátszott, hogy amit mond, az szivéből fakad, minden szavának átérzi jelentőségét. Róza néni ült mellette és igy kezdi beszédét (csak néhány sort közlök a beszédből):

— Valóban elgondolkodásra méltó rendelkezése a sorsnak, hogy egy elmult nagy korból mi ketten maradtunk igy egymás mellett ülve a feleségemmel, mint ahogy ülnek a Memnon-szobrok, csakhogy azzal a különbséggel, hogy minket nem a homokpuszta vesz körül, hanem egy uj paradicsom. Higyjétek el nekem, akik az ellenkező világot láttuk, nehéz teher lehet a pokol félelme. Ezt ismertem. De a visszaemlékezés a pokolra még nehezebb. Azt már jól ismerem. Nem nevezem annak azt a kort, midőn a müvészet fölkentjei a Duna zajló jegén átjöttek minden kegyes pénteki napon, akkor minden koldulás meg van engedve, elösmerést koldulni nemzetünknek egy idegen házban. Nem nevezem pokolnak azt a kort, mikor a Nemzeti Szinház primadonnájának 40 forint mellett kellett teljesitenie hivatását. Volt egy gazdag mecenásuk, a reménység, aki, tudjuk, hogy bőkezü uraság, aki kipótol mindent... De egyszerre eljöttek a napok, mikor mindaz, amit annyi nagy szellem annyi fáradság és annyi küzdelem árán mázsánként összehordott, összeomlott! Ez 1849-ben volt. Mikor egy hatalmas ur, Haynau, felhivta az akkori igazgatót, Simoncsis Jánost, hogy engedje át a Nemzeti Szinházat felváltva naponként a német szinészeknek, mert azok szinháza leégett. De az igazgató ellenszegült. A Nemzeti Szinház a zsibbadás korában nagyon el volt hagyatva, a szinészek kopott ruhában játszottak, rongyos szinfalak között, lemondtak a fizetés egy részéről is. És mikor Egressy Gábor[51] visszajött számüzetéséből, nem volt pénz, mivel szerződtessék, kéregetni kellett, hogy a nagy talentum kárpótlást találjon. Munkácsi Flóra, Szerdahelyi Kálmán egy évig fizetés nélkül müködtek.

fizetésük a napi kiadások között volt felvéve, abban a rovatban, melynek legalján ott állt a színház macskájának ellátási költsége. Ez volt az a pokol és ezért a mostani helyzet valóságos paradicsomnak tünik fel.

Csak ennyit közlök e gyönyörü beszédből, melynek minden szava lelketrázó volt. Igazán elmondhatom, hogy a Kárpátoktól az Adriáig terjedt e nap ünnephangja és az egész ország szive megdobbant e napon. Százával érkeztek a sürgönyök, levelek és ajándékok, a vidéki szinigazgatók mind meghivták nénit egy bucsuelőadásra. Azt nem győzte volna, igy csak szülővárosáét, Debrecenét, Kassáét és Székesfehérvárét fogadta el. December 19-én elmentünk Miskolcra. Engem is magával vitt Róza néni. Mindig vágyódtam azt a várost megösmerni, ahol az én szeretett Róza néném született és amelyről ő annyi szépet tudott mesélni. Ha gyermek vagy ifju volnék, azt gondolnám, hogy Róza néném iránt érzett szeretet csak egy ifju lélek ábrándja, de már az ő halálának is 20 éve és az ő fejedelmi alakja és lelke nemes tettei, szivjósága, még most is oly élénken él bennem, mintha ő egész valójával előttem állna. Ha jósága nem leti volna igaz, nemes tettei nem véső dtek volna ugy emlékezetembe, hogy azok örökre előttem maradjanak. Azt mondja bátyám e beszédében, hogy Memnon szobrai zengenek, én is ugy érzem, ha Róza néni sirja előtt állok, hogy a sirból az ő hangját hallom és várom, hogy még egyszer átölelhessem. Ő még nem tért meg övéihez, ő még megjelen előttünk.

Mikor már Miskolcról is visszajöttünk, néni elrendezte emléktárgyait, de annyi volt belőlük, hogy a nagy szalonba már nem fértek, jutott belőlük a kis

szalonba is. Meg-megnézegette, megsimogatta és ismét betakarta e kincseit, hogy a por be ne lepje, pedig még akkor nem volt annyi szénpor Pesten, mint most. Szigligetiné, kedves Fánikája is eljött és hozott egy csokor rózsát, ennek a pár szál rózsának jobban örült, mint az egész ajándéknak, mert Fánikájával együtt nélkülöztek és bujdostak a forradalom alatt és Fánikája minden időben vele maradt. Mondja Szigligetiné:

— Én nem akartam a nagy ünnepélybe vegyülni, én ezt neked hoztam, nem a világnak.

Bátyám is kijött szobájából és látja Szigligetinét, nagyon megörültek egymás látásán:

— Na, kedves komámasszony, hát meg volt elégedve az ünnepéllyel? — kérdezte.

Azt mondja Szigligetiné:

— Én sohasem vagyok megelékedve a Róza dicsőségével, mert nekem az még mind kevés ahhoz, amit Róza érdemelne!

— No, de kedves komámasszony, hát a csillagokat csak nem hozhatják le!

— Bizony, én azt is lehoznám, ha tudnám!

— Na lássa, hogy maga sem tudja lehozni, hát más hogy tudná?

Miskolc után Debrecent azért választotta, mert Debrecenben a forradalom alatt játszott a magyar szabadságharc sebesültjei javára. Január 22-ike előtt való nap elmentek Debrecenbe. Diszbandériummal fogadta őket a fellobogózott magyar kálvinista Róma. A Csanak-családnál voltak szállásolva, ott egyik küldöttség a másiknak adta a kilincset, mindenkinek volt valami emléktárgya a Jókai-pár számára. Másnap az előadás napján az egész város lázban volt, azok, kik

még a forradalom alatt látták játszani Jókainét, annak örültek, hogy viszontláthatják a nagynevü müvésznőt, a fiatalság meg kiváncsi volt látni, hogy milyen lehet az a nő, kiről szülőik annyi szépet meséltek? Ott is Coriolanust adták. Az előadás előtt Komlóssy Artur a város nevében egy arany babérkoszorut nyujtott át gyémánt felirással Debrecen városa nevében, azután jöttek az ezüst koszoruk, albumok és a város hölgyeinek ajándékai. A közönség nem tudott betelni néni gyönyörü játékával, játék után fáklyásmenetet rendeztek, volt ott minden kigondolható tisztelgés, bál, bankett. Mikor hazautaztak, az egész város lakossága lekisérte őket a pályaudvarig, mint egy fejedelmi párt. Talán érezték, hogy utoljára látják őket. Az emléktárgyak ismét szaporodtak a nagy szalonban.

1881-ben már sokat jártak hozzánk a sárga házat megnézni, kik szerették volna megvenni, de egyiknek drága volt, másiknak messze volt és mindenféle kifogást emlegettek, hogy nagyon rozoga, sok a javitani való rajta stb. Igaz, hogy sok baja volt szegény öreg háznak, mert azon minden mesterember ugy dolgozott, amint neki a legkényelmesebb volt. Minden ismerős meg volt bizva bátyámék számára lakást keresni. Találtak egy igen szép alkalmas lakást a Kerepesi-ut 17. számu ház első emeletén. Akkor Blaháné lakott benne, de ő kiköltözködött és bátyám kifogadta 1800 forintért az egész első emeletet. Meg volt nyugodva, hogy már van lakása bent a városban: első emelet, régi ház, nem sok a lépcső és csaknem kitelik a házbér a maga háza adójából. De a sárga ház még nincs eladva, hát azt ki veszi meg? Ekkor mondja férjem, legjobb lesz a városnak felajánlani. Helye-

selte bátyám az eszmét és megbizta férjemet, hogy szóljon a főpolgármesternek, Ráth Károlynak.[52] Ráth belátta a helyzet fontosságát és már másnap kiküldött két szakembert, akik mikor a gyönyörü nagy szobákon végigmentek, nem győztek eleget csodálkozni a nagy lakáson és a bennük lévő drága butorokon. Azt mondták néninek, hogy ily szép lakást még 6000 forintért sem kapunk Pesten. Mondja néni:

— Iszen magunk is nehéz szivvel válunk meg tőle, de hát mit tegyünk, nem nekünk való a háziuraskodás. Az nagyon drága mulatság, nem szegény embernek való.

Egy-két szóváltás után meg volt kötve az alku, a város megvette 38 ezer forintért. Mikor már mindkét részről aláirták a szerződést, azt mondja bátyám:

— Hála Isten, most nincs nálamnál boldogabb ember ebben az országban. Igaz, hogy nem nyertem semmit sem a ház eladásával, de legalább megszabadultam a vele járó gondoktól. És én többé házat nem veszek, még ha ezüst tálcán hozzák is elémbe.

Még ezen a télen elment Móric bácsi és meglátogatta Gróf Teleki Sándor kedves barátját, aki gyakran hivta koltai kastélyába. Ott nagyon jól érezte magát és le is rajzolta a kastélyt, hol Petőfi ifju nejével, Szendrei Juliával élvezte a boldog mézesheteket. Ezen rajza bátyámnak meg is jelent a Vasárnapi Ujság 1881 december 18-iki számában. Mikor visszajött, hozott magával mindenféle emléktárgyat, mert Teleki még a kastélyát is elküdte volna kedves Móricka barátjának, de miután a kastélyt nem lehetett utra tenni, de a kastélyban volt egy régi hollandi kandalló majolikából, mely egy egész vadásztársaságot ábrázol, ez

nagyon megtetszett bátyámnak és a gróf azonnal behivta legényét, hogy szedje szét a kandallót és küldje el Pestre bátyám cimére. Ezt hallva bátyám, a világ minden kincséért sem engedte a szép kandallót elrontatni, de a gróf annyit mégis megtett, hogy legalább a tetején levő vadászjelenetet leszedette és bátyám tudta nélkül becsomagoltatta bátyám számára, mit csak megérkezésekor vett észre. Ez a mü mindig dolgozószobája kályhája tetején volt.

Az 1882-i ujév nem jól kezdődött. Bátyám ágyban töltötte az ujévet. Meghült és igen nagy náthát és köhögést kapott, mit ő grippének nevezett.

A házhoz bejárt özv. Pap Mihályné, egy városi hivatalnok özvegye, akinek 17 forint nyugdija volt és fiával együtt ebből kellett megélnie. Igy eljött évekkel ezelőtt nénihez és elmondta baját, komornának vette a házhoz és ő hüségesen is szolgálta őket. Papné, hogy meglátta bátyámat ujév napján ágyban feküdni, keresztet vet magára és folyton sápitozott, hogy nagyon rossz jel, mikor ujév napján beteg van a háznál. Róza néni csititotta, hogy ne beszéljen hangosan, mert a szomszéd szobában bátyám meg találja hallani Papné jósolgatását és hogy bátyám fél a jóslatoktól, rémképeket alkot magának. De Papné csak nem engedett az ő tudományából, mert ő már sokat tapasztalt. Január 21-én meghalt fiam, a kis Károlyka, Rózsika ikertestvére. Ekkor Papné diadallal mondja, hogy ő megjövendölte, ez nem jó év lesz. Bátyámat nagyon leverte a kis fiu halála, azt mondta:

— Inkább adjon az Uristen még családunkhoz, nemhogy elvesz közülünk. — És lehajtva fejét, halkan azt susogja: — Uristen, kik fognak ezután jönni?

Mert ő azt tartotta, hogy ha egy családban valaki meghal, azt rövid idő mulva követi még kettő, mert három szám a halál száma.

E télen a hordozkodás nehézségeivel foglalkoztunk és az uj lakás berendezésével. Itt is volt 12 szoba, csaknem oly nagyok, mint a sárga házéi. Igen kényelmes uri lakás volt, két bejárattal. Bátyám lerajzolta a lakás tervét és a szobákba belerajzolta, hogy a butorokat hova helyezzék. Este mindig terveiről beszélt és elmondta, hogy ha a város kifizeti a házat, letörleszti az égető uzsorás adósságokat. Ezen a télen irta a házától bucsuzó versét. Egy este vacsora után felolvasta, halk, meghatott hangon, bizony mindannyian megsirattuk a sárga ház emlékeit, honnét a boldogság soha ki nem fogyott. Az egymás iránti szeretet leküzdött minden az élettel járó nehézséget és elfelejtetett minden bajt. Sokszor mondta bátyám, ha kellemetlensége volt, hogyha hazajött:

— Kicsukom a bajt és gondot a kapun, mert ha a kaput beteszem magam után, ez az én váram, ide nem férkőzhet be az emberek gonoszsága és furfangos cselszövése.

Ha az udvaron végigment és a nagy kutyák elébe szaladtak, megsimogatta fejüket és mondta:

— Na kutyeszok, a ti uraságtok is elmulik. Ti sem lesztek oly nagy urak többé. Hát a Jancsival mi lesz? Ő ismét kivándorol a hegyre, ott ismét lármázhat kedve szerint. Hát a sok szép virágom, kertem, macskáim hova lesznek? Mert hat kutyát és 18 macskát nem engednek bevinni az uj lakásba.

Komáromból ismét felkérték bátyámat, hogy láto-

gasson már el oda és nézze meg a szülőházán lévő emléktáblát. Meg is igérte, hogy el fog menni tavasszal, mikor a hordozkodás folyik, mert az elől mindenképen meg akar szökni. Egész télen rakosgatta néni a sok mindenféle drágaságokat, ezüstjét és drága ékszereit betette a zálogba, hogy ott biztos helyen is van és nem kell félni, hogy baj esik a hordozkodás alatt, de a temérdek sok porcellán, üvegnemü és a rengeteg emléktárgy, azoknak idő kellett az elcsomagolásra. Hogy mi minden elképzelhetetlen dolog került elő a pakkolás alatt, azt elképzelni nem lehet, de a Debrecenben használt vaslábast néni maga csomagolta, azt nem mert másra bizni, nehogy kidobják.

Mi a gróf Andrássy Manó házában fogadtunk lakást az Egyetem-téren, azon házban, ahol Deák meghalt, hogy a fiaimnak közel legyen az oskola. Szép tágas szobáink voltak. Ezen tél februárjában bátyám születésnapján, február 18-án (mert születésnapja 18-ika, de hogy leánya 19-én született, igy ő a maga születésnapját is 19-én tartotta és ez vezetett mindenkit tévutra) jöttek a Petőfi Társaság tagjai bátyámnak gratulálni. Komócsy József[53] mondta az üdvözlő beszédet. Bátyám nagyon tudott örülni a jó kivánságoknak. Az üdvözlés után megkinálta vendégeit egy kis papramorgóval, meg Altvaterral:

— Na kedves barátaim, igyunk egymás egészségére, én a tietekre, ti meg az enyémre. Az én Istenem éltessen bennünket, aki közülünk előbb hal meg, az többet igyék.

Ezután rendre megmutogatta emléktárgyait, csigáit, jegyzeteit és azt minden alkalommal elmondta:

— Azt akarom, hogy szobám igy legyen beren-

dezve a muzeumban, mint most van, ez mind a ti örökségtek lesz. Ezt az országnak hagyom.

Mikor a diszszónokok eltávoztak, mi mentünk át a gyermekekkel, ilyenkor mindig náluk is ebédeltünk. A fiuk rendesen egy-egy szál virágot vittek keresztpapájuknak, amit ő kitüzött slafrockja övébe és bevezette a gyermekeket dolgozószobájába. Ott megmutogatta nekik képeskönyveit és csigáit, amiket fiaim nagy áhitattal bámultak. A csigáknál agyonostromolták kérdésekkel, hogy ez a csiga miért piros, amaz miért hosszu? Mikor már kifáradt a feleletbe, a fiuk fejére tette szép fehér kezét és kérdi tőlük:

— Na buksik, hát tetszik nektek ez a sok csiga?

Integetnek a fiuk, hogy bizony ez nagyon szép és sok.

— Hát kellene-e belőle, ha adnék?

Erre nem mertek felelni, csak nézik mosolyogva bátyám arcát, hogy igazán adna-e?

— Na hát várjatok, keressünk oly példányokat, amelyből több van.

És a fiuk zsebeit telerakta szebbnél-szebb csigákkal és el is magyarázta, hogy mi a nevük.

— Ez a hosszu pettyes barna a püspöksüveg, ez a fényes piros a gyöngytermő.

Volt boldogságuk a fiuknak a sok gyönyörü csigával, szépen elrakták. Mikor ebédhez ültünk, mondja bátyám:

— Na, Sándorkám, jók lennének fiaid[54] vallatópapnak, mert annyit kérdeztek tőlem, hogy nem győztem eleget felelni. De ugy lesz ember belőlük, ha minden iránt érdeklődnek.

A sárga ház el volt adva, mindenki tudta, hogy

ki hol fog lakni és mindenki mégis fázott attól a gondolattól, hogy itt kell hagyni a sárga házat. A napok gyorsan peregtek, egyik hét tolta a másikat, tavaszodni kezdett, elmentünk egy nap néni uj lakására, melyben akkor Blaháné lakott, de a müvésznő akkor nem lévén Pesten, édesanyja mutatta meg a szobákat. A nagy szalon fala tele volt aggatva mind gyönyörü szalagokkal, melyet Blaháné koszorukon kapott. Temérdek szép emlékeit mind megnézte néni és mondta Blaháné anyjának, valóban megérdemli leánya a nagy dicsőitést, mert valóságos tünemény. Azt mondja Blaháné anyja:

— Van itt minden a világon, csak pénz nincs.

Erre elneveti magát néni és azt mondja, hogy az már evvel a pályával jár. Dicsőségből bőven kijut, de a pénz nem fér össze a dicsőséggel.

Ezen a télen Komárom városa diszpolgárává választotta bátyámat és meghivta ezen ünnepségre. Foghtőy Dénes, aki rokona is volt, nagy buzgósággal fáradozott, hogy bátyámat minél nagyobb ünnepséggel fogadják, sőt még néni is kilátásba helyezte, hogy ő is elmegy férjével Komáromba.

Áprilisban megkezdődött a költözködés. Elsőbb az állatokat szállitották a hegyre, azután a virágokat, a nagy fikuszt és a többit. Április végén eljött édes jó anyám minket meglátogatni, hogy Rózsika első születésnapját velünk tölthesse. Róza néni nagyon örült, hogy édesanyámat láthatta, édesanyám meg elbeszélte, hogy ugyan várják ám őket Komáromba, mily nagy ünnepségekre készülnek. Bátyám számára készitettek egy komáromi vasas tulipántos ládát, melyet mindenféle kedves emlékekkel megrakva fognak neki átadni.

Édes jó anyám boldog volt, hogy évek multán ismét magánál láthatja szeretett sógornőjét. Édes jó anyám igen jól találta magát nálunk, vagy egy hétig maradt velünk, hiába marasztaltuk, hogy még ne menjen haza, de ő semmikép sem maradhatott, mert még igen sok dolga lesz, hogy mire bácsiék elmennek, minden kényelmük meglegyen, a szobákat be kell rendezni számukra. Nehéz szivvel vált el tőlünk május 9-én és megigérte, hogy nemsokára el fog jönni, megnézi a kis leányt, majd ha már átköltöztünk az uj lakásunkra. Pénteken, 11-én egy kosár érkezik Komáromból, édes jó anyám küldte, megrakva mindenféle tavaszi zöldséggel, egy vig levél kiséretében, melyben leirja, hogy mily örömmel várja Móric bácsiékat és a város már ünnepi diszt öltött, a hölgyek vetélkednek, hogy mikorra hivják meg a ritka vendégeket. Róza néni is készült a komáromi ünneplésekre és megmondta, hogy mig ők Komáromban lesznek, miféle butorokat vitessenek át az uj lakásra.

Vasárnap délelőtt sürgöny érkezik édesapám aláirásával, melyben ez állt: «Jöjj rögtön, anyád megégett». Alig hogy átolvasom a sürgönyt, még jóformán meg sem tudtam érteni, jött a másik sürgöny: «Anyád meghalt». Ez a rettentő csapás iszonyuan hatott mindnyájunkra, nem tudtuk elhinni, hogy az való legyen, az én édes jó anyám ne legyen többé az élők között, hisz még tegnap hosszu levelet irt és készült a sógora fogadtatására, ki oly egészséges volt, mint az élet s igérte, hogy nemsokára ismét eljön. Mint egy őrült szaladgáltam a szobában, mert csak a délután két órai hajóval mehettem Komáromba.

Bátyámat nagyon leverte ez az iszonyu eset, Róza

néni sajnálta, hogy megigérte elmenetelét, mert ime Klárika a mi áldozatunk lett. Szegény jó édesanyám padlófestéket akart készíteni spiritusszal és a spiritusz meggyulladt, ruhájára ömlött, ő szegény ijedtében kiszaladt mint egy égő fáklya az udvarra, ott összeégve összeesett, mikor bevitték, már csak annyit tudott mondani:

— Most már jöhetnek Móricék a temetésemre!

Ez után pár órára kiszenvedett.

Éjjel megérkeztünk a hajóval, szegény édesapám megtörve, szótlanul ült és maga elé nézett, csak mikor meglátta, hogy mi vagyunk, kezdett zokogni, hogy:

— Nincs többé anyátok. Mi lesz velem, itt hagyott.

Bátyám másnap jött el a temetésre. Ez az eset nagyon leverte bátyámat és nagyon fájt tudni azt, hogy édesanyám az ő értük való készülődés áldozata lett.

Édesanyám a legjobb anya volt a világon, ő nem ismert semmi fáradságot, családjáért megtett mindent és odaadta volna lelkét is gyermekeinek. Jósága vitte a sirba is.

Édesanyámat nagyszülőim mellé temettük. A temetés után édesatyám és bátyám egymást átkarolva hajtották fejüket szülőik fejfájára és ott sirták ki szivük fájdalmait. Mikor eltávoztak, bátyám leszakitott szülői sirjáról egy borostyánlevelet, tárcájába tette és azzal távozott el:

— Ki tudja, jövök-e még ide valaha?

Ez volt bátyám utolsó komáromi utja és akkor volt anyja halála óta szülői sirjánál először és utoljára. Szegény Móric testvérem akkor Boszniában volt, ő nem lehetett jelen a temetésen, neki még sokkal fájóbb volt a szomoru eset ott a távol idegenben.

A temetés utáni nap hazajöttünk. Addig Róza néni megkezdette a hordozkodást és bátyám szobáját átköltöztette. Ily megtört lélekkel még nehezebben esett az a tudat, hogy nemcsak édesanyámat veszitettem el, de még néniéktől is el kellett válnom, nem leszünk többé egy fedél alatt, nem szaladhatok be minden percben hozzájuk és ha bajuk van, nem lehetek mindig velük. Egész héten tartott a hordozkodás és mikor már a lakás üres volt, végigjártuk a szobákat. Ugy elszorult a szivem, itt is temetést láttam, üres volt minden, a szobák, az udvar, csend mindenhol, sem ember, sem állat, magunk voltunk egyedül a nagy üres házban. Sok kedves emlék füz a sárga házhoz, de attól fogva, hogy bátyámék kiköltözködtek, egészen más levegő járta át az udvart, ugy éreztem, mintha egész idegen helyen lennék, ahol senkit sem ösmerek. Csak el innen mielébb! Egy reggel jön bátyám és kérdi:

— Mikor jössz már el hozzánk csigáimat kipakkolni és elrendezni? — Mert minden hordozkodás és őszi takaritás alatt a csigák rendezése az én feladatom volt és kérdi, hogy mikor szándékozunk mi is beköltözni. De én nem tudtam felelni, csak a nyakába borultam és sirtam. Ő szegény vigasztalt, de maga is nagyon szomoru volt. Azzal kivesz a belső kabátja zsebéből egy öt fekete pecsétes levelet, melyre ez volt irva: «Végrendeletem». Odaadja férjemnek és azt mondja:

— Sándorkám, ezt őrizd meg. — Megcsókolt mindnyájunkat és azzal elment. Soha többé nem emlegette végrendeletét, sem hogy nálunk van, sem hogy javitani akar rajta. Mi sem mondtuk meg senkinek sem.

Róza nénit naponta felkerestem, de dologra nem voltam alkalmas, mert mindegyre elfogott a sirás. Szegény öreg néni, most neki is nehezebb volt, mert minden reá maradt. Sokszor mondta:

— De hiányzol nekem Jolánkám!

Végre mi is beköltözködtünk az Andrássy-házba, rövid idő alatt eljött édesapám hozzám és kimentünk a hegyre. Mikor bácsiék elmentek Füredre, mi elmentünk Pápára szeretett Vály bácsiékhoz. Vály bácsi nagyon szerette a gyermekeket, de Sándorka volt a kedvence. Sándorka többet is volt náluk, mint Loránt és Sándorka tudott az öregeknek kedvére tenni. Ő szokta az aprófát kis talyigájával a konyhába befuvarozni és ezért a fuvarozásért kapott Vály bácsitól egy négykrajcárost, meg egy tárcát. Most is azon tárcában van a négykrajcáros, a fuvarozás ára.

Pápáról elmentünk édesapámhoz Komáromba, de itt nem tudtam megmaradni, nagyon üres és szomorú volt a ház édesanyám nélkül. Az ő dolgos keze és gondos lelke mindenhol ürt hagyott. Édesapámmal együtt felmentünk a Svábhegyre, augusztus vége felé Füredről hazajöttek bácsiék is, akkor már Róza szépen festegetett és bácsi javitgatta Róza festményeit. Ezáltal bátyám is visszanyerte a festészethez kedvét és villája terrászáról lefestette Budapestet és mikor elkészült, nekem adta, vigasztalni akart egy kicsit, mert nagyon nehezen tudtam megnyugodni a nagy veszteség felett. Ez volt utolsó tájfestménye, még a saját képét festette le később, leányával együtt. Édesapámat is igyekezett bátyám szórakoztatni, leültek sakkozni egész délutánra, mig néni be nem szólt hozzájuk, hogy jöjjenek már ki a levegőre és menjenek le a kertbe.

Ősszel Komáromból ismét kapott bátyám levelet, hogy mikép adják át a szomoru eset által elmaradt emlékeket. Bátyám nagyon hidegen vette a dolgot, neki már mindegy, bármit tesznek, ő nem megy többet Komáromba. Igy az ajándékokat egy küldöttség hozta, élükön Foghtőy Dénes, ki a gyönyörü komáromi tulipántos ládát készittette. A láda gyertyánfából készült, tetején kék mezőben Komárom városa képe, virágkoszoruval körülvéve, a láda előrészén bátyám születési háza, jobboldalán a komáromi városháza, hátulsó falán a kálvinista gimnázium, hol bátyám oskoláit végezte, a láda baloldalán a családi ház utcai frontja. A láda belső felére van irva a beszéd, mellyel a diszpolgári levelet átnyujtották. A ládának 9 kiemelhető része van, mindegyikében egy-egy koszorut helyeztek el, külön fiókban vannak a szépkötésü emléklapok. Ugyancsak külön fiókban vannak bátyám komáromi összes oskolai bizonyitványai és egy album bátyám 34 oskolatársa és barátjai arcképével. Zárja ódon mintára készült, vert kovácsolt acélból. Mikor ezt a szép ládát meglátta bátyám, könnyekig meg volt hatva, de még jobban elérzékenyült, mikor oskolai bizonyitványait megpillantotta. A ládát iróasztala mellé tétette és a komáromi küldöttség előtt kijelentette:

— Az az óhajtásom, hogy halálom után ezen láda igy kerüljön többi holmijaimmal a muzeumba és igy álljon az asztalom mellett, mint életemben tartom. Mert ez a láda egy ittmaradt tanubizonysága életemnek. Ha én már nem leszek, ez még mindig tudatni fogja a jövő nemzedékkel, hogy én léteztem valaha és a ládában lévő iratok emlékei legboldogabb része életemnek, boldog gyermek- és serdülő ifjukoromnak,

mikor még szeretett jó édesanyám gondozása alatt jártam a komáromi gimnázium udvarát és ápoltam a virágos kis kertemet. Áldott emlékeim!

Annyira szerette a komáromi ládát, hogy minden kedves emlékét abban tartotta. Volt egy száraz babérlevél, melyre 1848 volt ezüst fonállal hímezve és a levél szára átkötve keskeny nemzeti szinü szalaggal. Ezt a levelet Róza néni eljegyzésük estéjén a szinpadon adta át bátyámnak, azon babérkoszoruból, melyet Petőfi kapott. Ez a száraz levél bátyám dolgozószobájában volt és vele egy nemzeti szinü horgolt sapka is, amit szintén néni készitett. Ezek is a ládába kerültek, azután minden más levelei és okmányai is. Volt egy feketetáblás nagy könyve, mely kulccsal záródott, arra ez volt felirva: «Halálom után 100 év mulva felbontandó». Sokszor emlitette, hogy azon fekete könyvben sok olyasmi van feljegyezve életéből, mely sok ember dolgát feltárja, különösen a forradalom alatt és az ötvenes években történtekről szól. Ebben a ládában tartotta ékszereit, amelyeket nem hordott. Ha levetette gyémánt gyürüjét, mit első keresményéből vett, ezt is oda csukta el, szóval ebben a ládában volt legtöbb bizodalma.

Ezen az őszön korábban bejöttünk a hegyről, mert az uj lakásban sok rendezni való volt. Én naponta elmentem megkérdezni Róza nénit, hogy mit segithetek, mert mindig volt valami főzni való. Ha el nem mehettem, már korán reggel jött néni szobaleánya, hozott egy kosárkában egy darabka vajat és két tojást egy kis liszttel, meg turót, hogy süssek belőle délre turós bélest, mert bátyám azt szeretne enni. Máskor meg menjek ki fánkot sütni. Szóval mindig

volt valami főzni való. Novemberben felfedezték az irók, hogy akkor lesz bátyám 50 éves irói jubileuma és kijöttek hozzá jelenteni, hogy nagy ünnepségeket szándékoznak rendezni a tiszteletére. Ettől nagyon megrémült.

— Ismét egy jubileum és ünnepség, még el sem feledtem a komáromi szomoru napokat és egy ujabb gyászt akartok hozni rám.

Világért sem engedte.

— Kilenc éves voltam, — szólt, — mikor első dolgozatom nyomtatásban megjelent, az gyermekmunka volt és az nem számit, de ha már számba veszik irodalmi munkásságomat, akkor számitsák 1842-től, a «Zsidó fiu» verses drámámtól, amelyet Kecskeméten irtam és amelyet Petőfi másolt le és ugyancsak Petőfi hozta fel gyalog Kecskemétről a Magyar Tudományos Társasághoz, amit Bajza és Vörösmarty első helyre is ajánlott, de hogy hova lett a Zsidó fiu, sohasem tudtam meg. Ugyancsak akkor irtam a Hétköznapokat, igy kérem az igen tisztelt irótársaimat, tegyék el ezt a nagy megtiszteltetést tiz évre, ha élünk, tiz év mulva majd elővesszük.

Ekkor irta a Nemzetbe a «Mire vénülünk meg» cimü cikkét.

Ugyanezen őszön egy láda buzát küldött bátyámnak Debrecenből az állami gazdasági intézet igazgatója, Rovlen József. *Jókai nemesitett buza* volt a neve. Ugyanis bátyám előtte való évben Debrecenben járt és akkor kivitték Pallagra, hol az állam kapálás által nemesitette a buzát. A Petőfi-telepre érve, látja bátyám, hogy a barázdákba vetett buzát kapálják, kiveszi bátyám a kapás kezéből a kapát és azt mondja:

— De már én is megkapálok egy barázdát a Petőfi szántóföldén.

Ezt az ő általa kapált buzatermést küldték el bátyámnak egy kis üvegládikában. A láda tetején volt az irás: «Jókai nemesitett buza a Petőfi-parcellából. 1882.» Ezt a kis buzaládát mindig iróasztalán tartotta és mikor a buzát megkapta, azt mondta:

— Na most már örökké fogok élni, mert a buza tovább él, mint az iró, hisz az ezeréves buzát, ha elvetik, kikél. Istenem, ezer év mulva engem is megtermékenyitenek.

Mikor már rendben volt az uj lakásunk, meghivtam bátyámékat ebédre. Az Andrássy-házban igen szép, tágas szobáink voltak, különösen nagy volt az ebédlő. Mikor bátyám meglátja az ebédlőt, azt mondja:

— Eb ugráljon ebben a szobában. — Ez szavajárása volt. — Na aztán majd itt fogunk ám nagyokat enni és inni ezután!

Róza néninek is megnyerte tetszését a magas és tágas lakás és a szép kert, mely a háznál volt. Én mindent elkövettem, hogy kedvelt ételeik jól sikerüljenek és hogy jól érezzék köztünk magukat. Ebéd alatt bátyám nagyon vig volt, sokat tréfálkozott a gyermekekkel, utána soká elbeszélgettek mindenféle terveiről. Meg elmondta, hogy mily jól tud most dolgozni az uj lakáson. Volt egy nagy hosszu dolgozószobája, ahol sokat sétálhatott, mikor gondolatait füzte, meg az utcai zaj sem zavarta, de meg a koldusok sem zörgethetnek be az ablakon.

Ugyanez évben lett volna szeretett jó Vály bácsinak ötven éves tanári évfordulója. Bátyám nagyon szerette sógorát és tiszteletből Vály bátyámnak nevezte

és sohasem tegezte, mert sokkal idősebb volt, sőt Komáromban tanára is volt. Bátyám mind azon gondolkodott, mivel lehetne meglepni Vály bácsit és 50 éves fáradságát jutalmazni. Mondja férjem, királyi tanácsosságot kellene kérni számára. Erre azt mondja bátyám:

— Na akkor ugyancsak nem ösmered Vály bátyánkat, ha azt hiszed, hogy ő méltóságos urnak engedné magát tituláltatni, ő megmarad tekintetesnek és azt el nem cserélné semmiért sem.

— Hát majd csak kitalálunk valamit, — válaszolt férjem. De nem mindig az történik, amit óhajtanánk. December 13-án a szokott iróasztala mellett irogatott Vály bácsi, egyszerre csak leszédült róla. Drága jó Eszter néni volt ép a szobában, aki évek hosszu során nem járt ki az udvarra, mert mindig köhögött. Rémülten hivja be leányát, Mariskát, hogy atyja rosszul lett. Szegény Mariska szinte meghalt ijedtében, mikor szeretett édesapját bénulva látja. Azonnal elhivatták dr. Steinert, régi háziorvosukat, aki egyuttal jó barátja is volt a családnak. Addig a beteget ágyba fektették. Mikor az orvos megérkezik, jó Eszter néni remegő hangon kérdi Steinert:

— Kérem, mondja meg, mi baja férjemnek?

Az orvos megvizsgálja a beteget és azt mondja, agyszélhüdés, de még felépülhet. Szeretett betegükkel elkövettek mindent, hogy megmentsék, de minden fáradság hiába volt, mert december 15-én meghalt. Papné jóslata beteljesült, mert az év betegséggel kezdődött és bátyám is elmondta:

— Ime a három halott.

Vály bácsi halála hire ismét nagyon hatott bátyám

nemes lelkére, hogy másik testvérét is oly mély bánat érte. Most a három testvér vetekedett egymással a testvéri szeretet nyilvánításában. Mi még azon délután, hogy a halálhir érkezett, elmentünk Pápára, este értünk Eszter néni házához. Már kedves jó Vály bácsi a ravatalon volt. Először jó Eszter nénihez mentünk be, aki a hálószobájában szokott kanapéján ült. Azzal fogadott, hogy: «Hát kedveseim eljöttetek?» és akkor bementünk Vály bátyám ravatalához. Soha oly szép halottat még nem láttam, olyan volt az arca, mint egy nemes patriárkáé, galambfehér szakálla és dus ősz haja köritette élénk piros arcát, arcszine megmaradt és oly nyugodtan feküdt, mintha csak álomban hunyta volna be jóságos szemét. Arcvonásain látszott a lelki nyugodtság, hogy ő tiszta lélekkel áll az Ur elé, mert igaz lélekkel végezte földi dolgait, örökké fogják áldani emlékét. Azután visszamentünk drága Eszter nénihez és kezdtük vigasztalni. Erre ő azt mondta:

— Kedves gyermekeim, mikor engem elvett bátyátok, azt kértük az Uristentől, hogy legalább pár évet tartson meg egymásnak ily boldogságban, mint most vagyunk. És az Uristen a pár boldog év helyett negyven boldogságteljes évet adott, igy én nem zugolódhatok a sors ellen, mert mi negyven évig voltunk oly megelégedett boldogságban, mint más a házassága első hetében.

Sohasem láttam oly erős lelket, mint szeretett jó Eszter nénémet, aki a legnagyobb csapást és lelkifájdalmat maga tudja vigasztalni és hálát ad Istennek, hogy kegyes volt őket negyven évi boldogsággal megáldani. Pedig de sokat küzdöttek az életnek minden-

féle viszontagságaival, a forradalom után a szegénységgel, később a sok mindenféle kedves hozzátartozóik elhunytával maradt bánat leküzdésével és most legdrágább kincsét, szeretett férjét veszti el és mégis talál vigaszt bánatára. A temetés napján reggel érkezett bátyám, besiet szeretett testvéréhez, egymás nyakába borultak és sokáig voltak szótlanul. Bátyám kezdi vigasztaló szavakkal enyhíteni Eszter néni bánatát, de jó Eszter néni neki is azt mondta, amit nekünk, hogy ő megnyugszik Isten akaratában. Bátyám is csodálkozott, hogy egy ily gyenge, beteges testben hogy lehet ily erős lélek? Róza néni nem jött el a temetésre, ő irtózott halottat látni, de azt meghagyta bácsinak, hogy kérdezze meg Esztert, hogy mire van vagy lesz szüksége. A temetés napján iszonyu rossz idő volt, esett a havas eső és tépte a fákat az északi szél, nagy sár az utcán, jó Eszter néni nem mozdult meg helyéről, ő a szobából hallgatta a végtiszteletet. Mikor a kapun kivitték a koporsót és elindult a menet a temető felé, drága Eszter néni egy mély sóhajjal mondta: «Kedves Ferim!» Ez volt utolsó bucsuszava, lelkébe zárta mély bánatát. A háztól a temetőig gyalog kisértük a halottat nyugvóhelyéig, iszonyu sárban. Féltettük édesapámat és Móric bácsit, kik dacára a rossz, hideg, havas esőnek, levett kalappal kisérték a koporsót, hiába biztattuk, hogy tegyék fel kalapjukat, meg fog hülni kopasz fejük. De bátyám azt mondta: «Ezzel tartozom Vály bátyámnak.» Temetés után a két testvér igyekezett szeretett nővérük fájdalmán enyhiteni és bátyám folyton kérdezte, hogy: «Mit kivánsz, kedves Esztikém? Mondd meg, ha valamire szükséged van,

ha pénz kell, adok amennyit csak kívánsz.» De jó Eszter néni sokkal büszkébb volt, semhogy még a szeretett édes testvérétől is elfogadott volna bármit is, pedig férje után az özvegynek 300 forint nyugdij maradt. Ő arra azt mondta: «Ez is jobb a semminél, hátha ez sem lenne?» Maga szép virágos kerttel körülvett házában lakott, később felépitette emeletre, a földszinti nagy lakást pedig kiadta. Gyallai kis birtoka jövedelméből szépen élt özvegy leányával, Petinével, aki oly gyengéd gyermeki szeretettel ápolta édesanyját.

A temetés után nagyon nehezen váltunk meg Eszter nénitől, bátyám és édesapám hivták Eszter nénit, hogy jőjjön hozzájuk, vagy Pestre vagy Komáromba, de Eszter néni megköszönte a szives látást, ő semmiért itt nem hagyja megszokott otthonát, mert ha visszajönne, még üresebb lenne a ház. Igy előbb megszokja azt a nagy ürt, mely férje után maradt. Mi bátyámmal másnap eljöttünk, de édesapám még ott maradt, hiszen már nála is üres volt a ház.

Mikor hazajöttünk, Róza néni nagyon sajnálkozott Vály bácsi elhunyta felett, mert néni igen tisztelte és nagyrabecsülte igazságos, nemes lelkéért és uri, finom előzékeny modoráért. Az a családi kör, ami a Vály-háznál volt, eltünik a földről, az nem lesz többé, majd évek multával mint nevezetességet fogják emlegetni a régi nemes családok egyszerü boldog családi körét.

1882 karácsonyát bácsiék nálam töltötték, a fa meggyujtása még nehezebbé tette lelkemet. Drága szeretett testvérem Móricka, még mindig Boszniában volt, neki sokkal fájdalmasabban esett elviselni ked-

veseink halála hirét a távolban. A gyermekek élénksége rázott fel a szomoru gondolatokból, hogy hányan vagyunk kevesebben. Mikor átadom bátyámnak az ugynevezett konvenciós sapkát, megölelt és azt mondta:

— Uristen, megérjük-e a jövő karácsonyt? Ki fog elmenni közülünk? A három szám gyorsan betelt.

Róza néni nem szerette, ha előtte halálról beszéltek:

— Ugyan édes fiam, ne gondolj a halálra, majd csak megőriz az Isten minden bajtól! Most élvezzük a gyermekek örömét!

És hivta a gyermekeket magához és mutogatta nékik a szép játékokat.

1885 február 18-án lett bátyám 60 éves. Ekkor jó ismerősei és irótársai mind felkeresték egy-egy szál virággal. Százával érkeztek az üdvözlő sürgönyök a világ minden részéből, kezdve József főhercegen Fiuméből és egész nap jöttek a küldöttségek. Délután az egyetemi ifjuság, Rakovszky Géza vezetésével. Bátyám gyönyörü buzditó beszéddel válaszolt és minden ifjunak adott egy sajátkezü aláirásu emléket, megmutogatta nekik szobáiban levő emlékeit és elmondta, hogy ez itt a ti örökségtek lesz, mert én ezt nemzetemtől kaptam és nemzetemnek hagyom.

Ez a nap nagyon elfárasztotta bátyámat, de nagyon örült a sok megemlékezésnek, különösen a trónörökös levelének, azt soká tárcájában hordta, hogy a Körben is megmutogathassa barátainak. Csak azt sajnálta, hogy «bizony már öregszünk, már a hat-

vanat átléptem, az még botból is elég volna, hát még évekből és milyen hatvan év!»

Az «Aranyember» sikere annyira felbátoritotta bátyámat, hogy több regényét átdolgozza szinpadra, igy történt, hogy a «Fekete gyémántok»-at, és a «Kőszivü ember fiai»-t «Keresd a szivet» cimmel is szinpadra tette, de ezek nem értek el nagy sikert. Róza néni előre megjósolta, hogy az nem lesz oly hatással a közönségre, mint az «Aranyember», mert nem oly poétikus a meséje. «Aranyember» drámáját Bécsben a Theater an der Wienben is adták, Schnitzer forditásában, 1885 február 28-án. Ekkor mind felmentünk Bécsbe, Róza néni is. Az előadásra a jegyek már napokkal előbb elkeltek, nekünk az igazgató adta át páholyát, ott voltak a főhercegek és végignézték az egész darabot. Gyönyörü előadás volt, Girardi játszotta Tódort, a csavargót, Noémit Marberg Juli játszotta igen szép, természetes naivsággal, de a magyar előadás összjátéka sokkal jobb volt. Bátyámat minden felvonás után kitapsolták, elárasztották virágokkal és ezüstkoszorukkal, az előadás után a zenekar tust huzott bátyám tiszteletére. Játék után nagy bankett volt, és másnap ismét elmentünk megnézni a darabot. Dacára a nagy sikernek, amit a darab Bécsben elért, bátyámnak nem sok haszna volt belőle, mert a jövedelem nagyobb része a forditónak jutott. Később a Thalia hamburgi szinház is megszerezte az «Aranyember»-t, oda is hivták bátyámat, de nem ment el.

Junius elején kap bátyám levelet a Theater an der Wien igazgatójától, melyben hivja bátyámat Prágába, mert társulatával odamegy, az «Aranyember»-t

viszi körutra. Bátyám megköszönte a szives meghivást és azt mondta:

— Megirtam nekik, hogy csehül vagyok, nem utazhatom.

Sürgönye igy hangzott: «Homo proponit, Deus disponit. Folyton beteg vagyok. Bocsánatot kérek, kedves kollégáimtól, nem akarok dicsőséget». A prágaiak azonban nem elégedtek meg, Neumann Angelo addig sürgönyzött, mig végre bátyám engedett a kivánságnak és elutazott Prágába, mint ő mondá: «Megyek babérokat aratni.» A cseh városban is nagy dicsőséget aratott az «Aranyember» és ott is elhalmozták virággal és ezüstkoszoruval. Az előadás után bankettet rendeztek a tiszteletére és ott megjelent az egész müvelt közönség, mindenki iparkodott magát bemutattatni Jókainak és boldog volt, aki vele pár szót válthatott. Mikor hazajött, mindegyikünk számára hozott valami szép emléket és elmondta, hogy meghóditotta az «Aranyember» a cseheket, ő meg a szép cseh asszonyokat és mondja, hogy: «Én is elmondhatom most már, hogy jöttem, láttam, győztem.» Jauner igazgató bejárta az «Aranyember» drámával egész Németország nagyobb városait. Jaunernek bevált a darab, de bátyámnak vajmi kevés jutott az *aranyból*, neki az *ember* maradt, a közönség és annak tapsa. Minden német város, ahol előadták a darabot, meghivta bátyámat, de ő azt mondta: «Nem mutogatom bizony én magamat ország-világszerte!»

A Németországban szerzett dicsőségnek lett egy árnyoldala is, prágai utja után nap-nap után kapott leveleket, melyben egy mottót vagy csak nevét kér-

ték, hogy kézirását birhassák. Eleinte engedett is a kéréseknek, de már annyira ment a sok aláirás, hogy ha reggeltől estig mást nem tesz, akkor sem győzte volna. Azt gondolta, hogyha már azzal büntetnek meg, mint a rossz gyermeket, hogy büntetésből százszor kell nevét leirnia, hát legyen fáradságának valami haszna is és hirlapok utján tudatta a tisztelt közönséggel, hogy aki kéziratát megakarja szerezni, az fizet két forintot az Erdélyi Magyar Közmüvelődési Egylet (EMKE) számára. És ez a gondolata bátyámnak igen szépen jövedelmezett a kulturegyletnek. De a németek azt nem hagyhatták szó nélkül, kapott bátyám oly goromba levelet Lipcséből, hogy a durvasága által lett nevezetes. Mutatja:

— Na látjátok, hogy nincs dicsőség tövis nélkül, hát mit vétettem én ennek a németnek, azt sem tudom, hogy van-e a világon, hogy nekem ilyen levelet ir!»

De még a Deutsche Warte-ban is irtak egy durva cikket ellene és elmondták benne németfalónak, mert az Erdélyi Magyar Közmüvelődési Egylet számára átengedte kéziratát két forintért.

— Igy tegyen jót az ember! Sohasem lehet tudni, hogy honnét lövik oldalba..

Ezen nyáron dolgozta át a «Fekete gyémántok» regényét szindarabbá. Ugyancsak ezen ősz október 3-án nyitották meg a temesvári szinházat. A prológ megirására bátyámat kérték fel, amit szivesen meg is tett, de mindig elmondta, hogy nem szeret alkalmi dolgokat irni.

— Nagyon sokat kell törni a fejemet, különösen Temesvárnak, hol a lakosság egy része németajku.

Ha a magyarokat dicsérem, akkor a német támad rám, ha a németeket simogatom, akkor meg kollégáim ütnek agyon.

De azért megtalálta a középutat és meg is hivták a temesvári szinház megnyitására, mit szintén elfogadott. Október 3-án bátyámat Temesvárott nagy ünnepléssel fogadták. A németajku lakos ép ugy lelkesedett bátyámért, mint a magyar és ott is megtisztelték egy szép ezüstkoszoruval. Mikor visszajött, mondja:

— Várom a lipcsei jóbarátom levelét, mivel fog most gyanusitani, hogy Temesvárott megünnepeltek.

E hó 11-én érkezett Rudolf trónörökös Budapestre. Bátyám az indóházhoz kiment a trónörökös fogadtatására és midőn a főherceg kiszáll az udvari kocsiból, meglátja bátyámat, egyenesen hozzámegy, megfogja bátyám kezét és kérdi, hogy szolgál egészsége? Mert Weilertől arról értesült, hogy gyengélkedik. Kérte bátyámat, hogy másnap reggel látogassa meg. Kérdi bátyám, hány órakor parancsolja?

— Hát hét órakor.

Mikor hazajött, mondja:

— Na lám, nemcsak mi kelünk korán, de még a trónörökös is, mert engem holnap reggel hét órára rendelt magához.

Másnap reggel jókor kelt bátyám, hogy minden közbejöhető akadályok ellenére is hét órára fent lehessen a Várban. Pont hét órakor kinyilik a trónörökös lakosztálya szobaajtaja, az udvari lakáj meghajtja magát bátyám előtt és jelenti, hogy tessék bemenni, őfensége a trónörökös várja. Bátyám belép a trónörökös dolgozószobájába, hol őt a trónörökös

kockás reggeli kabátjában fogadja és ekkor bátyám szóval is megköszönte a főhercegnek iránta annyiszor nyilvánitott magas kegyét. Soká maradt a trónörökösnél, mig minden dolgot elő nem terjesztett «Az osztrák-magyar monarchia irásban és képben» cimü mű ügyében.

A trónörökös elmondatta magának, ki miről fog irni, a festőművészek közül kiket szólitottak fel és megigérte bátyámnak, hogy a mű részére neje is fog rajzokat küldeni. Az ebédnél sokat emlegette bátyám a trónörökös nagy tudását, figyelmét és azt, hogy mennyire magyarérzelmü.

— Még nagyobb magyar, mint én — mondta bátyám, — mert én ki akartam huzni néhány osztrák-ellenes dolgot, de a trónörökös nem engedte. Mondom, hogy majd ez nem fog tetszeni a németeknek. Én csak azt mondom — folytatta bátyám, — hogy imádkozzék minden hazafi Rudolf életéért, mert Könyves Kálmán óta nem volt ily királya az országnak, mint Rudolf lesz!

A «Cigánybáró» operettet, melynek szövegét bátyám novellájából irta át Schnitzer szinpadra, október 24-én adták elő az An der Wien szinházban. Bátyám nagyon sokat várt ezen darab sikerétől, az előadásra mind felmentünk Bécsbe. Bátyám pár nappal előbb. Néni, akinek nagyon nehezére esett az ut, velem ment. Reggel, mikor kiérünk az indóházba, Róza néni keze tele mindenfélével: kis táska, nagyobb táska, ujságok, vizesüveg az utra, ha megszomjazik. Leülünk a váróterembe, hogy nemsokára indul a vonat, egyszer csak eszébe jut néninek, hogy elfeledte bezárni a hálószobája ajtaját. Felugrik ülő-

helyéről és kiszórja kezében levő táskája tartalmát az asztalra, nincs-e benne a szobakulcs? A kulcs ugyan nem volt ott, de volt azonkivül minden a világon. Férjem gyorsan elvágtatott egy kocsival a kerepesiuti lakásra a szobát bezárni. Hanem volt nekem addig mivel mulatni, mig belerakhattam a zacskóba az asztalra szórt lomot. Volt abban csigahajtól kezdve minden a világon, zsemlyedarab, birsalmasajt, fogpiszkáló ludtollból, aprópénz, kockacukor, sárga és fekete tubák, leirhatatlan mindenféle és ha kérdeztem, hogy minek az a sok lom? azt mondta néni, hogy sohasem lehet tudni, hogy mire lesz szükség.

— De hát a csigahéj mire lesz jó?

Férjem meghozta a szobakulcsot indulás előtt, igy néni meg volt nyugodva, hogy be van zárva szobája.

Mikor délben megérkeztünk, bátyám az indóháznál várt minket. A Wandel Hotelba szokott bátyám szállni, ott volt rendelve lakás számunkra is. Az ebédet felhozatta bátyám a szobába, mert néni nem szeretett idegen helyen étkezni, meg el is fáradt az utazástól. Ebéd után látja néni, hogy a Péter-templom tornya, mely a szállodával szemben van, tele van galambokkal. Az nagyon tetszett néninek és a megmaradt kenyeret összemorzsolta és kitette az ablak párkányára, meg előszedte tarisznyájából a hazulról hozott zsemlyemaradékot és azt is kiosztotta a galamboknak. Este Róza nénit szépen megfésültem, felöltöztettem, felvette fekete bársonyruháját, amit a jubileumára készittetett, feltüzte Kassa várostól kapott gyémántcsillagát, kitüzte nagy érmét és nyakára

tette gyönyörü öt sor igazgyöngyét. Este az An der Wien szinháznál az igazgató várt és bekisért a saját páholyába, a szinház megtelt a legelőkelőbb közönséggel, az udvari páholyban megjelent Rudolf trónörökös ifju szép nejével. Emlékezem jól, kék krepp-ruha volt a trónörökösnén, melynek halvány szine nagyon jól állt a főhercegnő rózsás piros arcához.

A «Cigánybáró» első előadása óriási sikert ért el. A főhercegi pár végignézte az előadást, bátyámat minden felvonás után többször kihivták a lámpák elé, a trónörököspár kihajolt páholyából és ugy tapsolt. Csodamód tetszett a darab a közönségnek, mind a három szerzőt óvációkban részesitették, Jókait, Strausst[55] és Schnitzert. Az volt a legszebb kép, mikor Girardi, aki Zsupán szerepét játszotta rendkivül nagy sikerrel, kivezette a szinpadra a három szerzőt, a többi müködő tag kiséretében. Ekkor a közönség felállt és hol éljent, hol hoch-ot kiabált. Talán a «Cigánybáró» zenéje a legsikerültebb operetteje Straussnak, egyik melódia felülmulja a másikat, ugyhogy mikor a darabnak vége volt, a közönség maga énekelte a walzerokat.

Bátyám frakköltözetben ment az előadásra, mert játék utánra meg voltunk hiva Schnitzerékhez, aki nagy estélyt adott a «Cigánybáró» szerzői és a közremüködők tiszteletére, de már csaknem éjfél lett, mire odaértünk, mert előbb még a szállodába kellett menni a sok virágot és ezüstkoszorut lerakni, miket bátyám bécsi tisztelőitől kapott. Schnitzer lakása nagyon szépen volt diszitve virággal, mikor mi odaértünk, már a vendégek mind ott voltak. A háziasszony nagyon kedvesen fogadott, a szalon egyik sarkában egy emel-

vényen nagy fotel állt, idevezette a háziasszony Róza nénit, ő leült a felajánlott helyre és ugy mutatták be neki mind egyenként a vendégeket. Girardit különösen megdicsérte, azzal magyarul beszélt, mert Girardi pesti születésü. Straussnak nem győzte dicsérni a gyönyörü zenét. Ott volt Strauss szép ifju neje is, kinek egy kardisz volt a karján, egy vékony lánc és a lánc minden szemén egy érdemkereszt. Néninek feltünt ez a szokatlan kardisz, kérdi, hogy mik azok a kis apró keresztek a karperecén? Straussné mondja, hogy férje érdemkeresztjeinek brelokjai (talán a világon levő összes érdemkeresztek birtokában voltak Straussnak). Neje viselte a brelokot, férje az eredetit. Sohasem feledem el, mily szép jelenség volt Strauss, magas, vállas, férfias alak, szép szabályos cigány vonások, tüzes fekete szem és göndör sürü fekete haj. Akkor nem hittem volna, hogy oly gyorsan elköltözik e világról. Schnitzerék is elárasztottak mindenféle meglepetésekkel, gyönyörü buffét adtak, volt pezsgő és tokaji, voltak felköszöntések, bátyám gyönyörü felköszöntőt mondott németül a magyar és a német muzsa összeolvadására. Soká együttmaradt a társaság, dacára, hogy a müvészek kifáradva jöttek oda, de senki sem merte megkezdeni az elmenést. Végre is Róza néni felállt és megköszönte a szivesláttást, mert már hajnalodni kezdett és nagyon el volt törődve az ut és az est izgatottságától. Másnap ismét Schnitzerékhez voltunk ebédre hiva, az ebédhez is meg voltak hiva Straussék és Dóczi Lajos[56] nejével, és még sok nevezetes iró és müvész. Az ebéd igen vigan és kellemesen folyt le. Ebéd után Schnitzerné elvitt kocsikázni és a neve-

zetesebb épületeket megnézni, amiket néni még nem látott.

Hogy a «Cigánybáró» nagyon jövedelmező darab lett, az bizonyos, de bátyám szerénysége itt is bebizonyult, mert ő eladta a maga részét.

— Én nem jöhetek ide — ugymond, — ellenőrizni a kasszát, hogy mi a jövedelem és abból mi jut rám, eladtam az egész követelésemet Schnitzernek 4000 forintért. Mikor és melyik darabom után kaptam én valaha 4000 forintot és ennél még csak a kisujjamat sem mozditottam, más mozgatta érte a kezét, én csak a készhez jutottam!

Azt mondja Róza néni:

— Látod kedvesem, mégsem akartad megengedni, hogy operettet irjanak belőle, most pedig hogy örülsz rajta.

— Az ember sohasem tudja, hogy miből mi sül ki.

Mikor hazajöttünk, nagyon meg voltak elégedve a Bécsben töltött szép napokkal. Róza néni táskájában hazafeléjövet még több elemózsia volt, mert összeszedte a maradék sonka- és csibemaradékokat Szelika kutya számára, a zsemléket meg a tyukok számára. Bátyám ezért nagyon haragudott. Reggeli után azt mondja:

— Hol az az abrakos tarisznyád, hadd töltöm bele még ezt a megmaradt tejet is, mert oly szárazon majd nem eszik meg tyukjaid a zsemlyét.

Bátyám másnap ismét visszament Bécsbe, csak minket kisért haza. mert a trónörökös meghivta laxenburgi kastélyába a «Monarchia» ügyében. Ott

két napot töltött és mikor hazajött, elbeszélte, hogy mily szépen él a főhercegi pár a gyönyörü csendes kastélyban, elvonulva a világ zajától, csak egymásért és egymásnak és hogy a főhercegnő mily kedves és barátságos, megmutogatta neki rajzait és festményeit és megigérte, hogy küld rajzokat a «Monarchia» számára is. Ebédnél a trónörökös magyarul társalgott bátyámmal, ekkor már Stefánia is magyarul folytatta a társalgást. Elmondta, hogy naponta két órát vesz a magyar nyelvből és ha ismét eljön bátyám Laxenburgba, akkor már sokkal többet fog tudni. Bátyám sokszor emlegette, hogy nem ugy érezte magát náluk, mintha fejedelmi hercegnél lett volna, de mint egy régi barátjánál, magyar urnál. Nem volt ott semmi az udvari etikettből, ott két szerelmes gyermek boldogságát látta, kiknek boldogsága átsugárzik környezetére is.

Mig bátyám távol volt, addig rendesen én voltam nénivel, hogy ne legyen egyedül. Ha odamentem, néni vagy az ebédlőben ült, előtte az asztal tele volt napilapokkal, egy lapot sem mulasztott volna, hogy el ne olvassa, különösen a kül- és belpolitikát kisérte nagy figyelemmel, vagy hálószobájában volt, ott regényeket olvasott, mellette háziállatai.

Róza Münchenbe való távozása után sehogy sem érezte magát jól a nagy lakásban, mert ez a lakás is jó nagy volt, itt is volt 12 szoba, nem oly nagy, mint a sárga házban, de azért elég kényelmes. Mégis mindig mondogatta, hogy ő itt nem marad, oly nagyon egyedül érzi magát, keressenek számára kisebb lakást, minek fizessenek 1600 forintot, mikor 1200-ért is kapnak jó lakást kettőjük számára. Bátyám biz-

tatta, hogy nem is maguk számára kell a sok helyiség, de a sok remek butornak. Róza néni régi diófaszekrénye, mely a hálószobájában volt, maga egy ház, lakni lehetne benne, meg a sok könyvtár és az emléktárgyak szekrénye, azoknak tartják a lakást, maguk kisebb helyen is elférnének. De néni semmiképen nem tágitott, ő kisebb lakást kerestet. Ugy is lett. A Sándor-utca 17. számu ház első emeletét bérelték ki. Itt is tiz szoba volt, de igen kicsinyek. Róza néni ismét elkezdett pakkolódni, egész télen rakosgatta holmijait, hogyha a költözködésre kerül a sor, hát a féltett és törékeny tárgyak védett helyen legyenek ládákban elrakva. Nekem ismét kijutott a csigák csomagolása, amit szintén jó előre el kellett kezdeni, igy egész télen ugy nézett ki a lakás, mintha még aznap lenne a költözködés ideje. Ha vendég jött, azt kérdezte, hogy költözködő-félben vagyunk-e? Mire bátyám azt válaszolta, hogy:

— Igen bizony, de csak májusban.

— Hát akkor miért csomagolnak már most?

— Mert az én asszonyom maga rakja össze féltett holmijait, ahhoz ő nem ereszt semmiféle istenfiát, azt ő maga rakosgatja egyik helyről a másikra és ha kifárad a csomagolásban és elfeledi, hogy mit hova tett, addig keresi, amig megtalálja és akkor ismét becsomagolja. Igy idő kell, amig ő mindenének felfedezi kellő ládáját és most egyedül is van, van ideje és azzal szórakozik.

Ekkor már Móricka testvérem is visszakerült Boszniából, de idehaza annál több fájdalmas gyász érte. Róza néni nagyon szerette Mórickát, sokat hivta ebédre és szinházba ment, Mórickát mindig magával

vitte. Bátyám sokszor emlegette, hogy ép ilyen volt ő is 24 éves korában.

— Hajzatom is ily dus volt, mint az övé. Szegény édesanyám, ha felkelhetne, láthatná fiát ifjunak és vénnek, kopasz fejjel.

A karácsonyt ismét együtt töltöttük, Róza néni hozott nekem a drága ritka porcellánjaiból két csészét és egy kávéskannát, egyik csésze és a kanna Alt-Wien, a csészén két repülő galamb, csőrükben szalagot tartanak. A másik csésze régi szász, a királyi gyár remeke. Mikor néni nekem adja, igazán megijedtem, mert az az érzés fogott el, hogy néni nem fog már soká élni, ha megválik ezektől a drága, ritka holmijaitól, melyeket mindig üveg alatt őrzött. Kérdem, hogy miért fosztja meg magát ezektől a kedvenc tárgyaitól. Azt mondja:

— Tudom, hogy teneked nagyon tetszik, én meg már ki tudja, meddig élek?

Még egy gyönyörü teakészlete van a birtokomban, amit egy jutalomjátéka alkalmából kapott, 1846-ban pesti tisztelőitől. Fülöp francia király családi jelével ellátott ezüst porcellán teakészlet, melyből rendesen teázni szokott, utolsó teáját is ebből itta, egyik csésze füle egy kicsit le van csorbitva, de a többi része mind szépen megtartva, azt ő maga mosogatta el, ugy őrizte.

Karácsony estéjén mind együtt voltunk, szegény jó édesapám is nálunk töltötte a karácsonyt, gyönyörködött kis unokái örömén és virgonckodásukon. Meg örült szeretett legkisebb gyermeke, Móricka szép előmenetelének, ki akkor már Tisza Kálmán mellett volt a miniszterelnökségnél. A kegyelmes ur is ro-

konszenvezett Mórickával, mert testvérem szerény, figyelmes és előzékeny modora mindenkit megnyert. Ha a kegyelmes ur Gesztre ment nyári szünidőre, Móricát mindig magával vitte. Mindenki szép jövőt jósolt a kedves, jó fiunak. Néni gyakrabban mondta, hogy:

— Szeretném, ha Móricka elvenné Rózát, milyen szép összeillő pár lenne belőlük.

De hát a sors máskép rendelkezett mindenki felett. Róza néni nem tudta eltitkolni, hogy fáj lelkének, hogy Rózától távol kell lennie ezen a szent estén. Édesapám vigasztalta nénit:

— Addig ne busuljon, amig valaki távol van magától, mert az még visszajöhet, csak azt sajnálja, aki már nem jöhet vissza.

Ujév előtt ismét hivatta bátyámat a trónörökös Bécsbe a «Monarchia» ügyében. Mikor belép a trónörökös dolgozószobájába, a fenséges ur egy kereveten ül, pongyolakabátban, jó melegen felöltözve, lábai egy nagy himalaya-plaiddel betakarva. Bátyám meghajtja magát és sajnálkozva kérdi, hogy mi baja van?

— Minden izem fáj — feleli a főherceg, — csupa rheuma vagyok.

Azzal leülteti bátyámat és soká elbeszéltetett magának mindenféle pesti dologról. Egyszer nyilik az ajtó és belép rajta Stefánia főhercegasszony fehér csipkepongyolában, olyan volt mint egy tündér. Stefánia szobája a trónörökös dolgozószobája mellett volt, hogy bármely percben benézhessen szenvedő férjéhez, de Stefánia iróasztala a trónörökös dolgozószobájában volt, hogy a szellemi munkát együtt végezhessék. Stefánia megmutatta bátyámnak festmé-

nyeit, rajzait és himzéseit, melyekkel naponta foglalkozni szokott a trónörökös mellett. Végre behozatták a kis Erzsike főhercegnőt, aki akkor alig mult két éves. Mikor behozzák a kis babát, akkor az apát látta bátyám maga előtt, kinek arca átszellemült a boldogságtól, hogy gyermekét térdére veheti. Stefánia mellé ült és ugy simogatták a szép kis szőkehaju angyalkájukat. Mondta bátyám:

— De szerettem volna ezt a képet megörökiteni, hogy láthatná nemzetem a jövendő magyar király boldog családi életét és nézzen örömmel a jövő elé, mert amely trónörökösnek ily boldog családi köre van, az alattvalóit is fogja tudni boldogitani.

Bátyám rajongásig szerette Rudolf főherceget, órákig el tudott róla beszélni, dicsérte, hogy mily szép tiszta magyarsággal beszéli nyelvünket, még az ikesigéket sem cseréli össze, pedig azt még sok magyar sem tudja. Ekkor kapott bátyám Kóburg Fülöp hercegtől, aki akkor Pesten lakott, egy érdekes könyvet, melynek cime: «Itinera principium.» A Szász-Kóburg hercegek utazásai, de botanika is sok van benne, gyönyörü illusztrációkkal, a világ minden részéből összeszedett virágok szines rajzai. Ennek a könyvnek nagyon örült bátyám és mutogatta, hogy nézzük, mily nagy müvész a természet, emberi agy nem tudná a szineket igy összeszedni, mint a természet.

Róza szorgalmasan festegetett Münchenben. Megirta, hogy nagy képen dolgozik, amelyet ott a tavaszi tárlaton ki fog állitani. Ugy is lett. Róza első festményét a kiállitáson nagy megdicsérték. Mikor hazaküldte a német lapokat, néni szemei csak ugy sugároztak az örömtől, hogy Rózából festőmüvésznő lesz.

Közeledett május, a hordozkodás ideje. Mindenki fázott attól a gondolattól, hogy azt a sok mindent ismét meg kell mozditani helyéről és utra tenni. Bátyám most is, mint minden hordozkodáskor elmondta:

— De már ez igazán az utolsó lakásom, innét már csak halva visznek el, én többé még a Herkópáternek sem hordozkodom. Nem vagyok én csiga, hogy keblemen a kenyerem, hátamon a házam és ugy vándoroljak. Ez az utolsó hordozkodás az életemben.

A «Cigánybáró» operettet 1886 március 27-én mutatták be a Népszinházban. Ez is gyönyörüen sikerült előadás volt, Pálmai Ilka volt Barinkay, Hegyi Aranka[57] Szaffi. Hegyi Arankának egyik legjobb szerepe volt ez, gyönyörüen tudta alakitani a cigányleány minden mozdulatát. Itt is megnyerte a közönség tetszését és naponta adták. Dacára, hogy a darab megjárta országot-világot, bátyámnak mégsem volt belőle nagy haszna, mert egyszersmindenkorra lemondott jogáról 4000 forintért. Gyakran elmentünk megnézni a darabot, néni kedélye egészen felvidult a szép zenétől és jóizüen nevetett Zsupán viccein.

Április végén bátyám elrándult Fiuméba, hogy a hordozkodás kellemetlenségeit kikerülje. Ezt megtudta József főherceg, aki akkor még ott volt családjával és elküldte bátyámhoz öreg szolgáját, hogy a fenséges ur szivesen látja a nagyságos urat, látogassa meg. Bátyám örömmel engedett a szives meghivásnak, ösmerte már a hercegi család szeretetreméltóságát az alcsuti szüretről, ahol a főherceg maga főzte a gulyáshust a bográcsban. Másnap délelőtt elmegy bátyám a Villa Giuseppe-be, a főherceget a

kertben találja, rózsafáit nyesegetve, kabátja zsebeiből szedegette ki az ollót, kést és az ugynevezett szatyingot. Igen megörült bátyám látásának és szemrehányást tett, hogy itt van Fiumében és még csak fel sem keresi. Feleli bátyám:

— Szökevény vagyok, itt vagyok elbujva Rudán barátomnál.

Erre nagyot néz a főherceg, hogy mi történhetett azóta, hogy ő itt van, Magyarországon, hogy Jókainak szökni kellett hazulról? Bátyám látja a főherceg ijedt arcát és elmondta, hogy más szállásra hordozkodik és a hordozkodás örömei és mulatságai elől szökött meg. Ekkor elvezette a főherceg a gyönyörü szép kertjébe, melynek terrászáról a legszebb kilátás nyilt a tengerre és Fiuméra és megmutogatta nevezetesebb virágait. Ép ugy kertészkedett a kertjében, mint bátyám az ő fái között, hozott is onnét mindenféle virág- és gyümölcságakat. Mikor a kertet bejárták, bátyám megköszönte a szives látást és távozni akart. Erre azt mondja a főherceg:

— Hát tessék bejönni, a feleségemet is látogassa meg, mert ha megtudja, hogy ön itt volt és nem vittem be hozzá, én reám fog megharagudni.

Klotild főhercegnőt szalonjában, gyermekei között, kézimunkázva találta bátyám. A hercegi család mind örömét fejezte ki bátyám látása felett, akit ugy mutatott be a főherceg, hogy «Bujdosó.» Beszélte bátyám, hogy élvezet volt hallgatni, hogy a főhercegi család minden egyes tagja mily szép magyar kiejtéssel beszéli nyelvünket, ugy érezte magát, mintha az Alföldön lett volna egy polgári családnál. Bucsuzás-

kor meghagyta a főherceg bátyámnak, hogyha Pestre jön, felkeresse!

Mig bátyám Fiuméban volt, átköltöztünk a kerepesiuti lakásból a Sándor-utca 17. számu házba, de itt oly szükek voltak a szobák, hogy alig fértek el a nagy butorok, egyik a másik mellé szorult. Mikor bátyám hazajövet meglátja a kis szobákban egymás mellé rakott butorokat, azt mondja:

— Na itt elmondhatjuk bátran, hogy kiszorit a butor a szobából, mert itt még csak mozdulni sem lehet.

Bátyám iróasztalát és könyvtárát csak ép hogy betudtuk szoritani dolgozószobájába, ugyhogy a mellékszalonjában járkálhatott csak, ha gondolatait szőtte. A hálószoba is hosszu, keskeny szoba volt, a hálófülkében volt az ágy és bátyám mosdóasztala, a szoba első részében a nagy ruhásszekrény, amelleti a toalett-asztal és azontul egy diván, de ezzel ugy tele volt a szoba, hogy csak éppen el lehetett menni a butorok mellett. Az állatok száma is megapadt, madár csak a feketerigó és a magános veréb volt meg, meg a Koko, aki az ebédlőben egész nap ugy visitott, hogy a lakók szinte megszöktek a házból. Kutya is csak egy maradt meg, a Neró és egy szürke macska, ez bátyám kedvence volt.

A nyári szünidőre hazajött Róza Münchenből. Nagy örömmel várta a néni. Mikor meglátta viruló egészségben, egész megnyugodott. Ezen a nyáron korán elmentek Füredre, mert Rózának ott volt a műterme és ott folytatta a festészetet. Lefestette Écsy Lászlót, a fürdő igazgatóját és több tanulmányfőt készitett, nagyon szép csendéleteket, melyekből nálam

is van néhány. De Róza néni kedélye nagyon nyomott volt, valami mély gondolat nyugtalanitotta, talán érezte, hogy többé nem látja szép kényelmes villáját. Mindenkit felkeresett, Tihanyba gyakran kirándult, nővérével gyakran elbeszélgetett és kérdezősködött a rég elmult események felől. Végre megtudtuk, hogy mi az ő baja és mi nyomja lelkét, Rózát szeretné törvényesittetni, de nem tudja, hogy hol és mily név alatt keressék a keresztlevelét. Végre Hurayné és Káldiné hosszu keresés után megtalálták a Rókus-kápolnában, Benke Róza név alatt. Ekkor még azon őszön, mikor megjöttek Füredről, bátyám beadta a belügyminiszterhez a kérvényt és Tisza Kálmán pár nap alatt elintéztette. Ekkor Róza néni kedélye sokkal nyugodtabb volt, ő maga is élénkebb lett, bár a füredi ut után lábai megdagadtak, ugyhogy nem birt rendes cipőt huzni, csak mamuszkákban járt, botra támaszkodva, de azt a sok pakkolással járó tipegésnek tulajdonitotta. Róza «Dolce far niente» cimü nagy képét az őszi tárlaton itt is kiállitották; mikor a hegyről bejöttek, néni is megnézte és nagyon örült Róza sikerének. A képet egy müpártoló megvette 600 forintért, annak meg még jobban örült szegény néni.

Róza ismét visszament Münchenbe folytatni a festészetet, néni gyengélkedő volt, most már az egész őszi betakaritás gondja rajtam volt, ugyhogy én Rózsikával felmentem néniékhez, ott is háltam, mig az én háztartásomat Eliz, a francia kisasszony vitte, aki már akkor évekig volt házunknál és minden házi és kerti munkában segitségemre volt. Mig én kint és bent szaladgáltam a pince, szüret és gyümölcsszedés körül, addig néni mulatott Rózsikával. Bátyámnak naponta

a városba kellett menni, igy minden reám maradt. Az eltenni való szőlőt néni felkötözte, mert azt ülve a karosszékében is elvégezhette. Szüret után, mikor bementünk a sok mindenféle cókmókkal, néni nagyon elfáradt mindenféle dologtól, ugyhogy ha oda nem mentem, napokig nem tettek semmit, mindent ugy hagytak, mint én otthagytam. Egy nap Rózsika iszonyu lázt kapott, orvost hivattam és az orvos azt mondja, ez valószinüleg vörheny lesz. Megijedtem, hogy mi lesz ezzel a gyenge teremtéssel, nem birja ki az ezen betegséggel járó nagy lázakat. Édesapám vigasztalt, hogy dehogy nem, gyenge gyermek minden bajt könnyebben elvisel, mint az erős gyermek. Pár nap után a láz teljesen megszünt és egy-két nap mulva Rózsika kijárhatott sétálni. Első dolgom volt néniékhez kimenni, kit Rózsika betegsége miatt pár napig nem láttam. Mikor meglátja néni a kis leány fején a fehér bársony főkötőt, piros csokorral, azt mondja:

— Ejnye de szép uj főkötőd van kis leányom, én is szeretnék ilyet, nem adnád nekem, ha szépen kérnélek?

Erre a kis leány csak oldja ám el főkötője szalagját és huzza le a fejéről, hogy odaadja a keresztmamának, mert az annak nagyon tetszik. Ez nagyon meghatotta nénit és az ölébe vette a kis leányt, összecsókolta:

— Látom, hogy jó szived van, dehogy veszem én el a te csipkés főkötődet, én csak tréfáltam veled.

És azzal feláll, összeszed mindenféle porcellán figurákat, kosárkákat és becsomagolja a kis leány részére:

— Mert te nekem akartad adni a főkötőcskédet,

én ezért neked adom ezeket a kis figurákat. Ha ismét eljössz, mondd meg, hogy mit hozzon a Jézuska, mert egy ily jó kis leány megérdemli a Jézuska ajándékát, majd én beszélek a Jézuskával.

Ekkor látta Rózsikám utolszor keresztmamáját, de az akkor kapott kis emléktárgyait most is üveg alatt tartja.

Másnap délután bátyám szokatlan időben jött el hozzánk, megijedtem, mikor nem sejtve, hogy ő lép be az ajtón, előttem termett. Mi baj lehet?

— No csak ne ijedezz és ne láss mindig rémképeket, hát ijesztő figura vagyok én? Csak ülj le! Hol van Sándor? — kérdi.

— Ő már elment, de ha parancsol vele, még ma odaküldöm.

— Sohasem fáraszd, csak azért jöttem, hogy megmondjam nektek, hogy Rózát törvényesitettem, tegnap jött le a törvényesités. Nem szóltam elébb, mert ugyis tudom, hogy mindig szerettétek Rózát, hát ha törvényesitve van, akkor is szeretni fogjátok. Ezt megirtam Károly bátyámnak és Eszter nénémnek is, néném és az én régi óhajtásom volt, szegény leánynak legyen neve, jó gyermek, megérdemli, hogy sajátomnak mondjam. Kicsiny korától örömöm volt benne. Ugy édesapád, mint Eszter néném nagyon helyeslik és azon csodálkoztak, hogy eddig miért nem tettem? Magam is nyugodtabban halok meg, hogy törvényes utódot hagyhatok hátra, ti pedig mindig szerető rokont láttatok benne és szeressétek ezután is.

Felállt, megölelt, megcsókolt. Ekkor jön férjem haza. Neki is elmondja, hogy mi hozta most hozzánk. Sándor is azon csodálkozott, hogy még eddig nem

volt törvényesitve. Szegény bátyám oly boldog volt, hogy látta, mily szeretettel vagyunk Rózához!

Másnap kimentem nénit meglátogatni, jó kedvében találtam.

— Tudod-e már, — szólt — hogy Róza törvényesitve lett? Szegény gyermek, — sóhajt — most már nyugodtabb vagyok, ki tudja, mi vár reá, ha én nem leszek! Nagyon féltem, mert neki is oly jó szive van, hogy ha kérik, mindenét odaadja. Ő nem gondolja azt meg, hogy több nap, mint kolbász.

Ezt bátyám szokta mondani, ha valami ételből kevés volt. Nagyon sokat tépelődött Róza jövője felett, szerette volna férjhez adni, sok nevezetes ember boldognak érezte volna magát Rózával, de Róza még csak hallani sem akart a férjhezmenetelről, mert ő festőnő lesz és ő maga akarja magát fentartani.

November elején egyik fiam nagy lázzal jött haza az oskolából, azonnal ágyba tettem és orvosért küldtem. Mikor az orvos megvizsgálja, azt mondja, hogy ez valószinüen vörheny lesz és igy a másik két gyermeket el kell különiteni. Este a fiu könnyebben lett, a láz kissé lejjebb hagyott, férjem maradt a fiucskával, én meg elszaladtam nénit meglátogatni. Mikor a szobába lépek, néni a divánon fekszik ruhástul, kérdem, hogy mi baja? Eleinte azt gondoltam, hogy a rendes görcsös főfájása gyötri, de azt mondja:

— Nem tudom mi van velem, még a hideg is kilelt.

Kérdem, hogy mit tettek rá?

— Hát vizes ruha van rajtam egész nap, de nem is feküdtem vele, mert még délben kint sétáltam az erkélyen, igen szépen idesütött a nap, szinte kicsalt

a levegőre és jól esett, amint hátamat melegitette. Be sem akartam jönni, oly jól esett a jó meleg napsütés, de bátyád csodálkozott, hogy hogy jut eszembe vizes borogatással novemberi napon kint sétálni. Hiszen az maga halálos hülést okozhat.

Kérdem, hogy hát orvost nem hivtak?

— Majd holnap, ha szükség lesz rá.

Azután szépen elbeszélgettünk. Mondja, hogy Róza irt és ismét egy nagy képen dolgozik, majd karácsonyra hazajön.

Másnap nagyon izgatott voltam. Délben, mikor férjem hazajött, én azonnal elmentem megnézni, hogy néni mint érzi magát. Mikor a szobába lépek, nagy ijedtségemre nénit az ágyban találtam. Na akkor már nagy baj lehet, gondolom magamban, ha ő ágyban marad egész nap, de még nem is szándékozik felkelni.

— Mindenem fáj, — panaszkodott néni — ez a csunya kelés nagyon meggyötör.

Bátyám arcán nagy levertség és aggodalom:

— Hát biz ez nem valami mulatságos dolog, — szólt — mert nénédnek valószinü, hogy tüdőgyulladása lesz, meghült azon az istenverte erkélyen. De hogy is juthatott neki eszébe vizes borogatással az erkélyen sétálni, mikor az erkély már magában is cugos. Ott meghült. Elhivattam már Korányi tanárt is, egész éjjel nem aludt, folyton hánykolódott, én meg le sem vetkőztem.

Mondom, hogy itt maradok én vele, bátyám menjen és feküdjön le, de világért sem ment volna:

— Nem hagyom itt drága angyalomat, menj te csak haza a te betegedhez.

Harmadnap már határozottan fellépett a tüdő-

gyulladás. Magam is csak loptam az időt, hogy nénit meglátogathassam, mert pár nap alatt Rózsika is megkápta a vörhenyt, dacára mindenféle óvintézkedéseknek. De azért elszaladtam nénit meglátogatni; ekkor már nagyon köhögött és erős láz gyötörte. Bátyám iróasztalát áttette néni hálószobájába, hogy mindig vele lehessen, ott volt a beteg mellett az öreg Papné és Káldiné, kik folyton rakták rá a jeges borogatást. Nekem a lelkem fájt nénit ily nagy betegnek látni, de az még jobban fájt, hogy nem maradhatok mellette, mert magamnak is két gyermekem sulyos betegen fekszik. Igy csak szaladtam egyik betegtől a másikhoz.

Megirom édesapámnak, hogy mily nagy baj van, néni nagy beteg, meg a két kisebb gyermek, ugyszintén tudatom Eszter nénivel is. Édesapám levelem vétele után eljön, hogy személyesen győződjék meg a valóságról. Elmegy bátyámhoz, ki nagyon megörült látásán. Megölelték egymást; édesapám vigasztalja öccsét, hogy legyen csak nyugodt, Rózának oly erős tüdeje van, hogy az kibir három tüdőgyulladást is. Róza néninek az volt az óhajtása, hogy hivják el sógorát, dr. Hurayt Füredről, mert az bizton meggyógyitja. Bátyám azonnal sürgönyzött. Huray nejével Pepivel még azon délután megérkezett. Mikor néni meglátja sógorát, azt mondja:

— A maga látásától is jobban vagyok.

Sógora biztatja, hogy hiszen nincs is oly nagy baja, mint gondolná, majd meggyógyul és a kelés is el fog mulni. De Huray megmondta bátyámnak, hogy sürgönyözzön Rózáért, hogy jöjjön haza, mert kétoldalu tüdőgyulladása van és az nagyon veszedelmes ily korban, de azért nem következés, hogy baj érje.

Róza Münchenben gyorsan összecsomagolta holmiját, mert sejtette, hogy többé nem fog visszamenni.

Róza megérkezésének nagyon örült néni, s a gondos ápolás után jobban lett, gyermekeim is jobban lettek, nem vörheny lett, csak erős láz. Így gyakrabban kimehettem. Ugyan nem sok időt tölthettem néni mellett, mert egyszerre sokan nem lehettünk vele, nehogy a levegőt elszivjuk tőle, de Huray mindig az ágya mellett volt. Édesapám este hazajött és mondja:

— Na látod, hogy nem lesz baja nénédnek, már holnap fel is kelhet.

— Adja Isten, — mondom, — hogy ugy legyen, de nekem az arca nem tetszik.

— Ugyan, már mi nem tetszik rajta?

— Nem tudom magam sem, hogy mi, de nagyon zavart a tekintete és szeme megtörtnek látszik.

Másnap délfelé kimegyek nénihez, hát nagy csodálkozásomra a divánon ül és ebédel. Jóizüen evett levest és foglyot almapürével, de a foglyot nem birta elmetélni, a kés mindig kiesett a kezéből. Utoljára ledobja és azt mondja:

— Kell is nekem ez a nehéz kés, minek adott nekem az Uristen tiz körmöt? Majd leszedegetem ezzel a hust.

És szépen jóizüen megeszegette a fogolypecsenyét és ivott rá erős tokajit. Bátyám hálálkodott az orvosoknak, hogy megmentették drága angyalát:

— Istenem, mi lett volna én belőlem, ha ő itt hagy?

Másnap nénit az ágyban találtam. Azt gondoltam, hogy talán kimeritette az előtte való napi fentlétel, de ismét lázas és nyugtalan volt. Az orvosok azt mond-

ták, hogy az nem ad okot aggodalomra, mert ilyenkor szokott bágyadtság mutatkozni. Folyton itatták cognac-kal, pezsgővel, tokajival, mit egészséges korában soha nem ivott volna. November 19-én délután kimentem megnézni, hogy van néni. Mikor meglát, kérdi, mint vannak a gyermekek? Mondom, hogy hála Isten már vigan ugrálnak. «Na, csak te ne hadd magukra!» Nekem feltünt, hogy ő nem minden szót mond ki és megjegyeztem bácsinak, hogy de furcsán beszél néni. Azt mondja bátyám: „Már mi lenne furcsa?“ Mondom, hogy csak felét mondja ki a szavaknak. „Mert már ma sokat beszélt, egész nap mindig beszélgetett, hát el van fáradva.“ Én haza készülödöm és kezet csókolok néninek, de oly hideg volt a keze! Megcsókoltam a homlokát és azzal jó éjszakát kivántam, bátyámtól is elbucsuztam, ki azt mondta: „Na, hála Istennek, ma egyszer már nyugodt éjszakánk lesz, nénéd is szép csendesen elszunyókál.“ Én haza mentem és elmondtam férjemnek, hogy oly furcsa a közérzésem, ugy remeg egész belsőm, mintha a hideg rázna. Róza nénit sohasem hallottam még ilyen furcsán beszélni, mint ma. Férjem és édesapám is azt állitották, hogy el volt fáradva. Móric bácsi korán lefeküdt aludni, hogy a sok fáradságos napok ijedelmét kipihenhesse. Bátyámnak is megvolt a Jókai-természete, hogy tudott uralkodni természetén. Ha azt kivánták tőle, hogy egy hétig ne hunyja be a szemét, hát egy hétig nem aludt, de ha azt mondták, hogy egy hétig aludjon, akkor, ha a fejét letette, azonnal elaludt és csak akkor ébredt fel, mikor kellett. Ha kötelesség és parancs, azt ugy kell betartani. Ezt a természetet én is örököltem, mert ha kötelességről van szó, nem ös-

merek fáradságot. Néni is elaludt szép csendesen, Papné, ki mellette üldögélt, szinte elszunnyadt. Egyszer csak felriad álmából, azt álmodja, hogy néni felkelt az ágyból és a szobában járkál. Erre felkiált:

— Jaj Istenem, nagyságos asszonyom, az Istenért, miért kelt fel, meghül!

És amint álmából magához tér, ránéz néni arcára s látja, hogy az mozdulatlanul fekszik és melle nagyon hörög. Erre rémülve kopog bátyám ajtaján és hivja, hogy gyorsan tessék bejönni, mert a nagyságának vége van. Bátyám azt hitte, hogy Papné álmodik, de azért gyorsan felveszi hálókabátját és rohan néni ágyához, hol akkor már Róza is ott volt és töltögették szájába a cognacot, de azt már nem tudta lenyelni. Azonnal Hurayért küldtek, ki a szomszédban lakott, az is gyorsan odasietett és elkövettek mindent, hogy még életre hozzák, de sajnos, november 20-án reggel 3 órakor megszünt élni. Szegény bátyám ráborult az ágyra, a halott kezét kezei közt melengette, hogy hátha ismét magához tér.

Én egész éjjel nem tudtam aludni, minden kis zörej megrázkódtatott és mindig vártam valamit. Egyszer csengetést hallok.

— Csengetnek, nagy baj lehet, — mondom férjemnek, — mert ilyen időben más nem jöhet, mint az, kinek nagy baja van.

Férjem azt mondja, bizonyosan álmodtam, hogy csöngetnek, mert ő nem hall semmi neszt. Azzal ismét csengetnek. Mondom: „Most sem hallod? — „Nem biz én", — volt a válasz. Azzal megzörgetik a cselédszoba ablakát, mig végre a legény kinyitja az ajtót és

mondja, hogy Gábor diák volt, kit bátyám küldött, hogy jelentse a gyászhirt.

Sohasem feledem el azt az érzést, mikor meghallottam, hogy néni kilehelte lelkét. Ugy éreztem, hogy én is megszüntem élni. Mi azonnal felöltöztünk és kimentünk bátyámhoz. Hideg ködös éj volt, talán azért éreztem oly hidegnek, mert én már előre féltem a baj bekövetkezésétől, de ugy reszkettem egész testemben, hogy beszélni sem voltam képes. Gyalog értünk a szomoru házhoz, mert kocsit akkor nem találtunk. A házmesterné beereszt a kapun és e szókkal fogadott:

— Elvesztettük a jótevőnket. — Mig a lépcsőn felmentünk, ugy éreztem, mintha minden grádicson tüskék szurták volna át a talpamat, oly nehéz volt az ut arra az egy emeletre. A halottas szobában néni mellett két száll gyertya égett. Bátyám még akkor is ott térdelt az ágy előtt és fogta a halott hideg kezét. Zokogott és kérte:

— Ne hagyj itt, mi lesz velem, ha te elmész? Én voltam a beteges és mégis te hagytál itt. Pedig mindig azt mondtad, hogy sohasem fogsz elhagyni. Ki fog engem ezután ápolni? Ki fogja gondomat viselni?

Hiába kértük, hogy keljen fel és jöjjön be a másik szobába, hagyjuk a megüdvözöltet egyedül, de ő sehogy sem akart felkelni helyéről, kért, hogy engedjük őrangyala mellett meghalni, mert neki ugy sem kell az élet, minek éljen ő, ha nincs mellette őrzőangyala. Huray nagy rábeszélésére bevittük a mellékszobába és kértük, hogy feküdjön le.

— Dehogy fekszem le, nem hagyom egyedül őrzőangyalomat, mig csak mellette lehetek, vele leszek.

Bátyám nem evett semmit, csak Huray diktált bele egy-egy kanál cognacos tejet, ez volt minden tápláléka napokon át. Reggel korán sürgönyöztünk Eszter néninek. Leánya, Mari, Etelka nővérrel még aznap megérkezett, Eszter néni sokkal gyengébb volt, semhogy utazhatott volna, ő odahaza maradt. Bátyám összecsókolta hugait és nagyon bánatosan vitte a ravatalhoz és mutatta, hogy itt hagyta az őrzőangyala. Eszter néni nagyon sajnálta sógornője elhunytát, most már mind a három testvér özvegy lett, mindegyik elvesztette hü társát, de mindegyiknek volt vigasztalója gyermekeiben, csak bátyámnak nem és ezért Eszter néni bátyámat még jobban sajnálta, mint édesapámat, mert Móricskáját mindig annak a kis fiunak képzelte, ki az ő ölén szokott elaludni. Nagyon aggódott Móricskájáért, hogy mi lesz vele? Édesapám mindig sokkal önállóbb volt, mint bátyám, édesapám nem türt ellenmondást, de bátyám mindenkinek engedett. Eszter néninek ezek a gondolatok nagyon sok álmatlan éjszakát okoztak, ő nem mehetett már sehova, mert betegsége a szobához kötötte. Leányát, Petinét többször elküldte bátyámhoz. 21-én egész nap bátyám mellett voltunk, délfelé érkezett meg a koporsó. Mikor meglátom a koporsóban levő forgácsot, egész testemet átfutotta a hideg borzadály, hogy ezen a száraz forgácson pihenjen szeretett néném? Mondom Rózának, szedjük ki a forgácsot és rakjuk helyébe mindazon koszoruszalagokat, melyeket ő hosszu pályája alatt kapott. Ugy is történt. Azután felöltöztettük abba a fekete bársony ruhájába, melyben ötvenéves jubileumát ünnepelte. De a nagy uszály és bő bársony ruha nem fért be a koporsó keskeny üregébe, azok lakói nem

viselnek uszályos ruhát. Megijedtünk, hogy most mi lesz? Azt mondja bátyám:

— Vágjátok szét, a megmaradt rész az én számomra lesz, engem abban temessetek el.

Néni szalonjában volt a ravatal felállitva, oly szép volt ő ott is, méltóságos arca megtartotta nemes vonásait, csak behunyt szemei jelezték, hogy ő már csendes lakóvá lett. Fejére fehér csipke főkötőt tettünk, kezébe egy csont-feszületet. Mikor bátyám meglátta szeretett nejét a ravatalon, szótlanul maradt mellette. A város főpolgármestere, Ráth Károly eljött, hogy diszsirhelyet ajánljon fel néni számára. Bátyám megköszönte, de arra kérte a polgármestert, hogy két sirhelyet adjanak, mert eddig ugy tervezték, hogy a Svábhegyen a hársfái alatt óhajtanak pihenni, de most már ő is ott akarja örök álmát aludni, ahol őrangyala nyugszik. Igy dupla sirhelyet adtak néni számára. 21-én beszentelte a józsefvárosi plébános, Kanovich, a koporsót becsukták. Bátyám bánata leirhatatlan volt:

— Én előttem már nincs világ, az én világom sirbaszállt őrangyalommal.

A koporsót 22-én hajnalban szállitották el a Nemzeti Szinház előcsarnokába, melynek gyászpompáján egész éjjel dolgoztak. Négy órakor reggel, zimankós hideg időben mind gyalog kisértük a koporsót a lakásról a szinházig, hiába kértük bátyámat, hogy maradjon odahaza, őt a világ minden kincséért nem lehetett arról lebeszélni, hogy ne kisérje el őrangyalát. Csak mikor már a szinház átvette a koporsót, birtuk rá bátyámat, hogy ágyba feküdjön pihenni. Egész nap jöttek a sürgönyök, drága testvérem, Móricka és férjem

vették át azokat. Első volt őfelségéé és a királynéé, Rudolf, Stefánia, József, Klotild főhercegek, a Koburgok és az egész világ minden rangu és rendü osztályából. Tisza Kálmán és neje személyesen jöttek el. Bátyám koszoruján csak ez állt *Örangyalomnak!*

22-én bátyám nem volt képes egy falat ételt sem lenyelni, bármivel kináltuk, csak megforgatta a szájában, de nem tudta lenyelni. Engedjük őt meghalni, ő már ugyis halott, mert egyik része már a temetőben van. Hogy kibirja a nagy izgalmakat, mik még aznap rá vártak, hát borlevest készitettünk és ráerőszakoltuk, hogy legalább pár kortyot nyeljen le. Végre elérkezett a szomoru óra, mikor menni kellett a végtisztességre. Mikor a szinházhoz értünk, amelynek előcsarnoka virág- és koszoruerdővé változott, már ott volt Tisza Kálmán a nejével és az összes miniszterek. Gluck „Orpheus"-ának gyászdalát énekelték az opera első énekesei, utána beszentelte Kanovich a koporsót és azután Paulay mondott bucsuztatót. Ezután ifj. Ábrányi Kornél mondott beszédet az irodalom nevében, ekkor elindult a menet Szerdahelyi József gyászdala mellett. Mi, bátyámmal, egész a sirig gyalog kisértük a koporsót. A Népszinháznál Lukácsy Sándor bucsuztatta el. Már öt órára járt az idő, mikor a sirhoz értünk, itt ismét beszentelte Kanovich a koporsót és mikor leeresztették a koporsót a sirba, bátyám kezébe adják a kapát, hogy az első kapa földet ő hintse a koporsóra. Bátyám zokogva mondja:

— Nem tudom, nem birom ezt a hideg földet drága angyalomra hinteni, hadd melegitsem meg előbb — és kezei között melengette azt a marék földet, mit a koporsóra szórt.

Iszonyu fájdalmas érzés volt látni bátyám megtört szép alakját, szemeiből végiggördültek a nehéz könnyek jóságos szelid arcán. Igazuk volt a rómaiaknak, hogy összegyüjtötték könnyeiket, nekem is ugy jött, hogy felszedem azokat a drága könnyeket és elteszem, mert annak minden cseppje nekünk egy-egy drága kincs. Mi megvártuk, mig az utolsó koszorut is elhelyezték a sirra, már azt fáklyánál végezték. Kisérteties érzés fogott el; körülöttem a csendes sirok és a fáklyafénynél dolgozó munkások, bennünk pedig az az érzés, hogy akit elsirattunk, nem látjuk többé. És ez a bánat bátyámat is sirba viheti. Mikor a temetésről hazaértünk, bátyámat lefektettük, Móricka ott maradt mellette, napokon keresztül nem eresztette el magától, hogy az az ő mentője, az megőrzi őt minden bajtól.

A temetés utáni nap bátyám korán felkelt és kocsiért küldött, kérdezzük, hogy minek a kocsi?

— Hát ki akarok menni a temetőbe, felkeresem drága angyalomat, ne legyen ugy elhagyatva.

És nem tudtuk visszatartani szándékától, kiment már kora reggel és ez igy ment minden nap, mig el nem utaztak.

Hogy e sorokat irom, átérzem és élem mindazon nehéz napokat, mik ezelőtt husz évvel voltak, mert ma november 19-e volt husz éve jó néném halála évfordulójának.

Bátyám sehogy sem találta magát az üres lakásban.

— Kedves atyámfiai, ugy érzem magamat, mint a szárnyavesztett madár, vergődöm ide s oda, de megállni nem tudok. (Azért nevezett minket atyafiainak,

mert azt tartotta, hogy a rokon kifejezés általános, sógor és rokon, de atyafi csak vérszerinti születésü lehet.)

Felmondta a nagy sokszobás lakást is és éppen akadt jobb egy igen szép uj házban, a Sándor-utcában, szemben a Vas-utcával, az I. emeleten, gyönyörü tágas öt szoba, kettő a bátyám számára, egy nagy tágas ebédlő és a többi két szoba Róza számára. Ezt kivették, mielőtt külföldre mentek volna, hogy májusban átköltözzenek.

November 25-én reggel elindult bátyám Rózával Münchenbe, hogy annak ottmaradt holmijait hazaküldje és Róza tanárainak megköszönje leánya iránt tanusitott jóakaratát. Megmondta nekik azt is, hogy leánya ezentul mellette fog maradni és nem ereszti el többé magától. Nekünk meghagyta, hogy minden levelét bontsa fel a férjem és amit jónak lát, küldje utána, a többit pedig rakja össze, jó szórakozás lesz, ha hazakerül. A szegény árván maradt madarakat, kutyákat hozzánk adták.

Első nap Bécsben megszálltak a Wandel-hotelben, ahol bátyám már évek hosszu során át szállni szokott, de egész éjjel nem birt nyugodni. Mikor elaludt, oly iszonyu rémálom fogta el, hogy kiugrott ágyából és nekiszaladt a kályhának, mert azt álmodta, hogy néni a kályhában van és hallotta fájdalmas nyögését és könyörgését, hogy szabaditsák ki az égő kályhából. Bátyám csak akkor tért magához, mikor a tüzes kályha megsütötte kezét. Ekkor kiabálni kezdett, hogy ő hol van? Mire Róza a mellette lévő szobából berohan, hogy mi lelte a papát. Hát látja, hogy a kályhát ölelgeti. Róza szépen visszavezette ágyához és lefektette,

de még akkor sem volt magánál. Ezt leirja ő maga is *„Utazás egy sirdomb körül“* cimen. Csak egy pár sort akarok itt közölni ebből: „Van egy jó leányom, akinek én a müvészi pályát szántam, a festészetet tanulta. A rémhirre, hogy anyja beteg, hazasietett. Senkinek a koszoruja, amit a ravatalra tettek, nem volt oly drága, mint az övé, mert ő azt a babért adta oda, amit saját maga remélt a jövőtől.“ — Még pár sort óhajtok itt közölni, mit a „Negyven év visszhangjaiban“ irt: „Egy nő, aki az enyém, szeret, velem van. Amig az enyém, addig nem ejt el sem veszteség, sem csábitás. Addig, ha nincs vagyonunk, van kincsünk, ha nincs hivatalunk, de van ösztönünk minden munkára, ha nincs jövedelmünk, de van reményünk mindent visszaszerezni egyszer, még a hazát is. Addig van otthonunk is. Ahol ketten együtt lehetünk, az az otthon, az az egyetlen egy kis sziv egy megmentett sziget egy elsülyedt világból. A legjobb asszonyok szerelme a legjobb papucskormány. A nő föláldozott érted mindent, világi szerencsét, vagyoni állást, kényelmet, rangot. Elfelejtenéd-e milyen adósa vagy? A nő járt utánad, mikor bujdostál, veszélyeken, háboru borzalmain keresztül keresi nyomodat, el tudnád-e hagyni most vig cimborák kedvéért? A nő átvette a férfi szerepét, csoda módon kezébe vette sorsod kormányát s a hajótörésből parthoz vezetett. Most elbocsátanád-e kezét? A nő éjjeket virrasztott, mikor rejtve voltál, mikor beteg voltál s most megzavarnád-e álmát egy éjszakai ajtóbecsapással vig mulatságból hazatérve? A nő elzárta magát a világtól, mint előled el volt zárva a világ. Most, midőn nyitva áll előtted, elhagynád-e az egész világért őt? Egy egész paradicsom mosolygása helyre-

hozhatna-e egy elborult tekintetet az ő arcán? ... Ha kedélyednek kalandos, szeszélyes, csapongó szenvedély kell, akkor keresd azt a piacon; ha pedig naiv, érzelgős gyöngédség kell, egy leány, aki bolondod, akivel mindent tehetsz, aki játéktárgyad, mulattatód, akinek nincsen egyéb vágya, mint téged földi paradicsom üdvözitőjévé tenni, akkor maradj a vonzó leányodnál; hanem ha nőt akarsz találni, aki saját jobbik feled, aki bajaidban megosztozik, távollétedben minden féltett kincsed megőrzi, aki becsületedre büszke, aki elpirul, ha megcsókolod és megcsókol, amikor alszol, aki ugy ölel meg, mintha mindig menyasszonyod volna, aki ha gyónni megy a paphoz, azt az egy bünét sugja meg neki, hogy férjét még jobban szereti, mint gyermekét, de amit az nem fog megtudni soha: akkor érdemled ki a feleségedet.»

Bátyám ezen az uton irta első közleményét néni halála után: „Éjfél után érverése sebesebb volt, de alig érezhető. Kezemben tartott keze jéghideg. Aztán szép csendesen elaludt, egy jajszó, egy sóhaj nélkül, örökre. Oly szép halál volt, hogy meg kellett szeretni. Hiszen mindezt nem azért mondom én el, mintha azt akarnám, hogy sebeimet gyógyitsa a részvét. Megnyugodtam már benne, hogy jó volt az igy, hosszu, boldog dicsőséges életnek szép befejezése. Koszorukon nyugszik, koszorukkal van betemetve s az egész nemzetnek szeretete megnyilvánul ravatalánál. A legmagasabb uraktól a legszegényebb koldusnőig mindenki küldött utána egy „légy üdvözültet". Háládatlan volnék, ha el nem ismerném, hogy az általános részvét egy piramis ahhoz a kis darab kőhöz mérve, ami az én bánatom. De mikor az a kis darab kő fekszik éppen

a szivemen s nem akar másutt feküdni. Azután megint ujra kezdtem a futást a gyülölt asztaltól őhozzá. Csakhogy most már kissé messze volt tőle a fekhelye. Mindennap kimentünk hozzá a leányommal, vittünk neki egy-egy ibolyacsokrot s mikor hazaértem, kis idő mulva megint ugy jött, mintha ujra vissza kellene mennem. Minden ember azt mondaná, hogy bolond vagyok. Talán ugy is gondolnak már ilyesmit. Hiszen az Isten szerelméért, annyi becsületes szerető férj temeti el nejét, akit imádott, megsiratott s aztán lát a dolga után, nem veszti el az eszét. Másnak is drága vol az, ami mindene volt; tanult feledni és megnyugodni, csak a te veszteséged több, mint másé? Rám nézve nemcsak szerető hitves volt az, akit elvesztettem, hanem egész valóm kiegészitő része, ami az én jellememben hiányzott, megvolt az övében s azt kölcsönadta. Ő volt a lelkemben az acél, őtőle jött költői munkálkodásomhoz a világosság és a melegség. Fogok én még ezentul is irni, de szintelenül, sugártalanul."

Végül irja: „Most már vágyom haza, vágyom az iróasztalom mellé. Ha ezt a dolgot megirtam, a kéziratot odateszem annak a siremléknek a fundamentumába, amelyet megrendeltem a számára. Ez talán tetszeni fog neki. Az irói dijat pedig, amit a kiadótól kapok érte, felosztom azon jótékony nőegyletek között, melyeknek ő oly hü tagja volt. Ez, bizonyosan tudom, hogy tetszeni fog neki."

Vége

JEGYZETEK

1. (5. old.) *Jókai Mór,* a költő, aki a szabadságharcban való részvétele miatt ezidőtájt az osztrák zsandárok elől bujdosott. A további szövegben *„Móric bácsi"* alatt mindig ő értendő.
2. (14. old.) *Laborfalvi Róza,* családi nevén Benke Judit, Jókai Mór felesége. A további szövegben *„Róza néni"* alatt mindig ő értendő.
3. (18. old.) Ez *Beöthy Zsolt* (1848—1922), a nagynevü esztétikus, költő, egyetemi tanár, a Tud. Akadémia tagja, a Kisfaludy-Társaság elnöke, a magyar szellemi élet egyik vezéregyénisége.
4. (33. old.) A napoleoni hadjárat idején, 1809-ben.
5. (51. old.) *Gróf Ráday Gedeon* (1806—1873) politikus, Széchenyi eszméinek harcosa. 1844. a Nemzeti Színház intendánsává választották, 1854. ujjászervezte ezt a színházat. Hires péceli könyvtára 1861-ben a pesti ref. kollégiumba került.
6. (53. old.) *Szigligeti Ede* (1814—1878) színész és szinmüiró, a Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja; titkárja, dramaturgja, utóbb drámai igazgatója a Nemzeti Szinháznak. Főérdeme a népszinmü megteremtése.
7. (55. old.) *Telepy Károly* (1828—1906) festőmüvész. Atyja *György,* (1794—1885), akiről itt szó van, rajzoló, szinházi diszletfestő, tüzijátékrendező ezermester Kassán, Nagyváradon, Pest-Budán. Végül Tardonára vonult vissza s ott is halt meg.
8. (58. old.) Itt *Telepy Györgyről* van szó. Lásd az előző jegyzetet.
9. (74. old.) *Róza,* Feszty Árpádné édesanyja.
10. (76. old.) *Batthyány Lajos gróf* (1806—1849) az első magyar felelős minisztérium elnöke, a szabadságharc vértanuja.
11. (82. old.) *Róza.*
12. (85. old.) *Latkóczy Lajos* (1820—1874) ezidőtájt Pesten müködött mint jónevü arcképfestő. Felesége, Hi-

vatal Anikó szinmüvésznő (Lendvay Márton elvált neje) révén szoros kapcsolatot tartott a pesti szinész-világgal, amelynek sok tagját lefestette.

13. (87. old.) *Szerdahelyi Kálmán* (1829—1872) szinész és iró, a Nemzeti Szinház hires és népszerü bonvivantja.

14. (87. old.) *Egressy (Galambos) Gábor* (1808—1866) szinész, a Nemzeti Szinház tagja, a magyar szinészvilágnak nagyérdemü vezéregyénisége, aki élete végéig fáradozott a szinészeti kultura nagyrafejlesztése körül.

15. (87. old.) *Lisznyai Damó Kálmán* (1823—1863) a kor egyik legnépszerübb dalköltője.

16. (87. old.) *Tóth Kálmán* (1831—1881) kiváló lirai költő, a Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. Szinmüveket is irt és Vadnai Károllyal megalapitotta az első szépirodalmi napilapot, a Fővárosi Lapokat. Szülővárosában, Baján, szobrot emeltek emlékének.

17. (91. old.) *Hegedüsné Bodenburg Lina* (1837—1859) szinésznő, Hegedüs Lajos iró és szinész felesége, 1858-tól a Nemzeti Szinház tagja, kivált mint népszinmü-énekesnő aratott babérokat.

18. (103. old.) *Tomori Anasztáz* (1824—1894) tanár, iró, a magyar irodalom bőkezü mecénása, a Tud. Akadémia tagja. Az ő áldozatkészsége tette lehetővé a klasszikus értékü Shakespeare-forditások megjelenését.

19. (103. old.) *Vadnai Vadnay Károly* (1832—1902) iró, a Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja. Tóth Kálmánnal megindította a Fővárosi Lapokat, ezt haláláig szerkesztette, nagy gonddal nevelve számára egy értékes irói gárdát. Sokáig országgyülési képviselő is volt.

20. (105. old.) *Benza Károly* (1812—1872) operaénekes, a Nemzeti Szinház közkedvelt operai buffója. Leánya, Ida (1846—1880), akiről itt szintén szó van, európaszerte ismert és ünnepelt operaénekesnő, utóbb a Nemzeti Szinház tagja.

21. (112. old.) Lásd a 9. jegyzetet.

22. (138. old.) *Gróf Zichy Nándor* (1829—1911) politikus, hirlapiró, az országgyülés tagja, az egyházpolitikai ellenzék vezére, a konzervativ politikai irány előharcosa.

23. (146. old.) *Radnótfáy (Nagy) Sámuel* (1803—1869) müforditó, 1862-től a Nemzeti Szinház nagyérdemü intendánsa.

24. (156. old.) *Pákh Albert* (1823—1867) iró, a Vasárnapi Ujság megalapitója és szerkesztője, a Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, közvetlen hangu, vidám tárcacikkeivel szerzett népszerüséget.
25. (161. old.) *Balázs Sándor* (1830—1887) iró. leginkább vidám elbeszéléseivel és vigjátékaival aratott sikert.
26. (188. old.) *Csernátony (Cseh) Lajos* (1823—1901) hirlapiró, Kossuth publicistája, a szabadságharc leveretése után egy ideig Párisban, Londonban élt mint az emigráció jeles tagja, utóbb Garibaldihoz csatlakozott. 1867 óta Pesten élt mint Tisza Kálmán hü barátja és rettegett tollu publicistája, utóbb országgyülési képviselő is volt.
27. (197. old.) *Felekiné Munkácsy Flóra* (1836—1906) szinésznő, a Nemzeti Szinház kiváló drámai hősnője.
28. (197. old.) *Zichy Antal* (1823—1898) politikus és iró, az országgyülés, a Tud. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja, Széchenyi életirója.
29. (206. old.) Ez volt a neve azokban az időkben a főváros környékén a sváb tejesasszonyoknak. A szó a német Milchmeierin eltorzitása.
30. (228. old.) *Pulszky Ferenc* (1814—1897) politikus és nagytudományu polihisztor, Kossuth diplomatája az emigrációban, később Pesten a Nemzeti Muzeum igazgatója, a Tud. Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja, a régészeti és képzőmüvészeti ügyeknek irányitója.
31. (236. old.) *Döbrentei Gábor* (1785—1851) költő, iró, szerkesztő, a Tud. Akadémia tagja, irodalmi és müvészeti müvelődésünk buzgó agitátora.
32. (238. old.) *Nyáry Pál* (1806—1871) politikus, Kossuth, utóbb Tisza Kálmán hive, öngyilkossággal vetett véget életének. Jókai több munkájában emelt neki emléket.
33. (238. old.) *Földváry Gábor* (1787—1854) politikus, Pest vármegye hires alispánja, nagy éredemeket szerzett a Nemzeti Szinház megalapitása körül.
34. (240. old.) *Id. Lendvay Márton* (1807—1858) szinész, a Nemzeti Szinháznak kezdettől fogva tagja, hirneves hős-szerelmese. Felesége, akiről itt szintén szó van: *Hivatal Anikó*, aki később elvált tőle és *Latkóczy* festővel kötött házasságot. L. a. 12-ik jegyzetet.
35. (241. old.) *Ifj. br. Wesselényi Miklós* (1796—1850) politikus, a nagy pesti árviz alkalmával hősiesen mentette meg százak életét. *Vörösmarty* „Az árvizi hajós“ cimü költeményét róla irta, a Székesfőváros pedig dombormüben örökitette meg hősiességét.

36. (243. old.) *Megyeri Károly* (1798—1842) színész, a Nemzeti Színház országos hirü komikusa.
37. (249. old.) *Kovács Gyula* (1839—1899) színész, költő. Kolozsvárott és a pesti Nemzeti Színháznál müködött mint legkiválóbb tragikusaink egyike.
38. (255. old.) *Horn Ede* (1825—1875) politikus és nemzetgazdasági iró, sokáig Párisban élt mint emigráns. 1869 óta, mikor hazajött, Tisza Kálmán lelkes párthive, országgyülési képviselő és államtitkár volt.
39. (265. old.) *Vizvári Gyula* (1841—1908) színész, 1873-tól a Nemzeti Színház egyik legnagyobb komikusa, rendezője, drámabirálója, kimagasló erőssége.
40. (265. old.) *Blaha Lujza* (1850—1926) népszinmüénekesnő és szubrett, Pesten 1872 óta szerepelt és rendkivüli müvészetével páratlan sikereket ért el, különösen a Népszinházban. A közvélemény a „nemzet csalogánya" elnevezéssel tisztelte meg, a főváros pedig róla nevezte el a Népszinház előtti teret.
41. (265. old.) *Tamássy József* (1835—1892) színész, a Nemzeti Színház, majd a Népszinház tagja, rendkivüli tehetsége, magyarossága révén a népszinmüvet uj felvirágzáshoz segitette, Blaha Lujza kitünő partnere.
42. (265. old.) *Jászai Mari* (1855—1926) tragika, 1872-től a Nemzeti Színház tagja, egyéni stilusával rendkivüli sikereket ért el és Laborfalvi Rózával együtt a nagy tragikai müvészet legkimagaslóbb alakja.
43. (266. old.) *Hegedüs Loránt* (szül. 1872) iró, országgyülési képviselő, a Kereskedelmi Bank volt igazgatója és a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének elnöke, a Tud. Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és Petőfi-Társaság tagja, pénzügyminiszter, egyetemi tanár, a Pesti Hirlap főmunkatársa.
44. (267. old.) *Radocza János* (1835—1926) ügyvéd, országgyülési képviselő, a Székesfőváros egyik vezető egyénisége.
45. (270. old.) *Reményi Ede* (1829—1898) hegedümüvész, magyaros kompozicióival bejárta az egész világot s nagy sikert aratott. Petőfi szobrának költségeit nagyrészt ő hegedülte össze.
46. (270. old.) Lásd a 32. sz. jegyzetet.
47. (293. old.) Az akkori Pest legismertebb régiségkereskedésének tulajdonosa.
48. (300. old.) *Dunkl János* (1832—1910) zongoramüvész és zeneszerző, Liszt Ferenc kedvenc kisérője, 1866

óta a pesti zenei élet egyik tevékeny vezetőegyénisége.

49. (306. old.) *Báró Podmaniczky Frigyes* (1824—1907) iró, a Tud. Akadémia tagja, országgyülési képviselő, az Opera és a Nemzeti Szinház intendánsa, Budapest fejlesztése körül sok érdemet szerzett.

50. (308. old.) *Pálmai Ilka* (szül. 1860) operett-szubrett, a Népszinház rendkivül népszerü müvésznője.

51. (309. old.) Lásd a 14. sz. jegyzetet.

52. (313. old.) *Ráth Károly* (1821—1897) jogász, országgyülési képviselő, 1873-tól Budapest főpolgármestere.

53. (316. old.) *Komócsy József* (1836—1894) költő, lapszerkesztő, a Petőfi-Társaság egyik megalapitója.

54. (317. old.) A két fiu: *Hegedüs Loránt* (l. a 43. sz. jegyzetet) és *ifj. Hegedüs Sándor* (szül. 1875) iró, a Petőfi-Társaság és a Kisfaludy-Társaság tagja. Nagyszámu regénye, elbeszélése, drámája közül sok idegen nyelvü forditásban is megjelent.

55. (338. old.) *Strauss Johann* (1825—1899) bécsi zeneszerző, Európa egyik legnépszerübb operett-irója, a bécsiek a „keringőkirály" becéző elnevezéssel tisztelték meg.

56. (339. old.) *Báró Dóczi Lajos* (1845—1918) költő, iró, külügyi osztályfőnök, a hetvenes évek óta elmés vigjátékaival, német és magyar klasszikusok magyar, illetve német forditásával tünt fel (Goethe, Schiller, Madách, Arany stb.)

57. (346. old.) *Hegyi Aranka* (1855—1906) hirneves operett-primadonna, holtáig oszlopos tagja volt a Népszinháznak.

KÖNYV TÁRA

HERCZEG
FERENC

74
140

165403

Jókai és
Laborfalvi
Róza